ספר הזהות

דן לסרי

ספר הזהות

או

כיצד יוצרים זהות בריאה

דן לסרי

The Book of Identity / Dan Lasry

מותר להפיץ ולפרסם שלא לצורך מסחרי

הוצאת **תלמוד נפש ספרים**

מהדורה דיגיטלית, ספטמבר 2024

אפשר ורצוי להעביר את הספר הלאה,

ומי שרוצה לתמוך בעבודתי,

מוזמן גם לשלם עבורו (20-50 ₪) בביט.

(0545-818711)

www.talmudnefesh.co.il

תוכן עניינים

פתיחה	8
פרק ראשון: זהות מורכבת	10
פרק שני: ידיעה עצמית	30
פרק שלישי: השלם האורגני	51
פרק רביעי: קיומיות וסיפוריות	81
פרק חמישי: הגוף הרשתי	111
פרק שישי: הקבוצה והאחווה	128
פרק שביעי: הגוף ההיסטורי	160
פרק שמיני: הבחירה והברית	173
פרק תשיעי: הרוח במרכז	206
פרק עשירי: העם המרכזי	225
פרק אחד עשר: השיבוש הגדול	244
פרק שנים עשר: המדינה והלאומיות	267
מקורות	296
תוכן עניינים מפורט	299

פתיחה

לאחרונה השלמתי מחקר מקיף על מהות הכסף, שפירותיו כונסו בספר "מה זה כסף?". תכננתי לקחת פסק זמן מהכתיבה ולהתפנות למפגשים ושיחות על הנושא הזה. אולם, כמו רבים אחרים, המלחמה הפתיעה אותי וטלטלה את עולמי. מצאתי את עצמי שוב בעיצומה של כתיבה, מנסה לעשות סדר בהרגשותיי ומחשבותיי. בסוף, רשימותיי נערמו והתכנסו לתוך ספר, שרוחב היקפו הזמין את הכותרת "**ספר הזהות**".

כותרת המשנה מעידה על הכיוון: "**איך יוצרים זהות בריאה?**". על רקע מלחמות העמים והמלחמות בתוך העמים, נעשה לי דחוף לברר מהו ה"אנחנו" הזה שבשמו ועליו נלחמים, עד כמה יש לו "נשמה" משל עצמו, ומהו היחס הבריא אליו (עד כמה הוא מגדיר את זהות האדם, ומה זה בכלל זהות...). מעולם לא הייתי איש פוליטי - השייכות עניינה אותי, הקשר בין אנשים, תהליכי צמיחה והתפתחות - אבל כעת הבנתי שנחוצות לי תשובות מסוג אחר.

הספר מורכב משנים־עשר פרקים המסודרים בזוגות:

שני הפרקים הראשונים הם **פרקי מבוא** ובהם אני מביא את מושגי היסוד המשמשים אותי בהמשך הספר לחקירת הזהות. הפרק הראשון עוסק בהבחנה בין שייכות לזהות, תוהה על הקשר בין זהות לשבטיות, פורש את ריבוי הזהויות האופייני לאדם, ובוחן את גלגוליה של הזהות המורכבת והרב־ממדית. הפרק השני עוסק בידיעה העצמית וברכתה, בהבחנה בין "אנו" ל"אנחנו", ובייחודה של הזהות כהתייצבות קיומית.

שני הפרקים הבאים הם יותר **טכניים** במהותם. הפרק השלישי עוסק **בשלם האורגני** ובאפיונים שונים שלו. הרגשתי שהעיסוק בזה חיוני אם אנו רוצים לברר את אופיו של הקולקטיב אנושי ועד כמה יש לו "נשמה" משל עצמו. הפרק הרביעי עוסק בסיפוריות ובקיומיות, ותוהה בין היתר על מקומה של האמונה בצורות השונות של השבטיות.

שני הפרקים הבאים בוחנים את **הקולקטיבים האנושיים** בשתי צורותיהם - ה"אנו" וה"אנחנו". הפרק החמישי עוסק ברשתות אזוריות - כל אותם אנשים שהם חלק מגוף ה"אנו" שלנו בין אם אנו ערים לכך ובין אם לא - והפרק השישי עוסק **בקבוצה הנוכחת** ובשלל תחושות האחווה והפטריוטיות המתקיימות בה.

שני הפרקים הבאים עוסקים בקולקטיב האנושי **כגוף היסטורי**. הפרק השביעי מנסה להבין באיזה מובן שבט או עם יכולים לשמור על המשכיות, ואילו הפרק השמיני עוסק בהבדל בין היסטוריה למורשת, ובוחן את התפקיד הפרשני שיש לאדם, ובין היתר גם מבדיל בין עם הגורל, עם הייעוד ועם הברית.

הפרקים התשיעי והעשירי עוסקים **בעיקרון המארגן** את הזהויות, הן מבחינת "העם הפנימי" (פרק תשיעי), והן מבחינת "העם החיצוני" (פרק עשירי). בין היתר הם בוחנים את הפרקטיקות המלכדות את העם, ואת הרוח הנמצאת בליבו.

שני הפרקים האחרונים עוסקים בהיסטוריה של **השיבוש הגדול** וקשרו ללאומיות המודרנית. בפרק האחד־עשר אני מרחיב על התהליכים האישיים והחברתיים האחראים לשיבוש הגדול, ואילו בפרק האחרון אני בוחן את הלאומיות המודרנית, את תפקידם של הבירוקרטיה ושל מנהיגים מזן מסוים בקיומה של המדינה, ואיך כל זה עומד מול **החברה האזרחית** ויוזמותיה. הפרק מסתיים במחשבות מעשיות לגבי הכיוון שאנו יכולים לנוע בו הלאה.

בסוף הספר מופיע **תוכן עניינים מפורט**.

אזהרת מסע: זהו **מחקר פילוסופי** דחוס למדי. הוא מביא תובנות ורעיונות מתחומים שונים. אפשר לתהות לגבי ערכם של **רעיונות** בעת הזו - למעשים אנו זקוקים! - אבל, במובן מסוים, רעיונות הם הכול - הם הסיבה שבשלה יוצאים למלחמה, והאופן שמפרשים ומבינים אותה, ומהם גם נובעים המעשים ברמה האישית והציבורית.

ואם יש רעיונות מקולקלים, אולי יש גם אחרים שיכולים לתקנם.

פרק ראשון: זהות מורכבת

הבנה בוגרת של הזהות השבטית

לא נוכל להמשיך עוד שנים רבות במרוץ החימוש המטורף הזה, כשיכולתנו להרוס את העולם הולכת וגדלה בעוד שיכולת התקשורת שלנו מדשדשת מאחור. האנושות צריכה להתבגר, ואני מבין כיום **שהבנה בוגרת של הזהות השבטית** עומדת במרכז התבגרות זו.

רוב המלחמות הן בעצם מלחמות על זהות ובשמה[1]. גם אם הזהות השבטית נחוצה - ואת זה עוד נותר לברר - חשוב אף יותר שהזהות הזו, בין אם מדובר בקהילה, שבט או עם, תהיה **זהות בריאה**.

אבל **כיצד יוצרים זהות בריאה?**

מאז תחילת המלחמה השאלה הזו מעסיקה אותי ולא נותנת לי מנוח, וככל שאני עוסק בה יותר, כך אני מגלה שהיא מפתח להרבה עניינים אחרים, שלמעשה, יהיה קשה להתקדם בכל אותם עניינים העומדים ברומו של עולם בלי שקודם כל ניתן מענה **לשאלת הזהות**.

אני מתפנה אפוא לכנס כאן את כל התובנות שאספתי במהלך השנה החולפת, ולצייר תמונה שלמה של מה שאני מבין היום לגבי מהותה של **זהות בריאה**.

---

1 טענה זו דורשת ביסוס. והרי על פי תפיסה אחרת רוב המלחמות הן מלחמות על משאבים (מים, מזון, אדמה, מחצבים, ידע, אנשים...) והזהות לכל היותר היא תירוץ המגבה אידאולוגית את המאבק הזה. אני מקווה שאמירה זו תתבהר בהמשך, ולעת עתה אציין שעל פי רוב אנשים לא נלחמים כיחידים, הם נלחמים עִם ועבור אנשים אחרים אותם הם מזהים כבני עמם, ולא פעם ה"משאבים" הם רק תירוץ (הם היו מסתדרים גם עם פחות מים). זו הזהות שחשובה להם (הכבוד, למשל), ומלחמותיהם עוקבות אחרי ההיגיון של "אנחנו מול הם". ועם זאת, כאמור, זה נכון לגבי רוב המלחמות, אבל לא כל המלחמות. צריך להשאיר מקום בהבנתנו גם למלחמות אחרות.

היחיד והאינטימיות

אתחיל מהסוף: אף שאני מדבר על **זהות שבטית** ותוהה לגבי מקומה בעולמנו המודרני, אני מתקשה לדמיין "שבט" בריא ללא מקום אמיתי ועמוק **ליחיד** בתוכו. כלומר, ללא **החלל הפנימי** אשר בכוחו להפוך את ה"שבט" **לבית**, כי יש שם **איש ממש**, שהשבט הזה יכול להיות ביתו.

במשך שנים רבות הסתייגתי מדיונים פוליטיים ואידאולוגיים, ולא באתי בשלב זה בחיי לעסוק בשאלת העמים כדי להצטרף בלהט המלחמה לשיח הפוליטי. אדרבא, עדיין השאלה המעסיקה אותי במלוא עוצמתה האישית היא שאלת **הנוכחות הערה**, אליה אני מספח את שאלת העמים מתוך הבנה שהיא מרכיב חשוב בהתייצבות **הקיומית** של האדם.

נוהגים לומר שהאדם בתרבויות ילידיות מותך אל תוך קהילתו ואין לו תחושת "אני" נפרד - רק "אנו". אני חושב שזו הבנה מוטעית, במיוחד כשמעניקים ל"אנו" הזה צביון "סתמי" ונטול הכרה עצמית. אם זו מסורת **המחוברת לטבע** וקשובה לשלם האורגני, כי אז היא גם בהכרח תומכת במפגש האינטימי של אדם עם עצמו וזולתו ומכבדת את קיומו של **חלל פנימי**, כהד למרחב הדיאלוגי הנפתח במפגש בין אני לאתה. ה"**אנו**" (שהוא אכן דומיננטי בחיים שבטיים) אינו מוחק את החלל הפנימי הזה ואינו סותר את **האינטימיות** אשר בזכותה הוא מתאפשר - לא מדובר במדגם מתוך ההמון שאל תוכו נבלע **הפרט** בטשטוש גמור של הווייתו, אלא במרחב שבו יכולה להדהד האינטימיות ולקבל תשובה של נוכחות. כך יש להבין את מקורו, וכך יש לשאוף אליו בהתחדשותו.

היחיד הדיאלוגי הוא נקודת ארכימדס שממנה אפשר להניף את העולם למקומו הבריא. לא האינדיבידואל הליברלי, פרי הנדסת התודעה, אלא **היחיד האינטימי**, **העטוף בשבטו**, והזקוק לשבט הזה כדי שיגן עליו מפני **ציבוריות מזויפת** המרבה זרות בעולם.

שאלת הזהות האוניברסלית

לפני שאני נכנס לעומק הסוגיה - בניסיון לברר מהי בכלל זהות, וכיצד השבטיות קשורה לעניין - אני רוצה להתייחס לאפשרות שאולי הגענו לשלב באנושות שבו שוב אין צורך בזהות שבטית. אנו הרי חיים **בכפר גלובלי**, וכולנו, במידה זו או אחרת, בצורה זו או אחרת - **רב־לאומיים**.

ועם זאת, למרות הרב־לאומיות והקישוריות הרבה המאפשרת לאנשים להשתתף באירועים הקורים בקצה השני של העולם, אנו עדים למגמות של **קיטוב**, התבדלות ולאומנות המתרחשות בכל העולם. אפשר לראות במגמות הללו פשוט בלבול, אולי את פרפורי הגסיסה של תודעה שבטית המסרבת להרפות, אך יתכן שהיא מבטאת אינטואיציה עם גרעין של אמת, שראוי לחקור את שורשיה[2].

כך או כך, אינני סבור שהבעיה טמונה **בזהות השבטית כשלעצמה**, אלא דווקא בכך שהיא **אינה מבוררת דיה**, לא באופן כללי כהבנת מהותה והיחס הראוי אליה, ולא באופן קונקרטי - ציבורים שלמים שאינם יודעים מי הם, ובחיפושם אחר זהות מטלטלים את הארץ. ולו היו יודעים, כך אני משער, הם היו נלחמים פחות בציבורים אחרים.

הצורך בתודעה פלנטרית

לצד זה ברור לי גם שיש צורך **בתודעה פלנטרית**. משמע, שאנשים ילמדו לזהות את עצמם כאזרחי העולם, לצד ובהשלמה **לזהותם המקומית**.

אסטרונאוטים שיצאו לחלל מספרים לא פעם על חוויה רגשית-רוחנית חזקה המשנה את תודעתם[3]. בהביטם על כדור הארץ המרחף במרחבי החלל השחורים הם מבינים באופן ישיר - מה שכנראה מתקשה לעבור ליושבים בביתם וצופים בתמונות - את המשמעות של חיים על פני כדור קטן ושברירי הניזון מאטמוספרה דקה כנייר. באותו רגע הם מאבדים עניין בחלוקות המדיניות, ומתעורר בהם צורך עמוק ליצור חברה המאוחדת סביב הרצון להגן על "הנקודה הכחולה החיוורת".

ואף על פי שהתמונה הזו של כדור הארץ המרחף בחלל ללא ספק שייכת לתקופה המודרנית, ייתכן שמשהו מן התודעה הזו התקיים כבר אצל הקדמונים, לפחות חלקם, והוא מלווה את האנושות מאז.

אני רוצה לאמץ את נקודת המבט הזו כבסיס להמשך הדיון.

---

2 ואפילו אם מדובר בשריד של מבנה נפש עתיק שאינו רלוונטי לעולמנו - התעלמות כנראה לא תעזור. כדאי שניקח אותו בחשבון, ננסה להבינו, ונמצא את מקומו הבריא במכלול.

3 (White, 2014).

הצורך בתודעה אקולוגית

לצד **התודעה הפלנטרית** ברצוני להדגיש גם את הצורך **בתודעה אקולוגית** המכירה בכך שבני אדם הם חלק **ממארג חיים** רחב יותר. אנחנו **אזרחי העולם** לא רק במובן של אנושות המתפרשת על פני כל הגלובוס, אלא גם במובן העמוק המשייך אותנו לכלל החיים על פני כדור הארץ. למרות המרחק (הטכנולוגיה, האינטלקט ולבושנו), ולמרות הייחוד שלנו כבני אנוש שאולי גם חורגים מן הטבע, אנחנו עדיין גם **בני הארץ**, ילידי האדמה הזו, וחלק בלתי נפרד מן הטבע.

חשוב להדגיש זאת שכן אנשים שאספו את שורשיהם מן הטבע נוטים לראות את עצמם **כאי מבודד**, ובאותה נשימה שהם מטפחים את זהותם השבטית הם גם מפתחים אטימות לסביבתם הטבעית והאנושית, תוך אובדן רגישות לעצמם ולהיבטים נוספים של קיומם.

זו אפוא הנחת בסיס נוספת שאני רוצה לאמץ: תהא הזהות השבטית אשר תהא, טוב שתשב על תשתית של **תודעה אקולוגית** השוזרת את הזהות השבטית בתוך מרקם חיי העולם, ומעודדת הקשבה ורגישות לסביבה השלמה על כל היבטיה.

הקטן בשער לגדול

ואם כן, אני רואה **בזהות המקומית** השלמה **לזהות הפלנטרית והאקולוגית** ולא תחליף שלה. ואכן, לא פעם קל יותר להבין את הגדול דרך התנסותנו בקטן, וגם הקטן מקבל אז משנה תוקף מתוך זיקתו לגדול ממנו.

תודעה פלנטרית במיטבה מתחילה **משייכות מקומית**.

והרי קשה להבין מה זה אומר להיות חלק מאנושות גדולה בת עשרה מיליארד תושבים, אבל **התנסות החיה** בקהילה מקומית מסייעת לאדם לפרוץ את חומות בידודו, ומטפחת את כשרונו להרגיש חלק ממשהו גדול יותר. כך הוא גם לומד **לתרום את חלקו** בישות הפלנטרית באופן **המושרש בהווייתו** ולא כאידיאולוגיה הפכפכה.

מי שאכפת לו ממשפחתו וקהילתו, מי שהתנסה בקהילתיות בריאה, במערכת יחסים של נתינה וקבלה, אחריות ושיתוף פעולה בקנה מידה מקומי, גם נושא

את הכלים המאפשרים לו להכליל ולמנף את חוויית השייכות, ולהחילה על העולם כולו. לפחות באופן פוטנציאלי.

משתמע, שאנו לא צריכים לבטל את הקהילתיות אלא רק **לדייקה**, אולי לפרשה מחדש באופן כזה שההתמסרות לשייכות המקומית תהיה גם בסיס לתודעה פלנטרית בריאה. במקום לזהות בזהות המקומית נסיגה פנימה המפנה גב מתגונן לעולם, אפשר ללמוד לראותה כשער **לתודעה של עולם רחב**, שבתוכו משובצת השייכות, וממנו יונק גם האדם. בניסוח אחר: עלינו להחזיק ביד אחת את **הזהות האוניברסלית** ולחבק ביד השנייה את **הזהות המקומית**.

אך מהי **הזהות המקומית** הזו, ומדוע שתקבל צביון של **זהות שבטית** דווקא?

ייתכן שמתוך הניסיון לברר את התשובה לשאלה הזו בדבר **הזהות המקומית**, נגלה שבעצם גם את הזהות **האוניברסלית** אנחנו עוד צריכים להבין. אולי גם היא אינה מבוררת די הצורך.

מדוע לא די במשפחה ובשייכות?

כל זה, בעודו נותן לנו נקודת מוצא עקרונית, אינו מאיר מספיק **מה מהות השייכות** המקומית הזו ובאיזה מובן היא חופפת **לזהות שבטית**[4].

ככלות הכול, גם אם אנו מכירים בצורך **במרחבי שייכות** שבהם האדם יכול לגדול (מרחבים כמו משפחות או קהילות שבהם אנשים מקיימים אורח חיים משותף), הם לא חייבים להיות בעלי זהות שבטית מוגדרת: הנה כאן המשפחה הזו והזו, המתגוררת בכפר כזה וכזה, בחבל ארץ כזה וכזה, וכן הלאה.

מדוע שאלה לא יהיו פשוט **מחוזות בעולם**, חלק מאנושות רחבה החולקת שפות רבות וזהויות אישיות רבות?

השאלה מתחדדת נוכח העובדה שלאדם המודרני יש **זהויות מרובות** החוצות לאומים ומדינות. אנשים היום נודדים ביתר קלות ממדינה למדינה, ממקצוע למקצוע, ומתערבבים זה בזה ומתקשרים זה עם זה. אדם מסוים יכול להיות מתכנת בחברה רב־לאומית, בצד היותו הורה, חבר במועדון אוהדים, שכן ובן

4 בשלב זה ולאורך כל הספר אני משתמש לחילופין במילים שבט, עם, עדה, קהילה, אומה וכן הלאה, ללא הבחנה ביניהם, כציון לכל ציבור מלוכד ובלי קשר לגודלו. תהיה התייחסות להבדלים בין סוגי הקולקטיבים השונים, בשני בפרקים האחרונים.

קהילה, בן לדת מסוימת, ועוד זהויות רבות שלפעמים קושרות אותו לשכנו, אבל לפעמים הוא דווקא דומה הרבה יותר למישהו מן הצד השני של העולם.

ואם כן, מדוע לא יצא איש מביתו וכפרו לעת בוקר הישר לתוך העולם הגדול, ויראה עצמו כבן הפלנטה?

איזה צורך יש לו גם בזהות שבטית המגדירה "תחום ביניים" הקטן מהעולם אך גדול ממשפחה?

האם לא די שיהיה פשוט וישר בן העולם?

שייכות וזהות

הנה מה שאני רואה:

במשך מאות אלפי שנים, אולי מיליונים, היו לאנושות מאפיינים טיפוסיים. אנשים חיו בחבורות קטנות של כ-30-10 אנשים, אשר היו מאוגדות במסגרת שבט. השבט כלל מספר חבורות כאלו שהיו פרושות במרחב ומתכנסות באופן תקופתי, לאירועי חג, היכרות, מפעלים משותפים, ויצירת משפחות חדשות. ואף שלכל אדם הייתה חבורה שהיה שייך אליה באופן טיפוסי, יחידים גם נדדו באופן עצמאי בין החבורות לביקורים או התרעננות. עד היום זה עדיין מבנה טיפוסי של תרבויות ציידים־לקטים שנותרו ברחבי העולם[5].

אני מתייחס לתרבויות הללו כאל "תאי הגזע" של האנושות, ורואה בחבורות את היחידה האורגנית האנושית הבסיסית. לא האדם היחיד אלא קולקטיב קטן שניהל אורח חיים משותף והיה משובץ בתוך שבט.

האדם נולד אפוא לתוך חיקה של השייכות, והיה חלק מגופה האורגני, אך מלבד הגוף הזה, הייתה לו גם זהות שבטית רחבה יותר. החבורה לא הייתה גוף מבודד ששכן ביער, היא קיימה יחסי גומלין הדוקים עם גוף רחב ממנה.

השייכות הייתה מידתה של החבורה, הזהות מידתו של השבט.

שניהם נדרשו לאדם.

---

5 (Graber, ואחרים, 2021).

הזהות השבטית וההזדקקות

אבל זה לא נגמר כאן:

כי לצד החבורות שרקמו יחד שבט אחד, היו גם **שבטים אחרים**, אשר לא פעם חלקו את אותו אזור מחיה וחבל ארץ, ונדרש ללמוד להבחין בין שבט לשבט. כל שבט טיפח אפוא את זהותו בהתייחס לשבטים האחרים. היו סממנים מובהקים ומ**הותיים** שהיו קשורים לרוחו המיוחדת של השבט ואורח חייו (כמו למשל שניזונו בעיקר מדגים), וסממנים אחרים שכל מהותם הייתה **לסמן את ההבדל** ולאפשר באופן הזה לכמה שבטים שונים לדור בו־זמנית באותו חבל ארץ, כשכל אחד מהם מאכלס גומחה אקולוגית מעט שונה. ברבות השנים נשכח איזה סממן שייך למה וכל הסממנים נעשו פשוט לסימני הזהות השבטית. הבגדים, המנהגים, דיאלקט השפה, האוכל...

הנה שבט האדומים, הם נוהגים לצבוע את פניהם וגופם באדמה אדומה אותה הם מביאים מרחוק. והנה לידם שבט אחר המתאפיין בשיטות הדיג שלו. ואף על פי שבני שבט הדייגים משתמשים בקאנו כדי לדוג, הם עצמם לא בונים סירות, הם מקבלים אותן מידי האדומים. מדוע? אם מחייתם תלויה בדיג, האם לא יכלו ללמוד איך בונים קאנו? הם כמובן יכלו. אבל, הם מתעקשים שבניית קאנו איננה חלק מזהותם - בניית קאנו היא הזהות של האדומים.

ולא במקרה הם מתעקשים: **ההזדקקות** עוזרת ליחסי שכנות טובה. גם מצד התלות וגם מצד הנתינה היוצרת חיבור אכפתיות ותקשורת. זו חוכמה עמוקה, לפעמים נשכחת. היום דווקא מרבים לשבח את העצמאות הכלכלית (שלא נזדקק למתנות חינם), אבל ההזדקקות לאחרים **והחלפת מתנות**, הן ערך חשוב בעולם המבקש ליצור מארג של שלום בר־קיימא.

כל תא זקוק לסביבה שעל רקעה ובתוכה הוא מוגדר. האדם זקוק לשייכות של חבורתו, וחבורתו זקוקה לזהות השבטית, והשבט זקוק לשבטים האחרים, ושבטי האומה זקוקים לאנושות. בכל רמה התא אינו **מתבדל** כישות מבודדת. בנפרדותו הוא חלק ממשהו גדול יותר שעמו הוא מקיים תקשורת המעניקה לו את זהותו.

מבפנים זו שייכות, מבחוץ זהות.

הזהות הרב-ממדית

וזה גם לא נגמר כאן (ופה אנו חוזרים למורכבות):

החבורה הבסיסית (אותו גוף של אנשים החיים יחדיו באופן נוכח ורציף פחות או יותר כמו המשפחה המודרנית) היא אמנם חלק מן השבט המסוים עם הזהות המסוימת, אבל יש גם **חתכי זהות אחרים**.

כך למשל בן שבט מסאי, מלבד שייכותו למשפחתו, שייך גם לקלאן, לשכבת גיל (כל 7 שנים), לכפר, למשפחה מורחבת, וכמובן למגדר. באופן הזה מתקיימת **רשת חברתית מורכבת**. אם הוא הולך לכפר שכן הוא יישן שם אצל מישהו מאותה שכבת גיל ולא אצל משפחתו המורחבת[6].

אפשר לתהות מדוע יש צורך בכל החלוקות המורכבות הללו. ובכן, זה אותו סיפור: **הרשת החברתית** מרובת החיתוכים, יוצרת את יחסי הגומלין העדינים בין מרכיבים שונים בחברה ועוזרת לשמור על **שלמות** המארג, גמישותו וקישוריותו. **המורכבות תומכת ביציבות**. היא עוזרת ליצור **זהות רב־ממדית**, המתקיימת בתוך מרחב משמעות עשיר ומקושר.

ואם כן, את **המורכבות של הזהות** לא המודרניות המציאה. זה היה חלק מן הקשר הטוב של האדם לסביבתו מאז ומתמיד.

תרגיל בקבוצה

יש תרגיל שאני נוהג לעשות עם קבוצות חדשות שאני מנחה. אני מזמין את כל מי שהוא הורה ללכת לצד אחד של החדר ומי שאינו הורה לעמוד בצד השני. אחר כך אני מזמין את האנשים להתבונן באנשים בקבוצתם ובאנשים מן הקבוצה השנייה, ועל מה שהם מרגישים. לא צריך הרבה כדי ליצור **תחושת הזדהות** - מי שהתייצב בצד ההורים מרגיש שותפות גורל המחברת אותו להורים אחרים, ומחוסרי הילדים מבינים פתאום מה מבדיל אותם מ"שבט ההורים". ככל שהדקות חולפות, אנשים מתמקמים בנוחות בקבוצותיהם והם מתחילים להבין כל מיני דברים על עצמם ועל "בני מינם", בניגוד ל"אחרים".

אלא שכעת אני טורף את הקלפים ושואל מי מן האנשים יתום מהוריו ומי לא. נוצרות קבוצות חדשות והזדהויות חדשות ואנשים מבינים דברים חשובים.

---

6 אצל אתי דיין "אחת משלהן" (דיין 2016).

שוב מתעוררת סוג של נאמנות קבוצתית, כל אחד לקבוצתו הוא. אחר כך עוברים לשאלה הבאה ולעוד שאלה ולעוד אחת - מי גדל במשפחה מרובת ילדים? מי גר בכפר? מי אוהב שוקולד? מי אמיד? וכן הלאה...

ואף על פי שכל פעם מחדש אנשים חשים בגורליות מיקומם ומפתחים נאמנות חדשה, ככל שמצטברות השאלות והאנשים נודדים בין זהויותיהם השונות, מתעוררת תחושה של גמישות. הם לומדים להתייחס אחרת ל"הארת הזהות" שעולה בהם עם כל סיווג חדש של "אנחנו מול הם", והם מפתחים תחושת **חופש** מצד אחד, **וקרבה לכולם** מצד שני. כי אם יש משהו שנעשה ברור, הרי זה שכולנו כמהים לשייכות ושותפים בריבוי הזהויות.

הערה על ההתנגדות לזהות

פעמים רבות אנו דוחים את הזהות השבטית מכיוון שיש לנו בראש מודל של **זהות פשוטה** ואנו לא מוצאים את עצמנו בתוכה. יותר מזה, אנו מרגישים שהיא **חונקת** ולא בריאה. אבל אם אכן צורה כזו או אחרת של זהות שבטית נחוצה לנו, ועוד צריך להתעכב עלה שאלה האם ולאיזה צורך היא נחוצה, הרי שהיא נחוצה לנו **במורכבותה**.

יש לי עוד הרבה מה לומר על מהותה של זהות בריאה ועל המרכיבים של **היחס הבריא** בכלל לזהות - אפרוש אותם לאט לאט לאורך החיבור הזה - אבל בשלב ראשון כדאי לזכור שלפחות חלק מן ההתנגדות לזהות השבטית קשור לכך **שאיננו מבינים אותה נכון**, ובעיקר נוטים לראותה באופן **חד־ממדי**.

לכן חשוב להדגיש כל פעם מחדש - **המורכבות** של הזהות איננה רק תופעת לוואי מצערת הקשורה לעולם המבולבל שבו אנו חיים - היא חלק מהגדרת בריאותה, והייתה שם מלכתחילה.

משל הגוף התלת ממדי

אמרתי למעלה שהרבה ממלחמות העולם קשורות לשאלת הזהות - לא מכיוון שאנשים נאחזים בזהותם הברורה וזו מתסיסה אותם כנגד זהויות אחרות, אלא דווקא מכיוון שהיא אינה מבוררת להם מספיק, והם אינם מכירים את היחס הבריא אליה.

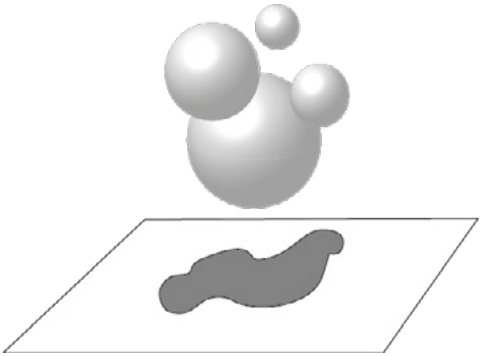

למה הדבר דומה? לגופים תלת־ממדים המוצבים בחלל, ולצל שהם מטילים על המישור מתחתיהם. במרחב התלת־ממדי לכל גוף יש את מקומו המכובד שאינו סותר את מקומם של האחרים, אבל במישור הדו־ממדי, נראה שהזהויות השונות מטילות צל זו על זו, דורסות זו את זו, וסותרות זו את זו. מי שנשאר בקומה השטוחה, צפוי לחזור ולהילחם על זהותו כדי להפריד את צילו מזה של זולתו, אבל מי שמרים את מבטו למעלה ורואה את הגופים ברב־ממדיותם, כבר אין לו צורך בזה.

על כן אמרתי: **תפיסת המורכבות** - היציאה אל המרחב התלת־ממדי ותפיסת הזהות כעניין רב־ממדי - היא **חלק בלתי נפרד מבריאותה של הזהות**. עלינו ללמוד "לנפח" מחדש את מבטנו ולהתרגל לראות עומק.

מכלילה ומייחדת

לכל אדם יש זהויות רבות המגדירות מי הוא, וכל **זהות** כזו, במובן מסוים, היא גם ההגדרה של **ציבור** מסוים המחזיק את סיפור זהותו עבורו, **מכלילה ומייחדת** בו־זמנית.

בתור הורה, למשל, הוא שייך ל"עם ההורים" שיש לו סיפור מכונן וקהילת פרקסיס המגדירים מה משותף לו ולכלל ההורים (ואולי מייחדים קהילת הורים מסוימת או סגנון הורות מסוים).

הסיפור הזה גם ממקם אותו באופן מסוים בתוך מרחב ההורות ונותן לו כתובת: בתוך **מרחב המשמעות ההורית** הוא "מעין הורה שכזה".

על כן אני אומר "**מכלילה ומייחדת**".

שני קטבי הזהות

בדרך כלל אנו חושבים על זהות במונחים מאוד **אינדיבידואליים**: לכל אדם **זהות ייחודית** המבחינה אותו מזולתו - זו הכתובת הייחודית של **מי שהוא**. ובכל זאת, בלי לכפור בייחודיות של האדם, מה שנקרא זהות מקורו **בכלל**.

להגיד שאני הורה, או גבר, או פילוסוף, או יהודי, או אוהד קבוצת כדורגל, או כל הגדרת זהותית אחרת, פירושו להגיד גם שאני שייך ל"עם" הזה והזה (לעם של הגברים, של הפילוסופים, של היהודים...). ומה שמבלבל קשור לכך שאנו רגילים לחשוב על זהות **שבטית** במונחים סימביוטיים ומכלילים בלבד (כולנו לובשים את אותה חולצה צהובה) ושוכחים שיש לה גם צד **מייחד**.

הצד המייחד הוא גם הצד שאנו נתקעים בו במחשבה המודרנית, מנסים להפרידו מן הקוטב האחר ולראות בו לבדו את הגדרת זהותנו. בפועל, הצד **המייחד** שאנו נאחזים בו בהגדרת זהותנו האינדיבידואלית, קשור לבלי הפרד בצד **המכליל** של השבטיות ונעשה על רקעה.

הזדהות והתבדלות

העובדה שהסיפור מוחזק על ידי ציבור מאפשרת לאדם גם **לצאת ולבוא** מן ה"עם" הזה ובמובן מסוים גם **לא** להזדהות עמו - להרגיש שייך ולא שייך בו־זמנית. אני יהודי השייך לעם היהודים, אבל גם תמיד חורג בייחודיותי ובזהויותיי האחרות. ואני חושב שהחופש הזה **לצאת ולבוא** הוא מהותי להגדרה של זהות בריאה, כמו גם היחס הכפול של **הזדהות** עם הקבוצה מצד אחד **והתבדלות** ממנה מצד שני.

גם זה אפוא חלק מהזהות המורכבת: אני לא שייך **רק** ל"עם" הזה (אני שייך גם לעמים אחרים, וגם לא שייך לאף עם), וגם ה"עם" הזה עצמו מוגדר בתוך שדה שיש בו הרבה **חיתוכי זהות** נוספים, ונמצא בזיקה למשהו גדול ממנו.

בחיתוכים בין ה"עמים" השונים שאליהם האדם שייך נוצרת **הזהות הרב־ממדית**, שהיא גם **התנאי והרקע** לזהויות ה"פשוטות" המקננות בה. ואם העולם היה מתחלק רק לקבוצות כדורגל, ספק אם היו זהויות כלשהן. רק מתוך המרחב הרב־ממדי הזה של זהותי המורכבת אני יכול להשקיף גם על הזהות הפשוטה ולהגיד על עצמי שאני אוהד מכבי, ולהעמיד פנים, לעתים, כאילו אין שום דבר אחר.

האני כסוד החורג מסביבתו החברתית

מתוך הבנה זו גם נגזר שאדם אף פעם לא שייך **במלואו** לשבטו.

יש איזו מחשבה רומנטית הגורמת לאנשים להאמין **בגן עדן של שייכות**, שביחס אליו הם נוטים לראות את עצמם כחריגים: **כולם שייכים ורק הם לא**. בפועל אין אדם שאינו מסויג בדרגה זו או אחרת ממרחב שייכותו, גם אם **הסתייגות** זו לא מודעת לו, וגם אם אין איש חושד באי־שייכותו.

ההסתייגות הזו היא טבעית וראויה. הייתי אומר, זו הדרך הבריאה להיות שייך. **האני** האישי תמיד נושא **סוד** החורג מן המסגרת הקבוצתית. זה חיוני ליחיד אבל גם, כפי שנראה בהמשך, חיוני לקבוצה.

יסוד ה"אנו מול הם"

הנה כי כן, אותו יסוד של "אנו מול הם" המאפיין לא פעם את התודעה השבטית, אינו רק הבדלה שאנו מקיימים מול אנשים **מחוץ** לקבוצה - הוא מתחיל ב"אני מול אתם" **בתוך** הקבוצה, ולפחות חלק מטבעו **הטעון** ניתן להבנה עמוקה יותר על רקע המתח הפנימי הזה.

היום **ההסתייגות** מן הקבוצתיות מוכרת וברורה. אנו מזהים אותה בכל מקום, ונוטים לייחס אותה **לשייכות הפצועה** שבה גדלנו - כל אותם מרחבים קבוצתיים שנפגענו בהם, ואשר בעקבות התנסויותינו בהם אנו מסתכלים בחשדנות על **כל** קבוצה. אבל אני חושב שכך היה גם פעם, כשאנשים היו מותכים באופן הרבה יותר שלם בתוך חבורתם. גם פעם אנשים יצאו להתאוורר ולרגעים חשו זרים במשפחותיהם.

אבל פעם זו לא הייתה בעיה, זה היה חלק מובן מן השייכות שאִפשר לאנשים ללכת ולבוא - כולם הכירו בצורך להתאוורר. ואילו היום, על רקע השייכות הפצועה, ההסתייגות הזו נתפסת **כקלקול** שצריך לתקנו - **זהות פצועה**, אולי התחלה של **בגידה** אם לא בגידה ממש.

הזהות כשבטיות

כדאי להתעכב על הקשר ההדוק שאני רואה בין **זהות לשבטיות**. לכאורה זו רק **דרך ניסוח**: במקום להגיד "אני הורה" אפשר לומר "אני שייך לעם (או לשבט) ההורות". ואיזה יתרון יש לניסוח האחרון על פני הראשון?

אלא שזו לא רק דרך מטפורית לדבר על תכונות וקטגוריות (כמו להגיד על תפוח שהוא אדום ועגול). העובדה שיש עוד אנשים "כאלה" איננה עובדה מקרית, אלא משפיעה על עצם **מהותה** של אותה "תכונה". אדם אינו הורה סתם כך, כהגדרה פורמאלית הנובעת מכך שנולד לו ילד, הוא הורה כחלק מתרבות מסוימת של הורות. ומה שעושים ולא עושים ההורים האחרים, בין אם הוא מודע לכך ובין אם לא - משפיע עליו.

עד כמה הציבור הזה אכן מלוכד ובמובן זה מוכר כ"עם" זו כבר שאלה אחרת (ויש יגידו אולי שזו השאלה העיקרית), אבל בהתייחס לציבורים מסוימים בוודאי ברור שמדובר ב"עם" ושלפיכך **הזהות קשורה בשבטיות**. אולי לא נמהר להגיד שיש "עם של ג'ינג'ים" כחלופה לאמירה "הוא ג'ינג'י" (אם כי בנסיבות מסוימות גם זה אפשרי - שמעתי פעם על כינוס של ג'ינג'ים מכל רחבי אירופה), אבל לא נהסס להגיד זאת על העם הצרפתי.

בשלב זה אני רוצה להתעקש על כך שאין הבדל עקרוני בין סוגי ה"עמים" השונים. האדם שייך לעמים רבים כשם שהוא מרובה זהויות, וכל עם כבודו במקומו מונח. אם יש שאלה לגבי המהות של "עם הג'ינג'ים" - האם הוא רק רעיון בראשם האדום או איזו ישות ממשית - הנה אפשר לתהות באותו אופן גם לגבי העם הצרפתי.

ראיון

דמיינו אדם המוזמן לראיון לצורך עניין מסוים, והוא מציג את עצמו בפני ועדה המונה שלושה אנשים המבקשים לדעת **מי הוא**.

הוא מספר על עצמו כל מיני דברים אשר נראים רלוונטיים לעניין - שהוא ישר, ואוהב סדר, ויש לו כישרון במתמטיקה, וכבר שנים רבות הוא מתרגל טאיצ'י ואוהב שירה. לו היה זה מראיין אחד ולא שלושה, או שלושה אחרים או ראיון לצורך אחר, הוא היה מספר על עצמו דברים אחרים. לא כי הוא משקר עכשיו, אלא כי מלכתחילה הוא מרובה זהויות, ואלה **הקשרים שונים** ופרספקטיבות שונות שמהן הוא משקיף על עצמו.

והנה, לצורך התרגיל, במקום לשאול אותו **מי הוא**, הם שואלים - "לאיזה **שבט** אתה שייך?". זו מטפורה, ברור לכולם שלא מדובר בשבט ממש.

האם זה משנה את האופן שבו הוא מציג את עצמו?

גם לפני כן, בינם לבין עצמם, הם ניסו לפענח איזה **סוג** של אדם הוא. הם הרי לא מכירים אותו באופן אישי, והם משווים אותו בדמיונם **לטיפוסים** שונים שהם כן מכירים. ובכן, האם הניסוח משנה?

אף על פי שהוא נותן תשובה דומה מבחינת **התוכן**, בכל זאת **האווירה שונה**. כשהוא אומר כעת שהוא שייך לשבט האנשים הישרים ומדבר על עצמו בלשון **אנחנו**, יש לדיבורו טעם אחר, **יציב ומחויב** יותר. הוא מרגיש מוגן, הוא אינו איזה ארחי פרחי בן בלי בית, יש קהילה שלמה שעומדת מאחוריו. וגם עבורם, שמראיינים אותו יש להצגתו טעם אחר. בין היתר מכיוון שכאשר הוא אומר על עצמו שהוא שייך לעם האנשים הישרים, מייד מצטרפות לזה תכונות נלוות שכביכול אוגדות את אנשי השבט הזה סביב תכונת היושר.

האם זה השבט היחיד שהוא שייך אליו?

הוא מגלה שהוא היה יכול להציג את עצמו גם אחרת - למשל, שהוא שייך לשבט ההרפתקנים. וכשהוא חושב להציג את עצמו כך, פתאום כל צורת ההסתכלות שלו על עצמו משתנה. ולאיזה שבט הוא שייך **יותר**, לישרים או להרפתקנים? אמנם בני שבט ההרפתקנים יכולים להיות גם ישרים (ולהפך), ובכל זאת, הדגש הוא אחר.

בגד הזהות

דומה שלזהות (בשונה מן השייכות) נדרש ה"בחוץ" שייתן טעם לבגד שעמו יוצאים החוצה. כמו הקרום שעוטה על עצמה טיפת מים במגעה עם האוויר ומלכד את הטיפה פנימה, כך הזהות מתגבשת על רקע סביבה חיצונית השונה ממנה. ואכן, אלמלא היה ה"חוץ" לא היינו טורחים לעטות על עצמנו בגד (של זהות ובכלל).

אפילו מי שמזהים את עצמם כבעלי תודעה פלנטרית ומתנגדים לזהות שבטית, עשויים לראות את עצמם כחלק משבט של בעלי תודעה פלנטרית, כנגד האחרים שהם לא...

הוא שאמרתי, הזהות תמיד **מכלילה ומייחדת**. גם בקוטבה המייחד, שאותו אנו מכירים מאוד בתרבות המודרנית ("אני אדם רגיש במיוחד") היא רומזת לקצה האחר שלה ("אני שייך לשבט הרגישים").

שייכות מבפנים זהות מבחוץ

בחיי היומיום האדם לא מזהה את משפחתו או חבורתו כבעלת צבע מסוים. להפך, הוא מזהה כל בן משפחה בשונותו, מכיר אותו באופן אישי, ומתנהל בתוך המבנה המורכב של המשפחה והדינמיקה הענפה של הנפשות הפועלות בה, מבלי להכיר בצבע המשותף המאחד את כולם. זהו עולמו השקוף.

אולם, אם יבוא מבקר מבחוץ או אם הוא עצמו יצא אל העולם - כלומר, אם מבטו יופנה החוצה ודרך החוץ הזה בחזרה פנימה - כי אז הוא יבחין פתאום עד כמה משפחתו (או חברותו) היא מסוימת, ועד כמה הוא, בתור חבר במשפחה הזו, צבוע בצבעיה. מה שהיה שקוף מבפנים, יקבל את צבעו המיוחד מבחוץ. כעת, כשהוא יציין בגאווה שהוא בן למשפחה כזו וכזו (ובהמשך, בן לשבט כזה או אחר), הוא לא יצביע על השייכות - הוא יצביע על הזהות.

ואם כן, ניתן לומר ששייכות היא מבפנים, וזהות מבחוץ.

הזהות השבטית במגמה של אוניברסליות

הילד הגדל בחיק משפחתו מקבל את חוקי שבטו כסדרו של העולם. בשבילו זה מה שזה אומר להיות אדם. מבלי לתת את דעתו על כך, הוא חושב שכאלה הם כל בני האדם, וכשיגדל הוא עשוי לומר משהו בסגנון "הוא נוצרי טוב" כדרך לומר "הוא אדם טוב".

הפניית המבט הזו החוצה, מהעיסוק בחבורה אל השבט הרחב ממנה, הופכת למגמה כללית, ובאופן פרדוקסלי, בהרחבת המבט הזה כבר טמונים זרעי האוניברסליות. השבט אמנם אינו העולם הגדול, אבל כשבן החבורה יוצא לנדוד לחבורות אחרות, ומתחיל במגמה של יציאה אל העולם, מבטו מתרחב, ומשהו מן הרוח האוניברסלית כבר מתחיל לנבוט בו.

בה בעת שהוא מתחיל לזהות את צבעה המיוחד של משפחתו (בעזיבתו הזמנית), הוא נפתח אל המרחב (מתוך ההישענות על המשפחה), ויכול כעת לאמץ זהות רחבה יותר כדוגמת הדתות הגדולות.

וכך, בו זמנית הזהות "אני נוצרי" היא זהות המתגדרת פנימה מפני שאר העולם, אבל גם התרחבות החוצה כביטוי לאוניברסליזם המבקש להחיל את תוקפו על כל העולם.

החבורה ללא בגד הזהות

אני מנסה לצייר בדמיוני איך הייתה יכולה להיראות חבורת האנשים הקדמונית (עליה אמרתי שהיא תא הגזע של האנושות) **ללא השבט**. כלומר, ללא הזיקה לזהות רחבה יותר, ללא המפגשים התקופתיים, ללא האפשרות לנדוד מחבורה לחבורה, להחליף מתנות ומידע, בני זוג וחיידקים. חבורה שהיא לבדה, חיה ישירות בסביבתה הטבעית, ביער בסוואנה או במדבר - **היא והעולם**. ומה שעולה לי מהדמיון הזה הוא עד כמה **ערומה ותלושה** היא החבורה הזו.

כן, הם מכירים את סביבתם הטבעית, ומומחים בשרידה, יודעים איך לפרנס את עצמם, לעזור זה לזה ולחוש חלק ממשפחה אחת - **השייכות** יכולה להתקיים - אבל בהיעדר הזיקה לממד אנושי רחב מהם, הם אינם יודעים מי הם. אין **לאן לצאת** ולפיכך אין גם לאן להיכנס. באיזו שפה הם בכלל מדברים?

אני חושד שהחבורה הזו שאני מנסה לצייר בדמיון, אם בכלל הייתה קיימת אי פעם, הייתה **טרום-אנושית**.

כדי להיות בן אדם, השייכות הכרחית, אבל גם **הבגד של הזהות השבטית**.

החבורה היא היחידה הבסיסית של השייכות, אבל היא לא יכולה להיות היחידה הבסיסית של הזהות. אמנם **תאורטית** היא יכולה לשרוד לאורך זמן - אנשים מתים ואחרים נולדים והחבורה ממשיכה - אבל **בפועל** היא תתקשה להתקיים ללא הזהות (ללא השבט הגדול מן החבורה).

ואם כן, בנוקטי במושג **זהות שבטית**, אני בו־זמנית מכוון לסוג של התייחסות מכלילה (כאומר שכל זהות היא בעצם זהות חברתית), אבל גם רומז לשבט הקדמוני, שהיה **עובדה קונקרטית** ומבנה מהותי של ההתארגנות האנושית:

החבורות (שייכות) מצד אחד,

והשבטים שבהן קיננו החבורות (הזהות) מצד שני.

אין לי ספק בכך שאנו זקוקים **לשייכות** - הצורך הזה מופנם במערכת העצבים שלנו והרבתי לכתוב עליו במקומות אחרים - אבל האם אנו עדיין זקוקים **לזהות** השבטית?

התודעה השבטית והשבטיות ממש

והנה הבחנה נוספת שעשויה לעזור לנו:

ההבדל בין **תודעה שבטית** לבין **שבט ממש**.

תודעה שבטית יכולה להתקיים גם ללא שבט בפועל: אדם יכול להמציא את העם שלו (ואולי תמיד אנשים **גם** ממציאים את עמם, עוד נדבר על כך), ולהרגיש נתמך על ידו. במובן הזה אפשר להתייחס **לתודעה השבטית** כסוג של **מניפולציה פנימית** העוזרת לאדם לארגן את **יחסו אל המציאות** (כמו למשל האמצעים שאנשים נוקטים כדי לזכור רשימת מילים על ידי זה שהם מחברים כל מילה לפריט בחדר או מספרים סיפור הקושר את המילים וכן הלאה). כלומר, **המחשבה** של האדם שהוא חלק משבט יוצרת **מסגרת נפשית** שמקלה עליו לפעול במציאות, ונותנת מובן ומשמעות לזהותו הייחודית בתוכה.

ברקע הדברים יש לומר שפעם, במציאות הקדמונית, התודעה השבטית הייתה חלק מתהליך הפנמה של השבט שהיה **קיים בפועל**. כשם שהתינוק לומד להפנים את דמות אימו, והפנמה זו גם מאפשרת לו להיפרד ממנה (היא ממשיכה להתקיים בדמיונו ולהיות חלק ממנו גם כשהיא הולך לזמן מה) - כך גם האדם שהפנים את שבטו נושא אותו בתוכו כשהוא פסע לבד ביער.

היום, כשאנו מנסים להבין מהי שבטיות בריאה, אפשר שנדרש לתהליך ההפוך - **החצנה של תודעה שבטית** בריאה (כל כמה שאנו מבינים אותה) לכדי מציאות חיה המכוננת שבט בפועל.

עם סודי שאיש לא שמע עליו

גם אם ניתן לראות **בתודעה השבטית** "רק" מניפולציה פנימית - דמיון ותו לא - למניפולציה הזו יש השלכות "אנרגטיות" על האופן שבו האדם פוגש את העולם וממילא גם על המציאות המתגלה לו.

אדם יכול להמציא לעצמו **עם סודי** שאיש לא שמע עליו, ולפעמים די בדמיון הזה כדי לגבות את תחושת התודעה השבטית ויתרונותיה. הוא חש כבן לאותו עם ונוהג על פי "מסורתו העתיקה" וזה מעניק איכות של **רוחב הקפה** לחייו. אפשר שהוא חושב על עם החי בכוכב רחוק, או דווקא על העם הקרוב שכולם מתייחסים אליו, אך הוא **מפרש** אותו באופן ייחודי ובמובן הזה הוא "עם

סודי" (**העם הסודי שלו**). וזה יכול להיות גם **העם** של מי שגלה מארצו, והוא ממשיך לשאת אותו עמו גם בגלותו.

אפשר לתהות: איך תודעה שהיא שקר ואשליה (שהרי אינה מתייחסת לעם/שבט ממשי) יכולה לברך? ובכן, האמת היא שבצורה זו או אחרת היא דווקא מתייחסת לעניין ממשי. העם הספציפי הזה אולי מדומיין, אך הוא מחבר את האדם לעולם באופן שיש בו אמת.

על הצורך בשבט ממשי

אבל גם אם אנו רואים את יתרונותיה של **התודעה השבטית**, קיומו של שבט בפועל, כמובן, אינו עניין שולי.

וכך אני מסכם:

התודעה השבטית מברכת, **והשייכות** מברכת, ולבסוף גם קיומו של **שבט בפועל** מברך.

בין היתר משום שהשבט הממשי **מצליב בין השייכות לתודעה** ומחזק את שתיהן: כאשר יש שבט ממשי, התודעה השבטית נתמכת על ידי השייכות, והשייכות נתמכת על ידי התודעה השבטית.

קהילתיות עוסקת באורח חיים משותף (שייכות); **שבטיות** עוסקת במרחב האנושי הרחב מן הקהילתיות ומקנה לה את זהותה; **ותודעה שבטית** עוסקת בתודעה של **היחיד** המתגלמת ביחסו לעולם. כל אחד ממושגים אלה יכול לעמוד לעצמו, אבל במקור הם היו חלק משלם אחד, ויש יתרון מובן לכך שהם מתאספים חזרה להיות שלם אחד.

שאלת התודעה השבטית

אחרי מה שנאמר על חשיבותו של השבט הממשי, אני רוצה לחזור אל **התודעה השבטית**, שכאמור יכולה (במידה מסוימת) להתקיים גם ללא שבט, ולשאול שוב: מדוע ובאיזה אופן היא חשובה?

בשאלתי אני מקפל שתי שאלות: מצד אחד, מדוע חשוב שהאדם בזהותו את עצמו לא יסתפק בתכונות המייחדות אותו ויחפש משהו **גדול** יותר מן ה"אני" שלו, ומצד שני, מדוע לא די בתודעה פלנטרית המציבה אותו כאדם בעולם,

ונדרש לו משהו **קטן** יותר - **תווך ביניים** שבו הוא מזהה את עצמו כבן לשבט מסוים?

אני מציב זאת כשאלה פתוחה, נושא לחקירה ובירור: אם אכן נחוצה תודעה שבטית - מדוע היא נחוצה? ואולי יתברר שהיא לא באמת נחוצה או לא נחוצה תמיד או לא נחוצה לכולם. ואולי אם נבין מדוע היא נחוצה נבין גם **באיזה אופן** היא נחוצה ובריאה (ובאיזה אופן לא), ומה הוא אותו יחס בריא למציאות המגולם בתוך התודעה השבטית.

מתוך כך גם נקבל את המפתח להבין את **השבטיות בפועל**, זו שהייתה מלכתחילה מקור התודעה השבטית, ואולי, עדיין נחוצה.

המוטיבציה והחיבור

אני מחבר אפוא בין זהות לשבט/עם. זה חיבור חדש עבורי, המאפיין את מחשבתי בחודשים האחרונים. הוא לא קשור רק לשיקולים פילוסופיים. בבלבולי מצאתי את עצמי מפורק בין זהויותיי השונות, אבל גם לרגעים מוצא מנוחה ועומק באיזו הגדרה כללית ובלתי מבוררת, שהייתה קשורה למה שאפשר לקרוא לו "תחושת עם".

יכולתי לראות אפוא את הברכה שיש בזהות השבטית - חוויתי זאת באופן ישיר - אבל גם את הקלקולים והאשליות הקשורות בזהות הזו; ונעשה לי דחוף להבחין בין הטוב לרע, ולהבין מה הוא היחס הבריא ומהי בכלל מקומה של זהות שבטית. מה שהגעתי אליו אמנם לא פתר את שאלת הזהות המסוימת שלי, אבל עצם העיסוק בשאלה, והאינטואיציות הראשונות, הביאו עמם ברכה...

בדומה לתיאור שתיארתי למעלה את החבורה הערומה, כך גם אני נטיתי לחוות את משפחתי כאי מבודד של שייכות המתקיים בזכות קשריו הפנימיים ללא משהו מבחוץ המגן עליו ומעניק לו משמעות בת קיימא. אבל כעת נעשה איזה סדר, בלי שהבנתי את טיבו. מתוך הסדר הזה גם הרגשתי שההכלה שלי גדלה ושאני יכול להתמסר ביתר קלות לפרטים הקטנים ולהעניק להם משמעות. חשתי **במכל** הזה שבתוכו שום דבר כבר לא הולך לאיבוד, וכל דבר מוצא את מקומו ומצטרף למה שכבר יש שם, ומוסיף לברכתו.

במקביל יכולתי לראות שאדם שאינו יודע מי הוא עומד למבחן בפני כל אדם שהוא פוגש. כל אדם מולו כמו משקף לו את העובדה שהוא אינו יודע מי הוא, ובזה מאיים עליו ומזמין מלחמת זהויות. לעומתו, מי שזהותו השבטית ברורה, יכול לנוע בנחת בדרכי העולם, בלי להרגיש מאוים ומטולטל מכל דעה חדשה שהוא פוגש. אני זה אני ואתה זה אתה. זה עוזר לו לשמור על עמוד שדרה מוסרי ולהתעקש על מה שחשוב לו בלי לרמוס אחרים. ואת האמונה הזו - הידיעה שיש ערך וחשיבות בעולם - הוא חולק עם שכנו גם אם דעתו שונה.

על כך כתב פעם א. ה. גורדון:

"שני בעלי דעה יותר שהם עצמיים, יותר רחוקים הם אמנם זה מזה בדעות, אבל באותה המידה יותר קרובים זה לזה ברוח, בנפש, יותר קרובים להבנה הדדית, לכבוד ולחברה הדדיים, הן שניהם משקיפים על דבר אחד, חיים דבר אחד, אותם החיים האנושיים הקוסמיים, רק מצדדים שונים, ומשלימים זה את זה, במסרם איש לרעהו מה שכל אחד רואה וחי מצדו, שניהם שואפים לנקודה אחת..."[7]

הערה על מוטיבציה של מהגר

אמנם בהביטי במראה יכולתי גם לחשוד שהברכה שחוויתי סביב "תחושת העם" באה דווקא על רקע תחושת אי־שייכות האופיינית למהגרים, ומן הבחינה הזאת, אולי אני, כמהגר (גם אם זה קרה בגיל צעיר), הנני מקרה פרטי ולא מייצג.

אני נוטה לחשוב שדווקא להפך: סיפור ההגירה רק משקף תחושת אי־שייכות שרבים אחרים מרגישים בלי שיהיה להם התירוץ הזה כדי להצדיק את תלישותם.

תמיד ראיתי את הברכה שיש בקהילות דתיות מצד הקהילתיות והזהות הברורה יחסית שלהן. אבל אף פעם לא הרגשתי שאני יכול להתכנס לאחת מהן בלי לעשות שקר בנפשי - מה שהן מאמינות בו אינו מה שאני מאמין בו - ואילו הפעם, לראשונה, יכולתי לראות את האפשרות שגם לי יהיה עם משלי. אמנם עוד לא ידעתי מה הוא, אבל יכולתי לחוש אותו רוחש כתקווה ורצון להיוולד, ובאופן מוזר גם היה לו הדהוד של דבר מה עתיק.

---

7 "הלכות דעות ומלחמת דעות" (1951).

הפילוסופיה של המורכבות

כפילוסוף תפקידי הוא **לא** לקבל כמובן מאיליו קטגוריות של מחשבה ותפיסות עולם שאחרים מתייחסים אליהן כפשוטן.

אנו חיים במציאות מורכבת - אם רוצים, מורכבת לאינסוף - אבל איני סבור שצריך ללכת כל הדרך לאינסוף. בין הרמה הגסה המתכנסת לדוגמטיות נוקשה, לבין התפוררות חסרת אונים מול מציאות שהיא כה מורכבת עד שמאבדים את האמונה באפשרות להבינה, קיימת **רמת ביניים פורייה**. ברמה זו אנו מבינים מספיק חלקים כדי להרכיב תמונה קוהרנטית ולתמוך בתנועה בתוך המציאות.

לאורך השנים עסקתי **בשייכות** ולמדתי את עולם מושגיה. אני פחות מתמצא **בזהות**, ונדרשתי לכלים חדשים המתאימים לחקירתה והבנתה. לעתים חייבים ללכת לאיבוד כדי להכיר את הנוף ואת השבילים הרבים שהוא מציע. מי שרק הולך בשבילים המוכרים יחמיץ את כל אותן פניות ודרכים צדדיות, שבמקרים מסוימים, דווקא בהן נמצאת התשובה לחיפושו.

אני יורד לפרטים ומתעקש על הבחנות ברזולוציה גבוהה, כי אני רואה שהדבר נחוץ כדי לטפח זהות בריאה. אין זה "ספורט פילוסופי" המדקדק בפרטים וטובע באינסוף. יש מידה של **מורכבות** שיאה לאדם ומתאימה לתפקודו בעולם בעת הזו. בלעדיה אנו נידונים לרמוס ברגל גסה את טבענו כיחידים וכחברה.

הדרך היא חלק מהתשובה

עם הזמן אני מגלה יותר ויותר שעצם **מסע הבירור**, כשנעתרים לו, הוא חלק מן התשובה. לא רק המסקנות חשובות, אלא גם האופן שהגענו אליהן, והלך הרוח המלווה אותנו בדרכנו. מותר לשאול ולא לדעת, להתעניין ולחפש, ולהתרווח בחיק תשובה ההולכת ומבשילה לאטה. זה חלק מן האופן שבו יוצרים זהות בריאה.

שאלת הזהות השבטית, במיוחד בעת מלחמה, היא שאלה נפיצה שאינה מעודדת התרווחות. כשהתותחים רועמים המוזות שותקות, ומשהו באקלים המחשבתי והרגשי נעשה דחוס וסוגר על אנשים ויוצר הרבה ביקורת עצמית ודיכוי הדדי. יש דברים שאסור להגיד, שאסור אפילו לחשוב, וכל אחד צריך להתיישר לפי קו מפלגתי כשלהו. מה שהוא חש באופן הזה, זה את כוח

ההיפנוט - את **משטר הרעיונות**. כנגד ההיפנוט הזה קשה מאוד לעמוד בתור אדם בודד, אבל גם לא יועיל להיות חלק משבט אם הוא כולו מהופנט...

דווקא בימים כאלה, שבהם אנשים מאבדים את היכולת לקשיב לעצמם ולהשמיע את קולם הייחודי, חשוב להמשיך לחתור **לחופש ההרגשה והמחשבה**, ולהכליל באומץ את כל הקולות העדינים והמגוונים שחיוניים לשגשוגה של האנושות. הבלבול, הצרכים הפסיכולוגיים, השייכות הפצועה, הניצול הציני, הצורך של אנשים מסוימים להתחזק על חשבון אחרים - כל אלה מזמינים אותנו לעשות סדר ולכבד את **המורכבות**. בעת הזו, מה שאנו זקוקים לו איננו עוד ביקורת עצמית, אלא דווקא **חיוביות עקרונית**, רדיקלית.

ומכיוון שיש ברכה בעצם הבירור, אין צורך למהר להגיע לסופו - אף שמבחינה אחרת **נחוץ כבר לדעת**, כדי שהבלבולים בעניין זה לא ימשיכו להחריב את העולם. אלא שדחיפות אינה הלך הרוח המתאים למחקר שמבקש להעמיק ביסודות. וכך אולי אנחנו יכולים לכוון לעתיד ידידותי יותר, להניח כאילו הוא כבר כאן, ולהסכים להסתובב בעולם בניחותא ובאורך רוח, כבני מלכים החוקרים את ארצם.

פרק שני: ידיעה עצמית

הברכה שבידיעה עצמית

יש ברכה בידיעה עצמית.

עצם זה שאדם שואל את עצמו "מי אני?", ועוד בטרם גיבש תשובה מודעת, מניע תהליכי עומק ועושה משהו שלא תמיד אנו מבינים.

לאור זאת אפשר גם לפרש את המלצתו של סוקרטס "**דע את עצמך!**" - זו איננה המלצה לידיעה חיצונית, כזו המסתמכת על התמצאות בתיאוריות פסיכולוגיות ומסתכמת ברשימת תכונות אופי, אלא הפניה **להיכרות פנימית** אינטימית וישירה.

הידיעה הזו, הפנימית, מעניקה חוסן ומשרה שלום.

כשאדם עושה מדיטציה

אבל מהו הדבר הזה שהאדם יודע אותו כשהוא יודע את עצמו?

גם אם אדם, ביושבו למדיטציה עמוקה, עשוי למצוא מעין "אני טהור" במרכז הווייתו, מייד הלאה משם הוא יגלה שהוא חלק מ"**אנו**" רחב יותר.

הוא הרי חושב **בשפה** המשותפת לו ולאנשים אחרים ונושאת עמה אפיונים תרבותיים והיסטוריים. וכשהוא קם ממקום ישיבתו ומתחיל לזוז, תנועותיו כבר נושאות את גינוני משפחתו, דפוסים שמקורם אולי במשלח יד של אב קדמון, או נכות שילדיו חיקו בבלי דעת. הדפוסים הללו הם לא רק לבוש חיצוני; הם מחלחלים פנימה אל הדינמיקה של הווייתו ואל האופן שהוא חווה את העולם. התנהגותו, הרגשתו, תפיסת עולמו, מושגיו, כולם צבועים בצבעי משפחתו, קהילתו, סביבתו ותקופתו. במובן הזה נראה שהידיעה העצמית שממליץ עליה סוקרטס, אינה יכולה להסתיים בידיעת ה"אני" המבודד אלא מתרחבת לשאלת ה"מי **אנו**?" ולאופן שבו **האני** משובץ בתוך **האנו** הזה.

ה"אנו" שעוטף את האני

מבחוץ קל לראות זאת: אנשים דומים לסביבתם התרבותית ולבני דורם. גם אנשים המתהדרים במקוריותם מתגלים מן הזווית הזו כמי שמתנהגים, חושבים ורואים את העולם באופן טיפוסי לבני שבטם - יהא זה אשר יהא[8].

אני לא מבטל את קיומו של האני ולא את חשיבותו (עוד נגיע לכך), אבל דומה שברוב המקרים בהם אדם אומר "אני", הוא בעצם מתכוון ל"אנו". אליו הוא מתעורר כל בוקר, והוא זורם בדמו לא פחות משהוא מקיפו.

אבל מה זה אומר בעצם? האם זה "אנו" אחד ומלוכד?

הרי אפשר שנתייחס לכל הממדים שבהם האדם מושפע ודומה לסביבתו כאוסף של תכונות רבות ממקורות שונים, אשר התכנסו למקום אחד. והוא, אשר נושא את התכונות הללו, אינו מחויב אליהן יותר משאבן מחויבת להביע תמיכה באבנים אחרות.

כיצד זה קשור לשבטיות ולזהות שבטית?

אז מה אם הוא נוטה לחשוב ולהרגיש כמו סביבתו התרבותית - האם משתמע מכאן בהכרח שיש איזו ישותיות ל"אנו" - כביכול הוא מעין אורגן חברתי אשר עשוי להתכתב עם חיפושנו אחר זהות שבטית?

נוזל השייכות

הבה נחזור אל החבורה, עליה אמרתי שהיא היחידה הבסיסית של האנושות, והמשפחה המודרנית היא ייצוג חסר שלה. החבורה היא אולי הדוגמה הברורה ביותר ל"אנו" העוטף את האני, ומהווה גם את מקום מושבה של השייכות.

זו האחרונה איננה רק מושג תאורטי הנוגע ליחס ההכלה (להיות בפנים או בחוץ) או לחוויה נפשית של היחיד (אני מרגיש שייך), אלא מהווה מציאות בין־אישית ממשית ומוחשת, כעין הנוזל הממלא את המרחב הקבוצתי ומחבר את חלקיו - בתוך השייכות הזו האדם שורה, והיא מברכת אותו כמידה שהוא מוכן להתמסר לה.

---

8 הנה מורה המלמד את מסורת האדוויטה ודנטה (אי־שניות) ההודית. כאן שאלת ה"מי אני" היא כה חשובה עד שהפכה לפרקטיקה מסודרת. מסתופפים אצלו אנשים מכל רחבי העולם כדי ללמוד את תורת האי־היאחזות, והוא שר איתם שירים הודיים, ומלמד אותם מושגים בסנסקריט, ומצרף אותם לטקסיו המקומיים. הוא מלמד אי־שניות, אבל הוא מלמד אותה דרך מסורת שבטו.

השייכות היא תופעה אשר עשויה להגיח מעצם ההימצאות המשותפת. משהו קורה כשחבורה של אנשים נמצאת ביחד, משהו הקשור **לנוכחות** המשותפת שהיא בעלת אופי ותכונות משלה החורגים מן התכונות והיכולות של כל יחיד המרכיב את החבורה. אנשים הבאים לבקר את **הקבוצה** יכולים להתרשם מאופייה של נוכחות זו, ולזהות את גונה וטעמה המיוחדים. כאן אפשר למצוא עדות ל"אנו" ממשי בדמות **השייכות** הזו העוטפת ומזינה את האדם לא פחות ממזון ומים.

אבל **שייכות איננה זהות.**

אפשר להבין את הצורך בשייכות, אך מדוע ובאיזה אופן נדרשת הזהות?

המטפורה של התא הביולוגי – שייכות וזהות

על מנת להדגים את היחס בין **השייכות לזהות** אני נעזר במטפורה של **תא ביולוגי.** התא עטוף בקרום נושם, בורר ומסנן. יש חומרים מסוימים שהוא מכניס פנימה ואחרים שהוא חוסם, יש חומרים מבפנים שהוא מונע את בריחתם החוצה, ואחרים שהוא מפריש. תא ללא קרום היה מתפרק ומתמזג עם סביבתו, זה ברור, אבל מנגד, גם תא עם קרום נוקשה ואטום היה נחנק ומת. יש חוכמה רבה **בקרום הנושם**, מידה מאוזנת של פתיחות וסגירות, העושה אותו לחלק מזהותו הבריאה של התא, ושומרת על **שלמותו החיה.**

השייכות היא נוזל התא, ואילו קרום התא מייצג את **הזהות.**

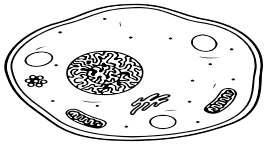

לתא ביולוגי יש גם מרכיב מרכזי נוסף – **גרעין התא** הנושא את הקוד הגנטי של התא, ועליו עוד נדבר בהמשך. יש זיקה ברורה בין קרום התא לבין גרעין התא, במובן מסוים הם שני היבטים של אותה תופעה המתקשרת **לזהות ולצורניות** שלה, והיא שונה מה"נוזליות", נטולת הצורה מצד עצמה, של **השייכות.** כך לפחות במשל הזה.

התא הביולוגי כמשל לזהות מדגיש שזהות אינה רק עניין של **דפנות** אטומות המחזיקות את החומר ונותנות לו צורה. אנחנו לא כלים מכניים, אנחנו יצורים חיים ובהתאם גם זהותנו היא עניין **דינמי ונושם.**

הגוף המורכב והזהות

ואחרי שנתתי את המשל של תא ביולוגי חשוב לסייג ולומר שאנו **גופים מורכבים**, ושעקרונות הבריאות של גוף מורכב אינם זהים לעקרונות הבריאות של גוף פשוט כדוגמת תא יחיד (שבעצמו אינו פשוט כלל). לאדם יש זהויות רבות, הוא שייך ל"עמים" רבים. וזה נכון, כאמור, לא רק לגבי האדם המודרני הפועל במרחבים רבים ובתפקידים שונים, אלא כך היה גם לפני עשרים אלף שנה. **מורכבות** הזהות מלווה את האנושות, ויש סיבה לקיומה ויש סיבה מדוע, גם ברמה הפיזית וגם ברמה החברתית, לא נשארנו גופים פשוטים.

שנים רבות אני עוסק **בשייכות**, ומדבר על החשיבות לשקמה גם ברמה האישית וגם ברמה החברתית. אבל השאלה "מי אנו?" שונה משאלת השייכות. היא אפילו שונה מהחידוש שיש באפשרות קיומה של **שייכות דיאלוגית**[9]. כי כאן, באופן מאוד קונקרטי אנו מדברים על **זהות**, מתוך הבנה שידיעת הזהות, ולא רק עצם השייכות, היא נדבך חשוב בהתייצבותו של האדם בעולם.

שני כינויי גוף – אנו ואנחנו

יש שפות המפצלות את ה"אנחנו" לשני **כינויי גוף**. זו לא הבחנה נהוגה בעברית, אבל אני מנצל את כפל המילים שיש בעברית ("אנו" ו"אנחנו") כדי ליצור הבחנה מקבילה.

"**אנו**" אחד, משמעותו היא **אני וכל האנשים שאני שייך אליהם**, כמו בני משפחתי או בני שבטי. ולצורך העניין אפשר לומר שהם נמצאים לצידי, כתף אל כתף גם כשהם אינם נוכחים בשיחה. "**אנו** לא נוהגים לשתות קפה במשפחתנו". "**אנחנו**" שני, משמעותו אני ואתה, האדם שאני דובר עמו כעת ואנו נוכחים ביחד. "אף **שאנו** לא נוהגים כך במשפחתנו, **אנחנו** (אתה ואני) יכולים לדבר על כך".

מכיוון שאיננו רגילים להבחנה הזו, היא נשמעת מלאכותית ולא חשובה, אבל עבור אלה החיים אותה, לא ברור איך אפשר להסתדר בלעדיה, ואחרי שלומדים אותה ומתרגלים אליה גם מתחילים להבין מדוע. אלה באמת שתי משמעויות שונות, שני כינויי גוף שונים.

---

9 עסקתי בשייכות הדיאלוגית בין היתר, ב"מסה על הזוגיות", "הורות לחירות" "מקום לגדול", ו"שערי ידידות". ארחיב על המושג באחד הפרקים הבאים.

אפשר למצוא שריד להבחנה זו גם בעברית המקראית. כך למשל בפסוק הבא: "תהי נא אָלָה [=שבועה] **בינותינו** - בינינו ובינך." (בראשית כ"ו, פסוק כ"ח). ההבחנה כאן היא בין בינינו (לא כולל אותך/כם) לבין **בינותינו** (כולל). מה שמעלה על הדעת שאולי המילה המתאימה ל"אנחנו" במובן הזה היא "**אנתנו**" (כלומר, אנו בצירוף הת' שאפשר למצוא גם בפנייה לאת ואתה. אבל למען הבהירות נשאר עם "אנחנו").

השאלה לגבי הזהות שאני שואל בחיבור זה היא בראש ובראשונה השאלה לגבי ה"אנו", לא ה"אנחנו". אם כי, בהמשך, נראה שגם ל"אנחנו" יש תפקיד חשוב בזהות. אפשר לומר שה**שייכות** מתקשרת ל"אנחנו" (אם כי לא רק) ואילו הזהו**ת** מתמקדת בשאלה - "מי **אנו**?".

האני במוקד האנו

מי שישב למדיטציות ארוכות בתהייה לגבי מהותו של **האני**, אפשר שגם הגיע למסקנה שבעצם **אין אני** כזה. יש ערב רב של מחשבות ותחושות מתחלפות, שלפעמים יש להן מרכז מובחן, והרבה פעמים לא.

לצורך העניין אפשר להתייחס ל"אני" כמעין **נקודה** גאומטרית, המורה על מגמה וכיוון, אבל לכשעצמו הוא נטול "עובי" ללא ה"אנו". גם אם יש נקודת מגוז של **יחיד לאינסוף** שהוא ערום מכל תרבות וגינון (דומה הוא בכך לתינוק שזה עתה נולד), מייד הלאה משם יש כבר שכבה של "אנו" העוטפת אותו ונותנת לו מובן.

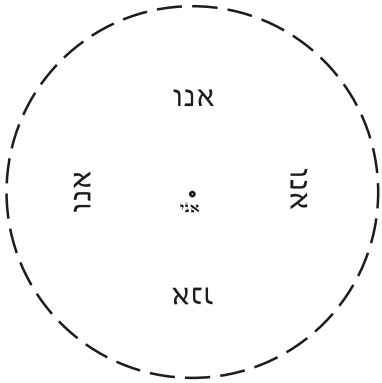

אני מדבר פה על משמעויות פנימיות, כי במובנים אחרים, ההבחנה בין "אני" ל"אנו", היא פשוט ההבחנה בין יחיד לרבים. **אותו חומר עצמו**, רק "כמות" אחרת. ל"חומר" הזה אפשר לקרוא בקיצור "אני־אנו".

אני־אנו – רצף ללא זרות

את ה"אנו" הזה אין להבין כפי שמשתמע מן הדיכוטומיה המקובלת בין **האדם לקבוצה**, המדגישה את הפער בין ה"**אני**" **ל**"**הם**" על כל מטען הזרות שהפער הזה נושא. את ה"אנו" הזה כדאי להבין **כהרחבה של האני** וללא זרות כלל.

כך אצל גורדון:

"האהבה העליונה אינה צמצום ה'אני' של האוהב לטובת האוהבים, כי אם להיפך, התפשטות חייו של ה"אני" לתוך נפש כל אדם וגם לתוך נפש כל חי ועוד הלאה מזה עד לאין־סוף (כי האהבה העליונה אינה מצומצמת בגבול האנושיות בלבד), כמו שהאם האוהבת, למשל, חיה מתוך נפשה אל תוך נפש ילדיה."

לצורך העניין וכדי לייחד את החוויה הזו, אפשר להשתמש בצירוף "אני־אנו". כלומר, זה לא אנו שבולע את **האני**, ומטשטש את חוויית **האני**, אלא להפך, זה חלק מהביטוי והזיכוך של **האני**. ה"אנו" אינו פחות אני, הוא יותר אני (אני־אנו). ועדיין **אינטימי**. לא מהלך של דיכוי והכפפה, המזמין ציות ומשמעת, אלא דווקא דרך להעצים את **האני** שמתפשט כך אל תוך האנו. **שאלת הזהות** שאני שואל, נוגעת לטבעה של **ה"אניות האינטימית"** הזו, לא לגבי טבעה של הזרות.

ההבחנה בין אני לעצמי

פה אני נדרש להבחנה נוספת: בין **האני לעצמי**. **האני** מתייחס **לנוכחות** ולתודעה - לנקודת המבט - ואילו **העצמי** מתייחס **לדימוי**[10]. בהקבלה גם ניתן להבחין בין ה"**אנו**" לבין ה"**עצמנו**". ה"אנו" הוא הגוף הממשי, הנוכח של ה"אנו", ואילו ה"עצמנו" הוא הסיפור שאנו מספרים על ה"אנו" הזה מבחוץ.

ההבחנה בין אני לעצמי (ובין אנו לעצמנו) אינה זהה להבחנה בין שייכות לזהות. אדם יכול להיות משורר גם אחרי שהסיר את כל הסממנים השבטיים של המשוררים ואין שום סיפור שהוא מספר על עצמו כמשורר. גם בלי כל דימוי הוא עשוי עדיין להסתכל על העולם **כמשורר** (יהא הפירוש של זה אשר יהא) - אות וסימן לכך שגם אם אין לו דימוי של משורר, יש לו **סכמה** של משורר. משתמע שלזהות יש פן "אני" ופן "עצמי".

10 בעולם הפסיכולוגיה נהוג לעשות הבחנה דומה, אבל בשימוש הפוך במילים - העצמי מתייחס לגרעין האני, והאני לסיפור עליו. מטעמים פילוסופיים אני מעדיף להתייחס למילה "אני" המשמשת בשפה ככינוי גוף – נקודת מבט ולא דווקא עצם. ולעצמי כביטוי לדימוי החברתי שיש לו תכונות של עצם.

ההבחנה בין דימוי הגוף לסכמת הגוף

הבחנה מקבילה בין **האני לעצמי** היא ההבחנה בין **סכמת הגוף לדימוי הגוף** - היושבים במקומות שונים במוח[11].

סכמת הגוף היא הידיעה הלא יודעת של הגוף את עצמו, שמתוכה הוא פועל. על מנת לשלוח יד להרים כוס, הגוף צריך לדעת באופן כלשהו מה אורך היד. הוא צריך לדעת את עצמו. ועם זאת, זו "ידיעה לא יודעת" - אם יישאל האדם, הוא לא ידע בהכרח להגיד מה אורך זרועותיו (כשם שנהג מיומן לא בהכרח ידע להסביר בעודו מחוץ לרכב מה הוא עושה מול אתגר כזה או אחר של נהיגה - זה פשוט קורה).

דימוי הגוף לעומת זאת נוגע לאופן שבו אנו מדמיינים את עצמנו מבחוץ. לפעמים הדימוי מתואם עם המציאות, לפעמים פחות, אבל בכל אופן לא מדובר **בגוף הפעיל**, כפי שהוא נחווה מבפנים. כשאישה מרגישה "שמנה" או גבר מרגיש מסורבל, זה קשור לדימוי הגוף.

יש אנשים שנפגעו בצד אחד של מוחם באופן כזה הגורם להם להתעלם מצד שלם של גופם. הם עשויים לא לגלח צד אחד של פניהם, או להרגיש שהיד בצד זה לא שייכת להם - משהו **בדימוי הגוף** שלהם נפגע, אבל מכיוון שסכמת הגוף שלהם לא נפגעה, זה לא מפריע להם לתפקד עם אותו צד, להתלבש, להרים כוס וכן הלאה.

ועם זאת, סכמת הגוף אינה מנותקת מדימוי הגוף.

אמנם סכמת הגוף מעוצבת בעיקר כתוצאה של **ההתנסות בדינמיקה** של הגוף הפועל במגע עם העולם, אבל באופן עקיף היא מושפעת גם מגורמים חיצוניים ובין היתר גם מדימוי הגוף. לדוגמה, ברוב התרבויות יש התנהגויות גוף שמותרות לגברים ואסורות על נשים, ולהפך. הבדלים אלה, השייכים לסיפור הזהות החיצוני - לאותו מבט מבחוץ פנימה שקישרתי **לדימוי הגוף** - מחלחלים אל סכמת הגוף. כך למשל אישה רצה או יושבת באופן שונה מגבר. זה לא רק עניין של מבנה הגוף[12].

---

11 (Gallagher, 2005)

12 קולן של נשים גבוה יותר מקולם של גברים – זה קשור לפיזיולוגיה השונה של מיתרי הקול, אבל מסתבר שנשים נוטות לקול גבוה יותר מן המתבקש מהתשתית הפיזיולוגית, וגברים נוטים לקול נמוך יותר. אני מניח שבתרבויות פטריארכליות הנטייה הזו חזקה אף יותר.

הבאתי את ההבחנה בין סכמת הגוף לדימוי הגוף, כדי לתת מוחשיות גם להבחנה בין **האני לעצמי** באופן כללי, ובהמשך ההבחנה הזו תשרת אותנו להבין דברים נוספים.

הברכה שבסכמת גוף משוכללת

יש ברכה בידיעה עצמית, ואפשר ללמוד עליה גם מתוך הבנת הברכה **בסכמת גוף מתואמת**.

בתקופות גדילה אינטנסיביות, ילדים ובני נוער נעשים לזמן מה גולמניים. פתאום הידיים ארוכות מדי, הצעדים מסתבכים, יש איזה חוסר תיאום בין הכוח שהם מפעילים לזה הנדרש במציאות. דברים נשברים, נשמטים מן הידיים... אפשר אפוא ללמוד על איכותה של **הידיעה הלא יודעת** הזו (סכמת הגוף) לפי מידת **התיאום** של האדם עם המציאות. היא מתבטאת ביכולת התנועה. למשל, האם אני יכול לדלג בין שני הסלעים הללו? ומה טווח הזהירות הראוי מנחש? אילו תנועות עשויות להכאיב? איך מתגלגלים? מה מרחק הבלימה מהרכב ממול, וכן הלאה.

ומה שנכון לגבי **סכמת הגוף** נכון גם לגבי הידיעה-הלא-יודעת של **האני**: מי שיודע מי הוא יכול לנוע בדרכי העולם באופן מתואם יותר, תוך שמירה על **חירותו, עוצמתו וחיותו**. וזה כך גם אם הוא אינו יודע לספק "ידיעות" על עצמו - שהרי לא כאן המוקד של הידיעה העצמית.

העוצמה שבידיעה עצמית

מה מקור עוצמתה של הידיעה העצמית?

בתור התחלה אפשר להביא משל פשוט: הג'ירף חווה את העולם כג'ירף ופועל בו כג'ירף - אולי הוא לא יודע את עצמו במונחים אנושיים, אבל מבחינת קיומיות - זה מה שהוא - **ג'ירף**. זה מה שהוא יודע לעשות וזה מה שהוא עושה. ולג'ירף שיודע במובן הזה שהוא ג'ירף יש יתרון על פני ג'ירף שמשום מה החליט שהוא אריה. זה האחרון כל הזמן יתנגש במציאות ויחסו אליה יהיה בלתי מתואם בעליל. לאכול בשר לא יעשה לו טוב, ולרדוף אחר איילות לא יעזור לו כדי לצוד אותן.

היתרון של ג׳ירף היודע שהוא ג׳ירף ברור. אין זה אומר שבתור ג׳ירף היודע מי הוא, הוא לא מתנסה בשלל התנהגויות שהן לא ג׳ירפיות, או שהוא נשאר תקוע בג׳ירפיות שלו וחדל להתפתח (כמו שיש אנשים עקשניים שדבקים בדרכם כי ״זה מי שהם וזהו זה״). אדרבא, דווקא מתוך זה שהוא יודע מי הוא, ובמובן הזה מתואם עם סביבתו באופן גמיש וערני, הוא גם יכול ללמוד ולהשתנות ולהתפתח, וההתפתחות הזו מהותית למי שהוא: הוא ג׳ירף הממשיך לפתח את הג׳ירפיות שלו, ובמעלה האבולוציה הוא עתיד להפוך ליצור אחר.

כך גם בפסיכולוגיה של היחיד: היכולת לשהות עם מה שיש באופן מלא ועמוק היא המפתח לצעד הבא. אנו דורכים ונשענים במלוא משקלנו על הרגל האחת, כדי שנוכל להניף את הרגל האחרת לקראת נקודת המדרך הבאה. אבל לשם כך, עלינו להציב רגל יציבה תוך ידיעת מי אנו. זה לא אומר שאין מקומות וזמנים להיסוס, לרגל מגששת בעדינות, בודקת, לא בטוחה (גם זה יכול להיות לפעמים מרכיב חשוב בעוצמה האישית - האומץ לא לדעת), אלא שגם את ההיסוס הזה כדאי לשבץ בתמונה רחבה יותר של יציבות, ולא להפך.

משל הפרספקטיבה

ידיעת האני איננה ידיעת הכוליות והכרת כל הפרטים, זו ידיעת **המרכז**.

המקום שבו עומדים וממנו מסתכלים על העולם.

למה הדבר דומה?

כשמציירים ציור בפרספקטיבה מתחילים בציון נקודה דמיונית שהיא **נקודת המגוז** שאליה מתכנסים כל קווי הפרספקטיבה. אף שהנקודה הזו לא מציינת שום עצם קונקרטי בציור, בלעדיה הציור מאבד את עומקו. נקודת המגוז הזו איננה חלק מוחשי בציור, היא **עיקרון מארגן** - מרכז שסביבו חגים כל האובייקטים ומקבלים את משמעותם התלת־ממדית[13].

13 אדם עשוי להגיע למסקנה ש״אין אני״ כיוון שהוא לא מוצא ״אובייקט־אני״, אך זה לא פוסל את קיומו של האני כעיקרון מארגן.

כך גם בהתייחס לאני, יותר משהוא אובייקט בעולם הוא עיקרון מארגן, נקודת מבט על העולם, תודעה **ואופן פעולה**. ידיעת **האני** היא קודם כל ידיעה פנימית של נקודת המרכז הזו שסביבה גם מתארגנים כל הפרטים האחרים. במובן הפשוט ביותר זו ידיעת האדם את מקומו הפיזי בחלל: אני כאן.

האם לאדם יש רק נקודת מגוז אחת? והרי כבר ציינו שהוא מרובה זהויות. ובכן, טוב לומר שלכל זהות יש נקודת מגוז משלה, ואולי יש גם נקודת מגוז מרכזית יותר. נגיע לכך.

על כל פנים, לפעמים אפשר לזהות את ההבדל בין "אדם מחוק" המתבונן על העולם מנקודת מבט **מקבילית** וללא פרספקטיבה, לבין האדם שחי ופועל מתוך עצמיותו, ומבטא עוצמה כיוון שהוא יודע מי הוא ואינו מתפתה לסיפורים של אנשים אחרים. אני מצביע כאן על תופעה ממשית, אנרגטית, מוחשת שעוד זקוקה לביאור. ויש מקום להניח שהאדם אשר יודע את עצמיותו מתוך החוויה, יודע גם את **האנו** שלו מתוך אותה חוויה. שוב, אין זה **האנו** המנוגד **לאני**, אלא **האנו** שהוא חלק מן האינטימיות והייחודיות והעצמות של האדם.

הערה על ידיעה עצמית בלימוד

כדאי להזכיר ש"ידיעה עצמית" איננה רק **תכונה נתונה** – משהו שהאדם נולד אתו או זכה בו בדרך החסד. היא **נלמדת** עם הניסיון והולכת ומשתכללת עם הזמן. לכן המלצתו של סוקרטס "דע את עצמך!" אינה רק תביעה של כאן ועכשיו וגינוי למי שאינו יודע את עצמו, אלא הזמנה **למסע לימוד** והמלצה לטיפוחה של מידה טובה.

ואם בכל זאת יש מקום להבחין, הרי זה בין לומדים שהם יותר מסורים לתהליך הזה, לאחרים שפחות מסורים לו, או אף מתנגדים.

זה–הוּת

כך מגדיר אליעזר בן יהודה את המילה זהוּת (אותה חידש):

"סגולת דבר שיאמרו עליו, זהו בעצמו, שהוא שווה לדבר השני שוויון גמור ומוחלט".

משמע, זה גלגול של מילת ההצבעה - "זה", שהיא אחת המילים הראשונות שאומרים פעוטות כשהם מתחילים לדבר (מסתובבים עם אצבע מושטת

וקוראים לכל דבר בשם "זה"). הזהות היא ה"זה-הות" - המהות של הזה, יהיה זה חפץ או אדם[14].

ובכל זאת, לא דומה הזהות של חפץ לזהות של אדם. כאן אנחנו לא שואלים מה הוא האדם, אלא **מי** הוא האדם. וה"מי" הזה מעצם טבעו אינו מתבודד בעצמיותו אלא כל מהותו היא להתייצב ולכונן זיקה אל "מי" אחר ממנו. הזהות הזו רומזת לקיומה של שיחה רחבה שבה יש עוד "מי" אחרים הנותנים פתח ל"אנו" (ו"אנחנו") רחב מן השיחה, שאיננו רק אוסף של "חפצים" ותכונות, אלא **מרחב בין־אישי**.

בתוך המרחב הזה אני מי שאני - בעל זה-הות.

הזהות בקיומיות

כשאומרים על כדור שהוא כדור, לא אכפת לו. הוא מה שהוא, עצם קונקרטי במרחב, צומת של אירועים אטומיים. אבל כשאומרים על אדם שהוא כזה וכזה - **אכפת לו**. מאוד, בדרך כלל.

ומדוע אכפת לו (כל כך)?

כי בשבילו האמירה שהוא כזה וכזה, אינה רק ציון לתכונתו כאובייקט סתמי (גוף שלישי) - משמע, הגדרה של מה שהוא - אלא התייחסות למי שהוא מצד הקיומיות[15] **הנוכחת** שלו.

באומרו "אני יהודי" או "אני גבר" או לוחם, או רופא, או אפילו ג'ינג'י, הוא אינו מתכוון בזה לתת לעצמו הגדרה חיצונית כמו שאומרים על כדור שהוא עגול ואדום.

אנא, התעכבו על התחושה השונה.

אמנם גם זה אפשרי - שאדם יתייחס אל עצמו כמו אל כדור - אבל זו התייחסות חריגה החושפת על דרך ההנגדה את המהותי לזהות האנושית: הגדרה של כדור היא עניין של הפשטה מחשבתית המשווה אותו לחפצים אחרים וקשורה להסתכלות מבחוץ פנימה, ואילו לגבי האדם שחי את חייו מבפנים החוצה,

14 מן המילה "זהות" נגזר אחר כך השורש ז.ה.ה ושלל מילים כמו "הזדהות", "זיהוי", וכן הלאה.

15 כאן ולאורך כל הספר אני משתמש במילה "קיומיות" כפי שמשתמשים בה בפילוסופיה האקסיסטנציאלית, משמע כביטוי לנוכחות ולחוויה בגוף ראשון, וכפי שבאה לידי ביטוי בתשובה לשאלה "איך זה מרגיש להיות...".

התכונה שמדביקים לו משקפת או אמורה לשקף את **אופן היותו כהתרחשות**. האמירה "אני ג'ינג'י", כשהיא נאמרת בנימה הזו, מגלמת התייצבות, לא תיאור של עובדה סתמית. היא אומרת משהו על מי שאני ועל האופן שהקיומיות שלי נובעת, מפכה, נוכחת.

כך שאף שאנו עשויים להשתמש באותה המילה, הזה-הות שלי כאדם (אני ג'ינג'י) שונה מהותית מהזה-הות של הכדור (האדום). הזהות של האדם מתייחסת לקיומיות שלו, ובאשר לכדור, מדויק יותר לומר שכלל אין לו זהות - רק תכונות מזהות. הוא "זה" בלי "הות" (קיומיות).

התנגשות מבטים

כל מה שמצביעים עליו ואומרים "זה" הוא גוף שלישי. אבל במה שנוגע לאדם קורה כאן **מפגש בין הגוף השלישי לגוף הראשון**: אני, שהנני נקודת מבט על העולם, מביט החוצה ונתקל במבט שמסתכל עליי **מבחוץ פנימה**.

על רקע זה, אפשר להגדיר את **הזה-הות האנושית** כאופן שבו האדם **נערך לפגוש** את המבט המסתכל עליו ומנסה להגדירו.

זהות אנושית לעולם איננה רק ההיענות להגדרה המסווגת, אלא תמיד **התייצבות** מול סיווג אפשרי, בו־זמנית **מקבלת ודוחה**, ויש לה לפיכך טעם קיומי שאין להגדרה פורמלית של חפץ.

מקבלת, כי אפשר שזו אמת שאני ג'ינג'י,

ודוחה, כי אני לא ג'ינג'י באופן הזה שבו כדור יכול להיות אדום.

גאולת המבט ושיקומה של התמימות

תינוק מתבונן בעיניים תמות על העולם. צפון בזרועות אימו, הוא לא עוסק באופן שבו רואים אותו. הוא רק רואה, נועץ מבטים במה שמעניין אותו, לא מודע (באופן שמבוגרים מודעים) לאופן שבו מסתכלים עליו. אין לו עדיין **עצמי חברתי**, הוא רק **מבט ללא עצמי**, ללא כיווץ, ללא התארגנות מתגוננת מסביב לזהות.

וכך, מושלך לתוך העולם ללא גבול - כל מה שהוא רואה הוא חלק ממנו. **האני**, העולם, הכול נמצא בזרימה. ה"אני" בשלב זה אינו יותר **מפרספקטיבה** על העולם - נקודת מגוז בנוף רב־ממדי, סכמה שעדיין אין לה דימוי מקביל.

על זה נאמר "אין אני" (ולמעשה מוטב היה לומר "אין עצמי").

אבל ככל שהוא גדל ומזדקף אל תוך **הקומה של המציאות החברתית** הוא נעשה ער **למבט** של אנשים אחרים עליו, ונסוג ומתכווץ מול המבט הזה.

כל עוד הם משוחחים **ביחד** הם מייצרים את עולמה של השיחה שבה מתרחבת הנוכחות האישית להיות **נוכחות משותפת**. אבל, כשאנשים רואים אותו **מבחוץ** כפי שהם רואים כדור, ה"זה" שהם רואים בו מתנגש עם חוויית הקיום **כנוכחות**, וכנגד המבט הזה הדוחס אותו כביכול לתוך עצמו כעצם בין העצמים, הוא צריך להזדקף ביתר עוצמה, "להתנפח" מחדש **כחלל פנימי**, אם ניתן לומר כך, ו"לגאול" את תחושת נוכחותו מן הסתמיות של המבט.

הוא משחזר כך את תמימותו המקורית - שהיא עצם **המבט הער** על המציאות. הוא צריך באמצעות מבטו שלו לדחוף החוצה את המבט של אנשים קרובים ורחוקים המבקשים להגדירו, והדחיפה הזו החוצה היא **זהותו במובן הקיומי**, והיא חשובה לו בדיוק מן הטעם הזה - מכיוון ש"להיות הוא" אינו יכול להסתכם בהגדרה חיצונית הזו. **להיות הוא** זה אופן נוכחות.

מבחינה תאורטית אפשר אולי להתייחס להתייצבותו כמעין **סיווג עצמי** כנגד הסיווג החצוני, אבל כשאנו מדברים במונחים של "סכמה" כלל אין לדבר על **סיווג מודע**, אלא על **אופי של התייצבות**. גם אין צורך שיהיה איזה סיווג חיצוני קונקרטי אשר כנגדו הוא מתקומם. **התקוממותו קודמת**.

הזהות במוגדרת בתוך מרחב חברתי

מי אתה? שואל המבט בעודו מנסה לתייגו, וכנגד התיוג הזה האדם מביא את זהותו - את **התשובה** שגם מאפשרת לו לפעול בעולם. ועיקר האדם **מצד זהותו** אינו במה שהוא פועל בעולם הפיזי, אלא במה שהוא פועל **בעולם החברתי** והמשמעי.

הזהות היא אפוא התשובה למבט. היא לא פועלת בחלל ריק. היא תמיד חלק משיחה ומרחב בין־אישי אנושי. היא תשובה עוד בטרם נשאלה השאלה.

התשובה הזו מגולמת באופי התייצבותו, והיא משחזרת את תמימותו הראשונה באמצעות מהלך שמרכזו הוא הזהות.

האם לא הייתה לו זהות לפני כן? הבה נאמר שלא היה די בכך.

בגיל ההתבגרות כשהתשובה הזו עדיין אינה ברורה, ישנה **מודעות עודפת** לזהותו הנמצאת בתהליך התגבשות. ולפעמים חוסר הביטחון הזה מלווה אותו עוד שנים רבות.

משל כדור מכונת הכתיבה החשמלית

לאדם יש זהויות רבות אשר מרכיבות בו־זמנית את גוף זהותו הרב־ממדי, אבל גם מתגלות כנפרדות על פי מרחב המשמעות שבו הוא נמצא ופועל. בבית הוא הורה, במרפאה רופא, באירועי חג מנהיג טקסי.

למה הדבר דומה? למכונת כתיבה חשמלית (טכנולוגיה שהייתה נפוצה זמן מה) יש **ראש מתכת כדורי** בגודל כדור פינג־פונג בערך, שעליו תבליטים של כל האותיות מכל עברי הכדור. כשמקישים על מקש של אות מסוימת, הכדור מסתובב ומפנה את האות הזו אל סרט הדיו ומכה בו כדי להשאיר את חותם האות בנייר. כך גם האדם נושא את כל זהויותיו עמו כחלק מן הגוף הרב־ממדי שהנו, ועל פי הנסיבות הוא מפנה זהות כזו או אחרת למפגש עם המציאות. עכשיו הוא רופא.

אבל אף על פי **שעכשיו הוא רופא**, הוא ממשיך לשאת את כל שאר הזהויות שלו ברקע - הן חלק מן הכדור ושלמותו - ומשם הן תומכות בו (או לא), גם אם הן כרגע אינן במגע ישיר עם המציאות.

עוד תובנות ממשל הכדור – הזהות החברתית

מתוך המשל הזה אנו יכולים לגזור עוד כמה תובנות מעניינות. האחת מהן נוגעת למרכיבים השונים של הכדור שהם לא דווקא אותיות. הרי יש מרווחים בין האותיות, ולמעשה כל נקודה ונקודה במעטפת המתכת היא חלק שבלעדיו הכדור לא יכול להיות שלם ולא לשאת את תבליטי האותיות ולתפקד כראוי מול סרט הדיו (המציאות).

הנמשל כאן נוגע לכל אותן תכונות אנושיות שהן לא דווקא חלק מזהותו של האדם, כגון ידיו הארוכות, מבנה אצבעותיו, נטיות אופי מסוימות ובלתי מוגדרות, וכן הלאה. כל אלה הם בוודאי היבטים שונים של הגוף הקונקרטי שהינו - ובלי זה הוא לא יכול היה להתקיים - אבל הן לא **זהויות מובחנות חברתית**. הן חלק מן הכדור אבל הן לא **אותיות**.

ואילו האותיות עצמן, מתארות יפה את מהותה של הזהות **כיצור סמלי-חברתי**. הן עשויות ממתכת, אבל משמעותן קשורה לספֵרת המילים.

להיות רופא אינו הגדרה מכנית שאפשר לסכמה במכלול תכונות פיזיולוגיות מכניות ותפקודיות. להיות רופא, אם אדם הוגה את המילה הזו ומיחס לה **ערך של זהות** (וכאמור, יש אינספור תכונות שאפשר לייחס לאדם שכלל אינן זהות), פרושו לתת תשובה לשאלה מי הוא במונחים **מכלילים ומייחדים** ועל רקע זהויות אחרות. בצורה זו או אחרת זה גם תמיד לומר משהו על "**עם** הרופאים" שהוא חלק ממנו.

בניסוח נוסף: לכל אדם יש תכונות רבות, למעשה אינסוף תכונות על פי מישורי ההשוואה שאנו, המביטים מבחוץ, בוחרים להתייחס אליהם. למשל, אפשר לומר שהוא "קצר זרת" (אנו משווים אותו לאנשים אחרים ומגלים שיחסית אליהם יש לו זרת קצרה). אבל מרבית התכונות הללו (שללא ספק מגדירות אותו כיצור **קונקרטי**) לא מהוות **זהות**, מכיוון שהן אינן נחשבות כזהות **חברתית** (**אות** במשל הכדור), ולפיכך גם אין את **ההתעוררות הפנימית** מולן מצד **הקיומיות הנוכחת** של האדם.

בנסיבות אלה אין טעם לומר שהוא שייך לעם של "קצרי הזרת". **אבל**, אם התכונה של היותו קצר זרת הייתה נעשית לזהות, ממילא היא הייתה גם נעשית **לזהות חברתית**, ואמירתו המזדהה של אותו אדם - "אני קצר זרת" - הייתה רומזת לקיומו של עם של "קצרי זרת", גם אם מעמדו של ה"עם" הזה היה מאוד רופף. הוא היה יוצא עם בחורה, ואחרי כמה דקות היא הייתה מגלה "הא, אתה קצר זרת".

לכאורה, אפשר להגיד שיש הבדל בין זהות לזהות **חברתית**, ורצוי להבחין ביניהן - לצורך העניין אפשר לומר שגובהו של אדם או צבע שערותיו אינם זהות חברתית - אבל מכיוון שהאדם הוא יצור חברתי, אז גם תכונות משניות לכאורה, **עשויות** להפוך לזהות חברתית, כולל גובהו, אורך זרתו, וצבע שערותיו.

לא דווקא פעלולים פילוסופיים

אבל מדוע אנו זקוקים לכל הפעלולים הפילוסופיים הללו המשדכים זהות לזהות חברתית וזהות חברתית לשבט/עם?

מכיוון שה**התייצבות מבפנים** הקשורה לזהות, תמיד מתייחסת למשהו הגדול מן האדם. הקהל סובב אותו ואומר לו "אתה מן הסוג הזה של קצרי הזרת" (ובזה הם אולי רוצים להשמיצו), והוא חייב להתעורר מולם עם **מערכת הערכים** שלו, הקשורה בדרך זו או אחרת לשותפות שלו עם אנשים אחרים מצד הרוח. הרי מדובר **בנוכחות**, לא בקיום סתמי. ואם "קצר זרת" אינו מתייחס רק לתכונה הפיזית אלא מהווה כינוי של **זהות חברתית**, הרי שהוא מתייחס למכלול התכונות הקשורות ב"קצרי זרת" והעושות אותם עם, ואותו עצמו חלק מן העם הזה (או לא).

האם העם הזה אכן קיים במציאות? מה מידת ממשותו כשלם החורג מעבר לפרטים? ובכן, על זה עוד נצטרך להתעכב בפרקים הבאים.

זהויות רדומות, קרות וחמות

עד כאן, בתיאורי את כדור הזהויות, הנחתי שמדובר בכדור שעל פניו פרושות האותיות באופן שווה, אבל גם במשל ועוד יותר במציאות, יש אותיות שבהן משתמשים יותר - זהויות שנוכחות יותר בחייו של אדם. נכון, הוא גם ג'ינג'י וגם צרפתי, אבל הוא בעיקר רופא - מהבוקר ועד הערב הוא פועל בבית החולים וזו ה"אות" שהוא שב ומקיש על סרט הדיו של המציאות.

האם משתמע מכאן שהזהות השכיחה יותר היא גם החשובה מכולן להגדרתו העצמית? האם זו האות הגדולה ביותר? המרכזית ביותר?

יש לנו זהויות שפועלות ברקע וכמעט ואיננו שמים לב אליהן - כזו יכולה להיות למשל **הזהות הלאומית**. מייקל בילינג[16] טבע את המושג "לאומיות בנאלית" כדי לציין את האופן שבו מטופחת הזהות הלאומית דרך הבנאליות של חיי היומיום שלנו באופן עקיף ולא מודע ברובו. הזהות הלאומית הזו שוכנת רדומה ונשכחת בתוכנו ומתעוררת בזמן מלחמה או אירועים תודעתיים רבי משמעות (אולימפיאדה, למשל). רגע לפני כן האדם לא היה מעלה על דעתו לחשוב על צרפתיותו כמציין מרכזי בזהותו (את זה הוא היה משייך ללאומנים

16 (Billing , 1995).

הקיצוניים, לא לאנשים ליברלים מסוגו) אבל כעת הסתבר לו שזו אות מרכזית בזהותו, ובמצב מלחמה הוא אף מוכן להקריב למענה את חייו.

אמנם כל זהות נקראת להופיע על ידי **נסיבות השעה**, ובזה הזהות הלאומית אינה שונה מזהויות אחרות - גם רופא שייתקל בתאונת דרכים יתייצב בזהותו **כרופא** - אבל לא כל הזהויות שלנו כה רדומות מצד אחד, ומצד שני "מתחממות" כה מהר כמו הזהות הלאומית. ארחיב על כך בפרק האחרון.

השרבוט אשר הופך לזהות

קצרי הזרת או אפילו "קבוצת נהגי הסובארו" יכולים אולי להפוך לעם, אבל אם זה יקרה זה לא יקרה מתוקף הגדרה חיצונית (שיכולה להיות שרירותית לחלוטין ובאותה מידה ליצור אינספור חתכי זהות אחרים), אלא מתוקף **ההתייצבות הקיומית** והחברתיות הממשית של אנשים המזדהים עם הזהות הזו (ו/או דוחים אותה).

לא פעם התייצבות משותפת כזו תהיה קשורה לקיומה של **קהילת פרקסיס** מסוימת, המתאגדת תחת **כותרת** ויוצרת **סיפורי מורשת** משלה.

למה הדבר דומה? לקשקוש על נייר שמתייחסים אליו כאות (כפי שאוהבים לעשות פעוטות כשהם מתאמנים ב"כתיבה"). כן, זו יכולה להיות אות, אם מתכנסים לכך שזו אות, ומציבים את השרבוט בתוך משפחת אותיות על הדמיון והשוני והתפקיד המסוים שלו בתוך שפה מסוימת. זהות חברתית אינה שונה. להגיד "נהגי הסובארו" זה לשרבט קשקוש על הנייר. מה שעושה את הקשקוש הזה ל"אות חברתית" - **לזהות**, הוא **ההתייצבות** (המורכבת תמיד) בתוך משפחת הזהויות.

במובן **הזה** אין הבדל עקרוני בין בעלי הסובארו לעם הצרפתי, ולכל היותר מדובר בהבדל של מידה הקשור בעוצמת הברית, בהיסטוריה, בהכרה המשותפת ובריבוי הממדים האחרים המצדיקים את ההתייצבות ומחשלים אותה. העם של נהגי הסובארו יתפרק מהר נוכח נסיבות מטרידות (אין מספיק דברים הקושרים את האנשים ביחד) לעומת העם הצרפתי שיישאר מאוחד נוכח אותן נסיבות. אבל אפשר גם לדמיין נסיבות מיוחדות (נניח מרוץ מכוניות) שבהן השתייכות למועדון הסובארו גוברת על ה"צרפתיות". האם אין מועדוני כדורגל כאלה?

הסתייגויות: צרפתי או נהג סובארו?

אחרי שזה נאמר אני רוצה לעשות מקום לתחושת האי־נוחות שעשויה לעלות אצל הקורא נוכח ה"השטחה" שאינה מבחינה עקרונית בין העם האתני (או הלאומי) לעם של קצרי הזרת.

בצדק עשוי הקורא להציע שיש **קטגוריות טבעיות** יותר שעל בסיסן מתחלקים אנשים לעמים, ולא כל הקטגוריות זהות באיכותן וראויות לשם "זהות שבטית". אני מסכים. ונוכל להיכנס לפרטים שהופכים קטגוריה לקטגוריה **טבעית**, ועם זאת, היה חשוב להדגיש בשלב ראשון את החופש והגמישות המאפשרים כמעט לכל סממן להפוך לסימן זהות המחבר אנשים, כשם שבעיקרון כל שרבוט יכול להפוך לאות.

בפועל, לא כל שרבוט הופך לאות ולא כל סממן זהות הופך לעם. יש **אילוצים וכוחות** שונים המעדיפים שרבוט מסוים על פני האחר ועושים אותו לאות טבעית יותר בשפה מסוימת. כשמדובר בזהות של עם/שבט צריך לתת עדיפות לקרבה הפיזית, לאורח החיים המשותף, לנוף הארץ, לשפה המשותפת, להיסטוריה, למבנה הטבעי של החבורה, למקום ולאופן שבו מגדלים ילדים, ולהשפעתן של כל מיני טכנולוגיות ומבנים בירוקרטיים. היבטים אלה הם שיהפכו את העם הצרפתי לעם "טבעי" יותר מהעם של נהגי הסובארו, ולכזה שיהיה גם עמיד יותר לפגעי הזמן והמרחב. ואף על פי כן, גם נהגי הסובארו יכולים להפוך ל"עם", ומנגד גם העם הצרפתי יכול להיות "רק סיפור"...

השאלה הקונקרטית

כעת אפשר לעצור ולשאול: **מי אנו?** (במובן המקביל **לסכמת** הגוף). מי הוא הגוף הממשי של ה"אנו" שלי? לא הסיפור עליו, אלא ההרחבה של **האני** שעל מנת לחדדה קראתי לה "**אני־אנו**".

לכל אדם יש **אני־אנו ממשי** משלו. האם הוא יכול לחוש אותו? האם הוא יכול לדבר מתוכו בקלות? האם זה רק עניין של הזדהות יתרה עם הקבוצה שבה הוא מוצא את עצמו, או עניין הקודם לכל הזדהות, וקיים שם ברקע בין אם הוא מכיר בו או לא?

הקורא מוזמן לעצם את עיניו, לשאול "מי אני־אנו?", **ולהרגיש**.

לא לשאול באופן תאורטי, אלא **למשש** את הנוכחות הזו הרחבה ממנו והוא חלק ממנה.

ואם שאלת ה"אנו" קשה לו, הוא מוזמן להישאר עם השאלה "מי אני?" רק **בלי להניח את הבדידות** האינדיבידואלית - בלי לכווץ את המחשבה וההרגשה - רק בסקרנות מתעניינת, ובמידת האפשר ללא דעה מוקדמת.

מה הוא מוצא שם?

האם די יהיה לו להגיד "אני אדם"?

ואולי אפילו זה יהיה מצמצם מדי?

ואולי להפך, מכיוון שנשאל באופן **קונקרטי**, התווית "אדם" רחבה מדי?

השהיה של האדם בחיק עצמו

השהייה של אדם בחיק עצמו מרעננת, מברכת, מביאה עמה תחושת עוצמה ואהבה. זו אמת שמתרגלים רבים **בדרכי ההקשבה** מכירים.

ניסיונו של האדם לברר את ה"אנו" שלו יכולה להיות המשכה של החוויה הזו.

כלומר, אם היא לא הופכת, כמו ששכיח שקורה, **לשאלה פולמוסית** הדורשת ממנו להביע **נאמנות מפלגתית**. וכך הופכת הצהרת זהותם לאקט מכונן המבטא את מחויבותם החברתית.

אבל אם מניחים בצד את הצורך להביע נאמנות מפלגתית, ואם האדם אינו חש שהוא נדרש להחליף את ה"אני" ב"אנו" מכליל המבקש למחוק את **האני** בשם מושגים שבטיים, כי אז ברור ה"אנו" שלו הוא הרחבה וביסוסה של חוויית הברכה. משם מגיע השלום. הוא מבין, באופן פשוט וישיר, שידיעת עצמו כוללת בתוכה מרכיב חשוב של ידיעת ה"אנו" שלו, והוא יכול לשהות שם בשלום ולספוג את ברכתה.

המצוק - ה"אנו" שמסתיים מהר מדי

אלא שידיעת **האנו** בעולם המודרני, נותרת לא פעם מבולבלת.

האדם המודרני שולח ידיו לצדדיו בגישוש ממשש אחר **האנו** שלו, ומזהה שם את בני משפחתו הגרעינית, אולי, וגם אי אלו חברים קרובים, אולי, אבל הלאה

משם ידיו נתקלות בריק. נדמה כאילו האי הזה של ה"אנו" שהוא כן מצליח לזהות נגמר במצוק, והלאה משם יש תהום.

הוא לא מזהה שום תחושת שבט או עם. כלום.

אני לא חושב שיש שם באמת ריק, אבל אני חושב שיש שם **אלחוש**.

האלחוש מפריע לו לזהות שיש שם משהו, ומקשה עליו לזהות את טבעו של המשהו הזה. כמו נפגע מוח המסרב לקבל שהרגל הזו היא שלו, כך יש תחושת פנטום המעידה על משהו שכביכול קיים, אבל בלתי נראה, או להפך. שמעתי פעם על מישהו שתחושת הזרות הזו הייתה כה מוחשית ומטרידה, עד שהוא ביקש לקטוע את הרגל הזרה הזו המחוברת לגופו, אף שפיזיולוגית הייתה זו רגל תקינה לחלוטין. מתברר שזו תסמונת מוכרת. כמה מאתנו מבקשים לגדוע כך גם את השבט שלנו, יהא זה אשר יהא, מתוך אותה תחושת זרות יסודית? כמה מאתנו מסתובבים בכל העולם בחיפוש אחר "רגל" חלופית?

כנגד האלחוש הזה, המעלה כל מיני דימויי פנטום לא מבוררים, נדרש **הבירור** הזה של הזהות השבטית. אנשים שלא מתפנים לעשותו עלולים למצוא את עצמם **תלושים** או לחליפין מפצים על תחושת החסר בכל מיני פתרונות המרבים מריבה בעולם, וכלל לא משקפים את **האנו** הממשי שלהם.

שני יצרים – השייכות והזהות

השייכות והזהות, אם כן, אלה שני יצרים שונים.

אמנם יצרים קשורים ומשלימים, ובכל זאת שונים. והאדם יכול לעקוב אחר תחושותיו הפנימיות ולזהות את המקום האחר שבו הם פועלים עליו.

יצר השייכות הוא הצורך במגע, בתקשורת, בהרגשה, בחיבוק, בשיחה קרובה, בהישענות, בשהייה בחיק הנוכחות, במשחק. כמו במטפורה של התא הביולוגי בתחילת הפרק - הוא עוסק בנוזל נטול צורה מצד עצמו, והוא מגלם בתוכו את הסדר הכאוטי שאין לו כיוון מסוים. השייכות היא ים של אינטראקציות המגיחות זו מתוך זו, ומשפיעות זו על זו. להקת קופים בשעת משחק היא דוגמה טובה.

יצר הזהות הוא הצורך **בסדר**, בגבולות ברורים, בכיוון, בביטחון. במטפורה של התא הביולוגי הוא מיוצג הן על ידי מרכז התא, והן על ידי קרומו. דוגמה

טובה ליצר הזה היא מה שקורה לאדם כשהוא לובש מדים, וגם עצם היצר לעטות סממן שבו הוא מתלכד עם קבוצה גדולה, יהא זה דש על הבגד או שירה משותפת.

שני היצרים מתייחסים לקולקטיב ולאופנים השונים שאפשר להיות חלק ממנו. שניהם קשורים לזיקתו של האדם לגדול ממנו. במובן הזה הם דומים - מגלמים את הצורך של האדם **לקחת חלק בשלם**. אבל כל אחד מהם פועל באופן אחר. הצורך לקחת חלק בהתרחשות ספונטנית ונוכחת, שונה מן הצורך לקחת חלק בטקס. שניהם קשובים **לשלם**, אבל כל אחד קשוב לפן אחר שלו. אם רוצים, אפשר לדבר על צד יותר נקבי וצד יותר זכרי. שניהם נדרשים לחיים, כמובן.

שני היצרים, מגלמים גם את הצורך **בביטחון**, ובכל זאת הביטחון של הנוכחות שונה מן הביטחון של הגבולות (הביטחון של התקשורת הטובה שונה מן הביטחון של הסדר הטוב). הביטחון הראשון שייך יותר לימי שלום ועתות של פנאי ומשחק (המערכת הפרסימפתטית), השני קשור יותר לימי מלחמה ועתות של הישרדות (המערכת הסימפתטית).

ובאשר **לסדר של הזהות**, במקורו זהו **סדר אורגני** (זה נושאו של הפרק הבא) ופירושו של דבר שהוא מורה על **המרכז**. אבל הוא יכול גם להיות **סדר מקבילי**, ועם עליית המכניות, הוא אכן נעשה כזה. במקום שכולם יצביעו למרכז, כולם מצביעים מזרחה או דרומה (או כל כיוון אחר).

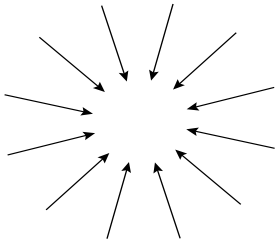

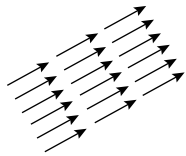

ההבחנה הזו נותנת פתח לשתי גאומטריות - הגיאומטריה הפרויקטיבית שהיא הגאומטריה המשקפת את עולמנו הממשי שיש בו **רחוק וקרוב**, והגיאומטריה האיקלידית שהיא הגיאומטריה של הסדר המקבילי ושייכת לעולם מתמטי מופשט.

הסדר המקבילי מספק את היצר המקורי של הזהות, אבל אינו משביעו.

פרק שלישי: השלם האורגני

השלם השבטי

עד כאן דנתי ב"אנו" מנקודת המבט של היחיד המשובץ במשהו גדול ממנו. אבל מה הממשות של אותו **משהו גדול**? באיזה אופן אפשר לומר שכל האנשים הללו מקיימים אכן **אורגן־על**, קולקטיב שאינו רק ריבוי פשוט אלא **שלמות** העומדת לעצמה ויש לה חיים משלה ואולי אף "נשמה"?

באיזה מובן העם הצרפתי, למשל, הוא ישות? והאם אנחנו יכולים באותו אופן גם להתייחס ל"עם הרופאים"? האם זה רק רעיון הנמצא בראשם של אנשים מסוימים ומתוקפו הם גם מתנהגים באופן מסוים, או שמא מה שאנשים חושבים ומרגישים מתייחס **לתופעה ממשית** בעולם (תופעה אשר עשויה להתקיים גם ללא שום רעיון מוגדר בראשם)?

בבואנו לדון בכל אותם תהליכים המגבשים **קולקטיב** אנושי למשהו הגדול מסך חלקיו, טוב שנכיר את עולם המושגים של **השלם האורגני** השונה מן **השלם המכני**. הפרק הנוכחי מיועד לכך. זהו פרק טכני יותר באופיו (כמו גם הבא אחריו) ומי שבקיא בפרטים מוזמן לדלג לפרק החמישי העוסק ברשת ה"אנו".

העיקרון האונטוגנטי

על פי העיקרון האונוטוגנטי[17] **ההתפתחות** היא תהליך כפול היבטים: מצד אחד **דיפרנציאציה** הולכת וגדלה, מצד שני **תקשורת** הולכת ומעמיקה. שני התהליכים תומכים זה בזה: ההתייחדות תומכת באפשרות התקשורת, והתקשורת תומכת בהתייחדות.

דוגמה טיפוסית היא **התפתחות עובר** המתחילה מתא ביצית מופרה המתפצל לשני תאים זהים לחלוטין, המתפצלים לארבעה תאים, המתפצלים לשמונה תאים וכן הלאה, עד שבשלב מסוים מתחיל תהליך התמיינות והתאים מתחילים לקבל את זהותם כתאים שונים (תא שריר, תא עור, תא עצב וכן הלאה).

17 נוסח לראשונה על ידי הפסיכולוג והחוקר וורנר. הניסוח שלי אמנם מעט שונה מן הניסוח המקורי אבל רוחו דומה. (Werner, ואחרים, 1984).

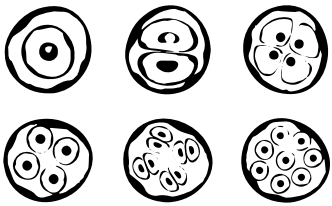

בתחילת הדרך התאים הזהים כמעט ואינם מתקשרים ביניהם, כל אחד הוא עולם לעצמו. אבל עם תהליך ההתמיינות מתחילה גם תקשורת מורכבת ביניהם אשר מאפשרת לכל תא לעשות את חלקו בזיקה אל התאים האחרים ובשיתוף פעולה עמם. כך עד לילוד המקיים בתוכו אלפי תהליכי תקשורת מורכבים המאחדים את הגוף השלם.

העיקרון האונטוגנטי נכון לכל תהליך של **התפתחות** אורגנית. בין אם מדובר בהתפתחות קוגניטיבית של ילד, השתכללות פעילות של אדם, אבולוציה של אוכלוסיות, מבנים חברתיים - כולם עוקבים אחר אותו עיקרון הרואה בהעמקת **ההתייחדות** ושכלול **התקשורת** שני תהליכים מקבילים ומשלימים: את הדיפרנציאציה יש להבין במונחים של העמקת התקשורת ואת העמקת התקשורת במונחים של דיפרנציאציה. ואם הייתה רק דיפרנציאציה ללא תקשורת או להפך, השלם האורגני היה מאבד את כוחו המלכד ועד מהרה מתפרק.

שייכות בתקשורת, זהות בהפרדה

אם רוצים, אפשר להתייחס **לתקשורת** כשייכות, **ולדיפרנציאציה** כזהות.

השייכות היא הנוזל המחבר בין כל חלקי התא, ומחבר בין התאים, ובמובן יותר מופשט זו **רשת התקשורת** שהחלקים מקיימים זה עם זה ומתוקף זה נדבקים יחדיו. ואילו **הזהות** היא תהליך ההתייחדות וההתמיינות. תהליך המתאפשר בזכות התקשורת (המורה לכל אחד את חלקו), ובעצמו מאפשר את התקשורת. כך אצל אדגר מורין שהרבה לעסוק **במורכבות**:

"בעוד שהפרדיגמה של ההפשטה מסתמכת על הפרדה ורדוקציה, הפרדיגמה של המורכבות מסתמכת על **הבחנה וחיבור** - 'להבחין מבלי להפריד, למצוא את החיבורים מבלי לגדר ולצמצם'. חשיבה מורכבת שואפת להסביר את החוויה באופן מאוחד, ובהתאם לכך, לחבר מושגים על ידי התגברות על בידוד דיסציפלינרי. עם זאת, חשיבה מורכבת אינה מובילה לחשיבה יודעת־כל. להתייחס למורכבות ברצינות פירושו להבין את העמימות והאי־ודאות הבלתי ניתנות לרדוקציה של העולם, המציבות בפני החוקרים את הצורך המתמשך להפוך את חשיבתם למורכבת יותר." (מורין, 2008, עמ' 6)[18].

18 (Morin, 2008).

יצירת השלם, אינטגרציה והיררכיה

בנוסף לתהליכי ההתייחדות והעמקת התקשורת, מערכת אורגנית מאופיינת גם בתהליכי **אינטגרציה** (כילול, תכלול) **והיררכיה** אורגנית. פירושו של דבר שעם ההתפתחות לא רק שהתאים נעשים שונים זה מזה, ומתקשרים באופן מורכב יותר זה עם זה, אלא שמתוך כך גם נוצר **שלם מלוכד** יותר בתכונותיו המגיחות, ובמקביל הוא גם נוטה לקבל מבנה פנימי של **ריבוי רמות** (השלם מורכב משלמים קטנים יותר המורכבים משלמים קטנים עוד יותר וכן הלאה).

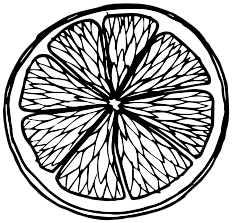

כך למשל כל **תא שריר** בגוף הוא חלק ממקבץ תאים העטופים בקרום דק ומתלכדים לצד מקבצי תאי שריר אחרים למקבץ ברמה גבוהה יותר שגם הוא עטוף בקרום, אשר מתלכד עם מקבצים נוספים כדי ליצור את שריר הזרוע, שהוא חלק ממערכת השרירים של הגוף כולו. אפשר לראות זאת גם במבנה הפנימי של פירות הדר, ובכל תופעות החיים באשר הן – השלם האורגני אינו רק אוסף של הרבה יחידות קטנות, אלא אוסף של שלמים אשר בעצמם מכילים יחידות קטנות מהם.

כולון – החלק שהוא שלם

ההיררכיה האורגנית שונה באופייה מהיררכיה מכנית.

ארתור קסטלר[19] טבע את המונח "הולון" (מהמילה היוונית ל"שלם", בעברית: "כולון"), כדי לציין מרכיב שהוא חלק ושלם בו־זמנית.

במערכת מכאנית כל חלק הוא בעל קיום עצמאי, ואת תכונותיו המבודדות ניתן לזהות גם אם מוציאים אותו מחוץ למערכת. זה ה"חלק הקלאסי" כמו שלמדנו להכירו: הלבנה שהיא מרכיב בתוך הבית, המנוע שהוא מרכיב בתוך המכונית, וכן הלאה. הוצא את הלבנה מן הבית ותקבל בית חסר, ואילו בלבנה עצמה לא תמצא כל זכר לבית. לבנה היא לבנה ויש לה תכונות של לבנה, לא של בית.

לא כן במערכת אורגנית. כאן כל חלק נושא את השלם בתוכו. תא בגוף האדם מכיל באופן **פוטנציאלי** את השלם (בצורה של קוד גנטי ובדרכים נוספות) **ובפועל** השלם מחלחל לתוכו ונותן לו את אופיו וחיותו בעודו פועל בתוך השלם. הוצא את התא מן הגוף ועדיין הגוף ישמור על שלמותו.

19 (Koestler, 1967).

השלם ההולגרמי

דומה השלם האורגני להולוגרמה[20] - טכנולוגיה המנצלת את תכונת ההתאבכות של גלי האור ורושמת על סרט הצילום **תבנית התאבכות** במקום העתק פיקסלי. כיסוי חלק מתמונה הולוגרפית יקטין את העוצמה שבה היא נראית ויוריד את הרזולוציה שלה, אך עדיין ניתן יהיה לראות את **כל התמונה**. מכאן שמה היווני של השיטה "רישום שלם" (הולו-גרמה). כל נקודה מכילה מידע על כל התמונה.

בהמשלה, אלה גם שתי גישות לציור. בגישה אחת, הצייר מתחיל לצייר מקצה אחד ומתקדם פרט אחר פרט. בגישה אחרת, הצייר צובע את החצי התחתון בחום ואת החצי העליון בכחול, ואחר כך עובר לצייר את הגושים העיקרים למעלה ולמטה, וכך הוא ממשיך, כל פעם יורד לפרטים עדינים יותר. בכל רגע שעוצרים אותו - התמונה שלמה, אולי לא מפורטת אבל שלמה.

כשהולגרמה נשברת, כל חלק נושא את השלם, אבל באופן גס וחלש יותר. כשמרכיבים את החלקים השבורים בחזרה, מתקבל אותו שלם, רק עמוק וחד יותר. כך גם במערכות אורגניות. כשבנאי מוסיף לקיר עוד קיר ועוד קיר הוא משנה את טיבו של השלם - מה שהיה קיר הופך לבית, מה שהיה רק שילדה הופך למכונית. אבל בנוגע ליצור החי, כשהוא אוכל הוא לא הופך ליצור אחר, ולכל היותר הוא **מעמיק** את ה"רזולוציה" של קיומו: **הוא גדל לעומק**.

השלם הדינמי מול השלם הסטטי

הלכידות של מערכת מכנית קשורה לעוצמה שבה **מודבקים** חלקיה יחדיו (בין אם מדובר במערכת סטטית כמו בית, או בחלקים נעים כמו ברכב), אבל במערכת אורגנית **הלכידות** נובעת מן **הדינמיקה התהליכית**. ה"דבק" הוא איכותם של **תהליכי הדיפרנציאציה והתקשורת**. ככל שהתהליכים הללו משוכללים יותר, כך השלם האורגני נעשה מלוכד יותר בשלמותו ומסוגל להתמודד ביתר הצלחה עם גורמים מפרקים.

הדינמיות הזו היא המאפשרת לשלם **לחזור ולהיות שלם** אחרי שנפגע. שלמותו נשמרת בזכות תהליכים גמישים החוזרים ומייצרים אותו, ולא בגלל כוח עמידותו מראש (כמו בשלם המכני שחלקיו מודבקים זה לזה בחוזקה). לכידותו טמונה בעצם **התהליכיות**.

---

20 (טלבוט, 2001)

השלם בזהות

אפשר להתייחס לאותה ישות־על - השלם - **כזהותה** של המערכת. על פי הגדרה זו לומר על מערכת שהיא בעלת **זהות ברורה**' פירושו להצביע על **כוח לכידות** גדול.

מה מהותו של הכוח הזה?

כאמור, במערכת אורגנית הזהות היא דינמית - לא הנתון מראש, אלא המתחולל ומתהווה. **הזהות הברורה** מתגלמת אפוא ב"תנופה" של תהליכי היצירה, החוזרים ומחוללים את השלם, למרות (וכפי שנראה תכף גם **בזכות**) התהליכים המאיימים לפרקו. ומכיוון שהעיקר הוא **בתהליך ובתנופתו**, אם חלק מן השלם נפגע הוא ימצא חלקים אחרים שיפצו על החסר, וישאירו אותו בשלמותו.

לא משתמע מן המושג "זהות ברורה" קיבעון של זהות שלא מתפתחת ולא משתנה - אדרבא, ההתפתחות היא מהותית להגדרה של מערכת אורגנית - אבל היצור החי מתפתח **כשלם** ועל פי הדינמיקה הקשורה לממד שבו הוא קיים.

החוויה האינטואיטיבית של השלם

במחשבתנו המהנדסת אנו **מכירים** את השלם המכני ואת דרך פעולתו - על זה הרי אנו אמונים בטכנולוגיה שלנו. אבל זיקתנו אל השלם האורגני קשורה יותר **בחוויה**.

כך למשל יש ליציאה לטבע איכות מרפאת.

למרות ריבוי הפרטים וגיוון הצורות והצבעים של היער (שהאדם המודרני התרחק מהבנתם), אנו חשים דרכם את השלם שממנו הם חלק, והזיהוי הזה מזין אותנו ומחזק את תחושת שלמותנו שלנו. השוו זאת לתשישות אשר עשויה להשרות עיר חדשה על התייר. **הריבוי האורגני** לא מעייף אותנו כמו שמעייף אותנו **הריבוי המכני** שכן את הריבוי האורגני אנו בנויים לחוות כחלק מאחדות. לא כן הריבוי המכני הנוטה לפרקנו.

יש לנו יכולת לדעת יותר ממה שאנו יודעים. מכיוון שאנו שותפים בשלם גדול מאתנו, משהו מחוכמתו של השלם הזה גם מושרה עלינו. כשאנו מקשיבים פנימה לאותם היבטים שבהם אנו לוקחים חלק בשלם, אנו יכולים לדעת את מה שבדרך כלל אנחנו פחות יודעים.

מה שאנו מבינים ומה שאנו מתקשים להבין

התרגלנו **לחשוב** במונחים של מערכות מכניות. לא מכיוון שצורת חשיבה זו יותר טבעית לנו, אלא מכיוון שכאן רוכז המאמץ התרבותי, אשר דרש את מלוא תשומת ליבנו דווקא מכיוון שדרך זו הייתה זרה לנו.

כיצורים אורגניים, והפרי של מיליוני שנות אבולוציה, אנו חיים וחווים ומבינים את **העולם האורגני**, אבל כיצורים **חושבים** המבקשים לתכנן ולבנות, להמציא כלים ולשלוט באנשים אחרים, אימצנו שפה שנייה, שהייתה כרוכה (ועדיין כרוכה) בכל כך הרבה מאמץ עד כי שכחנו הרבה משפתנו המקורית.

לכן אין פלא שהשפה היומיומית והמוכרת מתקשה לתאר את העולם האורגני, ואנו זקוקים לכל מיני פעלולים והתאמות כדי להצליח לבטא באמצעותה את ההיבטים השונים של השלם האורגני ותהליכיו. ההתאמות הללו עשויות להישמע מסורבלות וצורמות לאוזן, אבל בהיעדר שפה אחרת, אנו צריכים להסתפק בכך.

השראת הסדר

להבדיל מהשלם המכני שסדרו נע מלמטה למעלה (החלקים מרכיבים את השלם) - השלם האורגני מייצר סדר בעיקר מלמעלה למטה - הוא **משרה סדר**.

אמנם כל מרכיב העושה את חלקו תורם להיווצרות השלם, אבל מצד שני, החלק "מבין" מה עליו לעשות בהשראת השלם המאיר לו. לכן, בשונה ממערכת מכנית שלפעמים די בחלק קטן שישתבש כדי שכולה תתפרק, למערכת אורגנית יש הרבה יותר סבילות. גם אם חלק אחד משתבש או אובד, הסדר של השלם ה"שפוך" על פני כל המערכת דואג להשלים את החסר, בין אם על ידי יצירת חלק חדש, ובין אם על ידי התאמת עבודתם של החלקים הנותרים. דוגמה מובהקת לכך היא השיקום שהמוח עובר אחרי פגיעה מוחית. השדה של השלם משרה מסדרו על החלקים הנותרים.

במובן הזה אפשר לומר שהשלם האורגני נשען על החלקים אבל לא תלוי בהם לקיומו - הוא מתקיים **בממד אחר**. אותו ממד שגם **החלקים מסוגלים "לעלות" אליו אחר כך, מתוך עצם השתתפותם בשלם**.

אפשר לתהות איך אפשר ששלם שעוד לא נוצר ישרה סדר על החלקים שרק **עתידים** להרכיבו. המעגליות הזו, הפרדוקסלית לכאורה, אופיינית לשלם האורגני שמהותו **להתפתח**. בדומה לשאלה מי קדם למי - הביצה או התרנגולת, יש לנו כאן תאורטית מצב בלתי אפשרי (איך תרנגולת אמורה לבקוע מביצה אם את הביצה צריכה להטיל תרנגולת?), אבל בפועל, כמובן, יש במציאות ביצים ותרנגולות, והן התפתחו היסטורית בתהליך שהשתרע על פני מיליוני שנים, כאשר כל שלם מוליד את השלם הבא אחריו, בתהליך הרבה יותר מורכב מן הדימוי של הורשה גנטית נוסח "הגן האנוכי". החיים הם שרשרת ארוכה של הולדות שלא נגדעה לרגע, וזו עוד דוגמה לאופן שבו החיים מתפתחים לעומק.

הבועה וההפרדה בין פנים לחוץ

במגעה עם האוויר **טיפת המים** עוטה קרום המכדרר אותה לישות נפרדת. ללא הקרום הזה הטיפה הייתה מתפזרת לכל עבר, נמרחת ללא גבול, ושוב לא היה טיפה לדבר עליה, לכל היותר "**רטיבות**" שהיא אותה איכות של המים בהם כל הטיפות מעורבבות ללא הבחנה.

ההתכדררות הזו מהותית לכל מערכת אורגנית, אשר מפרידה את עצמה מסביבתה ויוצרת חיץ בין שני סוגי תהליכים - תהליכי תקשורת פנימיים ואינטראקציה עם החוץ. במקום הרצף שהיה אפשר לצפות לו מן המצוי בעולם המכני, **העולם החי מתגבש ליחידות מובחנות** המתכנסות פנימה ומפנות גב/קרום ליחידות אחרות.

אף שג"ירפות ואנטילופות השתלשלו מאותו אב קדמון, אין רצף ביניהן, אלא כל אחת פנתה לערוץ אחר, והתייחדה מרעותה. ג"ירפות היום לא מתעניינות באנטילופות ולא מזדווגות עמן. הן תפסו גומחה אקולוגית מסוימת, והשאירו לאנטילופות גומחה אקולוגית אחרת - כל אחת בבועתה. וזה נכון לכל תופעות החיים ובכל רמה שלהן, החל מן המשמעות הבדידה שמקבלות מילים, דרך התפיסה החזותית של צבעים נפרדים (אף על פי שמבחינה פיזיקלית יש רצף של אורכי גל) ועד לנפרדותן של אוכלוסיות. בכל רמה השלם בעצם שלמותו מייצר מציאות של בועה המבחינה בין פנים לחוץ.

היכולת להפריד היא גם היכולת לחבר

זה הכלל בכל רמות החיים: **היכולת להפריד היא גם היכולת לחבר**. כאשר תאים מתמיינים ולומדים את זהותם הייחודית הנפרדת מתאים אחרים, הם גם יכולים לעשות את חלקם בתקשורת עם התאים האחרים, ובאופן הזה גם להרכיב יחדיו שלם המשרה את סדרו על כולם.

כך גם אדם שיש לו משימות רבות בתחומים רבים, יכול להתסייע אם יקבץ אותן למקבצים בעלי משמעות.

היכולת הזו להפריד בין "חלב" ל"בשר", היא גם היכולת אחר כך ליצור זיקה מורכבת ביניהם ולחבר אותם לשלם אחד. הוא לא מחלק אותם לסוגים כדי **לבודד** אותם זה מזה. הוא מחלק אותם לסוגים כדי לתת לכל אחד את מקומו, וביצירת השלמים הקטנים, מתאפשר להם להתקשר זה עם זה, ולהתחבר זה עם זה.

כדאי אפוא להדגיש את אופייה השונה של **ההפרדה האורגנית מן ההפרדה המכנית**. הפרדה אורגנית מכילה את החיבוריות בעצם תנופת הפרדתה - היא **הפרדה לשם חיבור**. לא כן ההפרדה המכנית שהיא הפרדה לשם בידוד וסוף פסוק. אמנם נכון שכאשר בונים שלם מכני, יוצרים כל חלק במטרה "להדביקו" לחלקים אחרים, אבל לא מצפים שהחלקים יתחילו לדבר זה עם זה, ושמתוך כך יתחיל להיווצר סדר חדש (שבשלם אורגני הוא עיקרו של השלם). להפך, כל חלק אמור לעשות את עבודתו **בשתיקה גמורה**, מציית אך ורק לתוכנית של המתכנן.

גומחות אקולוגיות, מרחבי משמעות, והאומוולט

השלם האורגני אינו רק גדול מסך חלקיו - הוא **ממד מגיח**, הפותח **ציר חדש של משמעות** שלא התקיים בחלקיו. ציר זה, בתורו, פורש **מרחב משמעות** שלם, שבתוכו מקנן היצור החי.

האתולוג הוקסאל טבע את המושג "אומוולט" (umwelt) כדי לציין את ה"בועה" העוטפת כל יצור חי מתוקף האינטראקציה הייחודית שיש לו עם סביבתו[21]. אף על פי שיצורים שונים עשויים לחלוק סביבה **פיזית** אחת,

21 (von Uexküll, 2010)

בועותיהם שונות, משום שכל אחד מהם בנוי אחרת, מתעניין אחרת ומתקשר אחרת.

הציפור חיה בתוך האומוולט שלה, שהוא שיקוף לזהותה כציפור, ומתייחס לכל ממדי המשמעות הנובעים מקיומה כציפור. היא לא שומעת גלי קול, היא שומעת ציוצים בעלי משמעות, היא לא מתניידת במרחב הפיזיקלי - היא עפה בסביבה האווירית. במילים אחרות, הציפור לא חיה ישירות בעולם הפיזי - היא חיה **בעולם הציפורים**. והיכולת ליצור "עולם של ציפורים", הוא מהותי לכל מערכת אורגנית, שכאמור, השלם שלה, פותח ציר משמעות חדש הפורש מרחב משמעות שבתוכו פועלת המערכת האורגנית.

הציפור מצייצת ובציוצה מייצרת מרחב משמעות שבתוכו חיים גם הציפורים האחרות. הממד הקולי-שירי של שירת הציפורים אינו "פיזי" במובן הישיר, אבל זהו אחד **מצירי המשמעות** שבו מתגוררות הציפורים - בתוך מרחב המשמעות הזה הן מוצאות את מה שמזין אותן, מרגש אותן, מאיים עליהן, מחיה וממית אותן. הן חיות בתוך ים של מוזיקה, שהוא אחד ההיבטים החשובים של האומוולט הציפורי.

תיאור זה שונה מאוד מן האופן שמערכות מכניות מתפקדות. מערכת מכנית לא יוצרת עולם משלה ואחר כך חיה בתוכו. היא לא פותחת ממדי משמעות חדשים.

אם רוצים, אפשר להתייחס **לאומוולט** בתור התוכן הפנומנלוגי של **הגומחה האקולוגית**, בדגש על **החוויה**, על "איך זה להיות (להרגיש) ציפור". ה"**איך זה מרגיש**" אינו מתייחס רק להרגשה פנימית אלא משתקף בעולם הנחווה - בשדה שבו מתקיים היצור החי. במילים אחרות, לשאול "איך זה להיות ציפור?", פירושו לשאול את השאלה איך זה מרגיש לחיות בתוך **אומוולט** של **ציפור**, לא רק איך זה מרגיש לחיות **בתוך** ציפור.

האפרוח

אפרוח הבוקע מן הביצה מדגים שלל יכולות מורכבות. אין זה פשוט לבקוע מביצה, זה לוקח זמן ומאמץ, ומייד אחרי זה הוא כבר צריך לדעת לנקר ולדעת אחרי מי ללכת, ובאופן כללי מה לעשות כדי להמשיך לחיות. מאין האפרוח יודע? - הוא שהיה ספון עד עכשיו בתוך ביצתו ומעולם לא ראה עולם לפני כן...

התפיסה המכניסטית תצביע על המידע הגנטי המגדיר **מבפנים** את כל הפרטים שלהם הוא זקוק. בלי לבטל את נקודת המבט הזו אני רוצה להציע את **נקודת המבט האורגנית**: הוא יודע מכיוון שהוא שייך לשלם גדול ממנו - והאינפורמציה הנמצאת בתוך **השדה** הזה מדריכה אותו.

מהו השלם הזה? זה מעין גוף־על הכולל את "עם" התרנגולות כולו ואשר בזכותו מתקיים עולם התרנגולות והאומוולט המיוחד שלו. העולם הזה כמובן לא מנותק מעולם הציפורים ומהחיים בכלל. אף שאנו לא רואים את השדה הזה, בכל זאת **הסדר** שלו משפיע על ה"כולונים" השונים ומדריך אותם לעשות את חלקם.

זה אולי פחות מוזר ממה שזה נשמע. כשאנו יורדים לעומקו של השלם האורגני כפי שמתגלם במושג האומוולט, אנו מבינים שהסביבה שבתוכה חי כל בעל חיים היא **סביבה עם משמעות** - המשמעות היא האומרת לו ומדריכה אותו.

איך יודעות ציפורים לנווט על פני ארצות? אפשר לחפש את התשובה בפרטים הטכניים, אבל יש סיכוי שהן פשוט "רואות" שביל זהוב ועפות לאורכו. האם אנחנו בני האדם לא רואים את ה"שביל" בתוך שיחה שאנו נתונים בה? לראות את השדה המגנטי של כדור הארץ (אם זה אכן מה שמדריך את הציפורים) אינו מוזר יותר מאשר לראות את הצבע הכחול. בשני המקרים אין זו הסביבה הפיזית אשר מדריכה את היצור החי, אלא האומוולט - הסביבה המשמעית.

אי אפשר לעשות לסביבה המשמעית הזו רדוקציה לסביבה הפיזית. ניסיון כזה יחמיץ את ההבנה של השלם האורגני. אמנם אפשר למצוא **מתאם** בין הצבע הכחול שרואה אדם לבין גלים אלקטרומגנטיים בתדירות מסוימת, אבל אלה שתי תופעות מסוג שונה. בין היתר אין שום מידע **בעולם של הגלים האלקטרומגנטיים** שיגדיר למה דווקא כאן מסתיים הכחול ומתחיל הסגול. הצבע הכחול מקבל את משמעותו בתוך שדה הצבעים האחרים, והשפעתו על האדם קשורה למיקומו בתוך מרחב המשמעות הזה.

הכאוס מזין את הסדר

מערכת אורגנית, בהגדרתה, זקוקה לחילוף חומרים עם סביבתה כדי להתקיים, וזה עושה אותה באופן מהותי - **פתוחה למציאות**. מערכות מכניות לא צריכות להיות פתוחות אל המציאות - הן יכולות להתקיים בעולמן, מנותקות מכל הקשר.

הפתיחות הזו, שהיא סימן ההיכר של החיים, היא גם סכנתם העיקרית. כל אינטראקציה עם הסביבה שיכולה להזין את היצור החי ולאפשר את המשך קיומו, יכולה גם עקרונית לפרקו. ועם זאת, ההבחנה כאן איננה בין שני סוגי אינטראקציה - המפרקת והמזינה - שכן תכונת ההזנה נובעת פעמים רבות דווקא מן הפוטנציאל לפרק.

בניסוח אחר: **הסדר האורגני זקוק להזנה של הכאוס**, בלי זה הוא מת בתוך המסודר מדי ומאבד את איכותו האורגנית.

מערכת אורגנית זקוקה **לחיכוך הדינמי** המאתגר אותה ומחיה אותה, מכיוון שלכידותה ושלמותה קשורה **בתהליכיות** וללא האתגר המערכת נרדמת והשלם דועך. למעשה, הכאוס הוא **האנרגיה** הלא מסודרת שנכנסת למערכת ודורשת מן המערכת לארגנה, וזה **ארגון זה עצמו** שמהווה את המהות של מערכת אורגנית.

המשמעות כהפרעה

כל גורם חיצוני הנתקל במערכת אורגנית הוא **הפרעה** - גל המפר את האיזון הפנימי. והמאמץ העדין והחלק של המערכת להחזיר את האיזון ולשמור על שלמות המערכת, הוא המעניק להפרעה הזו את **המשמעות** שלה בשדה המשמעות, עושה את ההפרעה לנושא של חישה, ואת היצור החי ליצור הפתוח אל המציאות ומסוגל לחוש אותה.

ציפור שומעת **ציוץ** ומבינה את משמעותו מתוך התשובה הפנימית **המחפשת אחר איזון** למערכת שהופרעה. התשובה הפנימית היא המשמעות. משמע, לא רק **הגירוי** שבא מבחוץ, אלא **ההתארגנות** מול הגירוי - מצד אחד **ההפרעה** שבגירוי, ומצד שני **התיקון** של הפרעתו.

לא מדובר רק בתהליך מכני, שהרי **התשובה** הניתנת באופן הזה - מה שקראתי לו **ההתארגנות מול הגירוי** - היא תמיד תשובתו של מישהו, **והנוכחות** כבר

כלולה בפנים. הציפור כמו תוהה - מה זה אומר **לי**? כיצד עליי להשיב? - ובתשובתה, המצליבה בין ההפרעה לאיזון, היא מגלמת את ייחודה הקיומי.

המשמעות הזו, שהיא ההפרה שבתוך האיזון (השונה שבתוך הדומה), יכולה להתפרש על פני ממדים רבים. זו יכולה להיות הפרעה חושית כדוגמת ציוץ או מראה הפרח, וזו יכולה להיות יצירה אומנותית, או רעיון פילוסופי. בכל ממד הניסיון להגיע מחדש לאיזון ולהחזיר לשלם את לכידותו, הוא גם המקנה את המשמעות להפרעה, ועושה אותה נושא של חישה, תפיסה, וקוגניציה. ואם היה רק גירוי או רק הומאוסטזיס, לא הייתה משמעות.

אכפתיות

לכוח הלכידות הפועל במערכת אורגניות לשקם את השלם, אפשר לקרוא גם **אכפתיות**. ליצור החי אכפת אם הוא יחיה או ימות - הוא רוצה לשמור על שלמותו - לא רק על זה שכל חלקיו יישארו יחדיו, אלא גם על המשמעות הנישאת בממד שמעבר לחלקים.

ומכיוון שכך גם אכפת לו מהרבה דברים אחרים בדרך. אכפת לו ממשמעות הציוץ, ואכפת לו מיופיו של הפרח, ואכפת לו מערכו של רעיון. וביטויי האכפתיות השונים הללו, הם חלק **מרצונו** של השלם לשמור על שלמותו והם גלגולים של האכפתיות היסודית שלו.

אנחנו רגילים לחשוב על הזנה במונחים של חומר. הנה הציפור הכניסה לתוכה מזון והוא עתיד להתעכל ולבנות את גופה. אבל בעצם, בממדי המשמעות הרבים שנוצרים על ידי היצור החי בשלמותו המורכבת, **כל משמעות מזינה** את אותו ממד שבו היא מפריעה/מפרה. הציוץ מזין את השמיעה, המראות מזינים את העין, התנועה מזינה את השרירים וכן הלאה. ליצור חרש לא מפריעים קולות הרעם, הוא חסין למשמעותם, אבל הוא גם לא יכול להיזון מהם. שיר שמזין אדם אחד ומרומם את רוחו, יכול שלא להשפיע כלל על אדם אחר.

אכפתיות, כלומר - **לא הכול אותו הדבר** בשבילו.

אבל העובדה שלא הכול אותו הדבר בשבילו, אינה נובעת רק מטבעו של הדבר, אלא גם מטבעה של האכפתיות, מטבעו של היצור החי. יש אחד שאכפת לו משירים, זה חלק משלמות זהותו, ואחר כלל וכלל לא. מה שמעניין את הג׳ירף לא מעניין את האריה.

התעניינות

אכפתיות ו**התעניינות** הם שני היבטים משלימים של היצור החי.

אכפת לו - הוא לא רוצה למות (לא רוצה שהשלם שהינו יתפרק), ולצורך הזה הוא היה רוצה אולי לדחות את כל ההפרעות המאיימות לפרקו, להתכנס פנימה, ולשכוח מן העולם (אם כי אין לו ברירה והוא צריך לפנות אל העולם כדי להיזון). אבל לצד זה היצור החי גם פתוח אל סביבתו ו**מתעניין** בה. הוא מתעניין בה כי אכפת לו, אבל הוא מתעניין גם כי הוא סקרן, כי הוא מבקש ליצור קשר. ואלמלא התכונה החקרנית שלו, ספק אם היינו מתקדמים במעלה האבולוציה.

היום אנו מדברים על **הראש** ו**הלב** כמייצגים את שתי האיכויות הבסיסיות הללו של **העניין** ו**האכפתיות**. שני ממדי קיומו הבסיסיים של כל יצור חי.

העניין, בדרכו, מפרק. האכפתיות, בדרכה, מאחדת.

אבל ברור גם שהפרוק הוא הגירוי והבסיס לליכוד, כשם שהליכוד הוא המבוא לפירוק. אלה תהליכים משלימים הזקוקים אחד לשני ופועלים ביחד. ואם יהיה רק עניין ללא אכפתיות או רק אכפתיות ללא עניין, החיים יאבדו מתנופתם.

בהמשלה אנו מדברים גם על **שייכות** ו**זהות**.

כשהאכפתיות והעניין מאוזנים אנו מגיעים למה שאני מכנה "**שייכות דיאלוגית**", שיש בה צד עמוק של בגרות (והתפתחות).

השלם מתקיים בממד משלו

הנה כי כן, השלם האורגני מתקיים ברמה אחרת מחלקיו. תכונותיו המגיחות פותחות ממד חדש במציאות. בממד הזה הוא **נשען אך אינו תלוי** בחלקים המרכיבים אותו.

הוא מתקיים בשדה המשמעות המיוחד שלו מתוקף **האינטראקציה** שלו עם **שלמים אחרים** המתקיימים באותו שדה משמעות, והמשמעות שהם מייצרים ביחד בשדה הזה. יש אפוא את האינטראקציה שמקימים החלקים זה עם זה ומתוקף זה מגיח השלם, אבל אחר כך, כשהשלם כבר קיים, האינטראקציה שלו עם סביבתו ועם יצורים דומים לו המתקיימת במרחב המשמעות שבו הוא מתקיים כשלם, מוסיפה לאחדותו ונותנת תוקף לשלם שהינו. וכך אלה שני סוגים של תהליכים המקיימים אותו כשלם - מבפנים ומבחוץ.

אמנם נכון שאם כל חלקי השלם ייעלמו, גם הוא יחדל להתקיים, אבל מכיוון שהוא מתקיים בממד שונה מהם גם אם אחדים מהם ייעלמו, ולפעמים אפילו רבים מהם, הוא יכול להמשיך להתקיים ולשמור על שלמותו. אפילו תא ביולוגי שיוציאו ממנו את גרעינו וחלקים אחרים, יכול להתמיד להתקיים. זה נכון לכל שלם אורגני, ובמיוחד אם הוא נמצא **בתנופה** ובמיוחד כאשר ההיעדרות של החלקים השונים היא **היעדרות זמנית** - פער עליו הוא מדלג **בתנופתו**.

התנופה, שהיא עצם התהליכיות בתנועתה הערה, דואגת להשלים את החסר, אם על ידי הזמנת חלקים נוספים מבחוץ, ואם על ידי השלמתם בעזרת החלקים שממשיכים להיות בו ולשאת אותו.

דומה הדבר במידה מסוימת **לגלים** הנוצרים סביב סלעים או מחסומים אחרים. המים שוצפים שוטפים, אבל במקומות מסוימים הם מייצרים **תופעה יציבה** יחסית בעלת תצורה מוגדרת - **גל קבוע**. במקרה של המים זו תופעה מכנית, ואילו במקרה של שלם אורגני, השלם המתקיים בממד אחר מכונן את הסדר העוזר לו לשמור על זהותו מעבר לזמן, ואגב כך גם מעניק לו ממד של זמן ממשי שאין למערכות מכניות.

תנופה

ההיגיון של ילד שרק מתחיל לרכוב על אופניים יורה לו שקודם כל עליו להצליח לייצב את עצמו על האופניים ואחר כך יוכל גם לעמוד במשימה של התנועה ממקום למקום. בפועל, **התנופה קודמת**. היא זו שמצליחה לתרגם התחלה של נפילות ימינה ושמאלה לתנועה קדימה, ומאפשרת לו לדלג מעל מחסומים ואף לרחף עם אופניו באוויר לרגעים - עניין שנראה כנוגד את כוח הכבידה.

כך גם לגבי השלם האורגני שעיקר שלמותו קשורה בדינמיות התהליכית שלו - השלם הוא עצם התהליך של יצירת השלם - ובמובן זה הוא ישות שעיקר קיומה הוא בזמן.

היבטים שונים של הדינמיות הזו ואופי תנופתה גם משפיעים על בריאותו של השלם. כשאדם נמצא בתנופת יצירה, למשל, התנופה "שואבת" אליה כל מיני חומרים שלהם היא זקוקה, ומסננת החוצה חומרים אחרים שלא שייכים ליצירה ועשויים להפריע. כל זה מגביר את **תנופתו**, אשר בקיומה ממשיכה

לינוק מן הסביבה את מה שהיא זקוקה לו, ומוסיפה לאדם חיוניות ובריאות. מי שאין לו ערוצי יצירה, או שיצירתו תקועה, עשוי לאבד חיוניות רק מטעם זה.

כדאי להעיר שתנופה אינה רק מהירות, שהרי לכל תהליך יש את הקצב המתאים ביותר לצורך פריחתו - ה"מהיר" ביותר הוא בעצם זה המתאים ביותר לקצבו הטבעי.

הצלבה בין ממדי משמעות והזהות הרב־ממדית

מערכות אורגניות מורכבות פותחות יותר מציר משמעות אחד - הציפור גם שומעת, גם רואה ומריחה וחשה בממדים נוספים. מרחבי המשמעות הללו **מצטלבים זה עם זה** ונותנים פתח ליצירת מרחב משמעות **רב־ממדי** המהווה את הסביבה הממשית שבה חיה הציפור.

כל ממד כזה יכול להיות מציאות נפרדת, שבתוכה נולדות ונפרמות משמעויות, אבל בפועל הממדים הללו גם מתייחסים אחד לשני ובהצטלבותם מוסיפים **ללכידותה** הכללית של המערכת ולעוצמתו של השלם. כשהציפור שומעת את הקול וגם רואה את מקורו, מתחזקת המשמעות מעצם הסתכמות של שני אופניות החושים הללו, אבל לצד זה קורה גם **משהו חדש**. הצטלבות (והאופן שבו ההצטלבות קורית - הדמיון והשוני בין הממדים) מאפשרת תיקוף מבחוץ ומבפנים, ומוסיפה עומק שהוא בבחינת ממד חדש.

כך קורה **לשתי העיניים** שבשל מיקומן השונה מעט במרחב הן קולטות כל אחת תמונה קצת אחרת. התמונות השונות לא רק מתרבדות זו על זו, אלא בעצם שונותן יוצרות ממד חדש של עומק שלא התקיים לפני כן בכל עין בנפרד. כך גם בהצלבה בין ראיה לשמיעה, בין טעם לריח, בין חוש המישוש לקול וכן הלאה (נסו לטעום דבר מה בלי להריח אותו) - ההצלבה הבין חושית מעמיקה את החוויה, ומחזקת את החיבור עם המציאות, ומגדילה את הערנות.

בכל רגע נתון יש מרחב משמעות מרכזי שבו נוצרת משמעות מבפנים, ומתוקפת במרחבי משמעות אחרים מבחוץ, וההצטלבות הזו מדגישה את **המציאותיות של המשמעות** ואת לכידותה כשלם החורג מסכום הפרטים המרכיב אותה. בסוף, החוויה הנוכחת ביותר של הציפור, היא היותה חיה בתוך **עולם אחד**, הד להיותה **יצור אחד**.

הזמן הממשי

כשם שהיצור החי מקנן בתוך האומוולט המרחבי שלו, כך, במובן אחר, הוא מקנן בתוך הזמן שהוא עצמו יוצר בתנועתו המשמעית.

אף שנוהגים להשתמש במילה "זמן" כדרך למדוד התרחשויות בעולם הפיזיקלי, למעשה הזמן הפיזיקלי כלל אינו זמן במובן האנושי המוחש.

מי שהיטיב לתאר את ההבדל הוא הפילוסוף **ברגסון**[22], שטבע את המושג "**משך**" כדי לייחד את הזמן הממשי כפי שאנו חווים אותו, ואילו אל הזמן הפיזיקלי הוא התייחס כהכללה של מושג המרחב. מושג, שכמו הגלים האלקטרומגנטים שאינם תופסים את איכות הכחול, כך גם הוא אינו תופס את מושג המשך (הזמן הממשי). לשתי ההחמצות הללו יש שורש משותף: בסופו של דבר **האיכות** של הכחול היא תופעה של זמן ממשי.

כשאנו מודדים אירוע פיזיקלי עם שעון - נניח את מעבר הרכבת מעיר א' לעיר ב' - אנו משווים שתי נקודות במרחב עם שני מצייני זמן (פעם היו אלה מחוגי השעון שנעו משנתה לשנתה) וקובעים שעברה שעה. זו "חלות בעת ובעונה אחת" של שני אירועים במרחב. ומהי שעה זו שחלפה אם לא סוג של מרווח מרחבי בין שתי נקודות, שלצורך העניין היה אפשר גם לצמצמו ולהדקו עד אינסוף וזה לא היה משנה דבר? המדידות הללו לא מצליחות לתפוס את החוויה של מי שחי במרווח הזה, וגם אם לא קורה בו דבר הוא עצמו נוכח שם, מצפה, מקווה, מתרגש, מתאכזב, מאבד סבלנות...

הזמן הממשי הזה הוא **מאפיין של יצורים אורגניים**, למעשה, זה הפירוש של הביטוי "הם **חיים** את חייהם" - משמע, הם מתמשכים בתוך הזמן המתהווה בעצם תנועת המשמעות שלהם.

מייחד נוסף של הזמן הממשי הוא קיומו של ההווה - נקודת עכשיו" שאין לה שום משמעות בתוך הזמן הפיזיקלי, ובכל זאת, היא מהווה את הזמן שבו מתלכדים ממדי המשמעות, ובו גם מתלכדת האכפתיות עם העניין. ללא ההתלכדות הזו, ללא האכפתיות למשל, גם אין "עכשיו".

---

22 (ברגסון, 2017).

התפתחות והיסטוריה

לא במקרה פתחתי את הפרק הזה עם העיקרון האונטוגנטי העוסק בהתפתחות. התפתחות - התנועה המבשילה של החיים - היא ליבו של השלם האורגני כסדר מגיח ההולך ומתהווה. כל שאר הרכיבים וההיבטים כמו רוכבים על הגל הזה ותומכים בקיומו.

השלם האורגני, בשונה מן השלם המכני, מתקיים בעיקר **בזמן הממשי** וניתן להגדירו **כתהליך** של **סיפור עצמו**.

מטורנה וורלה[23], בחפשם את ההגדרה הכללית ביותר לחיים טבעו את המושג **אוטופואזיס** - החיים הם **תהליך המספר את עצמו**. והעיקר אינו בתוצר - בסיפור הסופי - אלא באותו **כוח מספר**, שחוזר ומלכד את החלקים **באופן מסוים** המגלם את השלם המספר את הסיפור הזה דווקא.

לאוטופואזיס יכולה להיות משמעות נוספת מעצם השימוש בפועל "לספר" הרומז, במקרה האנושי, על **אישיות** שהסיפור הזה עליה. מדברים אנו על עלילותיו של **מישהו**, לא על תולדותיו של **משהו**. מישהו שמתוקף זה יש לו גם **היסטוריה** (וכמובן באנגלית ובשפות אחרות המילה "היסטוריה" נגזרת מן המילה "סיפור").

אפשר היה להסתפק ולומר שהוא **משתנה**, אבל הוא לא סתם משתנה, הוא משתנה במגמה שכבר תוארה - לכיוון הולך ומעמיק של **מובחנות וחיבוריות**, שפירושו העמקת הקיומיות.

כמובן, יצורים חיים לא רק מתפתחים, הם גם דועכים, מתנוונים, נרקבים ומתים - אבל את כל התנועות הללו צריך להבין על רקע ציר זמן, שההתפתחות מציינת את כיוונו ומהותו. ההתפתחות היא לא רק עוד דבר שקורה לשלם האורגני אלא מרכיב מהותי בהגדרתו. השלם האורגני הוא תמיד מופע זמני בתוך הזרם ההתפתחותי. רגע סטטי, מדרך רגל יציב לצעד הבא, צילום מתוך **רצף התנופה**. הוא בדרכו הלאה.

---

23 *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living* 1972.

הזמן הממשי וההתפתחות

במחשבתנו האנליטית אנו מקדימים את הזמן הממשי להתפתחות, אבל בסופו של דבר מה שמייחד את המשך הברגסוני זה תנועת **ההבשלה** שיש לה את הקצב הטבעי שלה, ואשר על רקעה גם מקבלת המערכת האורגנית את **נפחה ההיסטורי**.

אמנם אנו מדברים גם על היסטוריה של מערכות מכניות וגופים פיזיקליים דוממים, אבל זהו שימוש מושאל. היסטוריה ממש יש רק ליצורים חיים ושלמים אורגניים. השלם האורגני הוא קודם כל **גוף היסטורי**. הוא מחולל את הזמן הממשי בעצם תנועתו.

ומכיוון שיצורים חיים הם **יצירים של זמן**, גם מתאפשר להם לדלג מעל פרקי זמן של פרוק וחסר. לו היו מקפיאים את הזמן ועוצרים אותם באותם פרקי זמן של חסר, היה ברור שאין כאן לא שלם ולא יצור חי. אבל מכיוון שהיצור החי אינו רק מה שהוא ברגע הזה, אלא הוא בעל עומק היסטורי, אז קיומו כישות היסטורית, מדלגת על הפערים ובתנופתה ושלמותה מאחה את הפצעים, ומתמידה לקיימו, וחונכת את חלקיו גם כשאלה פגועים. החזון של השלם נישא בתוך הישות ההיסטורית.

הערה על מה שקשה לראות וקשה להבין

תיארתי עד כאן שורה של מאפיינים של **השלם האורגני** המבדילים אותו מן השלם המכני. אלה דברים שבו בזמן נהירים וטבעיים לנו, אבל גם קשים לתפיסה מכיוון שיש לנו רגל אחת בעולם האורגני ורגל אחת בעולם המכני, ולא תמיד אנו יודעים להבחין ביניהן.

מה שאנו מבינים באופן טבעי בעומדנו על רגל אחת, אנו משליכים על העולם גם בעומדנו על הרגל השנייה, אף שכעת זהו עולם אחר שאנו מתייחסים אליו. אנו מבינים ולא מבינים בעת ובעונה אחת. מבינים מתוך האינטואיציה, אבל לא מבינים מתוך החשיבה ההנדסית, ולהפך.

גם השכפול בזמן קורה בחטיבות

היצורים החיים מתמידים להתקיים לא על ידי זה שהם קשיחים ועמידים לפירוקם של כוחות חיצוניים הפועלים עליהם (כמו היהלום למשל), אלא על ידי **רכותם הפתוחה** ומנגנון **השכפול העצמי** - הם מתפרקים ובונים את עצמם מחדש כל הזמן בתהליך דינמי שהוא עיקר מהותם. וכך, שלא כמו ביהלום שהחומרים המרכיבים אותו הם **אותם** החומרים (אותן מולקולות), כאן החומרים מתחלפים והעיקר הוא **במבנה, בארגון, בתהליך, בממד המשמעות החדש** שבתוכו מתקיים הייצור החי - בסיפור המספר את עצמו.

השכפול העצמי קורה באופן רציף בתוך היצור החי, והוא קורה באופן שבו יצורים חיים מביאים צאצאים ומתים. כלומר, אפשר היה בעיקרון לדמיין יצור חי שממשיך להתקיים ברצף במשך מיליוני שנים כשתהליכי פרוק ושכפול עצמי קורים **בתוכו** תוך כדי תנועה, אבל ביצורים מורכבים, פועל העיקרון האנותוגנטי המבכר את הארגון ההיררכי, המפריד את החיים לחטיבות חטיבות המופרדות זו מזו ומקיימות תקשורת זו עם זו. הנה כי כן, אותו עיקרון המפריד את הגוף הרב תאי לאיברים שונים ומשונים המובחנים זה מזה ומתקשרים זה עם זה, קורה על פני ממד הזמן. התהליך הזה שבו צאצא נעשה מופרד מן ההורה שלו, תוך שהוא מעביר לו את עצם החיות, הוא תהליך מופלא המאפיין את החיים המורכבים.

כדאי גם לציין שבאבולוציה של החיים התרחשה פריצת דרך אדירה כאשר השכפול העצמי החד־תאי התחלף בזיווג המיני. האורגניזמים המוקדמים ביותר על פני כדור הארץ התרבו בכוחות עצמם במשך יותר ממיליארד שנים (וזה נשאר אמצעי הרבייה היחיד בכל החיידקים של ימינו), עד שלפני קצת יותר ממיליארד שנים הגיעה הרבייה המינית, והייתה סימן דרך בהתפתחות החיים ושכלולם.

הקישוריות של החלקים בשלם

כאשר הזהות של השלם חזקה - כלומר באותן תקופות שבהן הוא שומר על תנופה - גם כוחו להשרות סדר על החלקים הוא גדול. בעת הזו דומה שהחלקים שולחים שורשים זה לתוך זה, ומקיימים תקשורת מורכבת ומסתוריות, עד כי נראה שהכול רומז לכול, וכל דבר חדש נופל למקומו.

לאדם הפועל במסגרת שלם כזה, אין צורך לדעת את כל הפרטים, די לו **להאזין לשלם**. הוא אולי לא נמצא בקשר ישיר עם חלק הנמצא בקצה השני, אבל מכיוון שהוא קשור לשלם, וגם החלק ההוא קשור לשלם, אז הוא נודע אותו בדרך השותפות, ואם משהו קורה לחלק הרחוק, הוא עשוי לדעת זאת רק מתוך ההתארגנות המתחדשת של השלם מול האירוע הזה. הוא אולי לא יודע את החלק הרחוק באופן ישיר, אבל הוא יודע אותו במשתמע.

הטבע הפרקטלי

מכאן גם נגזר טבעו הפרקטלי של השלם האורגני. לא בלבד שכל חלק משקף ונושא את השלם, אלא שיש לשלם מבנה פנימי בעל חטיבות שונות, ובכל רמה שמסתכלים עליה מזהים דמיון עצמי. הקטן משתקף בתוך הגדול והגדול משתקף בתוך הקטן.

כאן, ובמיוחד כאשר יש לשלם זהות ברורה, מה שקורה לחלק אחד לא משפיע רק על סביבתו הקרובה, ולא משפיע רק על השלם כשלם, הוא גם משפיע, בצורה זו או אחרת, על כל החלקים האחרים. באקופונקטורה, למשל, מתייחסים לכף הרגל כמייצגת את הגוף כולו, ולחיצה על אזור מסוים בכף הרגל, אמורה להשפיע על איבר תואם בגוף. ובשיטות אחרות פועלים עם אברי גוף אחרים על פי אותו עיקרון - כף היד, האוזן או איבר אחר שהגוף כולו משתקף בו.

הטחול של הציפור לא חי בתוך האומוולט שבו חיה הציפור, יש לו סביבת חיים אחרת (פנים גופה), אבל, מכיוון שהוא חלק מן השלם של הציפור, הוא מושפע מן האומוולט של הציפור ובדרכו לוקח בו חלק.

בתוך השלם יש מקום לכל חלק

כשכל חלקי הפאזל מפוזרים, קשה לדעת אם חלק מסוים שייך לתמונה השלמה או לא. אבל בהינתן התמונה שלמה, אפשר למצוא את מקומו של החלק, וברגע שמניחים אותו במקומו, הוא מאבד את איכותו כחלק מבודד,

ונעשה מותך אל תוך השלם. באותו רגע הוא נעשה צינור לשלם, והמשמעות יכולה להתחיל לזרום דרכו.

הפאזל, הוא שימוש מטפורי שבא להצביע על איכותו המיוחדת של השלם האורגני וכוחו לכונן סדר. בקיומו של השלם כל חלק נופל למקומו, וכל חלק, בזיקתו לשלם, נעשה חלק משמעותי. וכשהוא במקומו הוא גם שולח צינורות עדינים של קשר הממשיכים לאחד את השלם וממילא גם לעשות לו מקום בתוכו.

ומנגד, כשהתמונה שלמה, גם קל יותר לראות איזה חלק לא שייך לתמונה הזו. הוא שייך לתמונה אחרת.

עץ החיים והשערת גאיה

ברגסון תיאר את השתלשלות החיים מרגע בקיעתם בתחילת הזמנים כעץ ההולך ומסתעף לענפיו השונים[24]. כמו עץ אמיתי הנדרש לשמור על איזון בין ענפיו כדי שלא יקרוס לצד אחד, כך צורות החיים השונות - החל מהרמה של הצמח והחיידק, דרך החרק והזוחל, היונק והציפור - כולן ביחד מהוות מערכת אחת, הרגישה לחלקיה ומאזנת ביניהם.

פירושו של דבר שכל חלק - כל מין, כל זן, כל גזע, כל פרט - נושא באופן כלשהו את השלם המשותף הזה בתוכו.

גם אם אין קשר ישיר בין הקיפוד לנמלה - כל אחד מהם מאכלס גומחה אקולוגית שונה מאוד - הם בכל זאת מחוברים זה לזה, והגומחות האקולוגיות שלהם מעצבות זו את זו. מה שהאחד אכלס והאופן שבו אכלס, גילף מקום מסוים לאחר, וכך בשרשרת של יחסי גומלין הדדיים כולם קשורים לכולם, וכולם מזינים את כולם.

על רקע זה אפשר להבין את השערת גאיה[25], לפיה כל מרקם החיים על פני הפלנטה הוא מעין יצור אורגני אחד גדול היוצר מערכת סינרגטית המווסתת ומתקנת את עצמה כדי לשמר את התנאים המאפשרים חיים על פני הכוכב הכחול.

---

24 (ברגסון, 1974)

25 ההשערה נוסחה לראשונה על ידי ג'יימס לאבלוק בספר The Ages of Gaia וכונתה על שם אלת האדמה גאיה במיתולוגיה היוונית.

הערה על מבנים חברתיים כמערכות אורגניות

מערכות חברתיות אנושיות, בעודן מציגות תכונות של שלם אורגני, יכולות להתגבש כמבנים יותר **מכניים ופורמליים** - מוסדות, ארגונים, מקומות עבודה וכן הלאה, בכלל זה המדינה.

המבנים המכניים האלה עוזרים להתארגנות הפונקציונלית של ציבורים גדולים, אבל גם מכסים לא פעם על המהות האורגנית של ההתארגנות האנושית ומעכבים אותה. בהתבסס על תהליכים פורמליים הם חותרים תחת כל אותו "בלגן יוצר", שהוא מהותי ליצירה האורגנית.

אחרי שזה נאמר חשוב לציין שגם מבנים מכניים מתקיימים בזכות תהליכים אורגניים המהווים את תשתיתים הפחות מודעת ומוצהרת של ארגונים אלו. מפעל גדול **מתפקד** עם היררכית של תפקידים מוגדרים ופרוצדורות פורמאליות המחברות את התפקידים השונים, אבל הוא **משגשג** בזכות מארג הקשרים הלא פורמאליים והשיחות הממלאות את החלל הבין־אישי ונותנות פתח לפעולתם של אותם תהליכים אורגניים.

את הסדר הפורמאלי אולי תכננו בקפידה מנהלי המפעל, אבל את הסדר האורגני - השיחה האנושית והחיבור האנושי המהווים את הדבק המלכד אנשים יחדיו ומעודד אותם לשתף פעולה זה עם זה, ולמעשה מאפשר את קיומו של המפעל - איש לא תכנן, ולכל היותר, הוא נוצל לטובת המפעל בעזרת ימי גיבוש וכדומה. גם אם אלו מבנים פורמליים - מוסדות מסוג זה או אחר - תשתיתם נשארת אנושית-אורגנית והם מתקיימים בזכות מארג השייכות החי.

ולפעמים המבנים המכניים הללו, דווקא מאתגרים את כוחות היצירה האורגניים ומעצימים אותם. חשוב להעיר זאת כדי שנבין שיש כאן תהליכים מקבילים של **העצמה והחלשה** המעורבבים יחדיו. בניסיון לאתר מהי זהות בריאה, נצטרף לקחת את הערבוב הזה בחשבון.

היחיד, הפרט, המיוחד

קיומה של חברה מכנית מצדיק להבחין בין **הפרט** לבין **היחיד**.

הפרט הוא מושג מופשט המשתקף מן הפרספקטיבה של ההמון הבלתי מובחן - זה כמו לקחת את החברה לחלק אותה למספר אנשיה, ולדבר כך על **פרט**.

משמעו, להסתכל על האדם מבחוץ, **כאזרח** או תחת כל הגדרה אחרת של מפקד האוכלוסין. המילה **פרט** נגזרת מן ההכללה. בזה לא התקרבנו לאותו **יסוד אישי** שאין לו שום הכללה ועם זאת הוא המהות שכל שאר התיאורים אינם אלא בבחינת קישוטים שלה.

לא כן **היחיד**, שהוא האדם מצד הקיומיות שלו.

ייחודיות היא מושג חמקמק מבחינה פילוסופית, ועם זאת הוא לגמרי בסיסי ברמה הממשית שבה אנו חיים את חיינו. מה שעושה אותו חמקמק אינו מורכבותו, אלא דווקא היותו יסוד בלתי פריק. אפשר למנות את תכונותיו של אדם לפרטי פרטים, ועדיין להיות רחוקים מן האמת של מי שהוא כרחוק מזרח ממערב. התכונות שאנו מצביעים עליהן - כגון שהוא נדיב, גבה קומה, אב לשלושה, בן לעם כזה או אחר - הן השוואתיות, הן כוללות אותו בקטגוריות מסוימות ומוציאות אותו מאחרות, אבל אף אחת מהן אינה מוסרת את מי שהוא מצד האינסוף שהינו.

זה גם הבסיס להבחנה של בין **כוליות לאינסוף**[26]. היחיד אינו האינדיבידואל - שלא פעם גם הוא אובייקט (העצמי) שאותו מבקשים לספר מבחוץ - אלא התייצבות קיומית, שיש לה גם תמיד איכות פואטית - הוא מספר את הסיפור והוא עושה זאת בשפה הסיפורית, לא בשפת ההכללות.

מכל מקום, כשהיחיד שוכח את ייחודו, ולא מוצא את הכוח להתייצב באופן פואטי, הוא ממיר את צורך הייחוד בצורך **במיוחדות**. ה"מיוחד", הוא לכאורה ביטוי לייחודיות האדם, ובעצם הוא מגלם את הניסיון של האדם להבחין את עצמו בתוך השדה ההומוגני-מכני. בגלל שהוא מתייחס לעצמו כפרט, הוא מנסה להבליט את הפרט שהינו. הוא צובע את שערותיו בצבע מיוחד, מוסיף לעצמו תארים וכן הלאה - בצורה זו או אחרת הוא מנסה להיות "יותר" - אותו דבר כמו כולם, אבל יותר. זה הכיוון שנשאר לו כדי לפייס את כמיהתו לייחודיות, אבל הדבר הזה בעצמו הוא גם שממשיך להרחיק אותו מייחודיותו. כל זה יהיה חשוב בשני הפרקים האחרונים שעוסקים בין היתר בלאומיות.

אפשר שהרעיון שאין לאדם עניין אמיתי במיוחדות יישמע מופרך. כל מי שמכיר את עצמו אפילו קצת, יהיה חייב להודות שחלק גדול מחייו מנוהל על ידי הצורך להיות מיוחד - האין זה ה"אגו" שכה רבים מתריעים עליו ומבקשים

26 (לוינס, 2010)

לרסנו? תחת כל שם זהו אותו עניין: ההשוואה, הצורך באישור, הרעב להכרה, הרצון להצליח, לבלוט, להשיג יתרון, הקנאה וצרות העין שהולכים עם זה... האם יש אדם שאינו לוקה בכך? ואפילו הוא עובד קשה וכובש את יצרו ומתמיר אותו בבגרותו לרוחב לב - עדיין נראה שזהו יסוד האדם.

ובכל זאת אני מתעקש: מצד עצמו, אין לאדם כל צורך להיות מיוחד, להיות בולט, לזכות בתשומת לב עודפת. יש לו רק יצר אחד, מהותי לקיומו: **להיות ייחודי**. ורק משום שנאסרה הייחודיות, הוא נלחץ ונדחק אל נתיב המיוחדות. אבל גם עתה, אם יקשיב עמוק לצורך שלו **במיוחדות**, ויעקוב אחר שורשיו, הוא יזהה את **הייחודיות** שהיא מקורו. וזה ודאי יסתבר לו כאשר סוף סוף יתירו לו את ייחודיותו. באותו רגע גם יאבד כל עניין להיות מישהו אחר - הוא יבין שכל נים בנפשו שואף רק לזה - **להיות הוא**. יותר הוא, לא פחות.

השלם והרוח

מה שנהוג לכנותו "רוח", אפשר לייחסו **לשלם** של מערכת אורגנית.

הרוח היא הממד החדש המגיח מן האינטראקציה של החלקים, ממד שאי אפשר לעשות לו רדוקציה לרמת החלקים, ומהווה את הדבר **העודף** על סכום החלקים. הרוח, בעודה נובעת מן האינטראקציה של החלקים זה עם זה, גם מעודדת אותם לתקשר זה עם זה ולהמשיך ליצור את הרוח, תוך שהיא משרה עליהם מאיכותה.

ומכיוון שמדובר בשלם אורגני שמהותו פתוחה לסביבה, הרוח לעולם איננה רק הגדרה של ישותיות פנימית - אלא גם תמיד **תקשור של איכות** המתקיימת מתוקף זה בסביבה/עולם.

השלם האורגני מקנן בתוך האומוולט שהוא יצירתו, והרוח הנובעת בו מבפנים, היא גם הרוח המקיפה אותו מבחוץ.

או בניסוח אחר, כמו שחלקיק חשמלי מייצר שדה מגנטי בתנועתו, כך מערכת אורגנית מייצרת בתהליכיה השונים את **שדה הרוח** שבו היא מתפקדת. הרוח היא בו־זמנית הדבר המפכה במערכת מבפנים ומדביק את חלקיה יחדיו, וגם מרחב המשמעות שבו המערכת חיה את חייה ומקבלת בתוכו את הזנתה.

היה אפשר לקרוא ל"שלם" שהוא מעבר לחלקים גם בשמות אחרים המדגישים היבטים אחרים שלו, למשל - חיות או הכרה או נוכחות. בכל שם זה אותו רעיון: **כוח הליכוד** מבפנים ומ**רחב המשמעות** העוטף מבחוץ משלימים זה את זה.

המילה "רוח" בשבילי, מבטאת באופן טוב את הזיקה של שני ההיבטים הללו, ומאירה את העובדה שהיצור החי, בשעה שהוא חי את חייו ומקיים את עולמו, לא רק מתקיים בתוך עולמו הצר, אלא מהווה **צינור לאיכויות** אלה, ומנכיח אותן בעולם. "רוח הציפוריות" היא הדופקת בדלת ורוצה להיכנס לעולם, והציפור מאפשרת לה להיכנס, ונישאת על גלי זרימתה. כל ציפור מבשרת את הרוח הזו ורוכבת עליה. בו־זמנית רוח הציפורות היא המכוונת את הציפור, והציפור היא המתקשרת אותה ומנכיחה אותה בעולם.

זו גישה שהייתה יכולה להתפרש כגישה אפלטונית, אלמלא העובדה שלא מדובר כאן ברעיונות ובמושגים מופשטים ("הסוסיות" "המשולש"), אלא **ברוח חיה** אותה אנו חשים ממש.

הספר בדוגמה

הספר הזה הוא דוגמה לשלם אורגני.

הוא התחיל כמאמר שהלך וההתרחב והתמיין לאט לאט לפרקים, תתי פרקים ופסקאות. בשלמותו הוא משרה את אופיו על כל משפט שמוצא כעת את מקומו בשלם הזה. כך גם ברור יותר מה החלקים החסרים, וכל מחשבה חדשה מוצאת את מקומה המשמעותי בתוך התמונה השלמה. הספר כשלם זוכר את חלקיו, וחלקיו המתרבים הולכים ומשכללים ומעדנים אותו ומחשלים את זהותו המאוחדת, הנותנת לו אישיות שהיא מעבר לאוסף של רעיונות או פרקים שבמקרה התכנסו למקום אחד.

אפשר לתהות - **האם ספר הוא מערכת אורגנית**? והרי מדובר באובייקט חומרי המורכב מנייר וסימני דפוס. אבל לפני שהוא אובייקט חומרי הנתון בידי הקורא, הוא תהליך שסביבו מתרקמת נפשי החוקרת. האורגניות שלו היא פועל יוצא של האורגניות שלי.

תאורטית אפשר היה לכתוב את הספר הזה כמאמר אחד ארוך, ללא חלוקה לפרקים ותתי פרקים, ולכאורה הוא היה מכיל את אותה אינפורמציה. ובכל זאת לא לחינם מערכות אורגניות מתארגנות באופן היררכי. המשפט שנאמר

בתוך סביבה של תת־פרק מסוים מקבל את משמעותו מתוך הסביבה הזו, ודווקא כשהיא מותחמת היטב, ומשובצת בתוך פרק מסוים ולא אחר. זו לא רק דרך יעילה יותר לתת כתובת לכל רעיון, אלא שהמיקום הזה הוא חלק מן המשמעות - הן מן המשמעות של השלם שנוצר כך, והן כתוצאה מזה המשמעות של כל חלק.

ככל שמלאכת כתיבתו של ספר זה התקדמה ונוצרה התמונה השלמה והמפורטת שלו, כך כל תובנה חדשה שנגלתה לי מצאה את מקומה בשלם. וכששיבצתי אותה למקומה הנכון היא יכלה להאיר ולברך ממקומה את כל מרכיבי התמונה, ולהעמיק כל חלק וחלק בהשראתה.

זה דינו של **חלק שנמצא במקומו**. כשהוא משובץ נכון בתוך השלם האורגני - מייד יש לו גם השפעה על הכול. זאת, בשונה מחלק שלא מושם במקומו והוא מבודד לעצמו. הוא יכול להיות מעניין וגילוי רב ערך בפני עצמו, אבל השפעתו צרה ומקומית, ולכל היותר הוא מפריע לכמה רעיונות השוכנים לצדו. אין לו את ההארה הזו מקצה לקצה שיש לחלק במקומו. וכמובן, כדי שחלק יהיה משובץ במקומו, צריך שיהיה שלם הנותן משמעות למקומות השונים. וכך אלה שני תהליכים משלימים - החלק שכאשר הוא במקומו מוסיף לאחדותו של השלם, והשלם כשהוא שלם יותר, עוזר לכל חלק למצוא את מקומו.

צינורות המשמעות

משפט הוא דוגמה לשלם אורגני.

משמעות של משפט איננה אוסף המשמעויות של כל מילה בנפרד, אלא יותר נכון לחשוב על כך כאילו המילים מתחברות ביחד לסוג של **צינור**, וכאשר מלאכת חיבורו של הצינור הזה מסתיימת כראוי יכול כעת נוזל המשמעות לזרום דרכו בקלות, ולומר את מה שהתכוונתי לומר.

אם המשפט לא מנוסח כהלכה המשמעות נתקעת בתוכו, מאבדת תנופה ומתפרקת. המילים לא הצליחו לחולל את הפלא הזה של יצירת צינור מאוחד, והמשמעות לא מצליחה לזרום הלאה אל המשפט הבא, ולא תומכת בתנופה של הטקסט כולו. במלאכת העריכה אני יכול להיתקע כאן הרבה.

אבל לפעמים די בכוחו של משפט אחד שיש לו תנופת משמעות גדולה כדי ליישר את ההדורים גם במשפט הבא. המשפט הקודם מדריך אותי, וכל פעם מחדש אני נסמך עליו כדי לערוך את המשפטים הבאים, התקועים.

כשם שמשפט שנוסח כהלכה פותח את השער לבאים אחריו, כך משפט שלא נוסח כהלכה (או שאינו במקומו), הוא כמו קיר שעליו מתנפצת הזרימה ומתפרקת התנופה. עליי לשוב לאחור, לעלות על זרם המשמעות, לתפוס תנופה, ולהיעזר בה כדי לפרוץ את המחסום, וליישר את המילים במשפטים הסרבנים עד שגם הם נפתחים להזרים את המשמעות.

השקט של החלק

החלוקה לפרקים ותתי פרקים יוצרת בי שקט החיוני לתהליך העמקה. בשעה שאני שרוי בתת פרק מסוים, אני לא צריך להטריד את רוחי בשאר עסקיו הלא גמורים של הספר. אני יכול להתרווח כאן, לעסוק בפרטים הקטנים, ולגלות שכמו מראות קטנות, כשאני שוהה עם הפרטים הקטנים ביותר, הם גם משקפים את השלם הגדול. אני כותב משפט מקומי, ובו־זמנית גם כותב את המשפט הגדול של הספר כולו.

כך אם הספר אכן מגיע לכדי אותה איכות של שלם אורגני, ולא תמיד הוא מגיע. כשזה קורה כמו בדרך נס מתחילים החלקים לדבר זה עם זה, ונוצרים קשרים שלא חזיתי ולא תכננתי. באותה תנופה השלם גם מגלף החוצה חלקים שלמים שבבידודם נראו חשובים, אבל כעת שוב אין בהם צורך. מסתבר שהם היו רק פיגומים בדרך לשלם שונה מהם. בשלב זה כבר איני עסוק בהחזקת השלם - השלם דואג לעצמו, ואני מתפנה לעשות את חלקי במקומי, בידיעה שבבוא העת "אחרים" יעשו את חלקם. זה מאפשר לי לנשום ולנוח, לצאת להפסקה. אני לא צריך להחזיק את הכול בראשי, לדאוג שמא אשכח איזה חלק חשוב. השלם כבר זוכר בשבילי. צא לחופש, הוא אומר לי, תנוח, אני אמשיך מכאן.

בדיעבד יסתבר שבמנוחתי הצלחתי לתרום לו לא פחות מאשר במאמציי. כשם שהציפור לא צריכה להתאמץ להיות ציפור - היא צינור לרוח הציפוריות, מתקשרת אותה באורח חייה (על משקל - צדיקים, מלאכתם נעשית על ידי אחרים) - כך גם אני כאן. כשהיצירה מבשילה, שוב אין זה אני שכותב את הספר. הרוח כותבת אותו, ואני רק מתקשר אותה. אני חושב שזה הדין לכל יצירה שהגיעה להבשלה ובכל תחום.

הנמשל השבטי

זה גם הדין **בזהות שבטית** - היא מאפשרת לכל אדם לעשות את חלקו בשלם בידיעה שיהיו אחרים שיעשו את חלקם שלהם. מתוך תחושת השלם וחיבור אליו, ברור לו גם שהוא מתברך בפועלם, הגם שהם פועלים הרחק ממנו. בתרומתם לשלם, הם תורמים גם לו.

הבלבול מתחיל כשכל אחד רוצה **לעשות הכול**, להיות הכול, לדעת הכול - זה מאפיין את **האידאולוגיה** והקוטב האוניברסלי שלא פעם האידיאולוגיה מכוונת אליו בבלי דעת. לכאורה, היא עושה כן מתוך נאמנות לשלם שהיא מאמינה בו, ובפועל היא מבטאת **אי־אמון** בשלם, ואי אמון בכוחו להשכין סדר, וחוסר יכולת להקשיב לו.

לכן טוב להזכיר שבמציאות האורגנית, הדרך הטובה ביותר להיות שותף בכול ולהתברך בכוליות, היא על ידי זה שאדם **עושה את חלקו**.

ואחד הסימנים של זה הוא שהאדם יכול לנוח.

האם בכלל קיים שלם מכני?

לאור הדוגמה של **הספר כשלם אורגני** אפשר שתעלה התהיה:

האם בכלל קיים שלם מכני?

כלומר: האם בכלל המילה "שלם" מתאימה לכינוי של מכלול מכני (ואם לא, אז המושג "שלם מכני" הוא מושג מושאל ומבלבל),

והאם **המכניות** איננה אלא הטלה של רוחנו המהנדסת על העולם, ובתור שכזו היא לא משקפת נאמנה לא את העולם שאנו חיים בו **כיצורים חיים**, ואולי גם לא את העולם "לכשעצמו", יהא זה אשר יהא.

לא את העולם שבו אנו חיים - כי העולם הזה שבו אנו מעורבים לבלתי הפרד ואותו אנו חיים מכיל גם את האורגניות שלנו.

ואולי גם **לא את העולם לכשעצמו** אותו איננו יודעים, אבל שבדרך זו או אחרת, אנחנו, היצורים האורגניים, פרי מפירותיו.

האם קולקטיב יכול להיות שלם אורגני?

אין ספק בדבר קיומו של שלם אורגני המתעלה מעל סך חלקיו. גופנו הוא עדות ישירה לכך. אבל הרי כל הדיון הזה בא כדי להציג שאלה:

האם גם **קולקטיב של אנשים** נושא את התכונות של **שלם אורגני**?

האם משפחה, למשל, היא שלם אורגני? ומה לגבי העם הצרפתי? ועם המוזיקאים? ואם אכן קולקטיב אנושי נושא תכונות של שלם אורגני, באיזה מובן ובאיזה ממד מתקיים השלם הזה? איזה סוג של שלם הוא? ומה זה בעצם אומר? מה זה אומר למשל לגבי האחריות שיש ליחיד כלפיו (או האחריות שיש לו כלפי היחיד)?

קולקטיב שונה מיחיד

הביטו על להקת דגים או להקת ציפורים הנעות כגוש אחד ונראות כמעין יצור־על, או על להקת קופים שהיא הרבה יותר מפוזרת אך מקיימת תקשורת ענפה בין חבריה והיא בעלת אופי מיוחד המבדיל אותה מלהקת קופים אחרת - באיזו מידה ניתן להתייחס **לקולקטיב** כזה כישות נפרדת מחלקיו?

להקה יכולה לשמור על אופייה המיוחד גם כשפרטיה מתחלפים. היא גוף היסטורי וכמו כל מערכת אורגנית היא עונה לעיקרון האונטוגנטי - היא מתפתחת ויכולה להיות מלוכדת יותר או פחות בהתאם לרמת התקשורת והדיפרנציאציה. אבל גם אם קולקטיבים ואוכלוסיות מהווים מערכת אורגנית, נראה שהם **סוג שונה** של שלם אורגני מזה של היצור החי היחיד.

בתור התחלה אין להם זמן מוקצב כמו שיש ליחיד - תאורטית הם יכולים גם שלא למות בכלל. זו לא עובדה שולית, שהרי המוות הוא מרכזי בחיים של **היחיד** וגורם מכונן **באכפתיות** שלו.

הם גם הרבה יותר גמישים בגודל ובצורה מאשר היצור החי שגבולות גופו ברורים למדי (בדרך כלל). במובן הזה קולקטיבים דומים יותר לעננים המשנים את צורתם וגודלם ויכולים להתפרק ולשוב ולהתאחד.

דג יכול להמשיך לחיות מחוץ ללהקתו ואחר כך לשוב ולחבור אליה, אבל איבר בגוף לא יכול להמשיך לחיות מחוץ לגוף.

מדובר אפוא במערכות אורגניות **מסוגים שונים**.

ובמערכת הגומלין בין היחיד ללהקה כל אחד מהם נזקק לשני בשל איכויותיו המיוחדות שאין לאחר. כך, לדוגמה, היחיד זקוק לקולקטיב בשל אריכות ימיו, אבל לא פחות הקולקטיב זקוק ליחיד דווקא בשל קוצר ימיו.

אבל אחרי ההבהרה הזו עדיין נשאר לברר:

האם משפחה, שבט או עם הם שלם אורגני?

ואם כן, איזה ישותיות יש לשלם הזה?

דמיון משפחתי

אנו נוטים לסווג לקטגוריות על פי אוסף של **תכונות משותפות**: דבר הוא "משחק" כשהוא עונה לרשימת קריטריונים המאפיינת את **כל** המשחקים. בפועל, אין באמת רשימה ממצה כזו, ומי שינסה להרכיב אחת, יגלה עד מהרה שהוא צריך לחזור ולהרחיבה כדי לכלול בתוכה עוד ועוד "יוצאים מן הכלל".

מה אפוא עושה את המשחק למשחק?

אף על פי שאין רשימה ממצה של תכונות, ויש מצבי קיצון שבהם כבר איננו בטוחים אם דבר מסוים הוא משחק או לא, ברוב המקרים יש לנו הבנה משותפת ואינטואיטיבית לגבי מה הוא משחק.

על פי ויטגנשטיין[27], לא הגבולות מגדירים מה הוא משחק, אלא **הדמיון המשפחתי**. במקום קריטריונים מגדירים הקושרים את כל חברי קבוצה מסוימת, הם עשויים להיות קשורים זה לזה במגוון דרכים, ויש רשת מורכבת של דמיון חופף בין חברי הקבוצה, בדומה לדמיון בין בני משפחה. גם אם אין תכונה חותכת המאפיינת באופן גורף את כל הפרטים בקבוצה (אותו האף, למשל), יש תכונות טיפוסיות, ורצף דמיונות עצמיים בינם לבין עצמם, וזה מספיק כדי לייצר את הקטגוריה כקטגוריה מובחנת ומזוהה.

קולקטיבים אנושיים, למרות היעדר גבולות פיזיים ברורים, יכולים להתגבש סביב "מרכז טיפוסי" ולתפקד כמערכת שלמה. זוהי צורה חדשה של חשיבה על שלמים אורגניים. התובנה הזו חשובה בהבהירה עניינים רבים הקשורים לקולקטיבים ולסוג השלם שהם מייצרים.

---

27 (ויטגנשטיין, 1994).

פרק רביעי: קיומיות וסיפוריות

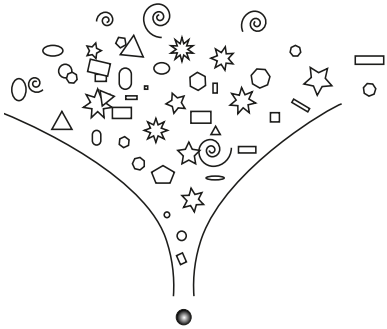

משפך ההשפעה

כיניתי בשם "אנו" את מה שעוטף את האדם מעבר לייחודיותו. בפועל מדובר בערב רב של השפעות הבאות מעולמות שונים. ניסיון חייו, מטענו הגנטי, המשפחה שבה גדל, הסביבה שבה התחנך, הספרים שקרא, נטיותיו האישיות, טראומות של הוריו, אקלים הארץ, נורמות של סביבתו - כל אלה הם חלק מן הרקע שלו. ואם יש בערב רב הזה מן האחדות הרי זה משום שהשפעות שונות אלו מתכנסות כמו **משפך** אל תוך **הרגע הזה** ומתגלמות **בהתייצבותו** של האדם.

ההתייצבות היא האופן שבו האדם פוגש את המציאות - משמע, האופן שהוא חווה אותה, מפרש אותה, ומשיב לה. ובשונה מן הג'ירף שהרבה מזה מוכתב לו ביולוגית, לאדם יש מרחב פעולה גדול.

הסיפוריות והדרכתה

החופש הרב שיש לאדם, בעודו מהווה חלק חשוב מכוחו כבן אנוש, הוא גם מקור **חולשה**[28], שהרי הוא עשוי להציבו **מהוסס וחרד** מול מציאות שאינה סבלנית למהססים. "מה עליי לעשות?" יכולה להיות שאלה של סקרנות ומשחק, אבל גם **שאלה גורלית** הצורכת כמות אדירה של אנרגיה.

הסיפוריות באה לחפות על אובדן תחושת הכיוון הביולוגית ולהורות לאדם את דרכו גם בעתות ערפל ומצור. היא שוזרת את המרכיבים השונים במשפך ההשפעה שלו, ומלכדת אותם תחת פרשנות מסוימת, ועושה מהם גוף אחדותי

28 (פרום, 1992).

- **סיפור**, שהוא הרבה יותר נוח לתפעול, ומאפשר לאדם להבין כיצד להתייחס למציאות במצב כזה או אחר.

ההדרכה הזו עושה יותר מאשר למתן את הסכנה שבהיסוס, היא גם **ממקדת** ומאפשרת **תנופה**.

והרי ריבוי האפשרויות העומדות בפני האדם, עם כל זה שהוא פותח פתח לאפשרות הטובה ביותר (אפשרות שאולי לא נכללת ברפרטואר של הג׳ירף), גם נוטה **לעכב את התנופה**, ולזה בפני עצמו יכול להיות מחיר בחיוניות. בחסות הסיפור לא רק שהאדם יכול לחדש את התנופה אלא **שהתנופה הסיפורית** יכולה להיות חזקה אף מהכוונה ביולוגית. ואכן, יכולתו של האדם להתמקד לאורך זמן בעניין מסוים, פותחת לו עולמות רבים, ובדרך היא גם מחזקת ומטפחת את **העצמיות**.

לעשות חיים

ניתן לבחון את **איכות התייצבותו** של האדם על פי מידת **החיוניות** שהיא מביאה לחייו. החיוניות (או החיות) קשורה **לחיבור** לממשות. היחס הבריא להוויה הוא כזה המביא לחיבור עמוק וחיוניות גדולה.

אלה שני היבטים משלימים, שהרי החיוניות לא נובעת רק מבפנים - מאיזו אנרגיית חיים כמוסה - אלא היא נמשכת מן החיוניות של הממשות ומן האופן שחיבור מסוים למציאות מאפשר לחיוניות הזו להגיע אל האדם, לזרום דרכו, ולהתבטא באופן מוחשי בקיומו.

אפשר לומר, אפוא, שמשפך ההשפעה בתיווך **הסיפור** הנכון עוזר **לדייק** את יחסו של האדם להוויה. כאן, בקצה המשפך, ״**עושים חיים**״ - מדליקים את הלהבה הערנית והנוכחת של הרגע הזה.

התנופה והמיקוד

הביטו בילד: הוא מסתובב משועמם, מפוזר בין הגירויים השונים, והנה משהו תופס את תשומת ליבו ואחרי רגע הוא נסחף לפעילות ההולכת ומעמיקה ככל שהוא מתמיד בה. **תנופת הפעילות** עוזרת לו **להתמקד**, וההתמקדות (למעשה אוסף ההתמקדויות המולידות אלו את אלו) מזינה את התנופה.

כמו כל אדם הנמצא בתנופת יצירה, הוא "שואב" אליו את החומרים שלהם הוא זקוק לצורך יצירתו, ומסנן החוצה חומרים אחרים שלא שייכים ליצירה ועשויים להפריע. כל זה מגביר את העומק שבו הוא חווה את העולם. הגירויים שלפני כן שרו במישור אחד, נפרדים עכשיו לחשובים יותר וחשובים פחות. שוב לא הכול אותו דבר בשבילו, מה שבתורו גם ניכר בתנופתו.

זהו אותו ילד שמחנכיו טוענים שהוא סובל מהפרעות קשב וריכוז. כן, בהיעדר תנופה של זהות וסביבה התומכת בזהות, קשה להתרכז. וכשמתווספים לזה סיפורים טפיליים, הם מוסיפים ומכרסמים בחיוניות.

הזהות כטונוס סיפורי

יש קשר עמוק בין הזהות לבין הסיפוריות עד כי ניתן לומר שהזהות היא סיפור. היא סיפור במובן הזה שהיא עוזרת לארגן את אופן התייחסותו של האדם לעולם, ולמקד אותו בתשובה ספציפית. במובן הזה גם כל תפיסה היא סיפור.

היצור הפשוט מגיב כמעט באופן מכני - גירוי א' יוצר תגובה ב', והוא מגיב כך כל פעם מחדש וללא תחכום. אבל אצל היצורים המורכבים יש מרווח גדול יותר בין גירוי לתגובה, המאפשר תשובה מתואמת יותר. והרי יש כל כך הרבה דרכים שבהן ניתן להגיב, עם ניואנסים קטנים ופרשנויות מגוונות, וככל שהיצור החי גמיש יותר כך הרפרטואר רחב יותר. אלא שכמו בגוף שבו גמישות גדולה מדי מובילה להתפרקות השלד ועל כן נדרש טונוס השרירים, כך גם כאן נדרש טונוס מסוים.

הזהות, היא הטונוס הזה.

המיקוד וההקפה

ככל שתחושת השלם גדולה יותר, כך יכולת המיקוד מעמיקה, וכך גם גדלה היכולת להגיע לתנופה, והחשוב יכול להיות חשוב יותר. זה מאפשר לילד לחדור ביתר עדינות ודיוק בין קפלי המציאות, להתחבר חזק יותר לממשות, ולרקוד עמה ריקוד מתואם יותר.

הילד בשיא פעילותו מצליח להבחין בכל מיני דברים שבזמן שעמומו היו בכלל מחוץ למערך התפיסתי שלו. השעמום צבע את כולם באותו צבע אפור.

כעת העולם קיבל צבע. אפשר לומר שתנופת היצירה היא הרואה עכשיו את הפרטים והוא רק כלי בידיה.

ומכיוון שעיקר השלמות של השלם האורגני קשורה בדינמיות התהליכית שלו - אז גם היבטים שונים של הדינמיות הזו משפיעים על בריאותו של הילד, כפי שגילו מרפאים ויוצרים בכל העולם. הביטו עכשיו בו עכשיו - חיוניותו ניכרת. לפני כן הרגיש חולה, אבל מכיוון שתנופת היצירה עברה דרכו, אגב כך היא גם ניקתה את כל אותם חסמים שהרכיבו את מחלתו.

העשייה האנושית וטבעה הקיומי

כשאדם מרים יד כדי לכבות את האור, את עיקרה של עשייתו אי אפשר למצות בתיאור פיזיקלי של הרמת היד, אלא נדרש להאיר את **כוונתו** של הפועל ואת **הפרשנות והחוויה** של פעולתו תוך כדי הפעולה. הוא לא מרים יד - הוא מכבה את האור - זה מה שהוא עושה. ולא כי זה מה שקורה בסוף (האור כבה והוא ה"סיבה" לכך) - אלא כי זו המשמעות **והאיכות** של פעולתו - זה מה שהוא עושה. הוא היה יכול לעשות משהו אחר באותה תנועת יד, למשל, להראות לאחותו שידו השתקמה.

הכוונה היא ליבו של המעשה האנושי. כמובן, יש לו גם היבט סיבתי הניתן לניסוח פיזיקלי חיצוני, אך ניסוח זה יחמיץ את מהותו של המעשה האנושי מצד הקיומיות שלו.

כשנוהגים להבחין בין העולם הנחווה (מה שאני מכנה הקיומיות) לבין העולם הפיזיקלי, נוטים להדגיש את ההיבט של **ההכרה** - את מה שרואים או שומעים או חשים באיזה אופן אחר. זו הטיה מובנת כשחושבים על ההקשר שבו אנשים מנסחים תאוריות כאלה, אבל בפועל רק לעיתים נדירות אנו יושבים פסיביים ו"קולטים גירויים".

אפילו כשאנו יושבים מול מסך, גופנו לא חדל לזוז, עינינו זזות, ובאופן כללי אנו אקטיביים בפרשנות שלנו את הנחווה. ואם אי פעם היינו מגיעים לפסיביות גמורה, קרוב לוודאי שגם היינו מפסיקים לחוות.

לכן אני רוצה לתת את הבכורה לעשייה. ובפועל אין להבחין בין חישה לפעולה (בין גירוי לתגובה) - הם מותכים יחדיו **במעשה המכוון**. אנו חשים תוך כדי עשייתנו, והחישה עצמה היא עשייה. שניהם נדבכים בחוויה.

זו דרך אחרת לומר **שלעשייה האנושית**, בשונה מתנועה מכנית, יש **חלל פנימי**, וכשם שאת הצבע האדום אי אפשר למקם בעולם הפיזיקלי, אלא רק **בעולם המפגש**, כך גם ל"כיבוי האור" (במובן המלא פנימיות שייחסתי לו), אין מקבילה בעולם ה"חיצוני", ובמובן הזה ניתן לומר עליה שהיא "**אקט סיפורי**".

הוא אקט סיפורי, כלומר, העיקר שבו קשור באופן שמתרקמת המשמעות כתהליך שעיקר משמעותו בעלילתו. זו תמיד גם **תשובה** בתוך שיחה רחבה מהתהליך עצמו.

הנה כי כן, באומרי שהסיפוריות תומכת בפעילות, איני מתכוון רק לכך שהיא מאפשרת לאדם לבחור את **התגובה** הנכונה, אלא שהיא מזינה את **הקיומיות של התשובה**. כשם ששחקן השח לא "מזיז את הרץ" אלא עושה מהלך במשחק, כך האדם בעשייתו "עושה מהלך" בדרמת חייו.

במרפאה נהג כרופא

כשרופא לובש את חלוק הרופאים ופועל במרפאתו, הוא מתייחס לעולם דרך זהותו כרופא, וזו מנחה אותו בפעולתו. לא מדובר באוסף מקרי של פרוצדורות ודרכי תגובה, אלא **באגד בעל משמעות**, המתכנסות תחת סיפור אחד, ויוצרות את מה שאפשר לכנות "אומוולט תרבותי" - בועת קיום הנושאת את עצמה. הוא רופא וכך מתנהג רופא.

הוא לא צריך לזכור את כל הפרטים הקטנים הקשורים בעבודתו - הזהות והסיפור שומרים זאת עבורו. יש דרכים שונות שבהן אפשר להיות רופא, והעניינים השונים הבאים לפתחו מזמינים התייחסות גמישה וערה - ובכל זאת כרופא הוא לא מהסס באותו אופן שהיה מהסס אדם שאינו רופא. הוא פועל במסגרת המקלה עליו **להתמקד** ולהגיע **לתנופה**.

אפשר לומר שהסיפור המאוגד עוזר לו לזכור, אבל אפשר גם לומר, שזו המרפאה שזוכרת עבורו. וכך הוא לא צריך להחזיק את כל הפרטים בראשו - **די שיחזיק במרכז**, את **דמותו כרופא** והלך הרוח האופייני לדמות זו. כל השאר, במובן מסוים, כבר כלול מעצמו, ונדבק לטבע המהותי הזה, כמו הסיכות למגנט. כך גם אדם המנסה להיזכר במילותיו של שיר, וכשהוא מתחיל לשיר בקול רם, מעצמן כבר נמשכות המילים מפיו. הסביבה של השיר כשלם, על הקוליות הפיזית שלה, זוכרת את השיר עבורו, ומורה לו את המילה הבאה.

פרשנות

כל מציאות דורשת קריאה פרשנית, ואין קריאה אחת דומה לאחרת. העולם אינו רק נתון, הוא הולך ונולד מתוך השיח הפרשני. אין זה שיש "מידע" במציאות הנחשף בקריאה נכונה, אלא שיש אינספור צירופי משמעות אפשריים, אינספור אפשרויות קריאה, ובכל התייחסויות אל העולם האדם מחלץ משמעות אחת ולא אחרת. האקט הבורר מבין האפשרויות, הוא תמיד גם **אקט יוצר** - וממילא גם אקט של התייצבות.

כל זהות מבין זהויותיו הרבות של האדם היא דרך **מסוימת** להתייחס לעולם. **המהלך הפרשני** כל כמה שהוא קונקרטי בכל רגע נתון, הוא גם חלק ממהלך רחב יותר השומר על מידה מסוימת של עקביות ואחדות, ועל כן מצדיק את השימוש במילה **זהות**.

להיות רופא, פירושו להתייחס אל העולם דרך עיניים פרשניות מסוימות, המעוגנות בתוך דמות הרופא השייך למסורת של עם הרופאים.

האם זה חשוב שלעם הרופאים הזה יש שם?

במידה רבה כן.

הרי כל עניין הזהות הוא בהתלכדות של מה שאחרת יכול להיות פשוט אוסף מקרי של יחסים שאין קשר ביניהם. כעת הם מאוגדים בסיפור אחד, **הסיפור של הרופא**. כעת יש משהו שלם המלקט ואוסף אליו את הפרטים השונים, מניחם במקומם, ומארגן את חלקיו בתוכו.

הרופא לא צריך לזכור בנפרד איך מן הראוי להתייחס למטופל אחד או מטופל שני או בהתייחס לפרוצדורה אחת או אחרת, וכן הלאה. הכול שמור בזהות ה"רופא", והזהות הזו זוכרת בשבילו והולכת ומשתכללת ואוספת ניסיון.

היא צוברת ניסיון לא רק באופן אישי אלא גם באופן קיבוצי - והוא, כרופא, מתברך מן האיסוף וההשתכללות של "עם הרופאים", הנמצא בו, אבל גם נמצא בעולם ומוזכר לו ללא הרף. גם אם הוא לא קרא את המאמרים המקצועיים האחרונים במקצוע, השתכללותו של עם הרופאים משפיעה גם עליו.

הסיפור כהיגוי

הסיפור, כמו נהג הרכב, מנהיג את התנהגותו רגע אחר רגע.

לכן אני אומר שהזהות היא **אופן היות** - מבע של קיומיות, הדורש את הנוכחות של האדם הנוהג. זה לא רק סיפור המגדיר מבחוץ - הנה, עליך לפעול כך וכך - זה בעיקר מבע מסוים של היחיד, הפועל לשלב בין הקוטב הצורני־סיפורי, לבין הקוטב היוצר והנוכח.

אם זו הייתה רק **תבנית סיפורית** היא הייתה מקבל אופי מכני, ומנגד אם זו הייתה רק **ייחודיות מתפרצת** היא הייתה הופכת לכאוטית. הקיומיות כל הזמן פועלת על **הגבול**. כאן מתעוררת התודעה, ומתבטאת באופייה של ההתייצבות.

הערנות באה עם הטונוס של הזהות.

הזהות כאופן היות

ואם כן, כל **זהות** מבין זהויותיו הרבות של האדם מתורגמת רגע אחר רגע **לאופן־היות** מסוים, הממקד את יחסו אל המציאות, ועושה אותו מתואם יותר ומחובר יותר.

הרופא בחסות מרפאתו נכנס לתפקיד. הוא לובש את החלוק הלבן ועמו הוא לובש את זהותו של הרופא. **כרופא** יש לו דרך לראות את העולם, אמונות מסוימות, יכולות מסוימות, גישה מסוימת, וכל אלה מאוגדים בסיפור אחד, וחגים סביב מרכז אחד - זהותו כרופא. המרכז הזה אוסף ניסיון ומכנסו אל תוך מכל אחד, ומאפשר **השתכללות** ממוקדת.

הוא אינו רק רופא מטעם עצמו, ולא מחזיק לבד את זהותו, רופאים אחרים נותנים לו השראה, מטופלים מזמינים אותו לאחריות, ולמעשה כל אדם המכיר את ההלכה (יודע איך מתייחסים לרופא) מחיה מחדש את הסיפור הזה ועוזר להחזיקו. העולם מלא בסיפורים על רופאים הנישאים בשיחות העיר, ומה שאינו סיפור ישיר על רופאים יכול לשאת רמזים שבכל זאת מאירים את זהות הרופא. נכון אמנם שלכל אחד יש דרך מסוימת להיות רופא, ולכל אחד יש סיפור שונה על רופאים, אבל ישנה גם הגדרה כוללת יותר, שעל רקעה הוא מתייחד כרופא מסוג מסוים, ומקנה לו זהות שיכולה לאגור ניסיון ולארגנו, ולדייק ולהדריך את הפעם הבאה שייפגש עם העולם, כרופא.

סיפוריות וקיומיות

רגילים אנו להשתמש במילה "סיפור" כהנגדה למציאות, ובהתאם לתפיסתנו הריאליסטית אנו מעניקים לסיפור צביון **לא רציני**. כביכול מדובר בסוג של **בידור** המבקש למלא את עתותינו בתוכן דמיוני. ונדמה שאנחנו מתעניינים בסיפורים כי פשוט כאלה אנחנו - אוהבים לשוטט מחוץ למציאות.

אבל במובן שאני מדבר עליה **סיפוריות** היא פן מרכזי בקיומיות, ולא במקרה יש לנו עניין גדול בסיפורים. מה שמרתק אותנו בסיפור אינו רק העלילה, אלא בעיקר **הגיבור** שאנו חיים אתו את בירור זהותו המתרחש ללא הרף בין שורות העלילה. וזה חשוב לנו כיוון שגם אנו עצמנו נמצאים בבירור מתמיד. אנחנו לא רק עוסקים בניסיון לפענח את המציאות ולהבין כיצד מן הראוי להתייחס אליה עכשיו, אלא במקביל עורכים ומתקנים את **סיפור הזהות** כדי שידריכונו טוב יותר להבא.

לא במקרה עבור מרבית האנשים השיחה עליהם היא מן הנושאים החביבים, והם יכרו את אוזניהם להאזין לה כשם שאישוניהם יפתחו בהקשיבם לסיפורים בכלל[29]. אנו מתעניינים בזהות כפי שאנו מתעניינים בסיפורים, ומסיבות דומות. הזהות והסיפוריות, הן שני נדבכים באותה תופעה.

כדאי להזכיר שהעניין של האדם בקיומו לא מצטמצם בהישרדות. זו **הקיומיות** שמעניינת אותו מצד **המישהו** שהינו. לספר מי אני אינו רק עניין של ידיעה (הנה, גיליתי אני כזה וכזה), אלא קודם של מציאת מקום שבו האני יכול לשגשג. את המקום הזה לא די למצוא פעם אחת - צריך לפלסו ולשוב ולפלסו, להנכיח את קיימותו ולבטא בכך את התנועה הזו השופעת מבפנים החוצה, הדוחקת את המבט, ומתייצבת כעמדת שיח בתוך השדה של השיחה. הקיומיות שלנו, בשונה מן ה"יש" של אובייקטים, היא לא מובנת מאיליה, ולא עונה לחוק ההתמדה, היא דורשת שינכיחו אותה ויתייצבו אותה. היא אף פעם לא אחת ולתמיד.

דרך העיסוק הזה בסיפורים אנו מפרנסים את זהותנו, הזקוקה לדעת מי היא, וניזונה מכל רמז אפשרי כדי לענות על השאלה הזו הנשאלת ברקע. כביכול ישנה קריאה מתמידה: איכה? וניסיונו של האדם לענות עליה - הנני (הנה מי שאני) - היא תמצית קיומו.

29 האופן שמוחנו מגיב לסיפורים שונה מן האופן שהוא מגיב לכל סוג אחר של דיבור.

ריבוי הזהויות ריבוי הסיפורים

ייתכן שמה שמשתכלל ומעמיק בזהות של האדם כרופא לא ישתכלל בזהויות אחרות שלו. כאן, במרפאתו, הוא מתנהג כרופא, אבל ברגע שהוא פושט את חלוק הרופא, הוא גם פושט חלק מאופן־היות זה וממה שנדבק אליו מכוח היותו רופא. כעת הוא הורה במשפחתו או מנהיג בקהילתו, או חבר במועדון רכיבה, או כל זהות אחרת מבין זהויותיו, שכל אחת צוברת לה ניסיון משלה ומשתכללת בדרכה, ומאוגדת בסיפור שיש לו בו־זמנית אופי אישי וציבורי.

הוא עובר בין הזהויות השונות הללו בלי להיות מודע לכך ששינה את זהותו מכיוון שהזהויות הללו מתחלפות באופן "אוטומטי" כשההקשר והתפאורה מתחלפים. במרפאה הוא רופא, ברכב הוא נהג, בביתו הוא הורה, בבית הוריו הוא נשאר הבן הלא מרוצה.

בלי יותר מדי לתת את דעתו על כך הוא יניח שזה אותו **הוא** שהיה במרפאה ושנמצא כעת בבית. ואכן, אף על פי שאלה זהויות מתחלפות הן שומרות על מידה של **רצף אישיות**.

אבל למרות תחושת הרצף ואף על פי שמשהו מניסיון חייו כרופא גם יחלחל לדמותו כהורה, אלה בכל זאת חטיבות שונות השומרות על מידה של הפרדה ביניהן.

ויש מקרים אשר בהם הפיצול חריף יותר ומגיע לכדי **ניתוק**. אלה מקרים הנקראים בעגה העממית **פיצול אישיות** או ריבוי אישיויות (מכיוון שבדרך כלל מדובר ביותר משתי אישיות). בזמן של אישיות אחת, נשכחת האישיות האחרת, והאדם לא זוכר מה קרה לו.

אלה תופעות קיצוניות אבל משהו מזה קיים אצל כל אדם.

אנחנו הרבה יותר מפוצלים בין זהויותינו השונות ממה שאנו מדמים, ומחיצות מפרידות בין זהות לזהות. אחרת, היה אובד הייתרון של **הזהות כעיקרון מארגן וכאופן הוויה מיוחד**. לא די בסיפור־על האוגד את כל מרכיבי האדם, יש צורך **בסיפורים רבים ושונים**. כל סיפור מותאם להקשר אחר, ובזמנים מסוימים מתכנס פנימה ומפנה גב לסיפורים האחרים.

סיפוריות ושיתוף פעולה

ובמיוחד יש צורך להדריך את פעולתו של האדם מול אנשים אחרים ובתוך הקשר חברתי, ובמיוחד כדי להדריך את **שיתוף הפעולה** ביניהם - את האופן שהם יכולים להרכיב שלם ביחד. דוגמה נהדרת לכך היא השיחה האנושית, שגם אם היא שגורה עלינו כל כך, היא פעילות מורכבת מאוד של שיתוף פעולה, הדורשת מיומנות רבה.

שם נמצאים עיקר האנרגיה של האדם ותחכומו: לא רק במה שמאפשר לו להבין מה חשוב לו, אלא גם להבין מה חשוב **לנו**, וכדי לעזור לו לקחת חלק בשלם גדול ממנו.

מכל הסיפורים המדריכים את האדם, זה הסיפור החשוב ביותר - **הסיפור על השלם** של הקולקטיב. פעם גם הייתה לו כתובת ברורה - זו הייתה **רוח השבט** שאגדה את אנשיה יחדיו. היום הכתובת פחות ברורה.

השבט המקומי

אנחנו שוכחים, במבטנו המודרני, עד כמה השבטים הקדמוניים (אלה שקדמו לערי המדינה והיוו את המבנה הבסיסי של האנושות במשך מאות אלפי שנים) היו תבנית נוף ארצם, מחוברים לטבע לא רק באופן כללי, אלא באופן מאוד ספציפי הקשור לתנאי החיים של סביבתם.

כמו הג׳ירף שהתפתח בגומחה אקולוגית מסוימת, והיה ההדפס של התבנית הזו באבולוציה של החיים, משמע, פרי הבטן של הסביבה - כך גם החבורות האנושיות היו מותכות אל תוך נוף ארצן, ובצדק ראו עצמם בניהן כילדי היער והמדבר, ההרים והים. הם היו נוף ארצם הממשי - לא רק חלקת ארץ פיזית, אלא אומוולט, שהושפע בין היתר מקיומם של בעלי חיים אחרים, ואנשים אחרים. נוף חי, שכלל בצד הנהרות וההרים, הצמחים והחיידקים ובעלי חיים אחרים, גם שבטים אחרים ותרבויות אחרות. כל אלה יצרו את הגומחה האקולוגית שצרה את חייו של השבט.

במובן הזה, סיפורי השבט על כך שהר מסוים הוא גופו של אב קדמון ועמק אחר הוא גופה של אם קדמונית, ובדומה לזה סיפורים המתייחסים לתוואי הנוף בארצם באופן אישי מאוד, אינם רק מטפורה אלא המשגה של מציאות

מוחשת. ההר הזה אשר בצילו הם חיים כבר אלפי שנים, הוא אכן, במובן הזה, אביהם הקדמון. הם פרי מפירות הארץ, וזה נוף הארץ שהולידם.

כשהשבטים נעקרו מנוף מולדתם, ונעשו מנותקי־ארץ, הם החלו לחפש כל מיני תחליפים, תותבות, שבדרך כלל לא רק שלא עזרו, הם גם הוסיפו ניכור לניתוק. ארחיב על כך בפרק האחרון.

השבט הוא הסיפור

אני מדבר על האופן שבו **סיפורים** עוזרים לארגן את חיי האדם ומדריכים אותו ביחסו למציאות ובפעולותיו, מבשרים לו מה חשוב יותר ומה חשוב פחות, אבל במקור ובמשך מאות אלפי שנים, מי שעשה את העבודה הזו היה **השבט** בעצם קיומו, אורח חייו וזהותו.

ולא מכיוון שמנהיג השבט אמר לאנשיו מה עליהם לעשות או הדריך אותם באיזו דרך אחרת, אלא מכיוון שכל מי שגדל כאן חווה את **השלם השבטי** והקשיב למשתמע ממנו. ההקשבה הזו לא הייתה מאוד שונה מן ההקשבה לנוף הארץ, והקשבה לטבע בכלל, שהרי השבט היה תבנית נוף הארץ והמשכה.

במילים אחרות, השבט היה הסיפור. הסיפור **סופר במובלע**, באופן עקיף, בעצם החיים המשותפים של השבט והנורמות שלו וההתייחסות ההדדית של בני השבט זה לזה. אם היית בן לשבט האדומים, נהגת כבן לשבט האדומים, זה היה ברור.

אבל אחרי שזה נאמר, כדאי לציין שתמיד היו גם סיפורים ממש שסופרו מסביב למדורה ובמפגשים והתכנסויות אחרות. הסיפורים הללו לא באו **במקום השבט וההדרכת השלם שלו**, אלא כחיזוק לאותו שלם, וכחלק מתהליך מתמיד של טיפוחו, בצד כלים נוספים שזו הייתה מטרתם - להעמיק את השלם, לעשותו שלם אורגני, הולוגרמי, באופן כזה שגם אם השבט יישבר לרסיסים כל רסיס ימשיך לשאת את השלם. וזה נדרש מכיוון שאף על פי שכתבתי למעלה שזה היה ברור איך אמור להתנהג בן לשבט האדומים. כנראה שזה אף פעם לא היה ברור עד כדי כך...

מעגל הסיפורים

בתרבויות שבטיות שונות נהוג בעתות משבר לכנס מעגל סיפורים שבו כל אחד בתורו מספר את סיפורו האישי הנוגע לקושי.

בתום המעגל, שלפעמים יכול להיות ארוך מאוד, כל אחד חוזר לביתו, ומעצמו כבר יודע מה עליו לעשות. לא נדרש מישהו שיסכם את הנאמר, יעלה החלטות להצבעה וכן הלאה - בשעה שכל אחד שקד על סיפורו האישי הלכה ונולדה במרכז המעגל המשותף הבנה מחודשת של **השלם** שהם חלק ממנו, והוא כבר מדריך כל אחד באשר לחלקו.

המעגל חידש את המצפן השבטי, עזר לאנשים להיזכר במה שחשוב.

מטרות וערכים

סטיבן הייז[30] מבדיל בין **מטרות לערכים**.

מטרות הן דברים מוגדרים הנמצאים במישור לפנינו - יעדים להגיע אליהם. יש להם חשיבות כל עוד אנו מתאמצים לנוע לקראתם, אבל רגע לאחר שהשגנו אותם, שוב אין הם חשובים. ערכים, לעומת זאת, הם כמו השמיים שתחת השראתם אנו פוסעים. אלה לא דברים שאנו מגיעים אליהם או צריכים להגיע אליהם - אלה **אופני פעולה**. הם מסמנים את מה שחשוב לנו רגע אחר רגע, והם לא מפסיקים להיות חשובים לא משנה לאיזה מטרות הגענו או לא הגענו. אדם נוהג ביושר לא כי בחשבון התועלת שלו הוא מגיע למסקנה שיושרו יעזור לו להשיג את מטרתו - כי אז לא ביושר הוא נוהג אלא בתחכום אינטרסנטי. הוא נוהג ביושר כי זו דרכו לפעול בעולם. בסוף, **המידה הטובה** היא החשובה והמטרה היא רק אמצעי לטפח את המידה הטובה.

ערכים הם עניין שבטי

האדם זקוק **לזהות שבטית** מאותה סיבה שהוא זקוק למערכת ערכים: כדי שתאיר לו מה חשוב יותר ומה חשוב פחות, וכך תדריך את פעולתו בעולם. אף שבעולמנו המודרני התרגלנו לחשוב על ערכים כעניין אישי מאוד - ערכיו של האדם, במובן עמוק, הם תמיד ערכי שבטו.

---

30 (Hayes, 2019).

ומדוע זו לא יכולה להיות **מערכת ערכים אוניברסלית** - המוסר של האדם באשר הוא אדם? מדוע זו צריכה להיות מערכת בעלת "צבע" מסוים (הצבע השבטי)?

אולי השבט המקומי וערכיו המקומיים, אינם בניגוד למערכת ערכים אוניברסלית יותר, או לפחות לא חייבים להיות כאלה. הקשבתם של אנשי השבט לשלם המקומי היא גם ביטוי להקשבה עמוקה לשלם גדול יותר. וכך השבט הוא בו־זמנית הכלי המסוגל לשאת את הערכים הללו וממשיך לשכללם, וגם ההתגבשות המתאפשרת סביב עמוד השדרה שהם מייצגים. הוא תומך בקיומם, אבל גם מתקיים בזכותם. ודרך הדיאלוג העדין המתקיים ביניהם, השבט הולך ומתפתח. יהא זה השבט הקדמוני כפי שאני מתארו כאן, או אחת מצורותיו המודרניות כגון עם הרופאים, או כל קהילת פרקסיס אחרת.

ואם כן, לדעת **מי אני**, פירושו בצורה זו או אחרת להכיר את **ערכיי** - להבין את מערכת ההפעלה שלי. וכשם שהשאלה **מי אני** מהר מאוד הופכת לשאלה **מי אנו** (אמנם כדי לחזור אחר כך **למי אני** - נגיע לזה בהמשך), כך גם השאלה מה ערכיי היא בעיקר השאלה - מה הם **ערכינו**?

אל תגנוב

מכיוון שערכים הם **אופן פעולה**, הם לא בהכרח יכולים להיתרגם לעקרונות מוצהרים. ואותם עקרונות מוצהרים שבכל זאת מגיעים לכלל ניסוח, נמצאים אמנם בזיקה לאותם ערכים פנימיים, אך הם לא ייצוג פשוט וישיר שלהם.

הביטו למשל על הציווי "אל תגנוב". הערך העומד מאחוריו הוא הרבה יותר מורכב, עמום ואינטואיטיבי, מאשר ההשתמעות הישירה של הציווי. הציווי עצמו הוא רק אחד הביטויים שנהגה מתוך הישענות על מערכת האינטואיטיבית הזו, אבל בלי שיהיה מסוגל להקיפה.

רוח הדברים היא החשובה, האינטואיציה, הכוונה המתייחסת לאופן שבו ניתן לעשות את אותה עשייה אנושית חיה ונוכחת שמקורה חירותי, ובכל זאת צבועה היא בצבע מסוים - הוא פועל ביושר, באומץ לב, בחמלה, או כל מידה טובה אחרת העונה לשאלה איך זה מרגיש לפעול באופן הזה.

אגב, **הניסוח הכתוב** ("אל תגנוב"), בעודו תואם בתוכנו את האינטואיציה המוסרית, עשוי לסתור אותה בעצם צורתו - הניסיון להגדיר בכתב, לחקוק על סלע, וכן הלאה, יש בו כבר משהו מן הגנבה, והוא עשוי לעורר תחושה

של צרימה אצל אותם אלה הקרובים יותר למקור של רוח הדברים. אפשר להבין את ההתנגדות לעצם הרעיון לתרגם למילים כתובות את הרוח הערכית העומדת מאחורי מסורתו של השבט.

הערכים הכתובים

כבר אלפי שנים שהזהות שלנו מבולבלת.

לא פלא שבסופו של דבר אנשים הרגישו צורך לכתוב את זהותם בדמות מערכת ערכים שתזכיר לעצמם ולאחרים את מה שבתקופות מוקדמות יותר היה ברור ומורגש.

אנשים שזהותם ברורה להם לא צריכים לכתוב. הם לא צריכים לכתוב את עקרונותיהם, את אמונתם, את תורתם, את מידותיהם הטובות - הם חיים אותם, הם נוכחים, וכמעט מגוחך לחשוב שאפשר לסכם את הדבר הכול כך עדין ורחב הזה בכמה משפטים כתובים.

הניסיון הזה לתרגם את חוויית השלם למערכת צווים, מאפיין **דתות אוניברסליות**, שבהיעדר זהות שבטית ברורה (כזו שצומחת בחיק קהילה מקומית, אשר נורמות ההתנהגות של אנשיה שזורים באורח חייהם ובנוף מולדתם), נדרשו לקודקס חוקים והתוויות ובאותה הזדמנות גם טיפחו את התשוקה לשכנע אחרים להמיר את דתם.

הקשבה לשלם השבטי

הנה כי כן, אנשים שהיו בני היער, לא היו צריכים שיגידו להם מה לעשות ואיך לנהוג - הם הקשיבו לרוח השבט ודי היה בכך. היא כבר הדריכה אותם. גם כשפסעו לבד ביער, הרוח ליוותה אותם, והגדירה את זהותם ואת אופי ערנותם. זו הייתה המשמעות של "להסתובב ביער כבן לשבט של האדומים". הייתה בזה גאווה, והייתה בזה ענווה, ושתיהן היו שלובות זו בזו.

כמו הרופא שהפנים את זהותו כרופא וטיפח את הקשבתו לשלם ולמהות הבריאות, ושוב לא צריך רשימה של התוויות והנחיות, כך גם בן השבט לא צריך מערכת ערכים וסולם חשיבויות - הוא צריך רק להקשיב לרוח של השבט. היא מאירה לו מה חשוב.

חשוב שיהיה חשוב

כל תהליך של חישה, תפיסה, קוגניציה, למעשה כל תהליך של חיים הוא תהליך של הפרדה בין **עיקר לטפל**. כך היצור החי מארגן את כמות ה"אינפורמציה" האדירה שמגיעה אליו מן המציאות, שלמעשה, לפני התהליך הזה, בספק אם ראוי לקרוא לה אינפורמציה.

כך נוצרת משמעות מוגדרת שאחר כך ניתן להתייחס אליה ולפתח עמה יחסים. לראות עץ, לדוגמה, פירושו תמיד להבדיל בין מה ששייך לעץ לבין מה שלא שייך אליו, מה שהוא מרכזי להגדרתו כעץ ומה שמסיח דעת ושולי להגדרתו. חלוקה זו מאפשרת ליצור החי להתייחס אליו **כעץ** - כמשמעות החורגת מן המישור של החושים.

כאמור, הארגון הזה הוא תמיד, בצורה זו או אחרת, דרך **לספר סיפור** - להקשיב למציאות ולהשיב לה על פי עלילה מסוימת.

עבור האבן הכול אותו הדבר. כל ה"גירוים" תוקפים אותה מכל הכיוונים בדרגות שונות של עוצמה, והיא אדישה לכולם באותה המידה. אין גירוי אחד חשוב מן השני. לא אכפת לה. ואילו היצור החי לא רק **מסנן** את הגירויים החשובים מאלה הלא חשובים ולא רק **מגביר** את הגירויים החשובים על רקע הגירויים הפחות חשובים (אותם הוא מדכא באותה תנועה מספריים המבליטה את מה שחשוב), הוא גם **מארגן הדדית** זה ביחס לזה את כל הגירויים כדי **שיספרו את הסיפור הרלוונטי** - "הנה עץ".

עץ, לפיכך, לעולם אינו רק אוסף של צבעים וצורות אשר התאספו למקום אחד, וגם לא סתם אובייקט פיזיקלי - עץ הוא **משמעות** (יצוק מן החומר הסיפורי), ובתור שכזה - בתור ישות מוגדרת - הוא יכול לצבור **היסטוריה** בזיכרונו של היצור החי ובשדה האומוולט אשר בו הוא ממוקם.

גירוי לא יכול לצבור היסטוריה. בטח לא גירוי שלא מופה בשדה החשיבות ולא קיבל את מקומו כחשוב יותר או פחות.

וכך, בצורה זו או אחרת, ההיסטוריה היא תמיד **ההיסטוריה של החשיבות**.

ומה שנכון בהתייחס לעץ, נכון גם במובנים רחבים יותר: מה הוא העץ החשוב בין העצים? ומה הפרי החשוב בין הפירות? ומה הוא המעשה החשוב בין המעשים? והזמן בין הזמנים? וכן הלאה.

החיים הם פעולה של **העדפה מתמדת**, הדוחפת את היצור החי לתנועה. הוא עושה את החשיבות, ואחר כך נע בעקבותיה.

החשיבות היא, אפוא, כנגד **האכפתיות**.

כשיש משהו חשוב, הריהו כמו המטה/שבט המסמן את מרכז חיי הכפר, והחיים יכולים להתארגן סביבו. חיים שאין בהם דבר חשוב, נוטים לאבד תנופה ולאבד כיוון. אדם היודע זאת, יכול לנסות לחפש משהו חשוב להעמידו במרכז חייו, אלא שקשה **להמציא חשיבות** מתוך מקום של בדידות - כל עניין החשיבות קשור לשייכות ולקהילה. בתוכן **לחשיבות יש חשיבות**. זו דרך אחרת לדבר על ערכים.

מגדלור

כמו שבכל תפיסה חזותית יש משהו **במוקד** הבולט על פני הרקע, וכך נותן לו עומק ומארגן את כל הנוף החזותי סביבו, כך גם החיים מתרחשים על פני הזמן כתהליך הסובב את הדברים החשובים.

הדברים החשובים, כמו מגדלור, מהווים נקודה בולטת בנוף שאליה אפשר להתייחס כדי להתמצא במרחב. זו נקודה יחידה ולא בהכרח הנקודה שמבקשים להגיע אליה, אבל בקיומה יש כתובת לכל נקודה אחרת שאליה רוצים להגיע.

אנו נוטים לדבר על מערכת ערכים כמעין **סולם** אשר בו מציבים את החשוב ביותר למעלה (או למטה) ואחר כך מסדרים את כל שאר הערכים על פי חשיבותם - מדרג של חשיבויות. אבל בעצם לא בזה העניין, אלא שתהיה יכולת הכרעה המארגנת את העולם מסביב **למרכז**.

במילים אחרות, יותר משחשוב **סולם הערכים**, חשוב שיהיה מרכז. וממילא אם יש מרכז, באופן טבעי מתארגנים ההתרחשויות סביבו, ומקבלים את מיקומם בשדה החשיבות. לכן מדובר **במערכת** ערכים, כיוון שהערכים הללו מחוברים זה לזה בצורה כלשהיא כמערכת.

אך אחרי שאמרנו זאת - מה הוא הדבר החשוב?

כאמור, זו לא יכולה להיות החלטה של אדם בודד, אם כי בסוף תמיד היחיד בכוח חיותו הוא הנותן תוקף לחשיבות הזו. מה שחשוב מוגדר על ידי **קבוצת האנשים** המשמעותית. מתמטיקאי לעולם לא היה משקיע כל כך הרבה זמן

ומאמץ בניסיון לפתור בעיה מתמטית כזו או אחרת, אלמלא היה חלק מקהילה הנותנת את עומק החשיבות לבעיות אלה. מה שחשוב לנו הוא מה שחשוב לאנשים סביבנו, אלו שאנו מזהים את עצמנו אתם.

אבל בסוף, מה שחשוב הוא גם מה שמאפשר לנו **להרגיש את עצמנו**, לחוש את חיוניותנו ואהבתנו. המגדלור, הוא לא סתם נקודה בנוף, הוא מסמן את הכיוון של **החיות והאמונה**.

ימי בינוס ומועד

כאשר מי שנמצא במרכז השבט אוחז במטה ומכה באדמה חזור והכות בקצב אחיד ומזמן כך את בני השבט להתכנסות, הוא קורא אותם לסדר. כמו פטיש המכה בברזל ובמכותיו לאט לאט מאפשר לכל פרודותיו להתיישר על פי קווי הכוח המגנטיים, כך הוא מזכיר לכל בני השבט את **הסדר של הזהות**. דינג דונג, מצלצלים הפעמונים של הכנסייה, "האל גדול" קורא המואזין, טאם טאם מכה התוף בקצב ומזמן את כולם לאירוע הטקס.

הסדר הזה של הזהות הוא בדרך כלל רדום, ומגולם בשגרות היומיום, נמצא ברקע הלא מודע והנשכח של קיומם. כל אחד מבני השבט עסוק בענייניו. אבל מדי פעם מתעורר הצורך להיזכר וכולם עולים לרגל אל המרכז. במיוחד כשיש אפשרות להיווצרות של בלגן, בזמנים של התעוררות יצרים, ונסיבות מעוררי מדון, בזמני מעברים ושינוי - אז צריך להזכיר לפרודות התוססות לכל עבר, שיש כיוון לשבט. זה המרכז הנושא את השלם.

לצד זה יש גם אירועי חג ומועד הקבועים מראש פחות או יותר, ואינם קשורים בנסיבות מיוחדות. אלה שגרות של היזכרות בשלם, והשבט נזקק להן בדיוק משום שמעבר לנסיבות מפרקות יש גם שחיקה יומיומית. כמו שהאדם צריך לישון כדי לשמור על אחדות רוחו, כך השבט צריך לחזור ולהתכנס סביב מרכז אחד כדי להיזכר. אלה רגעי הקדושה וההדהוד, שבהם האנשים יכולים להרגיש איך בהתיישרם על פי הסדר האחד יכולה המשמעות לזרום דרכם.

כמו שכבר כתבתי, היצר של השייכות והיצר של הזהות הם שני יצרים שונים. אירועי ההתכנסות הללו מזינים את היצר של הזהות. השלם נוכח, והמשמעות שזורמת כך לאורך קווי אנשי השבט מוחשת כקדושה, ואנשי העם שומעים את המראות ורואים את הקולות.

שיתוף פעולה וציות

הסדר של השייכות הוא סדר מגיח. סדר הנובע מאינטראקציה חופשית של החלקים, ולעניין הזה דווקא חשוב שהאינטראקציה תהיה חופשית ולא מוכתבת מבחוץ על ידי תבנית של סדר ידוע מראש. השלם שנוצר כך הוא שלם אורגני. ומיומנות התקשורת המאפשרת את האינטראקציה החופשית הזו מתגלמת בכישרון של האנשים **לשתף פעולה**.

בימי חג ומועד ובאירועי **זהות** אחרים, הסדר המגיח של השייכות מתחלף בסוג אחר של סדר המזכיר קצת את הסדר המכני שאנו מכירים - **הסדר של הציות**. ועם זאת מי ש"מחלק פקודות" כאן ומורה לאנשים מה לעשות אינו בהכרח אדם שיש לו תוכנית סדורה - זה השלם השבטי, הסיפור של השבט, האירוע - והיכולת האנושית הרלוונטית כאן היא היכולת **להתמסר**. בדומה לאנשים השרים במקהלה וקשובים לה, כך גם כאן האנשים חשים בקדושה ומתמסרים לה.

ואכן, היצר של הזהות מתלכד לא פעם עם הצורך בקדושה - זו המסוגלת ליישר את קווי הזרימה של כולם באופן מתואם, כמו במקהלה טובה. **יצר הזהות**, שהוא צורך בסדר, מתגלם גם ב"יצר הקדושה". מכיוון שבמהות, הצורך בסדר אינו הצורך **בסדר מכני**, אלא הצורך בסדר אורגני - כזה שיש לו מוקד. הקדושה סובבת את המוקד הזה ומגולמת בו.

את **היצר לסדר** כמו גם היכולת להתמסר, מנצלים לא פעם הממסדים, ומתרגמים אותו **לציות ממש**. כאן הסדר הקונצנטרי מפנה מקומו **לסדר המקבילי**, גדודים גדודים שצועדים בסך, מתיישרים, לא על פי הקווים היוצאים מן המוקד, כי אם על פי הקוים המקבילים של סדר מוכתב מראש - קווים פורמאליים הבאים משום מקום והולכים לשום מקום.

הסדר הזה מזין קצת את היצר המקורי של האדם בקדושה, אבל אינו משביעו.

ובמיוחד חזק הצורך בסוג הסדר הזה כשהזהות חלשה או בזמן התהוות. הצורך נשען על מקור טוב וחשוב, אבל בהיעדר מודעות הוא עשוי למצוא את עצמו משרת כוחות הרסניים.

ערכי ליבה וערכי שוליים

באומרי שערך הוא **אופן פעולה**, אני מצביע על האופן המיוחד שבו נוצרת משמעות על ידי הבחנה בין **עיקר לטפל**. כך פועל הערך: בסמנו את מה שחשוב הוא גם חותר קדימה ומפריש לאחור את הפחות חשוב.

הפסיכולוג פיאז׳ה תיאר את תהליך הלמידה כתהליך של **קילוף**[31]. כך ילד אשר מתחיל לרכוב על אופניים עושה המון תנועות מיותרות המפריעות לו ומפילות אותו פעם אחר פעם. אפשר לקרוא להן **תנועות טפיליות**. אלה תנועות שאינן מתואמות, ואינן תומכות ברכיבה. ככל שהוא נעשה מיומן יותר התנועות המיותרות הללו נושרות, והוא נשאר עם התנועות הרלוונטיות, **והוא לומד את עצמו בתור רוכב**.

מה שמאפיין את אומן הלחימה המיומן או הרקדן אינו יכולתו להפעיל כוח דווקא, אלא להפך מכך: המיומנות של מינימום האנרגיה. הוא יודע לארגן את גופו כך שרק השרירים הנחוצים יפעלו, ויפעלו במידה הנכונה ובעיתוי הנכון. השכלול של סכמת הגוף מאפשר לו להבחין בין עיקר לטפל, להבחין במה שחשוב, לזהות טוב ורע, להכיר באיכות.

זה נכון גם לידיעת אדם את עצמו כרופא, כהורה, כמתמטיקאי, ואם מדובר בזהות חברתית - אפילו כג׳ינג׳י.

לשבט האדומים יש ערכים מרכזיים וחשובים, הם מגולמים באותה רוח של השבט - הרוח של השלם השבטי, שאותה הם חשים ובה הם תומכים בסיפוריהם. זה לא ערך בודד או אוסף של ערכים מנותקים, אלא **מארג של ערכים** הקשורים זה לזה ומתקפים זה את זה, ומורים על המרכז שסביבו הם חגים. המרכז הזה קשה לניסוח מילולי אבל מורגש על ידי כולם. **ערכי ליבה** אלה הם ערכים שבדרך כלל קשורים לאורח חייהם - ערכים השלובים בטבע סביבתם ובעיקר השלובים במפגש עם אנשים אחרים, ומורים מה חשוב במפגש בין אנשים, ומהי מידה טובה.

אבל לכל שבט, בצד אותם **ערכי ליבה**, יש גם ערכים נוספים שכל עניינם הוא לשמור על השלם, ומכאן גם נגזרת חשיבותם. אלה ערכים התומכים בקיומם

31 (Piaget, 1952).

של ערכי הליבה. והם עושים זאת על ידי זה שהם שומרים על המסגרת של השלם שבתוכם יכולים לשגשג ערכי הליבה.

ערכים צדדיים אלה לפעמים עונים **לעיקרון ההכבדה**[32]. את האדמה שעימה צובעים את העור והוא סימן ההיכר של שבט האדומים הם צריכים להביא מרחוק, במסע שיש בו גם סכנות. ואיך מין דבר מכביד ומוזר כזה הפך לערך מרכזי עבור אותם בני שבט? בין היתר כי העיסוק בזה מלכד אותם. דווקא מכיוון שזו אדמה שניתן להשיג רק עשרות קילומטרים משם - היא נעשית חשובה, והרי כבר אמרנו **שחשוב שיהיה חשוב.**

ויש גם שכבה נוספת של ערכים צדדיים, ואלה הם סימני היכר נוספים שנועדו להפרידם משבטים אחרים ולזהותם כישות נפרדת. כל שבט ומנהגיו. סימני היכר אלה - כמו אי אכילת חזיר - אמנם אינם ערכי ליבה, אבל לפעמים כל עוצמתו של השבט מכונסת בהם, בשל כוחם העקיף לשמור על אחדות השבט, וממילא גם על רוחו הייחודית.

אלוהות

אפשר לראות באמונה באלוהות, המאפיינת כמעט כל תרבות שבטית מוכרת, ביטוי **לתחושת השלם** המופנמת בכל בן־שבט מעצם החיים המשותפים והחיבור העמוק לטבע.

האדם הרגיש לשלם השבטי, מזהה את תחושת השלמות עם נוכחותו של **אל מקומי**, שהוא תבנית נוף מולדתו, המחובר לשמים ולארץ של המרחב המסוים הזה.

כשהאל הזה נמצא במקומו, הוא גם תמיד עדות לשלמות גדולה יותר ושער אליה.

כלומר, האל המקומי, הקשור גם ליער המסוים הזה, להר ולנהר, לאקלים המסוים ולעצים מסוימים, בהיותו מחובר למקום, בהכרח גם מחובר לשלם גדול יותר, מחובר לעצם החיבוריות, לעצם הממשות, לעצם השלמות. וכך אפשר לראות בו **אל מקומי** שיש אל גדול יותר ממנו (האל של העולם כולו), או מה שנשמע יותר טבעי: אל מקומי שהוא התגלמות של **השלם** ואחד מפניו. בתור שכזה

32 עיקרון ההכבדה הוא מושג בתורת האבולוציה שהוצע על ידי הביולוג אמרץ זהבי. העיקרון מאיר את האופן שבו בעלי חיים מפתחים תכונות שנראות לכאורה כמזיקות או מכבידות על הישרדותם אך למעשה משמשות כאיתות אמין של כוחם ובריאותם. כך למשל זנב הטווס, או האופן שאיילות מדלגות לגובה בשעת מרדף, כשהן משדרות כך לאריה שיש להן הרבה כוח וחבל שיטרח להמשיך לרדוף אחריהן. (זהבי, ואחרים, 1996).

הוא שייך לטבע המקומי (כמו שהשבט הוא ילידו של היער) ושייך לתרבות המקומית, שהרי פעם התרבות השבטית לא הייתה מנוגדת לטבע, היא הייתה בת הטבע.

הרגישות לשלם והחיבור אליו הוא חלק בלתי נפרד מן הקיומיות. האדם בנוכחותו הערה חש את הקשר אל השלם ושומע את קולו.

הרבה אנחנו לא מבינים. האם השלם הזה וקולו הם רק תחושה פסיכולוגית? האם התחושה הזו היא רק עניין אנושי, או שמא היא מעידה על כך שבאמת קיים שלם אורגני גדול יותר בעל אישיות? ואולי אנו מקיימים אותו בעצם הקשבתנו אליו?

הפנייה האישית לאל

אנו עוזרים לקיים קהילה על ידי הפרקטיקות שלנו - פרקטיקות העוזרות ללכד את שורותיה וללכד את תחושת השלם שלה - אבל לפעמים אנו יכולים לפנות באופן ישיר ואישי אל המרכז. בהתייחסות הזו לשלם ולרוחו, אנו מחזקים אותו ישירות, ותומכים בכוחו לאחד את הקהילה.

פעם זה היה מאוד ברור, והייתה דרך מקובלת - שנהוגה עד היום - של פנייה באמצעות מתן מתנות או תפילה או כל התייחסות אחרת אליו - הוא ששייצג את מרכז השבט, מרכז החשיבות.

ההתמסרות הזו אכן הנכיחה אותו. ובכלל לא משנה אם זה היה לצורך בקשת עזרה, או תלונה או אמירת תודה. עצם הפנייה וההתמסרות הייתה העיקר, ועשתה את העבודה.

מנקודת המבט המודרנית אנו עשויים לחשוב על המנהג של הבאת אורז בפני האל המקומי, כמנהג טפל, ריצוי הנעוץ בבורות - וכי מה יעשה האל במעט האורז הזה? אם הוא רוח, בוודאי שהוא אינו זקוק לו, ואם הוא אליל אבן, ברור שלא יועיל לו. בהסתכלות זו, אנו מחמיצים את היחס, את אותה התמסרות טבעית וזורמת כלפי השלם הגדול מן האדם, שפניו האישיים מתגלים באל המקומי.

ולפעמים הפנייה הזו קיבלה ממדים מסולפים ומעוותים, ונעשה מזה אובייקט, אובייקט תרבותי שסיפח אליו כל מיני מאבקי כוח, ועליו גם הושלכו עניינים

נוספים. מכיוון שכך הוא האדם, ברגע שהוא נותן **שם** למשהו, הוא מתחיל להתייחס אליו כאילו השם הוא בעל כוח ועצמאות.

ואולם במקור, זו הייתה פשוט **תחושת השלם**, שלעולם לא היה רק השלם השבטי, אלא קשור בגומחה האקולוגית של האדם, ודרכו אל כלל העולם.

במובן הזה, **מהותי לאל להיות מקומי**, והאל הכללי, הוא האל שנמצא בתוך האל המקומי, ולא להפך[33]. לכן, המרכז של כל קולקטיב אורגני, הוא האל וייצוגיו השונים. ועניין זה הוא מהותי לשבטיות.

המרכז הריק

"מה חשוב יותר", "מה חשוב פחות" - אלה **כיוונים ומגמות**, שלא מציעים בהכרח **נקודת מטרה** בדמות "האובייקט החשוב ביותר".

מושג זה של "האובייקט החשוב ביותר" יגיע בשלב מאוחר יותר בהיסטריה עם הניסיון **לקבע את הערך** ולכפות אותו על אחרים. הוא גם יביא עמו בלבול רב. אבל במקור מדובר באופן פעולה: אתה נוהג ביושר.

ה"חשוב", בתור מגמה, לא מתכנס, אפוא, בפסגה המלאה במשהו, אלא, אם ניתן לומר כך, **במרכז ריק** (בלי שיש משהו קונקרטי להגיע אליו), וזה מסמן ומודיע את אופיו המיוחד של הערך **כאופן פעולה** ולא כאובייקט.

על רקע זה אפשר אולי גם לפרש את התובנה המקורית של **המונותאיזם**.

האל הוא מעין הייצוג האישיותי של החשוב - השלם השבטי ורוחו. וההתעקשות שלא תהיה לו דמות, ביקשה לחדד את מהותם של הערכים כאופני פעולה, ולהזהיר את בני האדם מפני הפיכתם לאובייקטים שאחר כך רודים באדם (הם או המלכים והכוהנים הפועלים בשמם).

מה שנעשה מזה אחר כך הוא כבר סיפור אחר. ועל כן כדאי להזכיר שלמונותאיזם יש יותר ממקור רעיוני והיסטורי אחד, ולפעמים מדובר ברעיונות סותרים שהתערבבו כאן. אחדים טובים וראויים, אחרים פחות.

---

33 כך לפחות במקור, כי אחר כך נעשה אל כללי גם במובנים אחרים.

השגחה פרטית

הרבה אנו לא מבינים.

כמעט כל אדם חווה בחייו תקופות שבהן נראה שהעולם מברכו באופן מיוחד, ובדרך נס דואג לקשור כל מיני קצוות ולזמן כל מיני מקרים כדי לתמוך בתנופתו. תחושת הסתמיות והאקריות שאולי אפיינה את חייו לפני כן מתחלפת בתחושה של משמעות גדולה. הכול מדבר ושולח סימנים, ודברים שלפני כן נראו סתומים וללא פשר, מקבלים פתאום עומק של הבעה. האדם מבין היכן הוא עומד.

מה שנהוג לקרוא לו "השגחה פרטית", אפשר שהוא מתייחס לחוויה הזו ומסכם אותה בדמותו של אל מקומי היכול לעזור ולהדריך. אפשר לומר שזו הממשות שמדריכה את האדם, אותה הממשות שיצא אליה כשנחלץ מבועת הישרדותו, והנה הוא חוזר ומגלה את ידידותה.

לומר שלכל חלקת ארץ יש אל משלה, אינו שונה מאשר להגיד שהאדם הוא גילומה של גומחה אקולוגית - לא רק אוסף של תכונות, אלא אוסף של תכונות שהתלכדו והתאגדו באופן **תומך** הדדית. כמו שעין מכילה הרבה מרכיבים שכל אחד בפני עצמו היה חסר ערך אלמלא המרכיבים האחרים (כלומר, זה לא רק **אוסף** של תכונות, זה **אגד** תכונות), כך האדם, כבן לשבט מסוים, הוא בן הארץ ואוגד בתוכו שורה של תכונות ומידות, הקשורות זו לזו ומצביעות אל האחדות שבמרכז. אם הוא שוכח, הנוף הזה, המרובד, זוכר עבורו ומזכיר לו מי הוא.

ההזכרה הזו היא בניסוח אחר, האלוהות.

וכמובן, מרגע שהאלוהות נעשתה לדמות, האדם מתחיל לפתח יחסים עמה, והיא מקבלת עומק היסטורי. אין זו רק כלליות הווייתית הנוכחת כאן ועכשיו, יש פה סיפור האוגד אותנו ביחד.

האל תמיד היה בו־זמנית הרוח הטובה המקיפה ומדברת מבחוץ, והקול הפנימי המגיח מבפנים. כבר ראינו שכפל ההיבטים הללו הוא מאפיין של כל שלם אורגני.

הרוח והאדם - מי מוליד את מי?

מהי הרוח הזו של השלם שאני חוזר אליה פעם אחר פעם? באיזה ממד היא קיימת ומה מידת ממשותה?

ובכן, במידה רבה היא **העולם כפי שאנו מכירים אותו**, משמע, כפי שמגולם באומוולט הממשי שלנו - אם תרצו, כמו הים לדגים.

אנו חיים בתוך עולם **אחד**. החוויה הזו כה נוכחת בשבילנו עד כי איננו שמים לב עד כמה אין זה מובן מאליו שזו חווייתנו. אנו משוטטים במבטנו על פני הנוף הרחב, ועל אף ריבוי הצבעים והצורות, הקולות והתחושות, אנו חווים את **הרצף** המתיך את ריבוא הפרטים לנוף אחד, שהוא קוהרנטי ובעל משמעות עבורנו. זהו העולם שאנו חיים בו - לא העולם כפי שהפיזיקה מדברת עליו, אלא כפי שאנו חיים אותו - כסביבה חיה המקננת בתוך עולמות חיים נוספים.

השלם הזה מגיח מתוך האינטראקציות שלנו, לא פחות משהוא משרה את סדרו ומדריך אותנו. הוא מוליד אותנו, ואנו מולידים אותו. זו לא אידאה קודמת המוליכה את ההיסטוריה, זו ההיסטוריה המולידה את הרוח. ומה הייתה הרוח לפני ההיסטוריה? אם היא בכל זאת הייתה משהו הרי זה עצם **תנופת ההתפתחות** והתשוקה שבה.

ומהי תנופת ההתפתחו הזו? מודלים מתמטיים מתקשים להסביר את האבולוציה במונחים של ברירה **מקרית**. לשם כך היה נדרש הרבה יותר זמן. נראה שיש איזה כוח שבכל זאת פועל כאן - **כוונה**, באותו מובן שהארתי את הכוונה שיש במעשה אנוש. לא מטרה, לא תוכנית סדורה, לא יעד שאליו צריך להגיע - אלא איכות פנימית המפכה בכול ומבקשת לבוא לידי ביטוי. אלוהים, לצורך העניין (אם לנקוב באחת משמותיה של איכות זו), אינו יודע מה הולך לקרות יותר משאנו יודעים.

ואם כן, אפשר שהשלם המגיח הזה, ההולך ומשתכלל, הוא פשוט השלם של האנושות, המהדהד עם אנושיותנו שלנו - רוח האנושות שלא במקרה אנו נותנים לה דמות אדם ואומרים **בצלמה נבראנו** - ואפשר שהוא רחב אף יותר וכולל בתוכו את כל היצורים החיים על ההיסטוריה שלהם, או כפי שאחדים טוענים זו **גאיה** עצמה כמערכת־על או אף יותר מזה (מה אנו יודעים על הכוחות המעצבים שהולידו את היקום?).

כך או כך, כמו שתיארתי בפרק הקודם, יש מערכת גומלין בין השלם לחלקיו, השלם מגיח מתוך ההתארגנות של החלקים והתקשורת ביניהם, ובו בזמן בקיומו הוא משרה עליהם את סדרו. האדם מוליד את הרוח המולידה אותו. והתהליך כולו, כדברי רילקה[34], הוא הריון אחד גדול.

התבנסות

הזהות השבטית על מדוריה וערכיה ורוחה באה להדריך את האדם בחיוניותו. היא עוזרת להפוך את משפך ההשפעה של בן השבט למערכת מאורגנת המספרת סיפור גמיש וענייני המסוגל, בסביבת החיים המקומית והמוכרת, "**לעשות חיים**" - כלומר, למקד ולהביא לתנופה.

גם כשבן השבט התגורר במולדתו המקורית, ההדרכה שקיבל לא הייתה הדרכה קשיחה. בעודה שומרת על **טונוס זהות** מסוים, היא גם הייתה גמישה מספיק ומורכבת מספיק לתמוך בו בריבוא הקשרים. גם לבן השבט הקדמוני היו זהויות רבות, כל זהות מותאמת לנסיבות מסוימות, ואם היה "נתקע" בזהות אחת הוא היה מאבד הרבה מחיוניותו וערנותו. גם בימים הקדומים ההם ההתארגנות למקבצי זהויות הייתה חלק מהותי מן הגמישות האורגנית והיכולת **להחזיק מורכבות**.

ההבדל בינו לאדם המודרני איננו בעצם **ריבוי הזהויות**, אלא בכך שאצל בן השבט הקדמוני הזהויות הללו היו מאורגנות מסביב למרכז אחד המצביע תמיד על שלם גדול ממנו, ובכך הן עזרו במשותף לאדם להתחבר באופן עמוק יותר למציאות, ואילו אצל האדם המודרני נראה שריבוי הזהויות נעשה לגורם מחליש ומפלג. אם תלך במבטך אחרי האצבע המצביעה של כל זהות, תגיע כל פעם למקום אחר.

הזהות המודרנית

האדם בכלל, והאדם המודרני התלוש מקהילתו בפרט, נמצא כל הזמן בשאלה לגבי אופן הפעולה הראוי. האם כדאי לאכול את זה או את זה? האם עכשיו או אחר כך? האם הוא בכלל רעב?

---

34 (רילקה, 2004).

לא רק שגמישותו מציבה אותו באופן פתוח בפני אפשרויות רבות, אלא שלא פעם הוא מוצא את עצמו בחלל ריק **מהכוונה סביבתית**. שום דבר מבחוץ לא עוזר לו לקבוע שהגיעה העת לעניין כזה או אחר, והכול מוטל על "חופש הבחירה" שלו, המקבל גוון שרירותי, וגם, לאור זה, באופן פרדוקסלי - הישרדותי. נכון אמנם שאין שום חיה המאיימת לטורפו, אבל הצורך להחליט ללא שום רמז חיצוני, הוא כבר חיה טורפת.

הוא לא רעב עכשיו האם כדאי שיאכל את העוגה הזו?

כמות האנרגיה שהוא משקיע בקבלת החלטות היא הרבה יותר גדולה מחזות המעמד המהורהר. לאכול? הוא מכיר כל כך הרבה תאוריות נגד, אבל גם לא מעט תיאוריות בעד. בתנאים אלה, מה הוא המעשה הנכון? לאיזה סיפור עליו להקשיב? הוא מרגיש שאם הייתה לו זהות ברורה, היא הייתה מדריכה אותו. אמנם בפועל לא תמיד מצליחה הזהות לכוונו - אבל לפחות יש פנטזיה כאילו כן: כשידע מי הוא הוא יצליח לעמוד בפיתוי ולא יאכל את העוגה המיותרת הזו. יש בכך מן האמת.

אגב, כל אותן תיאוריות נוטות להצטבר בראשו בדיוק מכיוון שהזהות בעולם המודרני לא מצליחה להדריכו מספיק. בהיעדר זהות ברורה היא לא מצליחה לסנן החוצה את כל מה שלא שייך לו, ומנגד, מכיוון בנבוכותו הוא נותר רעב להדרכה החיצונית, ומתמיד לחפש אחר התיאוריות השונות מן הטעם הזה. התיאוריות הללו הן התחליף האידאולוגי-רעיונאי למופע היותר סיפורי-שבטי של הזהות.

בסוף משהו יקרה, הוא יאכל או לא יאכל. המציאות, למזלנו, היא תמיד קונקרטית. אבל גם **הכוונה** והמקום שממנו הוא פועל חשובים. חשובים לרגע זה וחשובים להמשך. ואת כל אלה במידה מסוימת פותרת עבורו זהותו, שהיא **ספרייה של סיפורים** המקודדים יחדיו בסיפור־על.

בעבר זו הייתה פשוט דרך להגיד שהוא נוהג כמנהג שבטו. זהותו הייתה שבטו. אבל היום שני המושגים הללו התנתקו ונדמה שיכולה להיות לאדם זהות ללא שבט.

כך או כך התנהגותו איננה רק אוסף של הכרעות מקריות, אלא ביטוי לאחדות מסוימת של זהותו. ובכל התנהגות חדשה שהוא מתנהג הוא מוסיף לאחדות הזו (או מאתגר אותה). הזהות עוזרת לאדם להבין ולפרש את מה הוא שהוא

עושה וכל אירוע של פרשנות מצטרף בתורו לגיבוש זהותו. ככל שהוא פועל יותר במסגרת תפקידו כרופא, כך הולכת ומתגבשת זהותו כרופא, והיא בתורה מדריכה אותו ומכוונת את פעולתו.

בסוף הוא בוחר לאכול, לאכילתו מתלווה סיפור מצדיק: "אנחנו חיים רק פעם אחת". ופתאום הוא גם נזכר שהוא שמע על מחקרים שמראים שאכילת סוכר במידה סבירה היא דווקא טובה לבריאות, וחוץ מזה, הוא עבד כל כך קשה, מגיע לו, אי אפשר כל הזמן רק להקפיד, גם אם זה לא בריא, הכי חשוב זה שיאהב את עצמו... דרך הסיפורים הללו, בלי שיהיה מודע לכך, הוא מפרנס איזו **רוח מסוימת**. זו לא רוח ממש חזקה, כי בהזדמנויות אחרות, יש לו סיפורים אחרים. הוא הרי בן לתרבות רב־תרבותית, והוא כבר יודע שאפשר לראות כל דבר מהרבה נקודות מבט...

הסיפוריות והאידאולוגיה

מרחב קהילתי–מסורתי מכיל הרבה מאוד נורמות פעולה ופרקטיקות קונקרטיות המכוונות ומדייקות את **יחסו של האדם** ומדריכות את פעולתו. אדם לא צריך להמציא כל פעם מחדש כיצד עליו לנהוג במצב כזה או אחר - הוא כבר ראה את הוריו ושכניו, אחיו וחבריו, והוא הפנים את דרכי פעולתם במהלך התבגרותו, והוא מבין את תפקידו כמתבקש מזהותו **כבן לשבט** המסוים הזה.

וגם אם הוא לא ראה איך נוהגים בעניין מסוים, הוא מכיר את **רוח** הדברים, ויכול להקיש מתוכה על ההתנהגות הנאותה גם במצבים חדשים. חלק ממה שתומך בו הוא **עולם הסיפורים** שגדל בתוכו. הסיפורים מאגדים את הקהילתיות, מצביעים על הרוח שבמרכזה, ועוזרים לכוון את הפעולה. יש דרך לעשות דברים הקשורה ברוחו של השבט הזה. קשה להסביר מה היא בדיוק הדרך הזו אבל מי שגדל כאן והקשיב לסיפורים מכיר אותה ויודע כיצד לנהוג כראוי לבן השבט.

עם התפוררות הקהילתיות האדם נשאר תלוי באוויר, בלי פרקטיקות ונורמות המכוונות את דרכו ויחסו. ללא **שלם** שאליו הוא יכול להתייחס וממנו לקבל את השראתו, אין הוא יודע כיצד עליו להרגיש ולפעול. כאן החלו הסיפורים מאבדים את מרקמם האורגני ונעשו דומים יותר **לאידאולוגיות**.

עלייתה של האידאולוגיה

ככל שאנשים איבדו את אורח חייהם המסורתי כך הם נדרשו יותר להדרכה וכך גם קיבלו הסיפורים משנה חשיבות, אבל כך גם במקביל איבדו הסיפורים הללו את עוגנם בתוך הקהילתיות והם נעשו **לאידיאולוגיות**, קשיחות כמידת חירשותן לשלם. מה שגם גרם **להתרבותן** ולצורה השרירותית שהחלו לקבל.

דוגמה טיפוסית לכך היא **ההורות** שבתרבויות שבטיות נלמדת אגב החיים המשותפים, ואילו בתרבות המודרנית נתלשה ממסורתה, ונפלה קורבן לאינספור ספרי הדרכה, רבים מהם מנותקים מכל הקשר, ומאופיינים בניחוחן האידיאולוגי. זה נכון, כמובן, גם להרבה אידאולוגיות אחרות אשר סחפו עמים בכל רחבי העולם, בלי קשר לצביון התרבות המקומית, שהאידיאולוגיות הללו התעלמו ממנו.

רוח הסיפוריות והפואטיות

כה התרגלנו לאידאולוגיות עד כי למדנו לראות **בסיפוריות** צורת משנה של הסוגה האידאולוגית. בעיקר אנו מתייחסים לסיפור מנקודת המבט של תיאורים המתארים את המציאות (ובאותה נשימה גם אומרים לה מה עליה להיות) כאילו בזה מתמצה העניין - בתיאור העובדות ובמאבק על נכונותן. מן הפרספקטיבה הזו קשה להבין את **רוח הסיפוריות**, שעיקרה איננו בעובדות (נכונות או לא, זה פחות משנה), אלא **בעלילה** שבה מתגלמות **מידותיו הטובות** של הגיבור. הנקודה הזו תהיה חשובה כשננסה בהמשך להבחין בין **היסטוריה למורשת**.

השאלה המרכזית בכל סיפור היא "איך עליי לנהוג?" לא איך עליי לנהוג כיצור תועלתני המבקש למקסם את רווחיו, אלא איך לנהוג כאדם אמיץ, או כאדם ישר, או כאדם נדיב, וכן הלאה (כלומר, איך עליי לנהוג כראוי **לרוח שבטי**, בהתאם לערכינו, ועל פי המצופה מגיבור מקומי) - וזה פועל במישור שונה לגמרי מן המשיור שפועלת בו בדרך כלל החשיבה ההנדסית.

גם בתרבות שבטית קונקרטית וברורה, שבה לכאורה התשובה ידועה, השאלה עדיין נותרת חיה. והרי האדם הוא חופשי, ויש אינספור דרכים אשר בהן הוא יכול לנקוט, לא בזה אפוא העיקר - שיעשה את המעשה הנכון, נקודה. העיקר הוא להתייצב כל פעם מחדש **במעמד השאלה**. ההתייצבות הזו היא מהותה של המידה הטובה.

אם התשובה הנכונה הייתה ידועה מראש, לא הייתה נדרשת מידה טובה. המידה הטובה פועלת בשדה הדרמטי, לא בשדה השחור והלבן של העובדות כביכול, שם הכול ברור וממילא אין ברירה. גמישות יתר וקשיחות יתר הן שני צדדים של אותה מטבע. ואילו הסיפור (כמו גם הזהות) רוחש לו בתווך, במידת הטונוס (המתח) הראויה.

על רקע השפה ההנדסית-אידאולוגית שתפסה את הבכורה, לא תמיד מובנת היום מהותה של **השפה הפואטית** שהייתה השפה של האנושות במשך מאות אלפי שנים. לכן לא פעם נשמעים סיפורי העמים המסורתיים קצת מוזרים לאוזן המודרנית.

קיומיות וחירות

החירות איננה נחלתו הבלעדית של הליברליזם המודרני, היא הייתה (ועדיין) ערך מהותי גם **בתרבויות ילידות** המחוברות לטבע, ולא דווקא בניחוח ניהיליסטי פוסט־מודרני, אלא מתוך הבנה עמוקה של הסובייקטיביות והקיומיות.

רגילים אנו לחשוב על **חירות** במונחים של **חופש הרצון**. **אפשרות** שמתפלמסים לגביה עד כמה היא אמיתית או אשליה. אני רוצה להציגה כאן לא כתכונה אפשרית נוספת של האדם בצד תכונות אחרות שלו, אלא כתכונה ההכרחית למהותו כיצור נוכח. או במילים אחרות, **הקיומיות מניחה מניה וביה חירות**.

בתפיסת העולם המצויה עיקר האדם נתון **בהכרה** שלו. ולכן גם לא מוזר לנו לדמיין מצב שבו האדם יושב כבול לכיסאו ועדיין קשוב לרחשי העולם כמי שצופה בסרט. אין מניעה, אנו סבורים, שאדם יהיה פסיבי לחלוטין ועדיין יהיה **בהכרה**, כי על פי תפיסת העולם המקובלת הזו, להיות בהכרה פירושו "לקלוט" מידע על העולם. אמנם לא תמיד מבינים מדוע הוא גם חייב **לנכוח** כדי לקלוט מידע, ועל כן גם נראית לפעמים ה"הכרה" כסוג של תופעת לוואי תמוהה, אבל בכל אופן עיקר העניין הוא **קליטת המידע**, ובזה האדם אינו שונה ממחשב המחובר למצלמה.

אבל ברגע שמבינים שכל תפיסה חושית היא תהליך אקטיבי ואינטראקטיבי הדורש את היצור החי **שאכפת** לו, ושסתם "גירוי חושי" לא מניב **איכות חושית**, כי אז לאכפתיות הזו של היצור החי - למה שהוא מקווה וחושש, שואף ומהסס, יש תפקיד מרכזי בכינונה של החוויה.

להיות ער, פירושו להיות בזיקה פעלתנית אל העולם, זיקה שלא רק מגיבה לעולם אלא משיבה לו מתוך מקור אותנטי משלה.

השאלה מה הוא בדיוק המקור האותנטי הזה שאינו מכני ואינו דטרמיניסטי, אלא נובע מאיזו נקודת חירות יסודית (ואיך הוא אפשרי, ועד כמה הוא אשליה או לא) - היא שאלה קשה, אבל לא שאלה קשה יותר מעצם הקיומיות. כשמבינים את הקיומיות מצד החוויה הפעילה ולא רק מצד ההכרה, משמע, כשמבינים אותה לעומק טבעה, מבינים שהחירות הזו היא חלק בלתי נפרד ממנה. ממילא גם מבינים את ערכה של המידה הטובה.

ליברליזם אינו חירות

הליברליזם, בעודו מייחס לאדם חופש בחירה (בדרך כלל חופש בחירה בין מוצרי צריכה שונים, אבל בתור רעיון בכל ממדי החיים), גם נוטה לדכא את היצירה ואת מעמד המספר, שרק מתוכם אפשר שתבוא לידי ביטוי החירות של האדם במובנה הקיומי.

החירות הזו איננה דבר נתון, היא באה לידי ביטוי במאבק של האדם לפלס דרך ומתגלמת במאבקו של היוצר, במעמדו של המספר, המפרש ויוצר המשמעות. המאבק הזה הוא ליבה של כל זהות ומתגלם, כאמור, במידה הטובה[35].

השאלה

אבל אחרי כל מה שנאמר על השבטיות והאל המקומי שלה המייצג את השלם השבטי ומרכזו הריק, כיצד כל זה רלוונטי לעולמנו המודרני?

והרי אנו לא מקומיים, ולא קרובים לטבע, ובעיקר אנו מפוזרים בין זהויותינו השונות, פעם בקבוצה אחת פעם באחרת, פעם בתפקיד אחד, פעם באחר.

איזה מין שלם שבטי יכול להיוולד כאן, ואיך אפשר להקשיב לו?

ובהנחה שאנשים הם מרובי זהויות ולוקחים חלק בעמים רבים ומצטלבים, באיזו מן ישות מרובת ראשים אנו עוסקים כאן?

35 (מקינטאייר, 1981, 2006).

פרק חמישי: הגוף הרשתי

נשמה של עם

רופא הרואה עצמו אקסמפלר יחיד מסוגו שוגה בתפיסתו. להיות רופא פירושו, בצורה זו או אחרת, במובן זה או אחר, להיות שייך **לציבור הרופאים**.

אבל האם משתמע מכאן שיש **עם** של רופאים - **ישות** בעלת "נשמה"?

יש אנשים שמוכנים להישבע שכך הם מרגישים לגבי **עמם האתני** - הם מרגישים את נשמת עמם, שמחים וגאים בהצלחת בני ארצם, וכואבים כשאלה נפגעים כאילו היו בשר מבשרם[36]. האם זה רק רעיון בראשם או שיש בהרגשתם עדות למציאות ממשית?

אנשים זדים

למרות שהגוף האנושי מורכב ממיליארדי תאים שונים ואינספור תהליכים, איש לא יכפור בשלמותו ובי**שותיות** שיש לשלמות הזו. האם זה נכון גם לגבי **מערכות חברתיות** המורכבות מאנשים רבים?

בעולם הקדמוני התשובה לשאלה הזו הייתה בכל זאת פשוטה יותר: **השבט** סימן את גבולות ה"אנו" והכיל את כל צורותיו - השפה, המסורת, הנורמות, הגנטיקה, הקהילה, הסיפורים, הקשר עם האבות הקדמונים, הפרקטיקות, חבל הארץ - הכול כונס במקום אחד, ואִפשר לכל שבט לטפח את איכותו הייחודית. דרך האיכות הזו היה אפשר גם לזהות את האדם - הוא היה בן לשבט האדומים (או כל שבט אחר).

---

36 אחדים אף סבורים שמכיוון שהעם הוא כמו גוף חי, רק טבעי הוא שלפעמים יש צורך להקריב חלקים ממנו כדי לשמור על חיי העם - האם לא צריך לפעמים להסיר איבר חולה?

אבל בעולם המודרני כל זה התפרק למרכיביו, התפזר בין נאמנויות שונות, והפך לשאלה:

לאן הוא שייך?

תא שריר ניצב במקומו בתוך הגוף, עושה את עבודתו בתוך השלם. מקומו ברור ותפקידו ברור. אבל האדם המודרני נע ונד. בבוקר הוא בקבוצה אחת, בצהריים בקבוצה אחרת, ובערב בקבוצה נוספת. **בו־זמנית** הוא שייך למפלגת הימין, לדת הנוצרית, למועדון השחמט וכן הלאה. אם כל זהות כזו היא עם בעל נשמה, האם משתמע שיש לו עצמו נשמות רבות?

ה"אנחנו" הקבוצתי

לאדם יש כישרון לנוע בין קבוצות **ולהשתלב** בגופי **אנחנו** שונים.

כשהוא מגיע לקבוצה אחת, אפילו היא קבוצה זמנית, הוא לומד להתחבר עם אנשיה, משתלב בפעילותם, עושה את חלקו ותורם **לשלם** חדש שהולך ונוצר עם אנשים אלה. כבר אחרי מספר דקות, לא כל שכן אחרי כמה שעות, אפשר יהיה לזהות כאן מעין **ישות קבוצתית**. התגבש כאן "אנחנו", שאין לו בהכרח זהות מוגדרת או ברורה, ובכל זאת הוא אוגד את האנשים במכל של **שייכות**, ומרכיב אותם למשהו הנוטה לקבל אופי משלו, ומתחיל לתהות לגבי זהותו.

מדובר **בקבוצה נוכחת**, המייצרת **כאן ועכשיו** שלם הגדול מסכום חלקיו, שגם אם קשה לאפיינו בזהות מוגדרת, **ממשותו מוחשת** - יש לו, אם אפשר לומר כך, **נשמה מקומית**.

את החלק הזה אפשר להבין.

אבל הקבוצה המסוימת הזו עתידה להתפרק עוד רגע, ועמה גם תתפוגג "נשמתה" שכל קיומה קשור **בנוכחותם המשותפת** של האנשים. האם יכולה להיות לקבוצה נשמה המתמידה להתקיים מעבר למפגש הנוכח? כלומר, האם לא רק ל"אנחנו" יש קיום ממשי אלא גם ל"אנו"?

מה נשאר מן השיחה אחרי שהמשוחחים פנו לדרכם? מה נשאר מן המוזיקה אחרי שנגני התזמורת התפזרו לביתם?

האם כך עלינו גם להבין ולנסח את שאלת ה"אנו"?

גבולות השייכות המשפחתית

הנה מה שאני רואה:

בני אדם אינם יצורים מבודדים המתקיימים ישירות בעולם - הם שרויים בתוך **שדה של שייכות**, ולוקחים חלק **בגוף חברתי** שממשיך את הגוף האישי שלהם. **הגוף הממשי** הזה מגלם את **מארג היחסים** שלהם עם אנשים אחרים המתמיד להתקיים גם מעבר למפגש הנוכח.

במרכז כל זה נמצאת **המשפחה** בתור הייצוג המודרני של **החבורה** והביטוי המיידי והקרוב ביותר של הגוף החברתי הזה. זה אמנם לא ייצוג מוצלח במיוחד, אבל הוא יושב על אותה משבצת של קבוצת אנשים הקשורים קרבת דם ומקיימים **אורח חיים** משותף ויומיומי כמו **החבורה הקדמונית**, אליה התייחסתי בתור בסיס **השייכות**.

אבל איפה מסתיימת החבורה/משפחה? מה לגבי הסבים והסבתות, הדודים והדודות? ומה לגבי השכנים או חברי קהילה אחרים שאנו פוגשים באופן יומיומי? ומה לגבי אנשים קרובים אחרים שאולי אין לנו קשרי דם עמם אבל הם חברי נפש שלנו או מכרים בדרגות שונות של קרבה? היכן עובר כאן הגבול של ה"אנו" ומסתיימת השייכות?

דימיתי את השייכות לנוזל (תקשורת), אך מה גבולותיו הטבעיים של **הכלי** המכיל את הנוזל הזה?

או שאולי אין לו גבולות בכלל?

הצינור שעובר מאדם לאדם

אני מאמין שכל מפגש בין־אישי, במיוחד כשהוא משמעותי או מתמשך, מייצר רשת קשר בלתי נראית, ואוגד את המשתתפים בו להיות, לפחות קצת, חלק **מתופעה אחת** - שני רכיבים **במערכת אחת**. גם בלי שהם יודעים זאת ואפילו ממרחק, ובאופנים לא לגמרי מובנים, **הם משפיעים** זה על זה.

במילים אחרות, ה"אנחנו" הרגעי של המפגש **הנוכח** לא נעלם אחרי שהם נפרדים – הוא משאיר **עקבות** בדמות צינור של קשר הממשיך לחבר אותם מעבר למרחב ולזמן, ומאפשר לאינפורמציה ואכפתיות לעבור ביניהם באופן "אלחוטי". ה"**אנחנו**" שנוצר במהלך האינטראקציה, מתורגם ל"**אנו**" שאינו

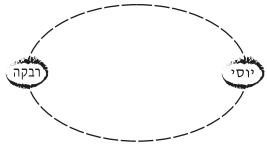

רק כינוי גוף מופשט, אלא תופעה ממשית - מעין **גוף זוגי** בעל שני קטבים. זה אמנם **אנו** קטן, לא דומה ל"אנו" גדול יותר ומרובה האנשים שבדרך כלל מתייחסים אליו, אבל בתור התחלה נתמקד בו.

קשר ה"אנו" (הגוף הזוגי) דועך מהר כשמדובר במפגש אקראי שלא משאיר אחריו רושם. במקרים אחרים הוא עשוי להישאר נתיב פתוח לאורך שנים. ככל שהמפגשים חוזרים ונשנים כך מתעבה הקשר, ונוצרת **מערכת יחסים**. ולפעמים קשר **אנו** כזה, כדוגמת קשר הורה-ילד, עשוי ללוות את האדם לכל חייו ולהיות חלק מהותי מזהות ה"אנו" הרחבה יותר שלו.

מארג הצינורות

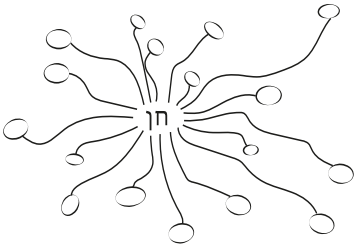

כמובן, האדם שותף במערכות יחסים רבות. לא רק צינור אחד מחבר אותו למישהו אחד, אלא **רשת של צינורות** יוצאת ממרכז הווייתו ומחברת אותו לאנשים רבים בדרגות שונות של קרבה. הוא אינו מסתיים בגבולות גופו, יש לו **מחושים** בדמות הקשרים האנושיים שלו.

חלק מן הצינורות הללו הם רחבים והרבה מידע עובר בהם, וחלקם צרים מאוד. חלקם נוצרו בעקבות קשרים יחידניים, וחלקם נוצרו בחיק קבוצה. אבל ניתן לומר שגם החלשים שבקשרים הם חלק מגוף השייכות של האדם. אם למשל יקרה **אירוע דרמטי** במיוחד לאדם שהקשר אתו חלש, ייתכן שעל אף "צרות" הצינור המחבר ביניהם, המידע יעבור. נוסיף לרשת הזו גם את אותם אנשים שאינם מחוברים ישירות לאדם אבל מחוברים לאלה שמחוברים אליו, וגם את אלה שמחוברים למחוברים של המחוברים, ונגיע כך אל מארג המקיף פחות או יותר את האנושות כולה.

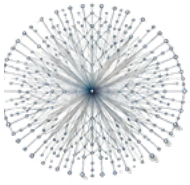

אמנם, ההשפעה של האנשים הרחוקים מאתנו בדרגה שנייה ושלישית היא קטנה, אולי זניחה, ובכל זאת, תאורטית, גם הם חלק מגוף ה"אנו" הכללי של האדם. מרכזו מתחיל באני הייחודי, המשכו עובר דרך בני משפחתו הקרובים, ושוליו מגיעים עד לגבולות הרחוקים ביותר של האנושות.

הערה על טלפתיה

לא את הכול אנו מבינים. הדימוי של רשת קשרים בלתי נראית העוטפת כל אדם הוא תיאור מוזר: איך אדם יכול לדעת שמשהו קרה לילדו הנמצא בקצה השני של העולם בלי שיקבל מידע ברור על כך? ובכל זאת יש מספיק סיפורים שמאששים את האפשרות הזו. אנחנו מחוברים באיזה אופן "אלחוטי" לאנשים הקרובים אלינו, מידע חשוב עובר, ויש מקום להניח שאם היינו רגישים יותר, היינו גם קולטים יותר.

על מנת לסבר קצת את האוזן, ולו בדרגה של משל, אפשר להזכיר את תופעת האי־מקומיות במכניקת הקוונטים: שני חלקיקים שמתחילים ממקור אחד ונעים לכיוונים מנוגדים שומרים על זיקה ביניהם כך ששינוי באחד משפיע מיידית על השני. אחת הפרשנויות (דיויד בוהם[37]), מסבירה שלא מדובר באמת בחלקיקים נפרדים, אלא בשני היבטים של תופעה אחת, כמו נניח שתי מצלמות הממוקמות במקומות שונים בחלל, ומתעדות את **אותו אירוע** המתקיים בממד אחר. מי שמסתכל על המצלמות בממד המוכר, עשוי לתהות איך מה שקורה במצלמה אחת משפיע מיידית על המצלמה השנייה, אבל בעצם, יש **מציאות נסתרת** ואחת ששתי המצלמות מתייחסות אליה.

ואם לא רוצים ללכת למחוזות האזוטריים הללו, ניתן להסביר את הקשרים "האלחוטיים" הללו כביטוי לסב־טקסט העובר יחד עם המידע היותר מודע, ולשלל השפעות פחות מודעות שמשתמעות מעניינים אחרים שעל פני השטח. הרי אנחנו מחוברים דרך שיחות העיר ואמצעי התקשורת, ולא פעם אנשים עוברים תהליכים מקבילים גם בלי לדעת זה על זה. ידיעה חדשותית, למשל, יכולה להניע מחזור מחשבות דומות אצל אנשים שונים, ולא במקרה אלגוריתמים של רשתות חברתיות מצליחים לנחש את רצונותיהם של אנשים עוד לפני שהם עצמם מכירים בהם. ולאלגוריתם מכני, אני בוודאי לא מייחס שום אזוטריות "אלחוטית".

מכל מקום, כך או כך, התופעה קיימת - אנחנו מחוברים.

ניתן להתייחס למארג החיבורים הזה גם כשדה שבו גלי מידע יכולים לעבור **מעבר** לאדם זה או אחר.

---

37 (Bohm, 1980).

רשת השייכות כתופעה של שדה

במבט מלמעלה אפשר לראות שהאינפורמציה לא עוברת רק **בתוך** הצינורות, אלא כמו **גל בשדה**, גם **מעבר** לצינורות.

קחו לדוגמה את האופן שבו מתפשטות מחלות באוכלוסייה. אולי ברמה פיזית נכון לומר שעל מנת שאנשים יידבקו במחלה הם צריכים להיות קרובים פיזית זה לזה, אבל במבט מלמעלה, המחלה איננה רק עניין פרודתי של חיידקים העוברים מאדם לאדם, אלא כמו **ענן**, היא מעין **גל של מגפה** השוטף את האוכלוסייה באופן מוכלל. במובן הזה, כפי שבפיזיקה מדברים על היבט **חלקיקי וגלי**, כך גם בנוגע לרשת השייכות - אלה שתי נקודות מבט על אותה תופעה.

אני מביא את הדוגמה של מחלה, כי היא מדגישה את עיקרון **הקרבה הפיזית** ואת מהותה של השייכות כרקמה ממשית קונקרטית. גם אם **מצע השייכות** הוא בלתי נראה - נוזל שקוף שנוטים לשכוח מקיומו - הוא מעוגן בתוך הממשות הפיזית. השייכות איננה רעיון תאורטי מופשט, היא בבשר של כולנו, והמגע **הפיזי** (החיבוקים, ההישענות, נתינת היד, שגרת הטיפול) הוא אחד מנשאיה הישירים ביותר.

האנושות כולה, אולי החיים בכלל

לכל אדם יש רשת צינורות אישיים המשתרעת, תאורטית, על פני האנושות כולה, ומהווה בצורה זו או אחרת את גוף ה"אנו" שלו. בשל קיומה של רשת זו, אם הוא יהיה על אי בודד, ולפתע תכחד האנושות, מייד הוא ירגיש זאת.

אף על פי שבחיי היומיום שלו הוא מרוכז באינדיבידואל שהינו, יש רובד מתמיד של קיומו שבו נוכח גוף האנושות. החלק הזה, כמו הים לדגים לא מודע לו דווקא מכיוון שהוא כה נוכח, אבל אם יעלם פתאום - זה יהיה ברור.

אבל אפשר גם שהאנושות, בהיותה שלם אורגני בעל גוף היסטורי, תתמיד להתקיים כשלם גם זמן מה לאחר שכל האנשים ייעלמו. היא תתקיים דרכו - הוא שהינו חלק מן השלם הזה - וייקח לה זמן לדעוך גם אחרי הכחדתה הפיזית.

רשתות אזוריות – המפה האישית

לכל אדם יש רשת קשרים אישיים המשתרעת **תאורטית** על פני האנושות כולה, אבל **בפועל**, אם מוותרים על השפעות זניחות, רשת הקשרים שלו מתכנסת **לאזור השפעה אישי מצומצם - גוף של שייכות** העוטף את האדם והוא קונקרטי כמידת הקונקרטיות של רשת הקשרים הללו.

אם רוצים לדייק אפשר לדבר גם על **מספר שכבות** השפעה, יש רשת אזורית צפופה ממש הקשורה לאנשים שהאדם פוגש באופן יומיומי וישיר, ויש עוד שכבה או שתיים, קלושות יותר, המקבילות לשבט ולאיגוד שבטים שהיו פעם, ועוטפות את השכבה הראשונית. מעבר לזה, גם אם באופן תאורטי כל האנושות מחוברת אליו, אלה קשרים זניחים, ולא נרצה לכלול אותם **בגוף השייכות הממשי** של האדם.

הנקודה החשובה בתיאור הזה היא שגם אם אנו מדברים על **רשת אזורית**, הרשת הזו, **מלכתחילה**, היא עניין מאוד **אישי** ובלתי מוגדר. בעבר הרשת האזורית הזו חפפה את גבולות השבט והייתה משותפת לכל אנשי השבט, אבל בתרבותנו המודרנית, מערכת הקשרים וההיכרויות של האדם חוצה לאומים, דתות ומפלגות. יש לו חבר מפה וחבר משם, מערכות יחסים במרחב אחד ובמרחב שני.

במובן הזה, לכל אדם יש "אנו" אחר - **רשת קשרים** אישית. מפת הקשרים האישית הזו משקפת את מסלול חייו, בחירותיו והשפעות הסביבה עליו, ומהווה מעין טביעת אצבע חברתית שאין שנייה לה, ואין מפת הקשרים של אדם אחד, דומה לזו של שכנו.

רשתות אזוריות – המפה המשותפת

ועם זאת, אנו רואים שמפות אזוריות של אנשים קרובים נוטות לחפוף זו את זו. נכון, לכל אחד יש מפה משלו, אבל במבט מלמעלה מסתבר שאנשים מסתובבים באותם חוגים, והחברים של האחד הם גם לא פעם החברים של מכרו, אם לא בדרגה ראשונה אז בדרגה שנייה או שלישית. כך נוצרים **איי היכרות** משותפים, מעגלי השפעה של תת־תרבות המתכנסת בתוך עצמה, ומתפרדת מתת תרבויות ותרבויות אחרות.

במילים אחרות, רשת הקשרים של אדם, אינה רק עץ מסועף שענפיו יוצאים מהמרכז של האדם כמניפה (ולכל אדם מניפה אחרת), זוהי גם רשת שבה הענפים מתחברים זה לזה באופן מעגלי. כל אחד משכניו מחובר אליו, אבל מכיוון שהם גם מתקשרים ביניהם, הם יוצרים ריכוז של קשרים הדדיים הנוטים להתכנס **לרשתות אזוריות משותפות**.

גם בלי שהרשת הזו תהיה מוגדרת או בעלת זהות ניתנת לניסוח, היא מהווה מעין גוף שייכות ממשי עבור האדם. הוא אינו רק יחיד מבודד, הוא גם הגוף הזה, ונתון לתהליכים ואירועים שעוברים על הגוף הזה.

את רשת הקשרים האישית תיארתי קודם כמניפה הארוגה מסביב **ליחיד** העומד במרכזה, אבל ל"**גוף הרשתי המשותף**" אין מרכז מיוחד כזה, והוא כמו תופעה לעצמה ולא תלוי ביחיד זה או אחר.

הבועה

אפשר שלאדם מסוים יהיה חבר בן תרבות אחרת, אבל יש סיכוי שרק **צינור אחד** יחבר ביניהם, שלא כמו מארג הצינורות המחבר אותו עם שכניו הקרובים השייכים **לרשת האזורית** המשותפת. שכניו לא מחוברים רק אליו אלא גם זה לזה ויוצרים מעגלי משוב, אשר בתורם מתחזקים תחת כותרות ושמות והדהודים נוספים הקשורים למסורות ומנהגים וכן הלאה, ומתכנסים לתופעת הבועה המובחנת.

מעכשיו כאשר אשתמש בצירוף "**גוף השייכות הממשי**" אתייחס למפת הקשרים המשותפת הזו, המצומצמת בהיקפה. גם אם היא איננה זהה לשבט, היא בכל זאת מייצרת **תא חברתי** עם אקלים מחשבתי ורגשי, בועה חברתית העוקבת בחלקה אחר קווי השבר הקלאסיים בין עמים, ומחוזקת על ידי הגדרות עתיקות של דת ולאום, אבל גם מתקיימת ללא כל קשר להגדרות אלו, פשוט כמציאות רשתית המאגדת אנשים יחדיו גם בלי שהם יודעים זאת. כך נוצרת תופעה של **רשת אזורית משותפת** שהופכת **לתיבת תהודה** של אכפתיות, שבתורה מעבה את הרלוונטיות הקונקרטית והמוגדרת של ה"אנו".

אני מדבר כאן על השפעות מאוד עדינות, שברוב המקרים נמצאות מתחת לסף המודעות שלנו, אבל שהן מצטברות להשפעות יותר אינטנסיביות, והדבר ניכר כאשר קורים אירועים דרמטיים במרחב החברתי המשותף.

הגבולות המגיחים בתוך שדה השייכות

ואף על פי שתאורטית כל האנשים בעולם מחוברים זה לזה, הרשת האנושית **אינה הומוגנית**, ויש אזורים שהם יותר מקושרים זה לזה, ונבדלים מאזורים אחרים שגם הם מקושרים זה לזה.

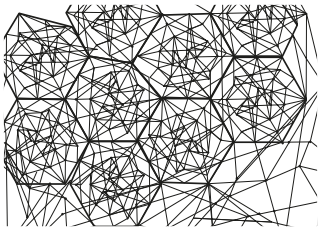

כשאנו מביטים על האינפורמציה העוברת כגל בתוך שדה החולף על פני הצמתים השונים של הרשת, אנו רואים שהגל הזה לא עובר באופן אחיד על פני כל השדה, ונראה שיש גבולות התוחמים אזורים שונים בתוך השדה, המתפצל באופן הזה לתאים תאים, מעין אזורי משנה צפופים יותר בתקשורת, ומבודלים מאזורים אחרים.

האכפתיות שלנו לא רק נעה מן המרכז לשוליים כשהיא הולכת ונחלשת בהדרגה וברציפות עד קצה האנושות, אלא בשלב מסוים היא נתקלת במדרגה, גבול המכנס אותה בחזרה בתוך עצמה פנימה, כמו גל בתוך בריכה הנתקל בגדותיה. וכך, יש ציבורים שאכפת לנו מהם מאוד, ואחרים שבכלל לא...

גלי דיכאון

הדיכאון של חבר שאני מחובר אליו עשוי לעבור אליי בלי שאדע בכלל שהוא בדיכאון. זה יותר ברור כשאנו נוכחים בחדר אחד, אבל דיכאונו עשוי לעבור אליי גם אם אנחנו לא נפגשים. הוא בחדרו בעיר אחרת, ואני כאן, מדוכא ולא יודע למה.

לא רק הדיכאון **שלו** עשוי לעבור אליי, גם הדיכאון של חברו שאותו אינני מכיר כלל, אם כי זו תהיה מן הסתם השפעה זעירה ביותר. אבל, אם מדובר בדיכאון של כמה אנשים שנמצאים ברשת האזורית המשותפת, הרי שאפשר שהם יצטברו זה על זה, ויהדהדו זה עם זה, והדיכאון יהפוך **לגל בתוך שדה**, שיציף את הרשת האזורית כולה ואותי בכלל זה. כמו מגפה של מחלה פיזית, כך גם הדיכאון יכול להשפיע על ציבור שלם, ולהפוך לתופעה של הכלל.

עצם קיומן של תופעות כאלה, כשהן מרובות, מוסיפות אופי ללכידותה וזהותה של הרשת האזורית - של גוף **האנו**, שהרי כולנו חווים חוויה משותפת, וחוויות משותפות מחזקות את הקשר בין האנשים.

תיבת תהודה

אירועי הדהוד כאלה עוזרים לגבש את הקשרים הפנימיים של הרשת האזורית, ולהבדילה מרשתות אזוריות אחרות שבהן הרגשות הללו לא מתפשטים. אם מישהו ברשת ההיכרות האזורית שלי סובל כאב, זה יחלחל אליי דרך הצינורות הללו, יותר מאשר אדם רחוק שלא שייך לרשת ההיכרות האזורית, ולמעשה כמו גל הנתקל בגבולות הבריכה **הכאב עשוי להדהד חזרה** ולנוע בכל מיני כיוונים בתוך האזור הדחוס של הרשת. זו עובדה ממשית ומוחשית. העצבות, הדיכאון, תחושת חוסר האונים, או להפך תחושת הגאווה והחג, כולם זורמים ביתר קלות באזורי דחיסות מסוימים במארג האנושי, ומתקשים לזרום מעבר לגבולות התוחמים אותם, אל עבר אזורי דחיסות אחרים.

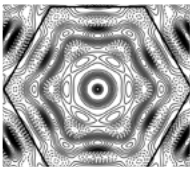

האכפתיות הזו, בתורה, בהיזון חוזר, תתרום לתחושת ה"אנו" ותחזק אותה, וכמו תעיד שיש אכן דבר כזה - שבט שאכפת לי ממנו - אף על פי שכבר איננו דומים כלל לחבורה הקדומה שבה כל הממדים הללו היו אכן מאוחדים.

צלחת לווין

באופן הזה אזורים מסוימים ברשת מתפתחים להיות **תיבת תהודה** עבור הרגשות ואיכויות מסוימות, וזה הופך את גוף **האנו** הממשי למעין **איבר חוש** קולקטיבי. גוף השייכות של ציבור מסוים, גם אם אינו מוגדר היטב, ואין לו בהכרח שם מוצהר, קולט וחש איכויות מסוימות, שגופים חברתיים אחרים חשים פחות.

כשאנשים שיש צינור העובר ביניהם, מדברים באותה **שפה**, ועושים **טקסים דומים**, ומקשיבים לאותם שירים, הצינור ביניהם **מתרחב**, ומחבר אותם זה לזה ביתר עוצמה. גם אם הם לא מכירים זה את זה, הם נעשים למעין צלחת לווין הרגישה לקלוט עניינים מסוימים יותר מאחרים. ממילא זה בתורו תומך בהגחת ההתגבשות הדחוסה של מקבץ אנשים המזהים את עצמם דרך "אנו" משותף.

שוב, בעולם העתיק **גוף האנו** הזה היה מאוד מוגדר וגבולותיו ברורים, ואילו היום הוא הרבה פחות מוגדר ואינו עוקב במדויק אחרי קווי השבר הקלאסיים בין שבטים ועדות וציבורים, ואף על פי כן, הוא ממשי וקונקרטי - אני שייך לגוף שייכות מסוים, ומה שחשוב לגוף הזה, במידה מסוימת חשוב גם לי.

הערה על רשת ה"אנו" והזהות השבטית

רשת השייכות האזורית המהווה את גוף ה"אנו" היא עניין קונקרטי, גם אם עניין עדין וברובו לא מודע. אני חלק מרשת של צינורות המחברים אותי אל אנשים מסוימים, ותופעת ההדהוד והבועתיות מחזקת את העוצמה של הרשת האזורית כתופעה לכידה המשפיעה עליי כשלם. אני יכול לנסות לאטום את עצמי מפני ההשפעות הללו, אבל זה מה שזה יהיה - חירשות למה שבכל זאת נוכח שם.

ועם זאת, כדאי להדגיש שני דברים:

הראשון: מפת האנו האישית של כל אדם היא בכל זאת שונה וייחודית. גם אם יש הרבה נקודות חפיפה, רשת האנו שלי שונה מרשת האנו של שכני.

השני: בעולם המודרני האנו הממשי הזה העוטף אותי (גם בכמה שכבות של קירבה) אינו חופף את ההגדרות הקלאסיות של שבט.

אמנם, עצם העובדה שגבולותיו של האנו עמומים, אינה פוסלת התייחסות אליהם כגבול שיכול להגדיר שבט או עם, אבל הגבול הזה, גם אם הוא מתכתב עם גבולות ה"שבט" הקלאסיים כפי שמופיע בזהות המודעת, אינו זהה להם. רשת השייכות האזורית יכולה אולי לתת תשתית של ממשות לזהות הקיבוצית, אבל היא בכל זאת שונה ממנה.

רשת ה"אנו" ושאלת הזהות

השייכות נוטה אפוא להתקבץ תאים תאים, והתאים הללו גם מושפעים מכל מיני רעיונות והגדרות של זהות, והבחנות לאומיות. ועם זאת, כאמור, גם אחרי ההשפעות הללו, אין זה מחויב שהרשת האזורית של אדם מסוים או ציבור מסוים תחפוף הגדרה של זהות שבטית מוגדרת ובעלת שם מוצהר.

ובכל מקרה מדובר בתופעה עצמאית, שאני רוצה להדגיש שוב את הקונקרטיות הממשית שלה. רשת הקשרים של אדם אינה רעיון - היא גוף "אנו". אמנם גבולותיו של הגוף הזה עמומים, ובכל זאת הם קונקרטיים מספיק כדי לשמור את האכפתיות בתוך גבולותיו של הגוף הזה.

זהות לא מודעת

על דרך הסיכום: מלכתחילה הגבולות של רשת השייכות האזורית אינם נובעים מאיזו פעולה מוגדרת של זהות. אלה פשוט **גבולות מגיחים**, בועות שנוצרות מעצמן, מתוך חוקי האכפתיות והאינטראקציה החברתית.

אם לראות בשייכות סוג של נוזל, הרי שהנוזל הזה לא מתפשט על פני כל הרשת הגדולה של האנושות, הוא נוטה להיאגר באזורים מסוימים. יש **בריכות של שייכות**, המובחנות אלו מאלו. לצורך העניין אפשר לומר שהגבולות הללו מבטאים סוג של **זהות לא מודעת** המקבילה לסכמת הגוף: מי אני? אני המרכז של המארג החברתי הזה הממשיך אותי. אמנם לא מדובר בשייכות במובנה המלא והדחוס כפי שמתגבש במפגש קונקרטי וממשי בין אנשים, ובכל זאת, גם השייכות הקלושה הזו, נושאת מאפיינים של שייכות.

ואף על פי שהרשת האזורית לא נובעת מהגדרת הזהות **המודעת** (כגון ההכרזה שאני שייך לעם כזה או כזה), הגדרה זו אינה מיותרת, והיא תורמת לגבול, מזיזה אותו, משפיעה עליו, וקובעת את מידת חדירותו. ולפעמים הגדרת הזהות המודעת חופפת את גבולות ה"אנו" המגיחים, ולפעמים פחות.

כשהגבולות חופפים (כפי שהיה לפני עשרת אלפים שנה), שתי התופעות תומכות ומעצימות זו את זו. כשהם לא חופפים, נוצרות הפרעות העלולות לפגוע במרקם הפנימי של השייכות, ומעוררות מריבה ומדון כלפי חוץ.

חוק הקרבה

הזכרתי כמה פעמים את "חוקי האכפתיות" וכדאי שנתעכב עליהם, ובמיוחד על "**חוק הקרבה**".

כפי שעצמים קרובים נראים לנו גדולים יותר מאשר עצמים רחוקים - כך גם לגבי נוף ליבנו. אנו נוטים לדאוג יותר לאנשים הקרובים אלינו - משפחה, חברים, ומכרים - מאשר לזרים רחוקים.

אי אפשר לכפות על הלב היגיון שוויוני "מקבילי" (כמו בגיאומטריה איקלידית להבדיל מגאומטריה פרויקטיבית) בלי להכחיד את עצם האכפתיות ממקורה הטבעי.

עם זאת, מי שיש לו אהבה גדולה יכול גם להשפיע אותה רחוק, ואין במבנה הזה של האכפתית לסתור מעשי חסד כלפי זרים, וגם לא מפגש משמעותי ופורה עם האחרות. אדרבא, בשביל כל אלה צריך **לב של אכפתיות**. ולאכפתיות יש מבנה. כשלא יודעים להבדיל בין הקרוב לרחוק, גם לא ברור כלפי מי צריך להיות אכפתי, ואנו מוצאים את עצמנו **אדישים** לכולם **במידה שווה**.

ומדוע אכפת לו יותר מילדיו דווקא? האם זה קשור ליצר ביולוגי המשקף את העובדה שהם חולקים את אותם גנים (כלומר שבעצם אכפת לו מעצמו)? אני לא בטוח. גם לא תמיד אלה דווקא ילדיו שאכפת לו יותר מהם, אלא מי **שקרוב** אליו. קרוב אליו פיזית, קרוב אליו בלב, קרוב אליו בדאגה, קרוב אליו במחשבה ובהרגשה, קרוב באחריות. ולא תמיד **חוקי הקרבה** עוקבים אחרי ההיגיון המצוי, אבל בסוף בזה מדובר:

יש אנשים קרובים יותר ויש אנשים קרובים פחות.

אכפתיות אינה זהה לאגואיזם

אין לזהות את האכפתיות הזו של אדם לקרובים אליו עם **אנוכיות** גרידא מחד (אני מרוכז בצרכיי), וגם לא עם **אינדיבידואליזם מתבדל** מאידך (דואג לשלי ולא דואג למה שאינו שלי).

העיקר כאן הוא להבין שלאכפתיות יש **מרכז**. שלמעשה, מושג המרכז חיוני להבנת האכפתיות. **לא הכול אותו הדבר**. יש חשוב יותר ויש חשוב פחות. ובמה שנוגע לקשרים אנושיים - הקרובים אליי חשובים יותר. לא רק בשל מגבלות ליבי שאינו יכול להכיל אנשים רבים, אלא גם בשל טבעה של האכפתיות, והאופן שבו אני חלק ממציאות רחבה שכל אחד מופקד בה על גזרה אחרת. האנשים הקרובים אליי - זו הגזרה שלי.

בסופו של דבר מדובר **בנתינה**, באותה זיקה לזולת הנעה בכיוון של **התמסרות** שהוא מהותה של האכפתיות.

הניסוח של אכפתיות כ"נתינה" מדגיש שלא מדובר בדאגה עצמית או הרחבה של הדאגה עצמית. מדובר אכן בדאגה לזולת. בצורתה זו, האכפתיות יכולה גם לכלול את האכפתיות של אדם לעצמו. זו עדיין אכפתיות של נתינה הקשורה למגמת ההתרחבות, ולא דומה לאותה דאגה עצמית קמוצה הקשורה למגמה של התכווצות.

אהבת מה ששלי היא חלק מאהבת העולם

אין בחוק הקרבה לפסול את הרגשת השלם ותחושת האחריות כלפיו. לכל אדם נקודת מבט אחרת, מרכז אחר, ואם לא יידע לעמוד היכן שהוא עומד ולבטא את נקודת מבטו הייחודית, הוא יחסיר מן העולם את התרומה המיוחדת שרק הוא מסוגל להביאה.

הפרספקטיבה (העובדה שהעולם נצפה מנקודת מבט מסוימת המבדילה בין קרוב לרחוק) נותנת עומק, והעומק הוא השגה מקיפה של תלת־ממדיותו של השלם. אנו יכולים להסתכל על תמונה שטוחה מבחוץ, ואנחנו יכולים לעמוד בליבו של חלל תלת־ממדי. בתוך החלל התלת־ממדי אנו יכולים לעשות את חלקנו בנחת מכיוון שאנו סומכים על קיומו של שלם גדול מאתנו ועל אחרים שעושים את חלקם בתוך השלם הזה.

האכפתיות והדאגה לקרובים אלינו לא חייבת ללכת עם שנאה והתנכרות לאחרים רחוקים מאתנו. זו דרכנו לתרום לשלם, כיוון שאנו חווים את הקרובים אלינו ממקום של אכפתיות, כפיסות של השלם הזה, ובתרומתנו להם, אנו ממילא גם מברכים את השלם.

מה שאפשר לכנותו "אהבת העם והמולדת", לפחות בחלקו יכול לנבוע מאותו חוק קרבה בריא, ובמידה שהאדם קשור לשורש הבריא הזה, הוא יכול להתמסר אליו ללא חשש. אהבת מה ששלי, במובן הזה, היא אהבת העולם, שהחלק הזה (שלי) משתתף בו וחלק ממנו.

הערה על האגו

כתבתי בפרק הקודם שלאדם יש עניין גדול בשאלת הזהות האישית שלו, והיא גם חלק ממקור העניין הגדול בסיפורים. הרעב הזה לתשובה קיבל משנה חשיבות על רקע משבר הזהות שנוצר עם התפוררות המבנים הקהילתיים - משמע, כשהזהות הפכה להיות לא רק שאלה אלא גם בעיה.

בניסוח אחר, האופן שבו האדם למד לענות על השאלה הזו בעקבות פצעי השייכות שלו, יצר משבר. כעת האדם נזקק לענות עליה לא רק ממקום של תזונה בריאה, אלא גם ממקום של התמכרות, אשר בו בזמן שהיא מעצימה את הצורך בזהות, היא גם מרחיקה אותה למחוזות של אשליה ואידיאולוגיה.

הוא לא רק מנסה לענות לשאלה, הוא מנסה לפתור בעיה שנוצרה על ידי הצבתה הלא נכונה של השאלה.

האני הפך לבעיה שזכתה גם לשם: "אגו".

כדאי לקחת בחשבון את **תגובת היתר** הפנימית של האדם מול היסוסי עצמו - תגובה שהתגלמה בשלל אסטרטגיות עוקפות חרדה, שלאו דווקא היטיבו את החיבור של האדם למציאות. אלה יצרו היסוס וחרדה משלהם, שגם עליהם נדרש היה להתגבר באמצעים סיפוריים שהלכו ושכללו את **הזהות** כמו גם את התלות בה.

חוקי האכפתיות

קשרי האכפתיות המחברים אנשים יחדיו באהבה אינם תמיד פשוטים וישירים, ולפעמים יש חוקים מורכבים המעצבים את גודל הצינור המחבר בין שני אנשים. ציינתי שמידת **הקרבה** קובעת את גודל הצינור - אבל מה קובע את מידת הקרבה?

מלבד זאת, לא תמיד קרבה גדולה מניבה חיבור גדול. למעלה אמרתי **שעצם המפגש והקרבה הפיזית** הם גורם מרכזי בחיבור בין אנשים - משמע, ככל שהמפגש אינטנסיבי יותר כך הצינור שנוצר בעקבותיו הוא רחב יותר - אבל אף על פי שהקרבה הפיזית היא הגורם המשפיע ביותר, לא תמיד היא משפיעה באותה עוצמה, ולצידה יש גורמים נוספים המשפיעים על עוצמת החיבור, כמו **טיבו** של המפגש, **מידת ההתמסרות** אליו, מה שהאדם **מספר לעצמו** על הקשר, והיבטים נוספים "מוזרים" ופחות מוכרים.

לא תמיד אנו מודעים לגודל הצינור המחבר אותנו לאנשים שונים, ולא תמיד מה שאנו מצהירים עליו או רוצים להאמין בו, משקף את המציאות. ללמדך שיש **מציאות**. שני בני זוג שנפרדו לאחר תקופת חיים ארוכה עשויים להמשיך להיות קשורים זה לזה גם אם הם לא נפגשים ומתכחשים לצינור המחבר ביניהם. ולפעמים הערוץ המחבר ביניהם הולך ומצטמצם עם השנים, וזה טבעי ומובן - הם לא נפגשים - אבל לפעמים, מסיבות שונות, הוא מתמיד בגודלו. הם שניים נפרדים, אבל גם ממשיכים לחלוק גוף־אנו משותף. כשמשהו קורה למי מהם, זה משפיע על השני, אף שהוא בכלל לא יבין שמשם זה בא.

דוגמאות לחוקי אכפתיות נוספים

אני מצביע על האופן שבו מפגש נוכח של שני אנשים - מפגש של "אנחנו" - עשוי להשאיר חותם בדמות צינור שממשיך להתקיים גם כשהם לא נוכחים זה עם זה. מה שהתחיל מ"פנים אל פנים" מִתרגם ל"צד אל צד" המתמיד להתקיים מעבר להווה המיידי. **חוקי האכפתיות** עוסקים באופן שבו קורה התרגום הזה מ"אנחנו" ל"אנו". חוק הקרבה הוא המרכזי שבהם, אבל אינו היחיד. הנה דוגמאות ל"חוקים" נוספים המשפיעים על היווצרות ה"אנו" ואופיו:

הנתינה בפועל: ככל שאדם נותן יותר לזולת מסוים (או/ו מקבל יותר), כך מתעצם הקשר ביניהם. משמע, לא רק שהאדם נותן יותר לאנשים שאכפת לו מהם, אלא שאכפת לו יותר מאנשים שהוא נותן להם. והכיוון הזה הוא אפילו חזק יותר מן הכיוון הראשון. זה כמובן מייצר מעגל של היזון חוזר - הנתינה מחזקת את האכפתיות והאכפתיות מחזקת את הנתינה. אבל המעגל הזה יכול להתפתח מבחוץ, כגון שאדם מוצא את עצמו מטפל במישהו זר מתוקף הנסיבות או התפקיד או תחושת האחריות, ומפתח אגב כך אכפתיות. את האכפתיות הזו בתורה הוא יכול להזין במעשים נוספים, שמחזקים אותה, ומחזקים את הקשר ביניהם. החוק הזה מתגלם גם בקשר החזק בין ההורה לילדו, ששגרת הטיפולים היומיומית מהדקת את החיבור ביניהם.

חוויות משותפות: מלבד הנתינה גם **חוויות משותפות** ועשייה משותפת עוזרות לכונן קשר של "אנו". אנשים שנלכדו בבטן האדמה ולמדו לדאוג אחד לשני במשך מספר ימים, מפתחים קשרים עמוקים שיישארו לכל חייהם. ואם בעקבות ההתנסות הזו הם ממשיכים להיפגש, הצינור עוד גדל. כך גם בנוגע לאנשים שנדרשים לשתף פעולה באופן הדוק, כמו קבוצת ספורט, או צוותי עבודה.

דמיון: גם **דמיון** בין אנשים משפיע על חיבור, וזה נושא רחב שלא אפרט: אינפורמציה נוטה לעבור יותר בין אנשים שיש דמיון ביניהם - דמיון פיזי בגוף, בלבוש, בשפה, בהתנהגות, באמונות, במחשבות, ברגשות, במשמעות. ועצם זה שעוברת אינפורמציה ביניהם גם מרחיב את הצינור ומהדק את הקשר, בתהליך של היזון חוזר.

פה גם נכון הכלל שקובע שהאכפתיות עוקבת אחרי האינפורמציה (ולא רק שהאכפתיות עוקבת אחר האינפורמציה). אנחנו מגדלים אכפתיות למי שאנו

מכירים ויודעים עליו יותר. כך למשל מעריץ של זמר שלא פגש מעולם, ואף על פי כן הוא מתעניין בו ולומד עליו ומתוך כך גם מפתח כלפיו אכפתיות מיוחדת.

אמונה והכרעה: ולבסוף כדאי לציין שיש גם מקום **לאמונה ולהכרעה** המודעת שלנו. אדם יכול לסגור את ליבו לאדם אחר, להאמין שהוא אינו חשוב, או סתם לא שייך אליו, ורוחב הצינור יעקוב אחר אמונה זו.

כל הגורמים השונים הללו לא פועלים בנפרד, הם מצטלבים זה בזה, ומשפיעים זה על זה. במקום אחד מחזקים זה את זה ובמקום אחר מחלישים זה את זה, ובסופו של דבר גם תורמים לאותה תופעת שדה המאגדת ציבורים שלמים יחדיו ויוצרת מהם "אנו" המופרד מאחרים.

אבל אחרי שכל זה נאמר על **הרשת האזורית** של ה"אנו" ועל החפיפה החלקית שלה עם מושגים כמו שבט או עם או לאום, חפיפה הנובעת בין היתר גם מהגדרות זהות חיצוניות שיכולות להיות מוכתבות על ידי מעשי תעמולה, עדיין נשאר לברר עד כמה מדובר אכן בישות בעלת "נשמה", שבעתות מצוקה זכאית לתבוע קורבנות אדם.

פרק שישי: הקבוצה והאחווה

האם "תחושת העם" היא אשליה?

יש שיאמרו שהשאלה האם יש לעם "נשמה" איננה שאלה תאורטית - **תרגיש** ותדע. אבל מה שמרגישים יכול גם להיות **אשליה** בכל כך הרבה דרכים: מרגישים משהו כשאין בכלל מה להרגיש, או שדווקא יש מה להרגיש אבל מפרשים אותו באופן צר, או שלא מזהים נכון את ההרגשה עצמה, או שלא מזהים נכון את מה שיש שם בפועל שההרגשה מתייחסת אליו... התשובה הזו - תרגיש ותדע - לא די בה.

ברור, בסוף כדאי ורצוי **להרגיש**. אנו מדברים על הקיומיות - על צד החוויה בקיום האנושי. אלה לא יכולים להיות רק רעיונות. **הפטריוטיות**, במובן הזה, אינה סתם תופעת לוואי, היא מעוגנת במציאות כלשהי - כל העניין הוא שיש שם משהו וחשים אותו וחשים כלפיו. אבל האמנם זה עם מה שאנו חשים מבעד למסך ההיפנוט?

אנא, זו לא שאלת אגב, יש רגשות סימביוטיים שאנו **מתמכרים** אליהם מתוך קושי לקחת אחריות על חיינו ועל כאבינו. הם לא חלק מאיזו אמת מקורית ובריאה - הם ביטויים לסירוב שלנו להתבגר כיחידים וכציבור ומקנים לא פעם ל"עמים" אופי ילדותי שמרבה מלחמה בעולם.

הפרק הנוכחי נועד לברר את כל אותן "תחושות" ולעשות בהן סדר.

היחידה האנושית הבסיסית

אני רוצה לחזור אפוא **לחבורה**, שאותה אפשר לראות בתור התא האורגני הבסיסי של האנושות. לא היחיד, אלא מקבץ של עשרה עד שלושים אנשים החיים קרוב זה לזה וחולקים **אורח חיים** משותף. **החבורות** הללו אמנם קיבלו צורות שונות לאורך ההיסטוריה בהתאם לסביבה הפיזית, האקלימית והתרבותית, ואף על פי כן, בצורה זו או אחרת, הן היו ואריאציות על אותו נושא.

ליחיד ללא חבורתו יש אולי אפשרות להתקיים באופן ביולוגי (ומוכרים הסיפורים על ילדים שננטשו ביער והצליחו לשרוד), אבל על מנת להיות אנושי במובן המלא, אדם צריך לגדול ולחיות בקרב אנשים אחרים, ולהיות חלק ממארג של מערכות יחסים. לא בקרב המון אדם סתמי, אלא בקרב משהו **דמוי משפחה**, שיש לו **מבנה מורכב** ורב־ממדי, בלי להיות גדול מדי.

האבולוציה של האדם היא האבולוציה של יחידה אורגנית בסיסית זו.

יחסי אם-ילד

מערכת היחסים הנמצאת בלב החבורה הוא **יחסי אם-ילד**.

אבל גם יחסים אלה נתונים תמיד בתוך **הקשר של חבורה**.

אפשר לדמיין אמא וילד המתקיימים לבד ביער - הם יוכלו לשרוד, אולי - אבל השאלה אינה רק שאלה של הישרדות, אלא של **היות אדם** במובן השלם, ולצורך הזה האם צריכה להרגיש שהיא חלק **ממשהו גדול יותר** מאשר הבועה שלה ושל ילדה. היא צריכה להרגיש שהיא נתמכת בקהילה, ושהפתיחות העקרונית הזו לקהילה נמזגת ועוברת אל הילד, אשר לומד לחוות את עצמו כחלק ממשהו שלא נגמר באם. זה חיוני לבריאותו.

במובן הזה, הבידוד הנפוץ של המשפחה המודרנית, והמחשבה של הורים רבים שהם לבד אמורים לדאוג לילדיהם (ושאף אחד לא יתערב) הוא ביטוי לשייכות פצועה. אימהות בריאה היא **אימהות נשענת** ונושמת. **תודעת הבידוד**, כאן כמו במקומות אחרים, היא בלבול.

הזרע של החבורה והמעיין של השייכות

נוהגים לומר: "הילד הוא אבי האדם", למען הדיוק צריך להגיד: "הקשר ילד־אם" הוא אם החבורה. אמירה זו מבקשת להאיר את אופייה המיוחד של הילדות האנושית, הנזקקת ליחסי טיפול ארוכים ומסורים, ומטפחת אגב כך **אכפתיות והכלה** שנעשו לעמוד התווך של האנושיות באשר היא. לא מופרך לשער שהלהקה התגבשה סביב היחסים האלה ובמטרה לעטוף אותם ולהגן עליהם. מכאן - מן היחסים הדיאדיים הללו (שאינם מנותקים מן ההקשר) - בוקע המעיין של **השייכות**.

מה שקורה כאן ביחסים בין הורים לילדיהם - אירועי המפתח, המשברים, נורמות ההתנהגות, היחס והגישה, הוא הקוד הגנטי של החבורה, התשתית של מרקמה והגורם המרכזי המעצב את אופייה[38].

ה"אנחנו" הקבוצתי

בפרק הקודם הצגתי את רשת הקשרים האזורית כאוסף של מערכות יחסים זוגיות המרכיבות את גוף ה"אנו" של האדם. אף שהתיאור הזה מתבקש על רקע התרבות המודרנית שבה מערכות יחסים נוטות להיות מבודדות, הוא אינו משקף את המציאות הקדמונית וגם לא את המציאות המודרנית: האדם לא נפגש רק עם אדם אחד בכל פעם, בדרך כלל הוא נפגש גם עם קבוצה, והסיפור כאן מעט שונה.

תיארתי את האופן שבו קשר נוכח בין שני אנשים - "אנחנו" מקומי - עשוי להפוך ל"אנו" המתמיד לחבר אותם יחדיו גם אחרי שהם נפרדים לזמן מה (או בכלל). אבל למרות הדגש על קשרים זוגיים יש מובן שבו ה"אנחנו" הראשוני אינו ה"אנחנו" הזוגי אלא ה"אנחנו" הקבוצתי.

זהו אנחנו שבדומה ל"אנחנו" הזוגי, משאיר אחריו עקבות בדמות של "אנו" קבוצתי - צינור המחבר את האדם לקבוצה כשלם.

אבל מהי הישות הקבוצתית הזו ומה מעמד הקשר עמה ואיך היא מתקשרת לרשת האזורית שתוארה בפרק הקודם?

קצת סדר

תאורטית, רשת השייכות האזורית יכולה להיווצר בלי שהאדם ייפגש בחייו עם יותר מאדם אחד כל פעם - כלומר, כשהיא מורכבת אך ורק מקשרים זוגיים. מאידך, אם במקרה הוא כן נפגש עם קבוצה חדשה, היא יכולה לכלול אנשים שאף אחד מהם אינו שייך לרשת השייכות האזורית שלו.

אפשר אפוא לראות כאן שתי תופעות שונות: מצד אחד הקבוצה שמגיחה מעצם הקשרים הזוגיים, מצד שני קבוצה קונקרטית שאדם יכול למצא את עצמו בתוכה לזמן מה. במציאות שני סוגי הקבוצות לא פעם חופפים: סיכוי

38 אמנם, יש עוד סוגי קשרים דיאדיים משמעותיים בתוך החבורה, שגם הם נותנים לה את אופייה (היחסים בין גברים לנשים, בין נשים לנשים, בין גברים לגברים, בין זקנים לצעירים), אבל במרכזה, בכל זאת, נמצא היחס המשמעותי ביותר - הוא היחס בין האם לילדה.

סביר שהקבוצה שהאדם נפגש עמה שייכת בצורה זו או אחרת לרשת האזורית שלו, ומהווה **מדגם נוכח** של גוף השייכות הזה.

זהו "מדגם" כי הרשת האזורית של האדם הרבה יותר רחבה מהתכנסות אנושית טיפוסית. להמחשה אפשר לנסות לדמיין שאנו מכנסים את כל האנשים ברשת השייכות האזורית של אדם מסוים (אמנם גבולותיו של "השבט" הזה עמומים ולא מוגדרים בקפידה, אבל בתור ניסוי מחשבתי אפשר לדמיין שרוב האנשים מתכנסים לרגל אירוע, אולי הלווייתו) - והנה הרשת האזורית שלו נעשית באותו מעמד גם **לקבוצה נוכחת**. האפשרות הזו היא היוצא מן הכלל המעיד על הכלל: בדרך כלל, ובוודאי במציאות החיים המודרנית, אין הזדמנות לכל קבוצת ה"אנו" להיפגש כקבוצת "אנחנו". ומנגד, קבוצות "אנחנו" שכן נפגשות, עשויות להיות חלק מרשת השייכות האזורית, או לא.

בעבר כל זה היה בכל זאת פשוט יותר. האדם גדל בחיק חבורתו, ומדי פעם נפגש עם חבורות אחרות (אם באופן אישי ואם כחלק מכינוס תקופתי באירועי חג ומועד). גוף השייכת הרשתי עקב אפוא אחר הקבוצה הקטנה יותר (15-30 אנשים בשכבה ראשונה) ואחר הקבוצה הגדולה יותר (100-300 אנשים בשכבה שניה). ולא היה הבדל בין הקבוצה הנוכחת לגוף השייכות הרשתי - אלה היו אותם אנשים.

היום חפיפה כזו מצטמצמת בדרך כלל למשפחה הגרעינית (נניח 5 אנשים שהם בר־זמנית הקשרים **הזוגיים** המשמעותיים **והקבוצה** הנוכחת כקבוצה), ולפעמים גם מתרחבת בקהילות המקיימות אורח חיים משותף כמו יישובים קהילתיים וקומונות. מעבר לכך שתי הרשתות מתפצלות לשתי תופעות שונות, גם אם יש עם אזורי חפיפה ביניהן.

בפרק הנוכחי כשאדבר על ה"אנחנו" אתייחס ל"אנחנו" **הקבוצתי**, לא ל"אנחנו" זוגי. וכשאדבר על "אנו" אתייחס בר־זמנית לעם הרשתי הנובע מקשרים זוגיים, אבל גם לעם הרשתי הנובע **מקשר עם קבוצה** (או קבוצות), שכולל בתוכו, מן הסתם, גם אוסף של קשרים זוגיים, שהרי בדרך כלל אנשי הקבוצה גם מקיימים אינטראקציה זוגית ביניהם.

קבוצתיות בריאה ושייכות פצועה

הקבוצה היא הייצוג השלם ביותר של השייכות - הקרקע המזינה מתוכה גדל האדם להיות אדם. קשר זוגי, גם אם יש בו שייכות חזקה ואיכות מיוחדת וחיונית, הוא קרקע חסרה ללא העיטוף של הקבוצה.

ועם זאת, כעוצמת ברכתה של הקבוצה, כך גם מורכבות היחסים של האנשים עמה. ההתנסות בקבוצתיות לא בריאה, יצרה לאורך הדורות התנגדות וחוסר אמון אצל רבים, עד לכדי רצון לוותר מכל וכל על הקבוצתיות. קשר זוגי כן, ובמידה סבירה גם קשר משפחתי, אבל לא קשר עם קבוצה.

חשוב להאיר שבעוד שההתנגדות הזו מוצדקת לאור ההשפעה ההרסנית שיכולה להיות לקבוצה לא בריאה, היא מחמיצה את הצורך העמוק של האדם בתשתית של שייכות מקיפה כחלק מעמידתו הבריאה בעולם. קשרים זוגיים זה חשוב מאוד, אבל לא מספיק.

על זה נאמר "צריך כפר שלם כדי לגדל ילד אחד". ובכך הכוונה אינה רק לציין את מגוון האנשים השונים שאדם צריך לפגוש בחייו כדי לגדול באופן בריא, אלא גם את עצם המכלול הנוכח - השלם הקבוצתי, המייצר ביחד תופעה מגיחה של שייכות ונוכחות חזקה. לזה האדם זקוק בכל שלב בחייו, לא רק בילדותו.

היעדר של קהילתיות כזו, ועוד יותר מכך היעדר של קהילתיות בריאה, היא אחת הסיבות המרכזיות לשייכות הפצועה שרובנו נושאים עמנו, ואשר הפכה להיות לכוח דומיננטי המעצב את עולמנו. כמו בהתייחס ליכולות אחרות, היכולת לשייכות היא מעין איבר שצריך להתפתח בגיל צעיר בחיק קהילה כדי להבשיל למלוא בגרותו. ואם לא ניתנה לו ההזדמנות בגיל הקריטי, הוא עשוי להישאר נכה כל חייו[39].

לקבוצה יש מבנה

קבוצה איננה רק אוסף של פרטים (כלי המכיל את נוזל השייכות) - היא גם "ישות" בעלת מבנה פנימי מורכב ועשיר. אם האבולוציה ציידה אותנו במוח כה גדול אין זה כדי שנוכל לפתור משוואות במתמטיקה - אלא בעיקר כדי לפתור משוואות חברתיות. כלומר, כדי שנוכל להבין את מפת היחסים בתוך החבורה, לתקשר זה עם זה משמעויות, לשתף פעולה, ולאזן מתחים הקשורים לתפקידים

39 Porges 2008.

השונים בתוך החבורה. **הקבוצה-חבורה** היא השלם החי המשלים **למוחנו**, ומרחב האומוולט שבו הוא משגשג. כאן הוא זוכה למזונו הבריא ביותר.

אנשים שגדלו וחיים בתוך חבורה כזו, בדרך כלל זקוקים להרבה פחות מילים כדי לתקשר. מכיוון שהסביבה של החבורה נוכחת ומיידית, היא גם יוצרת **הקשר יציב** ומתמשך שבתוכו די בתנועת ראש, או בניואנסים מאוד קטנים של אינטונציה כדי להעביר מסר. מכיוון שהשלם ברור, גם כל "הפרעה" בשדה המשמעות נושאת זהות מובחנת, ולא צריך להכביר במילים. שלא כמו בתרבות שאיבדה מחוויית השלם, וזקוקה למילים רבות שתוכלנה לשאת משמעות גם מתוך ניתוק מהקשר אנושי כזה או אחר (אם כי אף פעם אין זה ניתוק מוחלט - שום מילה אינה מסוגלת לשאת משמעות בחלל ריק).

הצורך בזהות שבטית

אני רוצה להזכיר את ההקשר הרחב: לאנשים יש צורך עמוק **בזהות שבטית**. זו הזהות שאותה שוכחים בחיי היומיום כיוון שהיא כה מובנת מאליה ושייכת להקפה הרחבה ביותר.

באין שבט אמיתי, הצורך הזה נדבק לכל מיני דברים אחרים שיכולים להיות מהונדסים לחלוטין.

הצורך בזהות כולל בתוכו את הצורך להשתייך אבל אינו מתמצה בשייכות. **השייכות** היא החיבור, והמגע והתקשורת והאוקסיטוצין המציף את כל אלה. **הזהות** היא **הסדר והתכלית**.

ובכל צורותיה הזהות היא תמיד תחליף מסוים לשבט הקדמוני שנתלש ממקומו.

כזו היא הדת - תחליף מסוים לשבט שאבד (לפני כן מה שהיה לשבט בפועל, לא היה דת במובנה האוניברסלי אלא דרך חיים אמונית פולחנית) - וכזו היא הלאומיות שהחליפה את הדת, והתגלמה במבנה המדינה המודרנית.

משבר המשמעות

המודרנה שסחפה את העולם בערכיה הליברלים-חומריים, גם הביאה עמה **משבר משמעות** שמתבטא בין השאר באובדן החיוניות. בהיעדר הזהות השבטית הבריאה המסננת את הריבוי התוקף את האדם מכל עבר, ועוזרת לו להבין מה חשוב ומה ראוי, הוא איבד הרבה מתנופתו ויכולתו לייצר משמעות.

(זה מה שקורה כשכל הצבעים נמזגים למקום אחד ומתערבבים לכדי צבע אפור-חום בלתי מוגדר - דיכאון). אין הוא יודע מי הוא ומה חלקו. הוא לא פנוי להקשיב להדרכתו של השלם הגדול ממנו, וגם אם היה פנוי, לא ברור מה היה שומע בעת הזו. ומכיוון שזהותו **הפכה לבעיה**, היא החלה להעסיק אותו במשרה מלאה, הפכה לפרויקט חיים. ועכשיו בוודאי שהוא אינו פנוי להקשיב לשלם האורגני.

ואולם, אף על פי שאני מדבר על **משבר המשמעות** במונחים של המודרנה אני חושב ששורשיו מרחיקים אל העבר, לאותה עת שבה האדם ניתק את עצמו מהטבע, ואיבד את הרגישות למרקמו האורגני.

ואולי גם הדבר הזה עצמו - הניתוק מן הטבע - לא התרחש בחלל ריק. אמנם היו כל מיני נסיבות היסטוריות שאילצו רבים לעזוב את היער (ארחיב על כך בשני הפרקים האחרונים), אבל אלמלא ניצנים של חוסר משמעות שהיו קיימים גם לפני עשרים אלף שנה, אולי הניתוק הזה לא היה הופך למגמה שסחפה את האנושות.

משבר המשמעות הוא משבר השייכות

אף על פי שנדמה שאת המשמעות יש לברר באמצעים שכליים, בסופו של דבר זה **הלב** המרגיש שנותן את הטעם ומנכיח את המשמעות. כשאדם משובץ בתוך מרחב של שייכות ו"ריאות השייכות" שלו פנויות לנשום את האוויר שלו (ובעקבות פצעי השייכות לא תמיד הן פנויות, ולא די שיהיו אנשים מסביב כדי **להרגיש חלק**), הוא לא חש חוסר משמעות גם אם אינטלקטואלית שום דבר לא נפתר.

משבר המשמעות הוא אפוא משבר השייכות.

וכאמור, כדי שהשייכות תהפוך לעניין **בר־קיימא** המברך את האנשים במשמעות, לא די בחבורה של אנשים קרובים הנפגשים יחדיו - יש צורך גם בזהות השבטית המצדיקה את המפגש הזה ומשבצת אותו בתוך הקשר רחב ויציב.

קבוצת שייכות - הרצף בין ה"אנחנו" ל"אנו"

עד עכשיו תיארתי את ה"אנחנו" וה"אנו" כשתי תופעות מובחנות - מצד אחד **אני ואתה** הנוכחים יחדיו (אנחנו) מצד שני **אני והוא** שלא נוכחים עכשיו ביחד אבל שייכים זה לזה באופן כלשהו (אנו) - אבל יש מובן שבו אפשר לדבר על ה"אנו, וה"אנחנו" **כשני קטבים**.

הביטו בחבורה הקדמונית: הם שוהים ביחד במרחב פיזי מסוים אבל רק לעיתים רחוקות הם מתיישבים יחדיו סביב עניין אחד. בדרך כלל אפשר למצוא זוג אחד מסתודד במקום אחד, וקצת הלאה משם שלושה אחרים משוחחים, ולא רחוק משם ארבעה חופרים ביחד, וכן הלאה. כל אחד עסוק בענייניו. ועם זאת, כל אחת מן ההתקבצויות הללו קורית בקרבת התקבצויות אחרות, לפעמים תוך שמירה על קשר עין, לפעמים תוך שמירה על קשר קול, או דרגת קרבה כזו או אחרת. אף על פי שהם לא מקובצים לקבוצה אחת צמודה - **אנחנו** ברור ומוגדר - הם בכל זאת קבוצה אחת, השומרת על **נוכחות רופפת** משותפת. אם קורה משהו לזוג בקצה הרחוק, רוב האחרים יבחינו בכך מייד.

הקבוצה הזו היא דינמית. היא מתפרקת ומתרכבת מחדש באופנים שונים. לפעמים היא משתרעת על פני שטח נרחב (לפעמים גם אחדים מחבריה בכלל מתנתקים ממנה לכמה ימים), ולפעמים היא מתכווצת חזרה. זהו ארגון **נושם**. ההתקרבות משרתת את האפשרות להתרחקות בטוחה, וההתרחקות משרתת את הרצון להתקרב מחדש. שיווי המשקל המאוזן והדינמי הזה בין קרוב לרחוק, הוא חלק מלכידותה.

כשכולם יושבים ביחד ועושים דבר אחד במשותף - זה הקוטב של **האנחנו**. וכשכולם רחוקים זה מזה הם עדיין חלק מגוף קבוצתי המהווה את **האנו**. את הקוטב **הקיצוני** של הגוף הזה אפשר לדמיין בתור המצב התאורטי שבו כל אחד מבני החבורה מפוזר **במקום אחר בעולם**, ועדיין הם שומרים על גוף "אנו" אחד - רשת של צינורות המחברת ביניהם. במיוחד אם זה פיזור זמני לצורך איזשהו עניין, ומייד ישובו להתכנס. במציאות היומיומית חייהם כקבוצה נעים בין שני הקטבים הללו, ובכל רגע שנעצור לבחון את מצבם נוכל לזהות מזיגה של שני המרכיבים הללו, **אנחנו ואנו**.

חוויית האנחנו ותחושת האנו

חוויית-אנחנו נוכחת וברורה יותר, ואילו **תחושת-אנו** היא מעט חמקמקה.

תחושת האנו (שבמובנים מסוימים מתלכדת עם התודעה השבטית) עשויה לחזק את חוויית **האנחנו**, וחוויית **האנחנו** עשויה לחזק את תחושת **האנו** - **אם וכאשר** שני הממדים הללו אכן נפגשים.

אבל לא תמיד הם נפגשים, ובעולם המודרני, עוד פחות.

על ה"אנחנו" יותר קל לומר שיש לו "**נשמה**" **קולקטיבית** הקשורה בשייכות הנוכחת, משמע, **בשלם האנרגטי** הנוצר מעצם המפגש. דבר זה הוא ברור ומוכר ומורגש לכל מי ששהה בחבורות.

ל"אנו" יש "נשמה" קולקטיבית הקשורה **לתיבת התהודה**, שבין היתר מתבטאת ביכולת של האדם לקלוט דברים דרך ה"גוף השבטי" שלו (והיכולת של הגוף השבטי לקלוט דברים דרכו).

כששתי ה"נשמות" הללו מצטלבות במקום אחד, כמו שני חושים שמצטלבים, אפשר לדבר על **זהות שמתעוררת למודעות**. המודעות הזו, בתורה, יכולה לתמוך בביסוס של זהות בריאה, או להפך, ליצור בלבול: מי אנחנו בכלל? ולא תמיד ברור מה מעודד יותר את התעוררותה של **המודעות** הזו - ההתנגשות בין **האנו לאנחנו**, או ההתאמה ביניהם.

שלושה ממדים של חוסן

מכל מקום, הדגש שלי בפרק הנוכחי הוא על **הקבוצה הנוכחת** - על ה"אנחנו" ומה שמאחד אותו, ורק באופן עקיף על ה"אנו".

מה אפוא מעניק **חוסן** לקבוצה? מה עושה קולקטיב לקולקטיב חזק?

לפני שאני מפרט, כדאי להתעכב על המושג "**קבוצה חסונה**" - באיזה מובן היא חסונה?

מובן אחד הוא פשוט ומתבקש ונוגע **ללכידות** של הקבוצה. האינטגרציה גדולה, היכולת לשתף פעולה, האחדות נוכחת, והשלם שלם יותר ועמיד יותר בפני הפרעות חיצוניות.

מובן אחר נוגע לאופיו ואיכותו של **תהליך התמרה** הרציף מ"אנחנו" ל"אנו". משמע, האופן שבו **האנחנו** החזק משאיר אחריו עקבות ברורים שלא נעלמים כשה**אנחנו** מתפזר. הקבוצה ממשיכה להתקיים בתור תיבת תהודה, מכל ל"נשמה" גם כשהקבוצה אינה נוכחת. לצורך העניין אפשר לדמיין קבוצה שהיא מאוד נוכחת ומאוחדת, אבל מסיבות שונות אינה משאירה עקבות של **אנו** - כשהיא מתפזרת פיזית היא גם מתפוגגת.

ולבסוף, יש מובן שבו הקבוצה חזקה כיוון שהיא מוצבת בתוך הקשר גדול ממנה, ומוצבת באופן כזה שמאפשר לברכה של הגדול ממנה לזרום גם אליה.

היא אינה מנותקת ממעגלי השייכות הרחבים יותר כאי מבודד, אלא מהווה מרכיב בתוך שלם גדול ממנה. למעשה בתוך שרשרת של "שלמים", שבו כל שלם מברך את השלם שתחתיו, וכך עד לקבוצה הזו ממש. ומכיוון שהיא משובצת כך בתוך הסדר העולמי, אז היא גם עמידה לאורך זמן. חוסנה לא קשור רק בחומריה הפנימיים, אלא גם במיקומה בתוך המציאות. בשונה, נניח, מקבוצה שלא משולבת בקווי הזרימה של הסדר הזה.

כל מרכיב חוסן בפני עצמו תומך בקבוצה, אבל בקיומם המשותף הם מחזקים זה את זה, ותורמים אף יותר לקבוצתיות חזקה. הלכידות הקבוצתית תורמת לקיימות של תהליך ההתמרה ולזיקה לשלם גדול יותר, והזיקה לשלם הגדול תורמת ללכידות ולתהליך ההתמרה.

והנה בכותרות עוד כמה תכונות של קולקטיב חזק: יש בו שייכות, ובקיומו הוא מאפשר קילוף של תודעה כוזבת, הוא תומך בהעמקה ובמשמעות, ומהווה בית לשכינה ומנכיח את הנסתר, ותומך בשקט של היחיד, ומאפשר חקירה ולימוד, ומייצר מרחב ידידותי, ומעודד כל יחיד לעשות את חלקו. כשכל התכונות הללו מתנקזות למקום אחד, הרי הם עדות לחוסנו ובריאותו של השבט.

מה מחזק את השלום של הקבוצה?

מה תומך ומעודד את קיומו של **החוסן הקבוצתי**?

קודם כל, אלה אותם הדברים שתומכים **בנוכחותה** של קבוצה, על פי העיקרון המנחה שככל שקבוצה היא **נוכחת** יותר (ככל שיש לה יותר רגעי נוכחות, ורגעי נוכחות חזקים) כך היא חזקה יותר ובת קיימא יותר.

אבל לא פחות חשוב הוא האופן שבו מתורגם **האנחנו לאנו**. התרגום הזה קשור לזיקה ששומרת הקבוצה אל מה שרחב ממנה - לסיפורה ותפיסת עולמה.

על דרך הסיכום ובכותרות, הנה דברים שונים שתומכים **בחוסנו** של הקולקטיב: **החופש של היחיד לצאת ולבוא** (שזה אומר שיש לו גם לאן לצאת, וגם שמברכים אותו בצאתו ומברכים אותו בבואו), **התמסרות** של אנשים אליו (**לא השתעבדות**), **מרכז** ברור הנמצא בתהליך מתמיד של התבררות, **חזון** שסביבו מתלכדים האנשים, תחושה של קדימה ואחורה, מאיפה ולאן, פרקטיקות מאחות המזכירות ומחזקות את השלם, פרקטיקות של התמודדות עם קונפליקטים, רגישות לצרימות ופרקטיקות להנחתן על השולחן, שפה משותפת ומתפתחת,

סיפורי מורשת, מקום לאחרות, ומקום נכון לאחרים, מנגנונים של הצטמצמות והתרחבות בלי לאבד את העיקר, יחס בריא למנהיגות, קשר בריא לשלמים אחרים ולכללות הטבע.

ה"אנחנו והם" כהטיה פסיכולוגית

בניסוי בפסיכולוגיה חברתית, סטודנטים שבאו לשיעור התיישבו באקראי על הכיסאות הירוקים והכחולים שהיו באולם. תוך כדי השיעור, המרצה החל להתייחס אל ה"ירוקים" וה"כחולים" כאילו היו שתי קבוצות, ודי היה בהתייחסות זו כדי להתחיל ליצור **זהות קבוצתית**, אשר התבטאה בין היתר גם **בהתנגדות** לקבוצה השנייה. בראיון שלאחר השיעור התברר שחברי כל קבוצה זיהו את חברי קבוצתם כחכמים יותר, סבלניים יותר, נחמדים יותר מבני הקבוצה האחרת[40].

ההטיה הזו רלוונטית לכל קבוצה שאדם מוצא את עצמו בה, בלי קשר להיסטוריה או למכנה משותף כלשהו או לרשת קשרים ממשיים. אחרי חצי שעה של שהות בקבוצה מסוימת של אנשים שהוא **לא** הכיר לפני כן, הוא כבר מזדהה עמם יותר מאשר עם הקבוצה השכנה, שנוצרה גם היא במהלך חצי השעה האחרונה, ואשר בה יכולים להיות אנשים קרובים יותר אליו במחשבה ובמנהגים.

שוב, לחלוקה הזו אין "הצדקות" - היא אינה מבוססת על **רשת היכרות**, ולא על **קשרי גנטיקה ומסורת**, ולא על **שותפות רוחנית**, אלא רק על **אינסטינקט ביולוגי** להתלכד ביחד, ואם יש קבוצה אחרת ברקע, להתלכד כנגדה.

ומשתמע מהתאור הזה שכל עניין הזהות הוא **הטיה פסיכולוגית**, מעוגנת בהורמונים, שאולי לא כדאי להתייחס אליה יותר מדי ברצינות. יום אחד הוא תופס מישהו אחד כבן קבוצתו, יום אחר מישהו אחר. זה הכול בתפיסה, בדעה הקדומה.

האם זה הכול?

---

40 מחקרים דומים נעשו במסגרת "פרדיגמת הקבוצה המינימלית". (Tajfel, 1974)

אנשים נוכחים ואנשים מחוברים

עיקרון **הקרבה** שהצגתי בפרק הקודם קובע שאכפת לי ממי שקרוב אליי. סבלו של מי שאני פוגש בעיניים נוגע לליבי יותר מסבלו של מי שאינו נוכח, על משקל **רחוק מן העין רחוק מן הלב**.

לאור אמירה זו יש בעצם שני סוגי אנשים שיכול להיות לי אכפת מהם: ישנם האנשים שנוכחים אתי עכשיו, לא משנה מאיזו סיבה התכנסנו, וישנם אנשים שאמנם לא נמצאים אתי כאן, אבל הם חלק מן הרשת האזורית שלי. בשני המקרים מדובר **בקרבה**, אם כי מסוג אחר.

כאמור, בעבר, שני סוגי הקרבה הללו התמזגו לאחד - האנשים שאדם פגש היו בדרך כלל בני חבורתו, חלק מן ה"אנו" שלו שנוצר מרבדים של הרבה מפגשי אנחנו בעבר. בעולם המודרני כל זה התפצל לשני סוגים, והיום אדם יכול למצוא את עצמו בקרב קבוצת אנשים שמעולם לא פגש לפני כן, ולכונן אתם "אנחנו" חזק גם אם לא ברור איך והאם בכלל יהפוך אי פעם ל"אנו".

תנופת ההתמרה מ"אנחנו" ל"אנו"

מה מאפשר **לאנחנו** חזק להפוך **לאנו** יציב?

אפשר לומר **שבאופן טבעי כל אנחנו שואף להפוך לאנו**, וככל שהוא חזק יותר הוא עתיד להשאיר עקבות ברורים יותר של **אנו**. אבל לפעמים לא די בעוצמה, צריך גם שתהיה **זיקה**, וצריך שלא יעמדו יותר מדי מכשולים בדרכה של **תנופת ההתמרה**.

וכך, פעמים רבות, העיקר הוא למצוא את ה"**תירוצים**" להסרת המכשולים: אנחנו רוצים להפוך את האינטימיות שאנו חווים עכשיו בקבוצה למשהו בר קיימא יותר, אבל זקוקים להצדקה. יש הרבה תירוצים למה **לא** לעשות זאת, וצריך לפייס אותם לפני שנוכל להתמסר למה שליבנו מבקש.

ולפעמים צריך גם לפנות דרך לתנופת ההתמרה באופן אקטיבי יותר כמו על ידי טקסים כדוגמת חתונה.

אחרי שזה נאמר, כדאי להעיר ולסייג: אולי בכל זאת לא כל **אנחנו** שואף להפוך **לאנו**. אבל, בכל אופן, כשיש **אנחנו חזק**, נראה שזה הכלל.

תחושת האחווה לא מעידה בהכרח על "אנו"

ואם כן, תחושת האחווה מאשררת ומתקפת את קיומו של "אנו" קודם אך לא בהכרח מעידה עליו.

תחושת אחווה גדולה יכולה לקרות גם ללא אנו קודם כלל, ובכל זאת להיות בעלת משמעות רבה לגבי תחושת האנו ובלבול הזהות הקשור בה. היא שולחת את האנשים לחפש את הבסיס ההיסטורי המחבר ביניהם, גם כשבפועל אין כזה.

אפשר לקחת דוגמה מקשר זוגי. מפגש אינטימי בין שני אנשים יכול ליצור משיכה וקרבה גם אם הם לא ממש מכירים, אבל זוגיות ארוכת שנים זקוקה להתבססות ה"אנו" באופן בר קיימא יותר. העובדה הזו, שידועה באופן אינטואיטיבי לנאהבים, שולחת אותם לא פעם לחפש את שורשיהם המשותפים עד כדי הכרזה שהם היו מחוברים מאז ומתמיד גם בלי שהכירו זה את זה (אולי אף בגלגולים קודמים).

האנחנו מחפש לו בית בתוך האנו, ולצורך העניין הוא גם ימציא אותו. אף על פי שמצד עצמו, מצד החוויה הנוכחת, הוא מהווה בפשטות בריכה מקומית של שייכות מעצימה וממלאת.

ומה שנכון לגבי זוג נכון לגבי קבוצה. אנשים המטפחים אנחנו משותף, ימצאו את עצמם מספרים סיפורי מורשת, בניסיון להשליך עוגן לתקופה עתיקה. לפעמים אלה סיפורים המתייחסים לאירועים היסטוריים שקרו, אבל לעתים קרובות אלה סיפורים מומצאים שבאים ליצור שורשים בזמן המיתולוגי, ולהוות כך השראה שתעזור להסיר את המכשולים בדרך להתמרה מאנחנו לאנו (ובחזרה).

כשאדם עושה למען קהילתו

בפרק הקודם תיארתי את ההשפעה של הנתינה על האכפתיות, והצגתי זאת כאחד מחוקי האכפתיות המשפיעים על קשרים בין שני אנשים. כשאדם נותן לזולתו, הוא יחוש מחובר אליו יותר.

הכלל הזה נכון גם ביחס לנתינה של האדם לקבוצה. כשאדם אומר או עושה דברים בעלי עומק עבור הקהילה או השבט שלו הוא מחזק בכך את הקהילה וכוחה. לכאורה הוא מחזק רק את הקשר האישי שלו אל הקבוצה, אבל בפועל,

כמעט תמיד, בהתמסרותו, הוא גם מחזק את הלכידות בכלל והנכונות של אחרים גם הם להתמסר לקבוצה. ממילא הוא מחזק את כוחה כתיבת־תהודה לקלוט איכויות מסוימות, והקהילה, בתורה, מברכת גם אותו, ומעמיקה את תנופתו, ומטפחת את איכויותיו והקשבתו. היחיד והקבוצה הופכים לשני קטבים של תנועה אחת.

התמסרות והקרבה עצמית

אנו מכירים את נכונותה של האם לסכן את חייה כדי להציל את ילדיה - התופעה נפוצה גם בקרב החיות. אפשר גם להבין את הנכונות של אדם להקריב את עצמו למען חבורתו. החבורה היא חלק נכבד ממי שהוא, והתמסרותו לשלם בזמן של שלום יכולה להגיע לכדי הקרבה בעת חירום. בעבר, ללא חבורתו, סיכויו להמשיך לשרוד היו קטנים, ואפשר להבין את רצונו לקיים את השלם הזה בכל מחיר. מה גם שלא מדובר רק בשרידה פיזית, אלא בהתקיימות משמעית[41].

בהתמסרותו לחבורתו, ובדרגה מסוימת גם לשבטו, הוא מרגיש שהוא מתמסר לישות בעלת נשמה - למעשה לנשמה שהיא עיקר נשמתו שלו. עצם ההתמסרות תומכת בתחושה הזו, שהרי בזה הוא נעשה שותף פעיל בכינונה.

אפשר גם להבין שאדם שיש לו "ריאות" שייכות מפותחות (שהתפתחו בחיק קהילה בריאה), מכליל מחבורתו שלו ועשוי למצוא את עצמו מקריב את חייו למען קבוצת אנשים מקרית שאין לו שום קשר של ממש איתם (כמו אדם שנחלץ לעזור לקבוצת מטיילים שנלכדה).

בפרשנות אחת הקרבתו זו תהיה טעות בזיהוי (אלה לא באמת בני שבטו, הוא התבלבל), ובפרשנות אחרת - מכיוון שהם חלק מן האנושות, הרי שהם גם אחיו ואחיותיו.

על פי הפרשנות האחרונה, עצם ההתמסרות מעידה על יחס בריא, ואם לא נדקדק בפרטים ובהבחנות, הרי שהיא העושה את העם לעם - היא זו המסוגלת לחולל את הנס של יצירת השלם מאוסף של פרטים. אולי הקבוצה המסוימת הזו אינה חבורתו, אבל הוא עושה אותה כזו באקט התמסרותו, שבמקרי קצה הופכת להקרבת נפש.

---

41 אליס מיליר, בספרה "הדרמה של הילד המחונן" מתארת את האופן המורכב שבו ילדים מוותרים פסיכולוגית על עצמם כדי לאפשר למשפחתם השלמה להתקיים.

קורבנות אדם

אם אדם בעצם התמסרותו, עוזר לעשות את העם לעם, ואם היו יחידים לאורך ההיסטוריה, מנהיגים בדרכם, שהקריבו את חייהם למען שלמות עמם, אפשר להבין כיצד מתוך בלבול בין סיבה למסובב, התפתחה המחשבה שעצם **הקרבת אדם** עשויה להחזיר את השלמות לקבוצה מתפוררת או הנמצאת תחת איום העלול לפוררה.

מקרים של **הקרבת קורבנות אדם** התרחשו שוב ושוב לאורך ההיסטוריה (נראה שלא היו הרבה תרבויות מפותחות שמקרים כאלה לא קרו בהם, כולל היהדות שחקקה איסור מפורש לכך), והם ביטאו בלבול שהחמיץ את העיקר - דהיינו שמה שמלכד את הקבוצה אינו עצם אובדן החיים, אלא **הנתינה המתמסרת** ממקורה החופשי. זו **האהבה**, המחוברת לתפיסת השלם, שעוזרת ללכד את העם, לא אובדן החיים. סתם כך לזרוק אדם מעבר לצוק, לא יועיל.

אחרי שזה נאמר, אפשר לראות שלפעמים, מסיבות אחרות, עקיפות ועקומות, זריקת אדם מצוק בכל זאת עשויה לתרום לליכוד העם, אמנם במחיר רוחני כבד.

מדובר בעשייה משותפת, עמוסה במשמעות, כרוכה בחיים ומוות, שאנשים יכולים להתלכד סביבה הן כדי לשחרר לחצים אישיים, הן כדי **לחלוק אשמה** באופן שעושה את כולם לשותפים. אירועים קהילתיים כאלה מאחדים אנשים[42].

אלא שזה סוג של איחוד שמשאיר אותם גם מוגבלים לגבי המשך התפתחותם כישות של "אנו". **האנו** שלהם, נעשה כך, **למבוי סתום** שמקשה על יחידים להיחלץ ממנו, ולהוביל את עמם בדרך חדשה. לשם כך יהיה על אותם יחידים לשנות את עצם הכיוון שהתחיל להתפתח בעקבות הקרבת קורבנות האדם.

ההתמסרות והאחווה

אנחנו בנויים להתמסר לקבוצה שעימנו.

ההתמסרות ההדדית יוצרת תחושת **אחווה**. מבחינה ביולוגית ניתן לזהותה עם "**בריכת האוקסיטוצין**" - הורמון המופרש בגוף האדם ותומך בהיקשרותו והתקרבותו (כך בקשר בין אם לתינוקה).

---

42 כך הסקילה של העבריין בעבר - כולם שותפים במותו ונושאים את נטל האשמה.

אבל האחווה כמובן הולכת רחוק יותר מזה: ישנה הכרה מודעת **בהדדיות** - אחד למען כולם וכולם למען אחד. ההכרה שזה המצב בחבורה מסוימת, עוזרת להתמסרות של כל יחיד, וליצירת "בריכת האוקסיטוצין" המשותפת, שיש לה **ממד מוחשי** ומשכנע, אשר בתורו מחזק ומאשש, ונותן בשר **להדדיות**, ותחושת אמיתיות ל"אנחנו".

יצר האחווה ממהר לפעול בחפץ לב אם רק יש תירוץ מספיק טוב לקיומו. הוא מחפש את ההזדמנות להשיל את מעטה החשדנות וחוסר האמון הנפוץ כל כך, ומוכן בכל עת להחיל את **מלאות החבורה המשמעית** על כל קהל שנמצא בסביבה. ולא תמיד אנו מדקדקים מי זו החבורה הזו ועד כמה יש לה זהות קונקרטית ומוגדרת. מקורותינו האבולוציוניים שהולכים מאות אלפי שנים לאחור, גורמים לנו להניח על הקבוצה **שעימה אנו נוכחים** את תחושת ה"אנו" העתיקה (השלם שהוא תיבת תהודה), וללכד אותה באקט התמסרותנו.

המניפולציה של תחושת האחווה

היכולת לקחת חלק בקבוצה של שייכות, לתרום לה ולקבל ממנה מענה, היא ברכה גדולה, אך את תחושת האחווה ניתן **לתפעל** ולנצל למטרות שלא קשורות לנשמתה של הקבוצה, ולא דווקא מברכות אותה או את העולם. מפעלי תעשייה המבקשים לשמור על פריון העבודה, עשויים להשתמש בכלים של **גיבוש קבוצתי** וזהות קבוצתית, כדי לחזק את נאמנותם של עובדיהם. החל מתלבושת אחידה, סיפורי מורשת, סמלים, ימי גיבוש, תעמולה וכדומה. כל זה מגביר את תחושת ה"אנחנו" - שזה כמובן עניין **אנרגטי ממשי** מאוד - אבל אגב כך טוען לקיומו של "אנו" שאמור לתמוך **באנחנו**, ולהיות הבסיס ל"עם" שכלל לא ברורה הקיימות שלו מעבר למעגל האינטרסים של מי שיצר אותו.

טוב שעובד במפעל קוקה קולה ירגיש אחווה עם האנשים העובדים לצדו מטעם זה שהם כולם חלק מן האנושות ועצם שיתוף הפעולה והקרבה ביניהם מחממים את הלב ומוסיפים טוב לעולם, אבל יש לחשוד בתחושת הגאווה שלו על היותו "עובד קוקה קולה מסור", העושה אותו עוין לעובד של "פפסי קולה". על זה כבר נאמר שהרבה מן המלחמות בעולם קשורות לבלבולי זהות.

וכמובן, אין צבא מודרני, שלא עושה שימוש במניפולציות כדי לחזק את הזדהות חייליו, ועמה את נאמנותם. ובין היתר הוא עושה כן על ידי יצירת גאוות יחידה לחיל מסוים.

האם יש נשמה לעם של אוהדי קבוצת כדורגל?

רובנו נוכל להבין - גם אם לא תמיד להזדהות - אנשים שחשים את "נשמת" עמם, ומוכנים למסור את נפשם למענו. נסתכל ביתר חשדנות על **אוהדי קבוצת** כדורגל המתייחסים לנשמת-עמם (אף על פי שגם כאן תחושת האחווה יכולה להיות מאוד חזקה). אבל האם באמת ההבדל כה עקרוני?

על פי פרשנות אחת **אין כל הבדל**. בשני המקרים מדובר **בהטיה פסיכולוגית** שאינה קשורה למציאות. אין שום דבר אמיתי שמלכד את כל אוהדי מכבי מלבד הצורך העמוק להשתייך והסיפור המשטח את ההבדלים ומעגל את הפינות, והם אינם שונים בזה גם מעמים יותר קלאסיים, כמו העם הצרפתי או העם היהודי - גם זו הטיה פסיכולוגית.

על פי פרשנות אחרת, **כמובן שיש הבדל**; קבוצת אוהדי כדורגל היא קבוצה מקרית, הקשורה לעניין לא חשוב במיוחד, ואין להשוותה לתחושת השבטיות המעוגנת בהיסטוריה ממשית, מסורת, מנהגים, ותכונות גנטיות ואתניות האוגדת ציבור לכדי עם.

ויש פרשנות חומלת יותר, שאומרת **שבסדר הנכון** (כאשר החבורה משובצת בתוך שבט, והשבט משובץ במחוז וכן הלאה), תחושת האחווה המקומית היא חלק מאחווה מקיפה הכוללת את כל בני האדם, ומתוך תחושת השלם האחווה גם "נשפכת" על הפרטים, מדרגה אחר מדרגה, השתלשלות אחר השתלשלות.

במובן האחרון הזה, האפשרות שתהיה לעם האוהדים נשמה של עם, היא פשוט נגזרת מן הנשמה הכללית, שיכולה להימזג **לכל ציבור של אנשים המקיימים מכל יציב וברור מספיק** כדי לקלוט את הנשמה הזו.

זה חלק מסדר אורגני מקיף - אם תרצו מאלוהים הנוכח בכול. ובזה אין הבדל עקרוני בין עם "קלאסי" כמו העם הצרפתי, לעם האוהדים. ואם יש הבדל הוא קשור יותר **ליציבות ועומק המכל** - עניין של מידה ולא של מהות.

השתלשלות הברבה

כתבתי: "בסדר הנכון האחווה המקומית היא חלק מאחווה מקיפה" ואני מדמיין עיגולים קונצנטריים המוכלים זה בזה, כך שנשמה של כל ציבור היא **פיסה במקומה**, והשתלשלות מן הנשמה הגדולה.

במקביל ניתן לראות כיצד מעגלי זהות שאינם במקומם הנכון "דורסים" זה את זה, יוצרים גלים מתאבכים שמפריעים זה לזה ומעכבים את זרימת הברכה. את הבלבול הזה אפשר לנצל ליצירת **איים מבודדים** של שבטיות מנותקת, כתות המסתגרות בפני העולם, ומקבלות את הגדרתן מתוך "המלחמה בעולם".

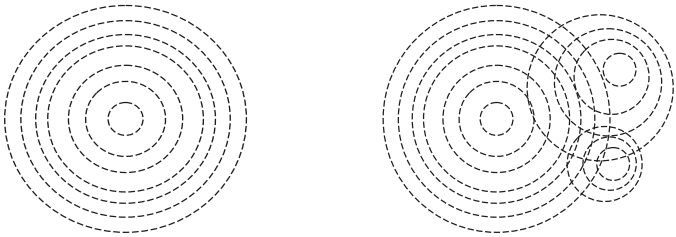

כתות אלו, מכיוון שאינן יושבות במקומן בתוך סדר ההשתלשלות של הנשמה הגדולה, שוב אינן מכל שנמצא בתוך הים וממשיך להיות מוזן ממנו, אלא מכל שהוצא ונותק מהים, וכעת הוא ממשיך להתקיים מכוח תהליכים פנימיים והטיות פסיכולוגיות ודעות קדומות, ואולי גם מתוך **התמסרותם התמימה** של אנשים, שהם עצמם ממשיכים להיות מחוברים לעולם, וכך מכניסים גם לאותה קערה מוגבלת משהו מרוחה של האנושות הגדולה.

שבינה ושייכות

הרעיון הזה שאני מפתח כאן - שכל קבוצה יכולה להיות מכל לנשמה הכללית, ובמובן הזה לזכות באופן מסוים בנשמה ייחודית משלה (אם כי היא תמיד נגזרת וצריכה להיות מחוברת למקורה) - מתייחס **לקבוצה נוכחת**, ובעצם זו דרך אחרת לדבר על השייכות.

את השייכות תיארתי כמעין נוזל הנוצר מעצם ההתקבצות של אנשים יחדיו, והיא מעידה על רשת התקשורת שמתחילה להיארג באופן ספונטני כשאנשים משתפים פעולה זה עם זה או אפילו רק נמצאים יחדיו. האיכות הזו של תקשורת המלכדת אותם לכדי שלם, מייצגת ממד הפותח מרחב משמעות חדש שבתוכו הקבוצה מקננת.

מרחב המשמעות הזה מפכה מבפנים בצורה של **שייכות**,

ומחלחל מבחוץ בצורה של **שכינה**.

אלה שתי תופעות משלימות. שתי דרכים לדבר על אותה תופעה.

תחושת **האחווה** שעליה הרחבתי את הדיבור בפרק הנוכחי אמנם מתכתבת עם תחושת השכינה, ובכל זאת היא שונה ממנה. ומכל מקום, כל זה עדיין אינו עונה על שאלת מהותו של **האנו** החורג מן הקבוצה הנוכחת. גם אם קבוצה מקומית יכולה להיות מכל לשכינה, ובמובן זה להיות חלק אלוה ממעל, מה מעמדו של קולקטיב שאינו **קבוצה נוכחת** - האם גם לו יכולה להיות "נשמה" הנגזרת מן הנשמה הגדולה?

האחווה והסימנים

על כל פנים, **האחווה** נתפסת בסימנים והסימנים מעודדים אותה.

אנשים המתלבשים באופן דומה, ושרים את אותם שירים, ועושים את אותם טקסים, מרגישים קרובים זה לזה מעצם השותפות הזו, והסממנים החיצוניים הללו נעשים לסמל המזכיר ומאשרר את השייכות. אדם רואה את הדגל, שומע את ההמנון, ודמעות עולות בעיניו, אות וסימן לחמימות הלב המציפה אותו בשייכות.

אבל כל הסממנים הללו, בעודם מחזקים את המכל, אינם זהים לנשמת העם ואינם עושים אותה. הנשמה היא הרוח המלכדת שמקורה תמיד אחד, וקודם לכל סממן. הסממנים הם רק עוד היבט של תהליך ההכשרה שעוברת הקבוצה בדרכה להיות מכל מתאים לשכינה.

האחווה והאויב

היום ידוע שה**אוקסיטוצין**, לצד זה שהוא מייצר **לכידות קבוצתית** והתנהגות פרו־קבוצתית, גם יוצר תוקפנות כלפי אנשים מחוץ לקבוצה. לעובדות האובייקטיביות הללו יש מציאות נפשית אותה אנו יכולים לחוות באופן ישיר: ה"**ביחד**" **שלנו מתחזק נוכח אויב משותף**. במובן מסוים זו **תנופה אחת** - האחווה שאנו מפנים כלפי פנים היא גם ההתייצבות המשותפת נגד החוץ.

יש לכך דוגמאות רבות גם מן החיים האישיים: **ההתנגדות** החוצה מולידה אחווה פנימה, **והאחווה** פנימה מולידה התנגדות החוצה. לו זה היה רק אני ואתה, והיינו נאלצים לפגוש זה את זה, אולי לא היינו מתקרבים כמו שאנו מתקרבים כשאנו עומדים **כתף אל כתף** ומביטים החוצה. הכוח שאנו מפעילים כלפי חוץ, **ביחד**, כדי לדחוק החוצה את האיומים, דוחק אותנו זה אל זה ומקרב אותנו - זו **תנועת מספריים אחת**.

אחוות לוחמים

ואם כן, הדאגה ההדדית שקורית בתוך קבוצה של אנשים המחוברים זה לזה אם באופן מקומי ואם באופן יותר שריר וקיים, מתהפכת גם להיות לפעמים למהלך מתגונן מפני קבוצות אחרות. וזה מובן - על השלם צריך להגן מכל איום ומכל מה שנתפס כאיום.

שותפות לצורך התגוננות, כמו כל שותפות אחרת, אבל גם **יותר** מכל שותפות אחרת, יוצרת אחווה.

שותפויות כאלו יכולות להירקם בנסיבות שונות ומגוונות. לדוגמה, שותפות באיגוד עובדים הכולל בתוכו בני אדם מדתות ומגזרים שונים אשר פועלים במשותף להיאבק בבעלי המפעל. גם כאן יכולה להיווצר אחוות לוחמים. פועלי כל הארצות - התאחדו!

אבל, כמובן, אין כמו אחוות לוחמים הנוצרת בזמן **מלחמה**.

על אף מוראות המלחמה, לפעמים אפשר להתגעגע למלחמה רק מטעם הגעגוע לאחווה (אבל גם מטעם הגעגוע למשמעות, למשהו חשוב במרכז - לסדר וזהות).

ההערה על הזהות מתוקף איום משותף

בהקשר הזה כדאי להעיר שהעובדה שרוצים להרוג אותי מעצם זה שאני יהודי ובלי להכיר אותי בכלל, עדיין לא מעידה עד כמה הזהות הזו היא אכן זהותי (כביכול התוקף זיהה איזו אמת פנימית שאני סירבתי לראות).

גם אם זה נכון שלפעמים **אנשים מבחוץ** יכולים להעיד מי אני ולראות דברים שאני עצמי מתקשה לראות, לא צריך לתת יותר מדי כוח למבט הזה. לפעמים אלה פשוט **דעות קדומות** ועניינים לא פטורים של המבט החיצוני המושלכים עליי. לא צריך לתת לבלבולם לכפות עליי זהות.

בכל מקרה הרשות נתונה: העובדה שמישהו רוצה להרוג אותי בגלל שאינו מכיר אותי אינה מגדירה מי אני.

אחרי שזה נאמר אפשר לראות כמובן איך **שותפות גורל** מחברת בין אנשים. הנה מטוס שנחטף והובא לארץ רחוקה. האנשים שהיו במטוס הם בני כל הלאומים והדתות, אבל כעת הם כולם **חטופים**. כשהם מתבוננים זה בעיניו

של זה, הם מזהים זה את זה כשייכים באופן מובהק ל"חטופים", ומשתדלים לעזור זה לזה ולהתגונן ביחד מפני השובים שלא מתייחסים אליהם יפה. הם מרגישים שותפות גורל ואת **הערבות ההדדית** הנובעת ממנה, כולל תחושת אחווה שעשויה להתעורר. בכל אופן, האם נגזר מכאן ש"חטוף" הוא זהות מהותית אותה עליהם לשאת גם לאחר שהשתחררו מן השבי? האם נרצה להגיד שהחוטפים העמיקו לראות במבטם וזיהו את מהותם כ"חטופים" אף על פי שהם עצמם "התכחשו" לזהות הזו שלכאורה הייתה שם מלכתחילה?

לא, העובדה שאנשים מסוימים רוצים להרוג אותי כי אני יהודי או מכל סיבה קטגוריאלית אחרת אינה צריכה להגדיר את ה"אנו" שלי. אני לא יהודי בעל כורחי על פי מושגיהם שלהם על היהדות. **דעות קדומות** תמיד היו קיימות, ולא כדאי שתגדרנה את מי שאני ולמי אני שייך. אמנם אם רוצים להרוג אותי מטעם מסוים, ורוצים להרוג גם אותך מאותו טעם, אנו נעשים שייכים זה לזה מתוקף שותפות גורל - וזו לא סתם שותפות גורל אלא שותפות גורל מטלטלת ודרמטית המבדילה אותנו מעולם ומלואו - ובכל זאת, אין זו עדות ל"אנו" מהותי.

תחושת האחווה כתגובת יתר לניכור

וכך אני חוזר למסקנתי:

תחושת האחווה היא ממשית, אבל היא לא מעידה בהכרח על עומק היסטורי או על זהות משמעותית. לפעמים היא מבטאת פשוט את הנכונות **להרפות מהזרות על רקע של זרות גדולה יותר.**

אם שני בני אדם נפגשים בכוכב רחוק על רקע תרבות חייזרית, הם ירגישו אחווה. הם יוכלו לחלוק זיכרונות משותפים ולהרגיש קרובים גם אם בכדור הארץ היו עמים אויבים.

תחושת האחווה היא לא פעם תגובת יתר לתחושת הניכור. באופן חלקי תגובת יתר זו גם תורמת לעוצמה של חוויית ה"אנו־מול־הם". משמע, הבדידות של היחיד, ומצע השייכות הפצועה שבה גדל, מעודדים אותו להזדהות יתר עם השייכות הקהילתית ובאופן **סימביוטי** שאינו משקף את עומק השייכות הזו ובריאותה.

תחושת האחווה הזו אינה מעידה על זהות ברורה, גם כשהיא מוצאת לה עוגנים של שנאה כלפי שבט אחר.

שאלת האחווה הבריאה

ניתן לסכם ולומר שתחושת האחווה שאדם מרגיש לפעמים בתוך קבוצה, היא בר־זמנית דעה קדומה (חלק מן ההטיה של "אנחנו הם" שאין לה בסיס עמוק) ובמקביל גם **כוח דינמי ממשי** המבקש להחזיר את המערכת לאיזון וללכד את שרותיה.

ההתמסרות כשלעצמה היא דבר טוב, והאחווה שהיא מביאה היא ממשית ומברכת.

בשלב ראשון היא ממשית בקרב אלה **ששותפים באופן נוכח בשייכות**. הם אכן מייצרים שלם החורג מאוסף של יחידים. וכשהלכידות חזקה, היא יכולה גם להתפשט על עניינים שונים ומגוונים המייצגים את השותפות הזו ולעורר שלל רגשות, כמו תחושת האחווה כלפי הדגל, או כלפי תכונות ומנהגים המזוהים עם השבט, שאולי אינם מהותיים, אבל מייצגים ומסמלים את העם. מי שאוהב את עמו נוטה לאהוב גם את כל חלקיו וכל ייצוגיו. זו לא בהכרח "עבודה זרה" המעניקה יתר חשיבות לסמל, והיא אינה שונה עקרונית מתנועת יד שמזכירה לאהוב את אהובתו. שוב, תחושת האחווה הזו, לא משנה מה תירוציה, היא דבר מברך לכשעצמו. אבל, כשאנו מבינים שאדם יכול לייצר תחושת אחווה ושייכות עם קבוצות שונות ואנשים שונים ובנסיבות שונות ובמעגלים שונים, מן הראוי גם לשאול:

האם יש אחווה ראויה יותר מאחרת?

והרי ייתכן שיש תחושת אחווה שלא כדאי להתפתות אליה מכיוון שהשלם שהיא מזמינה לחבור אליו אינו דווקא טוב, או אפילו אם הוא טוב, הוא לא בהכרח **שייך אליי**, ובמובן הזה אינו **טוב לי**, ולהתמסר אליו יהיה בגדר עבודה זרה אשר תביאני למבוי סתום.

תחושת העם

ואם כן, הדבר הזה שיש שקוראים לו "תחושת עם" ויכול לבוא לידי ביטוי במוכנות "למות למען המולדת", אפשר שיתייחס לתחושת האחווה העולה מהקיבוץ האנרגטי של **אנחנו**, ואפשר שיתייחס למשהו עדין יותר הקשור לגוף התהודה של **האנו** ולממדים ההיסטוריים הקשורים בגוף הזה.

אבל אפשר גם שמדובר **בטעות בזיהוי**.

מה שמעלה שוב את השאלה: האם "תחושת העם" מבטאת זיהוי ממשי של "נשמת עם", או שמא מדובר בהטלה פסיכולוגית על המציאות הקשורה ברגש האחווה ובממדים סימביוטיים אחרים? האם הרגשת העם היא ביטוי לתפיסה ישירה או שמא עניין פסיכולוגי פנימי, צורך שהוא משכנע מספיק כדי "להמציא עם" גם אם אינו קיים במציאות?

ואולי יש אפשרות שלישית - שזו שיחה, שכמו כל שיחה יש בה ממד של הקשבה וקליטת היש, וממד של כינון משותף. וכמו בכל שיחה, אפשר שזו תהיה שיחת עומק, ואפשר שלא.

הנה כי כן, עצם העובדה שלאדם יש "תחושת עם" כשלעצמה אינה מעידה על קיומו. גם אם מניחים שיש תופעה כזו ממשית (ואני מנסה לבדוק את ממשותה של התופעה הזו מכל הכיוונים ובכל הממדים) - לא כל תחושת עם היא הוכחה לקיומו של עם. אמנם אפשר שתחושת עם תעיד על עם, אבל אפשר גם שתהיה זיהוי מוטעה, טעות בהבנת האחווה, הכללת יתר, וכן הלאה. הרצפטורים שפעלו בעבר בהקשר לחבורה ולשבט מקבלים גירוי אך לא את העם הם קולטים אלא משהו אחר, משהו ממכר יותר ומזין פחות[43].

בית לשכינה

אני רוצה לחזור על זה: אפשר לראות באותה איכות מיוחדת המתרחשת כאשר אנשים נפגשים ביחד בקבוצה ומצליחים לרקום את יחסיהם לכלל נוכחות חזקה, ביטוי לשלם העודף על חלקיו - את השלמות של הקבוצה המסוימת הזו הם מרגישים.

אבל מנקודת מבט אחרת אפשר לראות במה שהם חשים, עדות לשלם כללי גדול יותר - לנשמה כללית - שמצאה לה כאן בית. ואמנם, כמו המים שמקבלים את צורת המכל, כך גם הם חווים אותה באופן המאוד מסוים של קבוצתם שלהם, אבל מצד המהות מדובר באותו דבר שניתן לכנותו "שכינה" - מה שבא לשכון בין אנשים כאשר הם מייצרים את המכל המתאים, ומספקים את התנאים לירידתה של האיכות הזו לעולם.

---

43 כך גם עשוי לקרות אולי למטופל שגוזר מן האינטימיות עם מטפלו שעליהם להפוך לזוג רומנטי. זו דוגמה לטעות בזיהוי. בדרך כלל.

התיאור הזה עשוי לשפוך אור גם על המניין ביהדות: גם אם עשרת האנשים נאספו באופן מקרי, הם יודעים את המלאכה, ותאורטית די בכך כדי לייצר את המכל, שאליו יכולה כעת השכינה למצוא את דרכה.

תא סרטני

כשאני אומר שלכל אדם יש גזרה אחרת שעליה הוא מופקד, ואחריותו היא לעשות את חלקו (לא לעשות את חלקם של אחרים), הדגש הוא על כך שמדובר בחלק מן השלם. משמע, הוא עושה את חלקו מתוך תודעה שמדובר בחלק משלם - לא מתוך מחשבה שזה עניין יחיד העומד לעצמו. לעשות את חלקו, במובן הזה, פירושו לעשות את חלקו בשלם ומתוך זיקה לשלם ותודעת השלם. זה שונה מאשר לעשות את חלקו באופן מבודד.

חישבו על תא בגוף האדם שעושה את חלקו. עד כמה שניתן לייחס לו תודעה, הרי שהיא קשורה ומחוברת לתודעת הגוף כולו. ואם יאבד את תחושת השלם והזיקה אליו, הוא יהפוך להיות תא סרטני.

על תא סרטני לא נגיד שהוא עושה את חלקו. הוא אמנם דואג לעצמו ופועל באופן מקומי, אבל הוא איבד את תודעת השלם, וממילא הוא גם הפסיק להיות חלק בריא בתוכו. הוא אינו עושה את חלקו.

אל לאדם לחשוש לעשות את חלקו

אל לו לאדם לחשוש לעשות את חלקו **בכל קבוצה** שבה הוא נמצא.

הן משום שכך הוא מתאמן ומשתכלל ב"להיות חלק", וזה תמיד טוב, והן משום שאם הדברים מסודרים אצלו, אז בתרומתו לקבוצה המסוימת הזו, הוא גם תורם דרכה (ודרך כל הקבוצות שהיא מקננת בהן) לשלם הגדול יותר.

כשהוא מתמסר כעת לעשות את חלקו בקבוצה המסוימת הזו (כלומר, מתוך תודעת השלם) תרומתו לא נגמרת בגבולות הקבוצה הזו (שאולי הוא אינו מזדהה לחלוטין עם מטרותיה), והיא נמשכת ונמזגת ומברכת את האנושות - אם ניתן לומר כך - כל הדרך עד לאלוהים.

ואכן, כשהוא מתמסר באופן הנכון הזה, מתוך פרספקטיבה רחבה ותודעה השלם, לא משנה היכן הוא נמצא - הרי זו **עבודת אלוהים**.

בוודאי שזה כך כשהקבוצה בעצמה נמצאת במקומה, ועושה את חלקה בשלם הגדול ממנה - כי אז בוודאי שתרומתו לקבוצה הזו, היא גם תרומתו לגדול ביותר. אבל גם אם הקבוצה אינה מדייקת, אפשר שבתודעתו הבוגרת, התמסרותו תהיה בכל זאת מברכת, בשל שתי הסיבות שכבר מניתי; דהיינו, משום שאפילו כאן הוא יכול להמשיך להתאמן ב"להיות חלק", ומשום שמשהו בכל זאת יכול לעבור הלאה.

אגב כך הוא כם יכול לעזור בזה לקבוצה עצמה להתמקם נכון בשלשלת הברכה של העולמות. הוא אמנם יחיד, ולא דווקא מנהיג בקבוצה הזו, אבל כשהוא נשאר מחובר הרי זו בכל זאת תרומה ראויה. ונמצא שגם כאן - בעשותו את חלקו, הוא עושה את עבודת האלוהים שלו.

במילים אחרות, כשאני משתמש בפועל "להתמסר" ומבקש להבדילו מן הפועל "להשתעבד", וכשאני מדבר על אופן ההתמסרות המדויק יותר הרי לזה אני מתכוון: **להתמסר פירושו לעשות את חלקו בשלם.**

הוא עושה את חלקו מתוך תודעה מקיפה לא רק מתוך תודעה שבטית. למעשה, אין לו דרך לעשות את חלקו ישירות באוניברסליות - דרכו לתרום לאוניברסליות היא דרך תרומתו לקהילה השבטית שבה הוא נמצא באותו רגע ובכלל.

כאן חירותו והתמסרותו מתמזגים.

וההפך גם הוא נכון: הכאוס שאנו רואים בעולם הוא תוצא של הרבה אנשים שאינם עושים את חלקם. הבלגן הזה לא יסתדר כאשר יבוא מישהו גדול וחזק ויעשה סדר מלמעלה. הוא יסתדר, לאיטו, כשאנשים יחזרו לעשות את חלקם.

בעת שלום כל פרח פורח במקומו

תודעת השלם איננה מאמץ עיקש לזכור משהו השונה מן האדם, ותובע ממנו אחריות בלתי פוסקת. להפך, בעת שלום, בשעה שיש סדר בשלם הגדול, ישנה גם שכחה של השלם. מכיוון שהוא נוכח בכול, כל פרח יכול לפרוח בעתו ובמקומו בלי לדאוג "להחזיק את הסיפור" השלם.

אמנם מעת לעת אדם גם צריך להתפנות לקחת חלק **בשגרות של היזכרות**, שגם להן זקוק השלם להמשך קיומו, אבל מהותו העיקרית היא בזה שהוא ברקע, והוא משחרר את האדם לעשות את חלקו.

לעשות את חלקו, כלומר, לדאוג לבריאותו, חיוניותו ונוכחותו, לעשות זאת בשמחה וערנות, ומתוך המקום הזה של אהבה עצמית בריאה, גם לגלות אכפתיות לעולם שבו הוא נמצא, וכך גם לברכו.

כל אחד במקומו יכול להתעורר - להיות הפרח הפורח במקומו ובעתו - ובכך לתרום להתעוררות של עמו והאנושות. כשכתבתי למעלה שהבלגן בעולם הוא תוצאה של הרבה אנשים מבולבלים שאינם עושים את חלקם, לזה התכוונתי.

אהבת כל החלקים

ההבנה שכל מהותה של הזהות הנפרדת קשור ביכולת התקשורת עם זהויות אחרות, משמע, שהיא באה ליצור שלם והשלום הוא מהותה, מעודדת את **ההתמסרות**.

וכשאדם מזהה כך מתוך התמסרותו הראויה את השלם שהוא לוקח בו חלק, משמע, כשהוא נשאר מחובר לאותה רוח של השלם (ולא משנה לאיזה רמה של שלם מדובר), הוא יכול לחוש חמלה לכל חלקי השלם, ולהעריך כל אדם במקומו. הוא מבין את האופן שבו מתפקדים כל חלקי העם בשירות השלם, הבנה שעושה מקום מחדש למה שנראה לכאורה טפל, טקסי, צורני.

כשזוכרים את העיקר, גם לטפל יש מקום.

בגנות ההתמסרות הלא ראויה

אחרי מה שנאמר בזכות ההתמסרות באשר היא, אני רוצה גם להסתייג ולומר כמה דברים בגנות **ההתמסרות הלא ראויה**.

יש לאנשים צורך להיות חלק ממשהו **גדול** מהם, ומסיבות רבות - ולאותו דבר שכיניתי "**יצר הזהות**" יש יד בדבר - אבל, צריך לדייק מה הוא הדבר הגדול יותר הזה כדי שהרצון להתמסר אליו, יגלם אכן משהו טוב וראוי.

גם אם אנו מסכימים שעצם הצורך להתמסר הוא בריא ומעיד על משהו טוב ומביא ברכה לאדם ולסביבתו (ובמובן הזה כלל לא חשוב מי היא הקבוצה הזו שאליה הוא מתמסר, כל עוד היא מעודדת את נביעתה של הברכה), אם לא מדייקים במהותו הקונקרטית של ה"גדול" הזה, אפשר בהחלט שנמצא את עצמנו משרתים את הרע.

אפשר, אפוא, לדבר על **התמסרות לא ראויה**. הן מצד **אופן** ההתמסרות וטעמיה, הן מצד **טעות** הזיהוי של הקבוצה, הן מצד תהליך **ההתמרה מאנחנו לאנו**.

אבל לפני שאני מפרש, אני מזכיר שאם **אדם יודע מי הוא** ויודע מי שבטו, הוא יכול להתמסר גם לקבוצה מקומית בלי להתבלבל, וכך גם לאסוף את הברכה שבהתמסרות ובאחווה. וזה, בעצם העניין: שאם הוא **אינו יודע** מי הוא או לא יודע מספיק מי הוא ולא מתפנה לברר, ההתמסרות לקבוצה המקומית עלולה לחסום את אופקיו, ולמנוע ממנו לעשות את חלקו - אותו חלק שמשתלב באופן המברך ביותר כשהוא מזהה את שבטו.

במובן מסוים זה כמו לדבר על **עצמי אמיתי ועצמי מזויף**. העצמי המזויף אינו כלי טוב עבור הנשמה שמחפשת את ביתה.

האחיזה הסימביוטית בקבוצה

ייתכן שהעם הזה שאני מתמסר אליו הוא בכל זאת לא "העם שלי", ובשל תחושת האחווה לא אדע זאת - אהיה עסוק מדי במאמץ להיות חלק ממנו ולהשתבץ במפעלו - ובכך זייפתי ולא הוספתי טוב לעולם.

יותר מזה, לא רק שאני מתמסר לדבר הלא נכון, אלא שעיסוק זה מונע ממני להתפנות לחפש מי אני באמת - לעשות את חלקי, למצוא את עמי שלי, ולתמוך בקיומו בתוך שרשרת העולמות.

ובמיוחד יש חשש מן **האופן הסימביוטי** להיות שייך, אותו אופן שהוא אסטרטגיה של השייכות הפצועה להימנע ממפגש עם כאב, ודרך של התמכרות שהיא רק לכאורה מרפאת. האחווה במקרה הזה תומכת בסוג של עוורון. מכיוון שאין אני, אז בעצם גם אין ממש אנו. את זה אנו רואים בתופעות של "המון" שמאבד את מודעותו, תוך אובדן המורכבות וריבוי הקולות בתוך האדם ומחוצה לו.

הפשוט והשטוח

יש לחשוד בכל **התמסרות שטוחה** ואין לערבב בין **הפשוט לשטוח**.

האחווה במהותה היא **פשוטה** ומזינה את פועלו של הלב יותר מאשר המחשבה המסובכת. ויש אמת בפשטות הזו כמו גם באהבה המניעה אותה. אבל, בעולם מרובה המלחמות שבו אנו חיים, הפשטות הזו צריכה להיות בגדר **תמימות**

שנייה - הישג של לימוד ומודעות. ומי שפוסח על התהליך שבדרך, תמימותו הראשונה היא בבחינת **בערות**, לפעמים על גבול **הרשעות**.

או בניסוח אחר: אדם המכיר את חוקי השלם ונענה להם, יש לו חלק בברכה. הוא תורם את חלקו, ונתרם. אבל אם הוא מפחד לברר, הוא בהחלט עלול למצוא את עצמו משרת כוחות זרים.

אחרי שזה נאמר כדאי להזכיר שלאדם שמכיר את **האנו** שלו, קל יותר לקחת חלק בכל מיני קבוצות, מכיוון שידיעת עצמו, מאפשרת לו להתמסר בלי ללכת לאיבוד. יש לו מרכז שמאפשר לו גם לנדוד ולבקר במקומות אחרים. וזה קשור ל"סדר הנכון" שתיארתי למעלה. זהותו היא כמו התייצבות המארגנת סביבה את העולם במעגליים קונצנטריים המקלים על השתלשלות הזרימה מן הנשמה המקיפה ודרכו. וכך הוא יכול לבקר בקבוצות שונות, ובכל קבוצה לתרום את חלקו. בניסוח יותר "רוחני" הוא נושא את אלוהיו לכל מקום. ובכל קבוצה ובכל אחווה הוא רואה הזדמנות לעבוד אותו.

הפתיחה של הגבולות האישיים אל תוך שלם גדול יותר - שלם שהוא עצמו בעל גבולות מוגדרים (כי אם הוא גדול מדי הוא עלול לדלל את היציבה האישית) - נענית בתשובה הזורמת פנימה.

ואם אדם לומד לעשות את **תנועת הנפש** המתמסרת הזו במקום אחד, הוא יכול גם להעתיקה למקומות אחרים. והידיעה של האדם **מי הוא** מאפשרת לו להעתיקה למרחבים אחרים בלי חשש לאובדן והתמוססות.

לאדם שיש "אנו" ברור קל יותר לאהוב

מי שיודע **מי הוא** יותר **קל לו לאהוב**, וגם התמסרותו פשוטה וברורה יותר. (מה שלא אומר שמי שאינו יודע, לא יכול לאהוב).

וזה מובן: הוא פחות זקוק לזולת כדי שיגיד לו מי הוא וממילא פנוי יותר לאהוב אותו. הוא פחות מאוים מהזולת שעלול באמירתו למחוק אותו. מכיוון שיש לו **מרכז**, הוא גם חופשי יותר לצאת ולבוא, וממילא, בחירות תנועתו, אהבתו נוכחת.

ומכיוון שה"אנו" כל כך צמוד לאני ומהווה חלק מרצף אחד, אז גם ידיעת מי **אנו**, תומכת באהבה.

אני יכול להעיד על כך ממקור ראשון: כשאני יודע מי ה"אנו" שלי, וחש מחובר אליו, יש בי לא רק סובלנות והכלה גדולה יותר לבני שבטי - אלא גם אהבה גדולה יותר למופעים השונים של תרבויות אחרות. זו בעצם העובדה הבסיסית שמעודדת אותי להמשיך לחקור את הנושא הזה.

על ה"חזרה הביתה" שיש בידיעה עצמית

לאדם יכול להיות דימוי לא מחמיא של עצמו, או לחליפין הוא עשוי להרגיש מגושם ומנוכר בסביבתו החברתית היומיומית. והנה יום אחד הוא מוצא את עצמו בשיחה ערה **שמזכירה לו מי הוא.**

לא שנאמר **עליו** משהו, אבל הוא התמסר **לדיאלוג** שבתוכו הוא הצליח לבטא את עצמו, להרגיש את כוחותיו, ולחוש את תנועתו ממקורה העצמי. הוא הצליח **לפגוש את עצמו.** כמו שאדם שהיה מרותק למיטת חוליו **ומתחיל לנוע** חוזר לפגוש את גופו, כך הוא גילה מחדש את איברי גופו הרוחני-נפשי. הוא חזר מן השיחה רענן ואוהב.

כן, הוא פגש את עצמו, אבל סביר למדי שהוא גם פגש את "**בני עמו**" - את ה"מין **אדם**" שהינו, משמע, את **האנו** שלו. בתוך הדיאלוג הוא הרגיש שרואים אותו, שמבינים אותו, שהוא עצמו מבין ורואה - שיש ממד שלם שלפני כן היה נעדר מסביבתו החברתית, שחוזר לנכוח ומאיר לו את מה שחשוב לו ול"מין האדם שהינו" - ל"בני עמו". חשוב לומר זאת כדי להדגיש שלא מדובר בידיעה עצמית שבה האדם אובד בספקולציות מבודדות על עצמו ונסוג פנימה (זה לא היה מביא עמו את **הרעננות** הזו שאני מדבר עליה כאן), אלא **בהתמצאות מחודשת ובטוחה במרחב,** המאפשרת לו לשמור על קשר עם המציאות.

לכן, גם כשהוא שב מן השיחה אל אותה סביבה חברתית שלפני כן חש בה זרות וחוסר קשר, הוא ממשיך להרגיש שיש לו יותר מקום, יותר רווחה, יותר התמצאות. הוא כבר לא ממהר לשפוט את עצמו, לחפש אישורים מבחוץ. משהו בו נרגע, לפחות לזמן מה, והוא נעשה סובלני גם לאחרים. וממילא הוא גם יכול להתמסר במקומו לעשות את חלקו.

את הביטחון העצמי הזה, שמביא עמו שלום, אני מנסה להבין כאן.

תחושת המקום בעולם והנמענות

אפשר לומר שהאדם שחזר מאושש משיחה דיאלוגית, מצא את מקומו בעולם, ולפחות לזמן מה ויתר על החיפוש התזזיתי אחר מקומו. "מקומו", במקרה הזה, הוא זהותו החברתית. הוא מצא את "בני עמו", וזה הרגיע את הדחיפות.

אבל אל נשכח שזה קרה בעקבות **דיאלוג**.

משמע, בעקבות מציאת מקומו בתוך ה"אנחנו". הדיאלוג, קרה ביני לבינך - **בינותינו**. משהו בנוכחות הזו, הזכיר לו, וחידש איזו ברית. בסוף, זה שקע לרקע של **האנו**, והתגלם באותה ידיעה לא יודעת המרחיבה את ה"מי אני".

מסתבר שה"אנו" אינו רק מי שנמצא ברקע ומחזק את תחושת האני, הוא גם **הנמען הפוטנציאלי**, המעניק משמעות למי שאני, דווקא על רקע השונות והנפרדות שלנו. במובן הזה, למצוא את מקומי, זה לא רק למצוא איזה **אנו** כללי יותר, שאל תוכו אני מתמזג - הנה יש לי מקום בשייכות - זה גם למצוא את הרקע שבו הזהות שלי מובחנת **כאני המסוגל לפנות לאתה**.

שוב אני מזכיר: קודם כל הוא מצא את מקומו בתוך השיחה, כאני לאתה, ואחר כך מצא את מקומו **באנו** - משמע, **כאני** שהוא חלק **מאנו**.

שניהם נחוצים לחוויית המקום בעולם.

האנו, לפחות **האנו** הבריא, הוא שדה הפוטנציאל הגמיש להפוך לאנחנו.

זו ידיעה לא יודעת, השייכת לסדר של הסכמה הגופנית, שכאשר היא ברורה היא מביאה עמה שקט.

לא תמיד זה כך. לפעמים אדם חוזר ממרחב של "אנחנו" חזק ומברך אל סביבתו היומיומית, וההתנסות הזו דווקא מדגישה לו את זרותו בסביבתו החברתית הרגילה. הייתי אומר, במקרה הזה, שיותר משמדובר בסכמת הגוף, מדובר **בדימוי הגוף**.

גם כשאני כותב כאן, אני מדמיין קהל קוראים מסוים. אם קהל הקוראים הללו הוא "בני עמי", הכתיבה תברך אותי ואותם. אם זה קהל זר שאני מבקש להרשים או לפייס או לשכנע (מתוך שכחה עצמית) - בהתאם תהיה גם הכתיבה.

גם לאדם שיש "אנחנו" קל יותר לאהוב

לא רק לאדם שיש לו "אנו" משלו קל לו יותר לאהוב, גם לאדם שיש "**אנחנו**" קל יותר לאהוב. וזה דווקא יותר מובן. התקופה שבה שני אנשים מאוהבים זה בזה היא תקופה של פריחה, שלא פעם מתבטאת בפתיחות לב המתפשטת על כל האדם וכל העולם.

חוויית **השייכות** הזו המביאה לאהבה, היא תופעה שונה מקיומה של **זהות**, התומכת ומקלה על האהבה.

כתבתי "אדם שיש לו אנו משלו..", אבל אם לדייק גם בעניין הזה, הרי שאין אדם שאין לו **אנו** משלו השאלה היא אחרת: האם **האנו** הזה ברור, האם הוא יודע אותו, האם הוא במקומו.

זו אפוא השאלה שאני שואל, שאלה קונקרטית מאוד:

האם יש לכל אדם "**אנו**" **טבעי** יותר וראוי יותר, כזה שכדאי שיתמסר אליו ואף יקריב את חייו למענו במקרה הצורך?

והרי לאדם בעולם המודרני יש כל כך הרבה זהויות, חלקן מתנגשות ממש. מי מבין כל הזהויות הללו מייצגת את ה"עם הטבעי" שלו? התרגלנו לקבל בהבנה את העובדה שצרפתי מוסר נפשו במלחמה למען העם הצרפתי, זה נראה לנו "טבעי". קצת יותר קשה לנו לעכל אדם המוסר את נפשו למען עם המתמטיקאים, או כל הגדרה טיפוסית פחות של עם. ובכן, מה ראוי? מי באמת **אנו**?

פטריוטיות – על דרך הסיכום

הנה כי כן, ייתכן שתחושת האחווה שאנשים חשים, אשר לא פעם מתורגמת לתחושת פטריוטיות כלפי שבטם או עמם, אינה אלא תחושת **רוח האנושיות**, שממנה הם דוגמים בעצם **התמסרותם**.

ואמנם הרוח הזו, כשהיא מזוגה אל תוך כליהם הצרים, נוטה לקבל את צורתם של כלים אלה על כל סממניהם הייחודיים, אבל באמת, מצד עצמה, היא מבשרת את השלם הגדול ממנה.

ואולי אין גם דרך אחרת לדגום מן האוקיינוס הגדול הזה, אלא דרך כלים פרטיים ומוגבלים - כל אחד על פי מסורת שבטו ועמו. ועם זאת, ההכרה באוקיינוס ובמה שמעל האנושי יכולה לעזור לפטריוטיות להתחבר למקורה, ובדרך גם לכוון את הכלי המסוים הזה - יהיה זה שבט או עם או חבורה - ולהדריכו למקומו הראוי בהשתלשלות העולמות.

בכל עת ובכל מקום **אנו יכולים להתמסר. ואופייה** של התמסרותנו (ובין היתר מידת ערנותנו ומודעותנו בתוכה) הוא המכריע את טיבה, וקובע איזו ברכה תביא ההתמסרות הזו לנו ולעולם.

פרק שביעי: הגוף ההיסטורי

קילוף המיותר

אני מנסה להבין מה ממשי ב"עם" (או בשבט) ומהווה מציאות שכדאי לטפח אותה וראוי להתמסר אליה - ומה ראוי לקילוף הן מצד זה שאינו אמיתי, הן מצד זה שאינו מברך.

קילוף המיותר לא בא רק לדחות ולהסיר, הוא גם עוזר להתמסרות הבריאה. המיותר, בצד זה שהוא עלול להזיק מצד עצמו, הוא גם מעכב את ההתמסרות למה שכן ראוי להתמסר אליו. מנגד, כשאדם מגיע לידיעת העיקר (מתוך התמסרותו המדויקת יותר), הידיעה הזו עצמה עוזרת לו לזהות את המיותר, ואם לא לקלפו, לפחות למצוא את מקומו הנכון בתמונה השלמה.

תחושת העבר

עד כאן ניסיתי לעגן את הממשות של ה"עם" בשתי תופעות משלימות: מצד אחד תיבת התהודה של רשת השייכות האזורית, מצד שני הקבוצה הנוכחת והשלם האנרגטי שהיא מייצרת. שני השלמים האורגניים הללו, שבעבר התייחסו לאותו גוף קונקרטי של חבורה ושבט, יכולים לתקף את תחושת העם גם בעולם המודרני, ומעלות את האפשרות שתחושת העם איננה רק הרגשה פסיכולוגית המושלכת על המציאות, אלא מתייחסת למשהו ממשי.

ועם זאת, בדרך כלל, כשאנשים מדברים על תחושת שבטיות, ובמיוחד כשאנשים משתמשים במילה "עם", הם מתכוונים לשורשים גנטיים ואתניים משותפים - למורשת ולמסורת. משם הם גם אוספים את תחושת הברכה - תחושת רצף המחברת אותם לעבר ונותנת להם תחושה שהם לוקחים חלק ב"נשמה" גדולה מהם. ולפעמים הם הולכים הרחק עד לאבות הקדמונים והאימהות הקדמוניות, והעבר הזה מהדהד את קיומם ונותן משנה תוקף

לזהותם, תוך שהוא מחבר אותם לאנשים נוספים שחולקים אתם את העבר הזה. **אנחנו ביחד בסיפור הזה.**

אבל מה מעמד הסיפור הזה ועד כמה בצדק נאחזת בו "תחושת העם" ויונקת ממנו ברכה? באיזה אופן העובדה שיש לי את אותו אף שהיה גם לסב סבי עושה אותנו לחלק מעם אחד? הרי כדי להסביר את העובדה הפשוטה שהוא הוריש לי תכונות מסוימות, לא צריך "להקים עם" - ברור שלא נולדתי מן האוויר.

מה אפוא קושר אותי לסב סבי מעבר לכך?

מחוות יד

הנה מחוות יד טיפוסית של אדם מסוים, בני משפחתו וחברים מכירים אותה. מה שהם פחות יודעים זה שהיא לא רק שלו. רוח שהייתה מתבוננת בעולם מלמעלה במשך אלף שנה הייתה מזהה את מחוות היד הזו גם אצל סבו וסב סבו ואבות קדמוניים נוספים. היא עוברת במשפחתו כבר דורות רבים, לא תמיד ברצף - לפעמים היא מדלגת על פני דור או שניים ואז שוב מופיעה. איך זה קרה? קשה להסביר. ומדוע דווקא אצל בן משפחה זה ולא אצל אחרים? לא הכול גלוי.

אותה רוח הרואה הכול, הייתה מזהה לא רק את התנועה הזו החוזרת ומתגלה לאורך הדורות, אלא גם וריאציות שלה. אנו, קצרי המועד, לא נבחין בכלל בקשר, אבל היא רואה את התמונה הרחבה ומזהה את הדפוסים. הנה שוב אותה מחוות יד עם שינוי קל. היא הייתה אפילו מזהה מתי בדיוק בהיסטוריה התחילה המחווה הזו ומה קדם לה.

וכך, אותה מחווה **אישית**, שהיא ביטוי נוכח ואינטימי של אותו אדם, היא גם חלק מן ה"אנו" שלו, ואין הדברים סותרים. והרי גם שאר ההיבטים של גופו הם שלו ולא שלו בו־זמנית. איש לא ירצה להגיד לדוגמה שהוא רואה לא בעיניו שלו, אבל מצד שני, הוא רואה כמו שההומו־סאפיינס רואה, לא כמו שציפור או נחש רואים, ויש מובן שבו אפשר לומר שזה ההומו־סאפיינס שרואה דרכו (או שהוא רואה דרך גוף ההומו־ספיאנס שירש). וגם שם לא חייבים לעצור, ההיסטוריה של החיים הרי הולכת הרבה לאחור... ואם כן, מחוות היד הזו היא שלו, אישית מאוד, אבל היא גם קושרת אותו לאבות קדמוניים.

ועם זאת, נשארנו עם השאלה: באיזה מובן זו שושלת אחת המהווה גוף מאוחד המצדיק את הכינוי "עם"? האם זה רק סיפור שבא לגבות את תחושת האחווה ולחזקה או שיש כאן אכן ישות המתקיימת מעבר לדורות? ואם יש אכן ישות כזו, כיצד עלינו להבינה? איך היא משתלבת עם הממדים האחרים שחקרתי עד כאן?

המשפך שאין לו גבולות

כתבתי למעלה שמחוות היד עוברת במשפחתו כבר דורות רבים - אבל באיזה מובן זו אכן משפחתו?

כמה דורות לאחור עוד אפשר לזהות בצורה ברורה למדי את הזרמים הגנטיים השונים שנמזגו בו - לזהות דמיון משפחתי ברור ואופייני מובחן מאחרים - במיוחד אם אבותיו/אימהותיו חזרו והולידו צאצאים במסגרת גבולות אתניים מצומצמים, אבל אם הולכים מספיק לעבר, מגיע הרגע שבו קשה מאוד לזהות את אבותיו הגנטיים בצורה מובהקת ומובחנת ואת מה שהם הורישו לו, נגיד, בשונה ממה שהם הורישו לזרמים אחרים שהם היו גם אבותיהם הקדמוניים שלהם.

בדרך כלל, בדמיון העממי, כשמדברים על "אבות קדמוניים" משליכים את קנה המידה המשפחתי על ההיסטוריה הרחוקה, ולא לוקחים בחשבון את ההמון הרב שמצטבר ככל ששושלת הדורות גדלה. רואים את שרשרת המסירה בדמות חוט דק המסתיים בנו: אדם הוליד את שת, ושת הוליד את אנוש, ואנוש הוליד את קינן, וקינן הוליד את מהללאל, ומהללאל הוליד את ירד, וירד הוליד את חנוך, וחנוך הוליד את מתושלח, ומתושלח הוליד את למך, ולמך הוליד את נוח. אבל בפועל כמובן מדובר במשפך עצום של צאצאים, נוח היה רק אחד מהם.

ואם נלך מן הצד השני - מן האדם לאבותיו, נראה שעשר או עשרים דורות לאחור כבר אי אפשר לדבר על "המשפחה שלו" במונחים גנטיים מובחנים. אבותיו השונים היטשטשו אל תוך ים גנטי עצום, המהווה את המאגר הכללי של האנושות הכולל אינספור תכונות ואיגודי תכונות. מתוכו עולות וצצות מגמות ואחר כך שבות ונעלמות רק כדי לחזור ולהופיע בצורות שונות דורות מאוחר יותר.

אמנם אפשר להצביע על קו גנטי ישיר שמחבר אדם מסוים לאב קדמון מלפני עשרים דורות, אבל בשלב הזה יש לו פוטנציאלית יותר ממיליון אבות קדמוניים

שגם אל כל אחד מהם הוא מחובר בקו גנטי ישיר. ואם נתגלגל כך עוד כמה דורות לאחור, מספר אבותיו הקדמוניים עשוי להגיע למספר האנשים בעולם. פוטנציאלית - כי שוב, מרבית האנשים הולידו צאצאים בתחומי תרבותם האתנית. ואף על פי כן העיקרון בעינו עומד: לך מספיק רחוק אל העבר ותגלה שגנטית אנחנו כולנו חלק מאנושות אחת.

בדרך כלל כשאנו מדברים על **עם** אנו נוטים לדבר על עם שיש לו **בסיס אתני** המעוגן בגנטיקה, וזה מסביר לכאורה את הרגשות המיוחדים שיש לנו כלפי בני עמנו - הם דומים לנו, קשורים אלינו, למעשה, בשר מבשרנו. אבל בפועל, קשה מאוד למצוא **אחדות גנטית** גורפת - רובנו, בדרגה זו או אחרת **מעורבים**, ויש בנו יסודות ממקורות אתניים רבים המעידים שהסיפור כאן הרבה יותר "מלוכלך" ממה שמטיפים לו "טהרני הגזע" - הערבוב מהותי לנו כבני האדם, וכפי שמראים המחקרים המודרניים הוא כלל בעבר גם גזעים אנושיים נוספים מלבד ההומו־ספיאנס. ואם בכל זאת אותה מחוות יד חוזרת ומופיעה לאורך ההיסטוריה, או לצורך העניין רגישות לחלב או עוורון צבעים או כל תכונה מובחנת אחרת, זה ביטוי לתופעה מורכבת יותר מאשר הורשה גנטית ישירה ופשוטה.

משל הספינה

בדומה לספינה שבמהלך השנים מתחלפים אט אט כל חלקיה, ועדיין היא נשארת **אותה ספינה**, כך הגנטיקה היא הבסיס אבל לא העיקר.

יש דברים הקשורים לנורמות, לפרקטיקות, לאמונות, לאקלים הבין־אישי שבתוכו אנשים גדלים ועובר הלאה מדור לדור גם בלי מילים. למשל, האהבה לבעלי חיים מסוימים (והפחד מאחרים), ההערכה לצניעות, הנטייה לחמלה, הרגלי אכילה מסוימים, יחסים בין מגדרים, ביטויי חיבה, צורות של כעס, עמדות חיים... יכול להיות שבמקור כל אלה גם ישבו על איזו נטייה גופנית גנטית של אב קדמון או אם קדמונית, אבל עם השנים הם קיבלו **רוח משל עצמם**, שחרגה מן הבסיס הגופני הזה, והיא נשמרה והמשיכה להיות מועברת גם כשהבסיס הגופני עבר תמורות. בין היתר מכיוון **שהאופי המשפחתי** הזה, אף שאפשר לראות בו רק אוסף תכונות נפרדות, נעשה **מוגדר ומזוהה** על רקע

שאר העולם ולפעמים בהנגדה אליו והתקבץ בצורה של **אגד תכונות** התומכות זו בזו. גם אם לא תמיד יודעים לתת לו שם, אנשים מבפנים ומבחוץ מרגישים: באופיו הוא **בן משפחה טיפוסי**. אח שלו, פחות.

וזה נכון בוודאי גם לגבי השבטים הקדמוניים, שגם אם נמזגו בהם אנשים ממסורות שונות, והביאו עמם מטענים גנטיים שונים, שמרו בכל זאת על **רוח השבט**. שהיא כשלעצמה מהווה **גוף היסטורי**. ונראה שהדבר הזה - הרוח של השבט, חשוב יותר מן המטען הגנטי, ויש בו כדי לתת כיוון ועוגן ל"תחושת העם". אולי.

גלים קבועים, שוב

אני מזכיר כאן שוב את הדימוי של גלים קבועים: אזורים שבהם המים הזורמים מקבלים תבנית גלית מסוימת המתמידה להתקיים בצורתה, אף על פי שמדובר במים זורמים. הקביעות של תבנית הצורה אינה נובעת מהסטטיות של פרודות המים, אלא דווקא מן הדינמיות המיוחדת של האינטראקציה שלהן עם סביבתן, שיוצרת את הגלים העומדים **כתופעה מגיחה** השייכת לסדר אחר.

כשאנחנו מסתכלים על זהותם של שבטים, כמו על אחדותה של הספינה שתוארה למעלה, אנו יכולים לראות שהשבט שומר על זהותו, אף על פי שנמזגים בו אנשים מתרבויות שונות וזרמים שונים. כמו הספינה שחלקיה מוחלפים אבל היא ממשיכה לשמור על זהותה, כך גם לגבי מסורות שבטיות. הגנטיקה שונה, שושלת האבות הקדומים שונה, ובכל זאת האנשים החדשים שנכנסו למערכת מקבלים על עצמם את התפקידים שנדרשים לקיומו של השלם, ולוקחים חלק בהמשך ייצורו.

ואף על פי שמדובר בערב רב של מנהגים ונורמות, אופני התייחסות וצורות חשיבה, בכל זאת מתוקף השתתפותם בשלם נעשו התכונות הללו עם השנים קשורות זו בזו, ומעידות זו על זו ומותאמות זו לזו. הן נעשו איבריו של השלם, שהתמיד להתקיים מעבר לזמן, כשאנשים בכל הדורות עוברים בו ותורמים להמשך קיומו.

העם היהודי הוא דוגמה. אף שיש המבקשים להיתלות בשרשרת מסירה גנטית ישירה, ומציינים מאות דורות לאחור (עד למעמד הר סיני), בפועל הייתה תקופה שמרבית היהודים בעולם היו בעצם יהודים מומרים - אנשים מתרבויות שונות שמצאה חן בעיניהם היהדות, בתקופה שהעולם היה פלורליסטי יותר, והתייחס ביתר סובלנות להמרת דת.

הרוח והמרכז שמזהים את הגוף החברתי

ואם כן, ישנה איזו רוח הנישאת על ידי **גוף חברתי** המאופיין בשפתו, שיריו, מנהגיו, מאכליו, גינוני נימוסיו, צורות לבושו, דעותיו, פרקטיקות דתיות ואחרות וכל שאר ההיבטים המאחדים את הגוף החברתי.

לכאורה זה אוסף של תכונות מקריות שהצטברו כאן, מדוע דווקא זה האוכל של העדה המרוקאית וכיצד הוא קשור למנהגים אחרים שהם מקיימים? ואף על פי כן, מכיוון שהם התאספו אל תוך קולקטיב אחד שהתמיד להתקיים בתור שלם אורגני, הם גם למדו להסתגל זה לזה, לתקשר זה עם זה, ובסופו של דבר נעשו לא רק אוסף תכונות מודבקות, אלא חלקים משלימים בתוך השלם, מתקשרים זה עם זה, ומבשרים זה את זה, מודבקים זה לזה מכוח הרוח השבטית שליכדה אותם ומכוח הסיפור שכרך אותם יחדיו.

גם אם בגוף החברתי הזה יכול מרכיב זה או אחר להשתנות לאורך הדרך - **המרכז** שסביבו מתרקמים המרכיבים שומר על זהותו, וצובע כל אחד מהם באופיו, וצובע גם את המצטרפים החדשים. כעת ממשיך כל מרכיב לשאת **רוח ורצף היסטורי** מוגדרים. זה האוכל של העדה **המרוקאית**, אף שעבר התאמה כשהגיע לארץ, בהתאם לחומרי הגלם שהיו כאן.

גם המרכז משתנה

אבל לא רק הפרטים השונים משתנים לאורך ההיסטוריה, גם המרכז משתנה, אם כי בקצב איטי. לא רק חומרי הגלם משתנים, גם טיבו של האוכל המרוקאי עובר תמורה עם השנים. מי שמכיר יכול לזהות את הסגנון הטיפוסי לא בגלל שהוא נשאר זהה, אלא בגלל השורשים. משמע, אף שהמרכז משתנה הוא שומר על רצף עם **העבר**.

בהמשלה, אפשר שלאורך השנים לא רק כל קרש בספינה הוחלף, אלא גם שצורת הספינה השתנתה. ניצלו את הצורך לתקן את החרטום והאריכו אותו, וכשהחליפו את התורן השבור, החליטו לקצר אותו ולשנות את צורת המפרשים, וכן הלאה - בסוף יצאה ספינה שנראית אחרת. ואף על פי כן, זו **אותה ספינה**. אדם שהכיר אותה בכל תמורותיה היה מזהה בספינה של היום את הספינה הראשונה. כמעט ואין ממנה זכר, אבל בשבילו, שעקב אחריה, יש משהו שמעיד עליה. אין זה שונה מאם המזהה את בנה אף על פי שמאז היה תינוק ועד לבגרותו הוא השתנה מאוד. הוא השתנה אבל בכל זאת, זה אותו הילד.

המשהו הזה שנשמר לאורך הזמן ואחראי לכך שזו "אותה הספינה" אינו רק חומרי. הרי הספינה היא גם הצוות שעל הסיפון, גם מסורת עבודתם המשותפת, גם סיפורי הרפתקאותיה הנישאים על ידי התרבות הסובבת אותה, גם מעמדה בקרב ספינות אחרות, אירועי מפתח בעברה, התמורות שעברה בתוך סיפורים אלה עצמם, המזל הטוב והרע שליווה אותה, ה"**אופי**" שלה כפי שמצטייר בתודעה, וההשתנות ההדרגתית של התודעה הזו - כל אלה, והאופן שבו הם מאוגדים יחדיו כדי לתמוך זה בזה, הם חלק **מגוף הזמן** של הספינה, ממעמדה כישות היסטורית, שיש בה מן האיחוד, למרות פרקיה השונים.

כשמלח ותיק אומר שזו **אותה הספינה** (ואותו מזל רע המלווה אותה מרגע לידתה), הוא מתכוון לכל המכלול הזה השומר על רצף היסטורי. הפרטים השתנו, וגם המרכז השתנה, אבל גוף הזמן שלה שהתלכד סביב המרכז הזה שמר על **רצף היסטורי** וכך זו נשארה אותה ספינה.

הספינה כחור במארג אנושי אורגני

אפשר לתהות מדוע אני מייחס לספינה שכולה עץ שלמות **אורגנית**. אלא שהספינה איננה רק מצבור של חומרים. אילו הייתה כזו היא אכן הייתה בגדר שלם מכני שאין משמעות לומר עליו שהוא "**אותה** הספינה". אבל הספינה היא חלק ממכלול חברתי מסוים, אם תרצו הרי היא **החור במרקם החברתי** של קבוצת האנשים שהתאגדו סביבה. **הם** אלה שמהווים את **המערכת האורגנית**, בעלת ההיסטוריה והישותיות המתקיימת מעבר לזמן. זו אותה ספינה לא בגלל החומרים או הצורות, אלא בגלל האנשים שהתאמצו לפתור את בעיית החומרים הזו.

במבט רחב יותר אפשר לומר שזו אותה ספינה בגלל הגומחה האקולוגית־תרבותית שתפסה. כל עוד הגומחה הזו נשארת יציבה, כיוון שהתרבות סביבה נשארת אותה תרבות, כך הספינה שומרת על זהותה. ואם התרבות הזו הייתה חולפת מן העולם, אז גם הספינה כחור במארג החברתי הייתה מאבדת את האחדות האורגנית שלה, ושוב אי אפשר היה לומר עליה שהיא אותה הספינה.

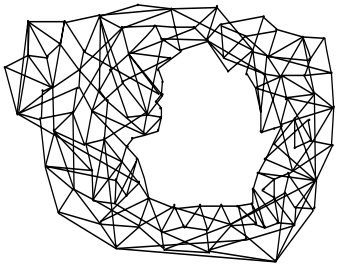

אבל ייתכן שאפילו אז היא הייתה שומרת על קיומה האחדותי, כיוון שגם אם התרבות המסוימת הזו חלפה מן העולם, סביר למדי שהיא לא פשוט נעלמה אלא עברה תמורות תוך שמירה על רצף היסטורי. ומכל מקום התרבות הזו לא התקיימה בחלל ריק אלא הייתה חלק מסביבה תרבותית רחבה יותר, ש"זוכרת" את התרבות המקומית וזוכרת עבורה גם את הספינה. כך שאפילו אם המארג החברתי הצמוד לספינה נעלם מן העולם, אפשר שזו תישאר אותה הספינה. אם כי בשלב הזה, נראה שבאמת הגבולות עמומים, ואפשר להתחיל לפקפק בשימוש הראוי שעושים במונח "אותה הספינה".

גורלות קשורים

החלקים השונים של השלם השבטי אינם האנשים, אלא **המרכיבים** העושים אותו **ברמתו הוא** כשלם - המבנים החברתיים, דפוסי ההתנהגות, השפה, הנורמות, היחסים בין האנשים.

כן, השלם, כמובן, לא קיים באוויר, הוא קיים בזכות האנשים אבל זה לא חייב להיות אדם כזה או אחר. מכאן גם העצמאות של היחיד ביחס לתופעה השבטית. בספינה הזו עברו מלחים רבים שבאו ממקומות שונים, כל אחד עם מטענו, וכולם לקחו חלק בשלם הספינתי, תרמו להמשך קיומו של ה"גל הקבוע", משתלבים בתפקידם, כפי שנדרש לשלם כדי להמשיך להתקיים.

ובכל זאת, מבין כל המלחים שעברו בספינה הזו, היו אחדים שנקשרו בה יותר, וגורלם הושפע מגורלה, כשם שגורלה הושפע מגורלם. לא במקרה עד היום היא מכונה על שם רב החובל האגדי שהנהיגה בתחילת דרכה. לרב החובל הזה היו כמובן הרגשות ומחשבות ומערכות יחסים אנושיות שכלל לא היו

קשורות לספינה - הוא יחיד שקיומו חורג ממנה - ובכל זאת הרבה מחייו עוצב על ידה. הם תופעות עצמאיות המתקיימות במישורים שונים, אבל על דרך ההשראה כל אחת מהתופעות השפיעה על השנייה. הספינה אולי לא הייתה זקוקה דווקא לו בתור רב־חובל, כל אדם אחר שהיה ממלא את התפקיד הזה הוא טוב מבחינתה, אבל מכיוון שזה היה הוא, משהו בשלם שהיא הייתה, קיבל את אופיו.

סיפורים

תיארתי את הגומחה התרבותית שבתוכה הספינה מתמידה להתקיים כאותה ספינה - לא בגלל חומריה - אלא בגלל האנשים סביבה. הם אלה שמקיימים את התכונות של שלם אורגני, השומר על רצף היסטורי.

הגומחה התרבותית הזו שומרת על אחדותה גם בזכות שיחות העיר הרוחשות ללא הרף, טוות קורים ומספרות סיפורים. בין היתר הם מספרים את הסיפורים של הספינה הזו. הסיפורים משתנים קצת לאורך השנים, ובכל זאת שומרים על רצף, ובעיקר הם מכוונים לאותה משמעות, מורים על אותו עניין.

מה הוא העניין הזה? אולי הגוף הפיזי של הספינה אינו יותר מאשר עוגן לסיפור. כמו המילוי שממלאים את בובת הדובי, לא הוא מה שחשוב, אלא מעטפת הדובי. ובכל זאת מכיוון שיש לסיפור הזה "מילוי", המילוי עוזר לו להמשיך להתקיים, ובאחדותו הוא גם שומר על אחדות התרבות שסבבה אותו. אלה היו הפיניקים שבנו את הספינה הזו. ואפשר לדמיין את הספינה כעוגן לסיפור עלה עם הפיניקי.

ואחרי שדיברנו כה על הספינה, אל נשכח שזו בסך הכול מטפורה - אני מנסה לברר כאן באיזה מובן ניתן לומר על שבט מסוים שזהו **אותו שבט**, אף על פי שעברו מאז מאות שנים.

תפקידים בתוך משפחה שבטים ועמים

המשפחה גם היא דוגמה למערכת אורגנית - כל משפחה עם אופייה המיוחד. השלם המשפחתי "מחלק" תפקידים למרכיביו השונים על מנת לשמור על איזון ולחזור ולספר את עצמו באופן שישמור על שלמותו המסוימת.

מוכרת התופעה של ילד הנולד במשפחה ולוקח בה תפקיד הקשור למקומו במשפחה ומשלים לאחיו. אם הבכור לקח את התפקיד של "הילד הטוב" הבא אחריו עשוי לקחת את התפקיד של "הילד הרע". זה כמובן הרבה יותר מורכב מחלוקות פשטניות מן הסוג הזה, אבל אפשר להבין **שהמשפחה כמערכת** שאמורה לתפקד וליצור משמעות, זקוקה לחלקים מסוימים לצורך התפקוד הזה. אמנם היא נושאת את האופי המיוחד של האנשים המרכיבים אותה, אבל היא גם משרה את צרכיה על היחידים הללו, ומעניקה לכל אחד תפקיד.

אבל מה קורה כשהילדים גדלים, עוזבים את הבית, ומגדלים משפחות משלהם? מה קורה כשהמשפחה גדלה ומתפצלת על פני הדורות? על פי ברט הלינגר שפיתח את הגישה הטיפולית שנקראת **קונסטלציה משפחתית**, אירועים לא פתורים שקרו כמה דורות אחורנית יכולים להשפיע על יחידים בתוך המשפחות החדשות שבלי להיות מודעים לכך לקחו על עצמם לפתור את אותה בעיה שהמשיכה להינשא בתוך **המשפחה כמערכת**.

העובדה ש"טראומות" יכולות להיות מועברות מדור לדור, מצביעה על המשפחה כתבנית של שלם, המשמר את רוחו המיוחדת מעבר לזמן - בתוך הרוח הזו גם נישאות הטראומות כפצע וצלקת, ואם לא היה שלם כזה, רוח כזו, גם לא הייתה משמעות לטראומות המועברות מדור לדור. מן הצד השני, לפעמים אלה הטראומות שהמשפחה מתאחדת סביבן, אפילו על דרך ההכחשה, שעשויות לשמר את המשפחה כ"אותה משפחה" עם גורלה המיוחד לאורך הדורות.

עץ האנושות

בדומה לעץ שענפיו משתרגים ומתפצלים ושבים ומתפצלים שוב ושוב תוך כדי שמירה על שיווי משקל כולל בין המרכיבים השונים של העץ, כך המשפחה הגרעינית שהלכה והתפצלה לאורך הדורות ופרטיה הלכו והתרחקו זה מזה, עדיין שומרת על מערכת איזונים ופיצויים המעידה שהם בכל זאת חלק ממערכת אחת. האח הטוב, הפך להיות ה"ענף הטוב" במשפחה המורחבת, וכן הלאה (כמובן, זה תיאור פשטני מאוד מאוד, אבל העיקרון מובן).

עד לאן המשפחה יכולה להתרחב ועדיין לשמור על זהותה כמערכת אחת?

יש האומרים שכלל האנושות עדין נושאת מאפיינים של משפחה אחת - מערכת השומרת על איזון ומחלקת תפקידים לעמים שונים ותרבויות שונות - כל עם או שבט מנסה לאזן את הכיוונים הקיצוניים שלקח העם האחר, ולפעמים לתקן אירועים היסטוריים שנשארו כצלקת בנפשה של האנושות (בין היתר בשל פיצול זה עצמו). ככלות הכול היסטורית אפשר שכולנו אכן באנו ממשפחה גרעינית אחת, שבקדמת הזמנים שכנה במקום אחד.

התכנסות מסביב לעניינים לא פתורים

תיארתי את המערכת האורגנית כתהליך של סיפור עצמי, שצריך להתמודד עם הפרעות שבאות מבחוץ ודורשות מערך שלם של תיקונים ושיפוצים כדי לשמור על הסיפור. ההפרעות הללו יכולות להיות אקראיות ומפוזרות ולפעמים הן ממוקדות יותר - קשיים מתמידים שתהליך ההתמודדות עמם הופך להיות לעיקר הזהות של השבט.

דווקא מה שמתקשה להתעכל, בעיות שלא מצליחות להיפתר בתהליך היומיומי, נעשות למוקדים סביבם מתרכז השבט - קצת כמו הפנינה שמתחילה מגרגר חול שחדר לצדפה.

גם בנפשו של היחיד אתגרים גדולים נשכחים מהר אחרי שנמצא להן הפתרון, אבל בעיות לא פתורות נזכרות לאורך זמן כמו קוץ הנשאר בבשר. דווקא הקושי, ומה שמתקשה להתעכל ולמצוא את מקומו בשלום, דורש מן היחיד לחזור ולעסוק בו.

וכך גם לגבי עמים שבאופן טבעי אולי היו יכולים להתמזג ולהפוך לעמים אחרים, אבל "נתקעים" ומתקשים "לזרום הלאה" בגלל מערך בעיות לא פתורות, הדורשות שוב ושוב את ההתמודדות עמן, ואגב כך, מכיוון שהתהליך הזה הוא עיקר העם, הן גם משמרות את העם.

תפקיד דומה אפשר לתת גם לסתירות שלא מצליחות להתעכל ונשארות כמו רגל בדלת המונעת את סגירתה. ולפעמים הבעיות הללו הן מלאכותיות ומפרנסות את עצמן, ומתקיימות בדיוק לשם העניין הזה: שיהיה לעם במה להתעסק בו כדי לשמור על זהותו.

ויש עמים שמתמידים לשמור על קיומם לא רק בגלל הבעיות הלא פתורות שהם מנסים ליישב, אלא גם בגלל שהם עצמם הפכו להיות בעיה לא פתורה עבור עמים אחרים. במובן הזה טראומות העבר של עם - עניינים לא פתורים שממשיכים לרדוף את האנשים באותו עם - יכולות להפוך ברבות השנים לחלק מהותי בגיבוש זהותו, המתמידה להתקיים מעבר לתנאים המשתנים.

השבט שנושא משמעות מעבר לזמן

אדם חי את חייו ומת, מה שנשאר אחריו הוא מה שהוא השפיע על אנשים בודדים שהיו קשורים אליו. ואם האנשים האלה לא מאוגדים באופן כלשהו בקהילה אז הוא יהפוך לזיכרון דליל הנמזג בים הגדול של האנושות. זה לא רע. גם השפעות זעירות לפעמים מתפתחות בהמשך הדורות לזרמים ומגמות המעמיקים את האנושות.

מלבד זה, מי אמר שערך חיי האדם טמון במידת השפעתו? במה שהוא משאיר אחריו ומתמיד להתקיים תוך שהוא חוזר ומצביע עליו ועל דמותו? בפרספקטיבה קוסמית כל זה נראה קטן כל כך...

אבל אחרי שזה נאמר, אפשר לחזור לעיקרון האונטוגנטי, ולאופן שבו נשמרת איכות ומשתכללת. ייתכן שמה שהיה לו לתת היה יכול להעמיק יותר ולתרום יותר בתוך סביבה יציבה - קהילה - הזוכרת את הדברים בתוך הקשרה, ומאפשרת להם להתפתח ולהעמיק. מה שהיה לו לתת היה מתמיד להתקיים ולהשתכלל כיוון שהקהילה הייתה מתמידה להתקיים, וממילא גם נושאת את זיכרונו בתוכה.

חישבו על מתמטיקאי שזה עתה גילה את ההוכחה לאיזה משפט מתמטי. מחוץ להקשר של קהילת פרקסיס מתמטית התגלית שלו הייתה אובדת ולא הייתה יכולה להיות בסיס לתגליות נוספות. לא היה לה את החשיבות והמשמעות שיש לה בתוך הקשר של תרבות מתמטית מסוימת. זו התרבות שנושאת עמה את התגליות השונות ואף עשויה לעשות מקום לגילוים סתומים שממשיכים להינשא בסתמיותם עד שהעת מבשילה ומתגלות משמעותם וחשיבותם.

אורך הנשימה הזה המאפשר לדברים להשתכלל, להעמיק, להצטלב זה עם זה ולהניב דקויות שהן לפעמים כה חשובות לאיכות, הוא דבר שיכול להיות

לקהילה עם מסורת ארוכת שנים, אבל לא קיים עבור יחיד מחוץ להקשר של קהילת פרקסיס.

ואם כן, היחיד חי את מניין שנותיו ומת, אבל **החבורה**, ועוד יותר מכך השבט, יכולים להמשיך לחיות במשך דורות רבים. למעשה, אין מגבלה טבעית לאורך חייה. לשבט יותר מאשר לחבורה, יש את היציבות המקיימת הזו. זו אינה רק חבורת מתמטית מקומית שעוסקת במחקריה, אלא **קהילה של חבורות** - שבט מתמטי, שמעביר הלאה את מסורתו. אנשים עוברים בו, וכל אדם, עם כל המתח של שונותו, תורם ליציבותה של הקהילה ולהתמדתה מעבר לזמן.

פרק שמיני: הבחירה והברית

עם אינו אוסף של אנשים

הקולקטיב האנושי (שבט או עם או כל צורה אחרת) שונה מן הגוף הרב־תאי - הוא דליל יותר בקיומיותו, וגמיש בדחיסותו, ונזיל בגבולותיו. ובכל זאת, הוא מספיק שלם כדי שיהיה אפשר לומר עליו שהוא **"אותו השבט"** למרות שאנשיו משתנים והוא עצמו עובר תמורות לאורך השנים. באיזה מובן אפוא הוא **ישות אחת**? מה מצדיק להתייחס לעם הרופאים (או לעם היהודי או לעם הנשים) כישות אורגנית לכידה?

אתחיל מהסוף: **עם אינו אוסף של אנשים.**

בדומה לגל קבוע בנחל, הוא מתקיים **ברמתו שלו**, נשען על האנשים אבל עצמאי ביחס לקיומם. הוא לא נולד עם האנשים הפועלים בו היום ולא ימות עם לכתם. יותר נכון לומר שהוא הלך והתפתח כישות היסטורית לאורך שנים רבות, ואנשים מצאו אותו מוכן לפניהם ולמדו להשתתף בו באופן שמאפשר לו להמשיך להתקיים.

ואם כן, מאיזה "חומר" הוא עשוי?

על דרך הסיכום אפשר לומר שעם הוא **אגד של שגרות ודרכי תקשורת** – אוסף של נורמות ופרקטיקות, טקסים ושפה, מבנים חברתיים ואופני שיחה, הקשורים זה לזה וסובבים **ערכי ליבה** מסוימים ויוצרים **אומוולט תרבותי** שבו הוא מקנן ובתוכו הוא מקיים יחסי גומלין עם עמים אחרים.

בתור שכזה הוא **גוף המתקיים בזמן** ונתון לתמורות היסטוריות תוך שהוא שומר על אופי מסוים - רוח המכוננת סדר ומשרה אותו על מרכיביו השונים של העם, כשהיא "מחלקת" תפקידים לאנשים, ודואגת לקיומם של כל המרכיבים הנחוצים לקיומו של השלם.

אבל מעבר לשגרותיו השונות וללבושו, עם הוא בעיקר **הסיפור שמספרים עליו.**

העם בסיפור

הסיפור הוא הדבק הקושר את מרכיביו השונים של העם ונותן להם **אחדות מיקוד ותנופה**. הוא סוגר את הקצוות, מעגל את הפינות, יוצר שוליים ברורים יותר המבדילים בין מה שבפנים למה שבחוץ.

את הסיפור הזה, אנחנו **האנשים** צריכים לספר.

ואנו עושים זאת באמצעים רבים, ובעיקר בשיחות היום ובכל מיני צורות אחרות של אינטראקציה ואופני התייחסות שבהם מובלע הסיפור, ובכל אותן פרקטיקות ושגרות שחלקן מיועדות בדיוק לשם כך - לתחזק את הסיפור.

כשמטופל קובע תור לרופא ואחר כך מגיע בשעה היעודה, מחכה בתור, נכנס למשרדו, מציג את כאביו וכן הלאה - בכל אלה הוא מספר סיפור. וכשהוא חוזר הביתה ומספר מה קרה, הוא נותן מילים לסיפור הזה, וביחסו ובגישתו ובנימת דיבורו - שכולם מגיעים גם לילדיו המטים חצי אוזן לשיחת הוריהם - הוא מוסיף ומחזק את הסיפור של עם הרופאים, שגם אחרים מספרים, וכך עושים אותו לעם מובחן. העובדה שהוא היה צריך לחכות בתור במסדרון לפני הדלת מובנת, זה צורך טכני. אבל האופן שבו האחות דיברה על הדוקטור, והוסיפה אי אלו גינונים פורמליים, זה חלק מן הטקס. אלה ואלה מספרים את הסיפור.

העם זקוק לאנשים המספרים

אף על פי שהעם הוא תופעה עצמאית המתקיים ברמתו הוא, ולכאורה לא זקוק לאנשים באופן יותר מורכב מאשר גל קבוע זקוק לפרודות מים - משמע כסוג של "חומר" הנכנס דרכו ומקיים את שגרותיו - הנה בעניין הזה, שהוא מרכזי לקיומו, הוא זקוק **לאדם המספר**.

והאדם המספר אינו סתם אדם, פרודת מים, חומר המזין את התופעה - מעמדו כמספר שונה לחלוטין. הוא אינו **אובייקט בתוך העם** - הוא **יחיד** אשר בפני **נוכחותו הערה** העם מתייצב ועומד למשפט.

וכך, על אף אדישותו לכאורה, ותחת מסכת עצמאותו המסתכלת בכלל לכיוון אחר (עמים אחרים, למשל), העם ממשיך ללא הרף לפזול לכיוון האדם ולשחר אחר חיבתו. הוא צריך את האדם שיספר אותו - אמנם לא אדם אחד בלבד, אלא אנשים רבים המתכנסים למה שאפשר לקרוא לו "דעת הקהל", ובכל זאת

מדובר **באנשים** ממש ומצד **מבטם הנוכח** שהוא מבטם של **יחידים** שופטים, מפרשים, מספרים.

מצד אחד העם גדול מן היחיד, והיחיד יכול להיות מוכל בתוכו, אבל מן הצד השני, היחיד והעם ניצבים זה מול זה כשתי תופעות שוות בערכן.

עם הרופאים זקוק ללא ספק לחולים - בלעדיהם אין לרופאים תוכן ולא פרנסה - אבל עם הרופאים גם זקוק לאנשים (בין אם הם חולים או לא) שיספרו את סיפורו ויתנו לו מובן וערך. אחרת זה לא יותר מאדם מקרי, שעשה אי אלו מעשים כדי לעזור לאדם אחר להבריא. אולי זה הצליח אולי לא.

שיחות העיר והדמיון של היחיד

יש שתי תופעות שאיני כופר בממשותן:

גופי **האנחנו**, ורשת **האנו** האזורית.

אף אחת מהן איננה עם.

קבוצת **אנחנו** נוכחת היא בדרך כלל קבוצה קטנה וגם אם היא חוזרת ונפגשת, כמו למשל להקת נגנים, בסוף חבריה עוזבים ובזה היא גם נגמרת. ובאשר לרשת **האנו** האזורית, הרי שהיא עמומה מדי בגבולותיה ובמה שמלכד אותה מכדי להיות ישות מובחנת. אני מזכיר שאת רשת **האנו** צריך להבין תמיד על רקע של מפגשי **אנחנו** שקדמו לה (בין אם מפגשים זוגיים ובין אם מפגשים קבוצתיים). **האנחנו** הוא ליבו החי של **האנו**, המעניק לו חיים וממשות, ומן הבחינה הזו ניתן להתייחס לשתי התופעות הללו כתופעה אחת.

בכל אופן, כשאנו מחפשים לבסס את הקיום העצמאי של העם - את מה שיכול להיות לו גם "נשמה" - לא די באלה.

ואם כן, על איזה תשתית ממשית יושב העם?

בסוף אנו מגיעים לכך שזה **היחיד** שצריך לדמיין את העם בראשו שלו, ובכך הוא תורם את חלקו **לשיחת העיר**, ודרכה מקיים את העם החיצוני שגם חורג מדמיונו. דמיונו נותן קיום לעם שבחוץ, ובמקביל נותן קיום לעם שבפנים - לתודעתו השבטית. וביחד הם בונים את הספינה. הוא מספר את הסיפור של העם פנימה והחוצה. העם הזה שהוא מדמיין הוא בו־זמנית הדבר הזה שנמצא שם בחוץ, והדבר הזה בפנים שהוא חלק מתודעתו השבטית.

שלוש תופעות והאחד שבמרכז

אנו עוסקים בשלוש תופעות נבדלות:

הרשת האזורית של ה"אנו": אם תרצו **החומרה** של העם - והיא דווקא כן קשורה באוסף אנשים מסוים. מדובר בסופו של דבר בקורי הקשר הממשיים המחברים אנשים מסוימים זה לזה. זה אישי. גבולותיה של הרשת הזו, כאמור, עמומים, בניגוד לשבט הקדמוני שבו הם חפפו את גבולות השבט.

התודעה השבטית של היחיד: מעין "**עם פנימי**" המתקיים בתוך היחיד, ללא תלות בעם החיצוני. היחיד מספר את סיפורו שלו פנימה (מה שיוצר את זהותו מן הצד המייחד) והוא משתתף (עם תודעתו השבטית) בשיחות העיר ומספר את הסיפור הזה החוצה. זה דמיונו שלו האישי, ובכל זאת הוא מצטרף למקהלה המספרת.

אגד המרכיבים: אם רוצים אפשר לראותו כתוכנה הרצה על פני החומרה של הרשת האזורית. זו תבנית הגל הקבועה - השגרות, הנורמות, השפה, הטקסים וכן הלאה, שאנשים משתתפים בהם ומקיימים אותם. ומכיוון שלא מדובר במחשב אלא במערכת אורגנית, אגב פעולתה של אותה "תוכנה" היא גם מעצבת ומשנה את החומרה, ומתאימה אותה לצרכי קיומו של העם שהוא תבנית גל קבוע.

שלושת התופעות הללו, המתקיימות במקביל, מתכנסות ליצור את העם כתופעה תלת־ממדית. בעניין הזה אין הבדל מהותי בין עם הרופאים, עם המוזיקאים, עם המתמטיקאים, או העם היהודי[44].

שלושת התופעות הללו מקיימות יחסי גומלין מורכבים ביניהן, תומכות זו בזו ולפעמים מתנגשות. אם רק שני ממדים היו מתקיימים, לדוגמה רק התבנית והסיפור ללא רשת **האנו**, או רק הרשת והתבנית ללא הסיפור, לא היה ניתן לדבר על עם. העם זקוק לכל שלושת הממדים הללו כדי להתקיים **כתהליך אוטופואטי** - שלם שיש לו רוח משלו, המשרה את סדרה על הפרטים. כמו גוף פיזי במרחב, זו תופעה רב־ממדית שיש לה הטלות על כל אחד משלושת המישורים ובעצמה נבנית מסיכומם.

---

44 אם כי, רק מעצם בחינת שלושת השכבות הללו אפשר לראות כבר שבכל זאת לעם האתני ייחודיות הקשורה למקומיותה של הרשת האזורית. נתעכב על כך בהמשך.

היחיד במרכז

במרכז כל התהליך הזה נמצא **היחיד ופרשנותו.**

בלעדיו ובלעדי ערנותו, שום דבר מזה לא יכול להתקיים.

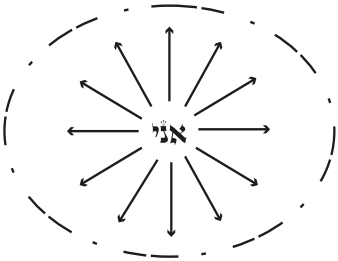

כשם שה**אנחנו** הוא הלב החי של **האנו** הנותן לו חיים וממשות, כך גם היחיד בפרשנותו ובחירותו נותן לעם את חיותו.

מכאן גם נגזרת מערכת היחסים הראויה והבריאה בין **האני לאנו**, בין היחיד לשבט, כשתי תופעות עצמאיות המכבדות זו את זו, ומקיימות מערכת גומלין מוקירה.

כוחו של היחיד המושאל לעם

אני מתאר את העם החיצוני כמעין גל קבוע השומר על תבניתו היציבה גם בחלוף הזמן - אנשים נולדים ומתים והוא ממשיך בשלו - אך בפועל לא מדובר בשכפול פשוט, בסוג של "העתק-הדבק".

הרי לשם כך זקוק העם לאדם שיספר את הסיפור ויחבר בסיפורו את החלקים יחדיו - כדי שהוא, **בפרשנותו החיה**, ייתן גם חיים וקיומיות לאותם מבנים, שאחרת דועכים מהר.

כיום, בתרבות הכותבת, כשאנו חושבים על סיפור, אנחנו חושבים על משהו שלם המתקיים ברגע אחד מכריכה לכריכה - יצור עצמאי שאפשר להניח על מדף והוא ממשיך להתקיים גם אם איש אינו קורא בו. אולם בעבר, סיפור התקיים רק **במילים המדוברות** ואופיו המתגולל בזמן נשאר מהותי לקיומו.

פירושו של דבר שהוא התקיים כהתרחשות, ועיקרו היה קשור **באופן** שבו מספרים. סיפור לא היה שם עצם, הוא היה **שם פעולה. והפעולה של הסיפור** היא מה שהעם זקוק לו לשם קיומו. לא לסיפור היושב על המדף. הסיפור היושב על המדף הוא כלום ללא אנשים המספרים אותו באופן חי. באופן חי - כלומר מתוך הקיומיות שלהם, המשלבת מידה מאוזנת של אכפתיות ועניין.

אמנם רק סיפור אינו יוצר **עם**, אך ללא הסיפור והיחיד שמעניק משמעות לשגרותיו, הן הופכות למכניות ושוב אין הן יכולות להרכיב את העם כשלם אורגני, והוא לא יכול **להתקיים** כיצור היסטורי.

בניסוח אחר: הוא זקוק לאדם שישאיל לו את **הקיומיות** שלו, כדי שיישא קיומיות מצד עצמו.

העובדה שאנשים למדו **לכתוב** את סיפוריהם הייתה נקודת מפנה בהיסטוריה שעוד אדבר עליה, אבל אפילו הכתב אינו יכול לחסוך מן האדם את תפקידו כמספר חי.

והסיפוריות היא תמיד גם החיפוש אחר אותה רוח עם, הניצבת במרכז ומגלמת את ערכי הליבה של השבט, והאנשים המספרים מעורבים כל הזמן בתהליך יצירתה. ומלאכתה נעשתה קשה מאוד בעולם המודרני, וספק אם הייתה מצליחה בכך אלמלא **הממסדים** ומערך הכוח המקיים אותם[45].

פעם, בשבט השלם, כשסיפרו את השלם סיפרו גם את החלקים - הזהות הייתה מכלילה ומייחדת בעת ובעונה אחת - בתוך הסיפור האחד השתמע גם סיפורו של החלק הגברי, והחלק המרפא, והחלק הילדי וכן הלאה. אולם היום כשמספרים, למשל, את סיפור **העם הנשי**, זה סיפור שנוטה להיות סיפור מבודד שאינו עוזר לחבר את החלקים יחדיו.

דוגמה להבהרה

נדמיין אוסף של אנשים שהורותם מחברת ביניהם. אלה הורים ששולחים את ילדיהם לאותם הגנים, ונפגשים באותם גני השעשועים וכן הלאה. בשלב ראשון נניח שאין כל סיפור, לא פנימי ולא חיצוני הקשור ל"עם ההורים". הם אינם מזדהים כהורים, ולא שמים לב לעובדה שמה שמחבר אותם הוא הורותם. מבחינתם הורות אינה זהות ואין לה את אותו נדבך של קיומיות העושה זהות לזהות. זה פשוט משהו שהם עושים. כפי שלא יעלה בדעתם ליצור עם של קצרי זרת או מחטטים באף, כך הם גם לא מזדהים דרך הורותם.

---

45 מלבד כל ההיטים שתארתי עד כאן, לעמים יש גם **לבוש ארגוני** המסייע להם לנהל את ענייניהם, ועל פי רוב הוא לא נשאר בגבולות של טכנולוגיה ניהולית, ומשפיע על היבטים שונים של העם, ובין היתר גם נוטה להבדילו מעמים אחרים. הוא "רק לבוש" ובכל זאת, הלבוש הזה מחלחל פנימה. ארחיב על כך בפרק האחרון.

ובכל זאת, מכיוון שהם חוזרים ונפגשים בנסיבות דומות, ועושים מעשים דומים, נוצרת עם הזמן **רשת קשרים אזורית**. לכל אחד כמובן יש רשת מעט אחרת, אבל יש גם אזורים דחוסים יותר המשותפים לכולם. קיומה של רשת כזו, כשלעצמה, אין די בה כדי לכונן "עם של הורים" (ממילא זו גם רשת שגבולותיה מאוד לא מוגדרים), אבל הבה נדמיין כעת שמסיבה כלשהי מתחיל להתפתח תהליך כפול ההיבטים המשתקף פנימה והחוצה. אולי חלק מהם מתחילים לפתח **תודעה ייחודית** כהורים ומטפחים את זהותם כהורים, ובו בזמן הם מתחילים להשתתף בפרקטיקות של "עם ההורים". הם נפגשים בקבוצות של הורים, ומתחילים לספר את קשייהם כהורים, ומתחילים לזהות פרקטיקות של הורות שבהן הם משתפים זה את זה, פותחים פורומים אינטרנטיים, מקימים קהילות של חינוך ביתי, וכן הלאה.

הן הסיפור הפנימי של "היותי הורה" (הקוטב המייחד) והן הסיפור על "עם ההורים" (הקוטב המכליל), יכלו להיות סיפורים תאורטיים, סיפורים שמספרים כל אחד בנפרד, או בשיחות העיר, ואם זה היה רק זה, אז לא היה די בכך לייצר "עם הורים", אבל מכיוון שבפועל הסיפורים הללו, הפנימיים והחיצוניים, סובבים תשתית ממשית - רשת אזורית מסוימת, מתחיל להתגבש כאן משהו חדש.

אמנם הרשת האזורית כוללת גם הרבה מאוד קשרים עם אנשים נוספים שהם לאו דווקא הורים, וגם לכל אחד יש רשת קשרים אחרת, אבל לצורך התרגיל, אנחנו יכולים לדמיין איך הסיפור הזה על ההורות מכנסם, ולאט לאט גם חותך ומפריד קשרים אחרים (שאינם עם הורים), ועד מהרה נוצר **עם מובהק** של הורים, שכעת הוא ממשי ותלת־ממדי, כיוון שהוא מתקיים בשלושת המישורים הללו - יש לו הטלה ברשת ה"אנו", ובעם ה"פנימי" (בתודעה השבטית) וב"עם החיצוני" (באוסף השגרות המקיים את הגל הקבוע).

עם הורים הוא אולי לא דוגמה טובה ל"עם" מלוכד, הורים מקיימים את עיקר הורותם בגילאים מסוימים, ולא אצל כולם הזהות הזו היא זהות קיומית. אין ל"עם" הזה הרבה שגרות המכנסות אותם ביחד כולם, וקהל ההורים הוא קהל גדול מאוד שקשה לתחום אותו. אבל דווקא לאור כל החולשות הללו אפשר לראות מה כן דרוש לעם/שבט כדי להיות עם/שבט מובהק. השוו זאת לאופן שבו כמה קבוצות אתניות שונות מתחברות יחדיו ומכריזות על הגדרה עצמית וריבונות כלאום חדש.

קצת סדר

מלכתחילה אני מתייחס אל העם/שבט ואל היחיד **כשתי תופעות עצמאיות** זו ביחס לזו המקיימות יחסי גומלין ביניהן. אין העם נדרש ליחיד המסוים הזה, ואין היחיד נדרש לעם המסוים הזה - זהויותיו שונות והוא עובר בין השבטים השונים, תורם לכל אחד את חלקו. וכאמור, הוא עושה כן **בהתמסרותו**, לא בהשתעבדותו.

כשתי תופעות עצמאיות אנו יכולים לדון בהן כל אחת לעצמה ולהתבונן על התופעה השנייה מנקודת מבטה. להסתכל מהפרספקטיבה של השבט ולשאול את השאלות המתאימות לפרספקטיבה זו, ולהסתכל מן הפרספקטיבה של היחיד ולשאול את השאלות השייכות לו.

מצד היחיד, האתגר הוא להבין מי הוא - איך הוא מארגן את כל שותפויותיו השונות, כל ה"אנחנו" השונים שהוא לוקח בהם חלק וכל ה"אנו" השונים המתקשרים לזהותו, מתי ללכת לכאן ומתי לפה, ואיך להיות חלק בתוך השלם, מה חלקו ומה לא חלקו, מה אחריותו ומה לא אחריותו. והרי לכל אדם יש עם פנימי משלו, למעשה עמים רבים משלו, והם חופפים ולא חופפים את ה"עמים" שנמצאים שם בחוץ.

מצד הקולקטיב, כל עם הוא ישות בפני עצמה שמתקיימת ברמתה ועל פי חוקיה שלה. וכאן השאלה היא מה עושה אותה קהילה בריאה וחסונה, ובאיזה אופן היא משתלבת במשפחת העמים.

אמנם השבט כקולקטיב הוא תופעה מגיחה, והסדר שהאדם יכול לעשות בתוך העם החיצוני שהוא שותף בו אינו הסדר שהוא יכול לעשות בעם הפנימי, ועם זאת, יש לו גם כאן השפעה, כמי שמוביל את החיה הגדולה הזו, מרגיע אותה ומאלפה, וכמי ששותף עם אנשים נוספים במלאכה הזו.

מכאן אני רוצה לעבור לאופן שבו היחיד מספר את הסיפור של עמו (למעשה של עמיו השונים) וכיצד האופן הזה מעצב הן את העם החיצוני, הן את התודעה השבטית שלו עצמו.

קהילה מדומיינת

העם אינו רק סיפורו של יחיד אחד, אלא סיפורם של אנשים רבים המתרקמים לסיפור משותף, שבו לכל אדם יש חלק, ובו כל אחד עושה את חלקו. ושוב, לא מדובר בסיפור הכתוב והמוצהר, אלא בסיפור הנישא במרווחים שבין שורות המעשים ושיחות העיר. אנדרסון[46] שטבע את המושג "קהיליות מדומיינות" מתאר את האופן שבו לאחר מהפכת הדפוס עשוי היה אנגלי למצוא את עצמו קורא עיתון ומדמיין, אפילו לא במודע, מיליוני אנגלים אחרים כמוהו, שקוראים את אותו עיתון וחולקים את אותן החוויות. מתוך החוויה המשותפת הזו, הוא מתחיל לדמיין את הקרבה לאנשים שכלל אינו מכיר, אך יודע על קיומם, וכך נותן פתח לתחושת הקרבה שהייתה אחד המקורות להתפתחות הלאומיות החילונית. כולנו אזרחי הממלכה.

בנוקטו בביטוי "קהיליות מדומיינות" אנדרסון לא ביקש לרמוז שהלאום הוא מזויף, אלא דווקא להדגיש את כוח היוצר של הדמיון המשותף. באופן הזה אנשים יוצרים את המכל שבו האחווה יכולה לשגשג.

ההיסטוריה והמסורת

חלק חשוב בסיפור שאנשים מספרים על עמם הוא גם הסיפור שהם מספרים על עברם ותולדותיהם - סיפורי המורשת והמסורת.

המסורת הזו אינה זהה **להיסטוריה הממשית**. לא רק מכיוון שהפרטים יכולים להיות שונים (וברוב המקרים הם אכן יותר שונים ממה שהם דומים) - אלא מכיוון שהמהות שונה. מדובר **בשתי סוגות** העשויות מחומרים שונים, עם כוונות שונות וחוקי פעולה שונים.

לא שהם לגמרי בלתי תלויים זה בזה - ולא פעם לתיאור המחקרי ההיסטורי משתרבב משהו מן הנימה של המסורת, ולסיפורי המסורת נכנס לפעמים הלך רוח של המחקר ההיסטורי - אבל לצורך הבהירות טוב להפריד ביניהם ולהבין את מהותן השונה.

היסטוריה ומורשת (הסיפור של המסורת), אלה שני דברים שונים. וכשמדובר על עם ועל מה שמדביק את חלקיו יחדיו, זו המורשת שחשובה, וההיסטוריה מספקת חומר גלם לתנועתה. אמנם יש בסיס היסטורי לכל עם, וההיסטוריה

46 (אנדרסון, 2022).

זו ללא ספק חשובה **לעיצובו** של העם, אבל הכלי שסופג את ההיסטוריה הזו ומעניק לה משמעות שמאפשרת לו להיות מעוצב, הוא **המורשת** המוסרת באופן ההולם ביותר את מהותו של **השלם השבטי**.

סיפורי המורשת השונים הם קולותיה השונים של רוח העם, באותו מובן שגם בתוך האדם ישנם **קולות שונים**, המאירים את פניה השונים של זהותו המורכבת.

סיפורי עם

השאלה האם אברהם היה דמות היסטורית אמיתית, והאם אכן קרו לו הדברים המסופרים במקרא, הם דוגמה לבלבול. מלכתחילה אלה לא סיפורים היסטוריים שהתיימרו לספק עובדות היסטוריות - אלה **סיפורי עם**, ותקופתם כלל לא קשורה לממצאים ההיסטוריים[47].

דומה הדבר למישהו המתלבט אם כיפה אדומה היא דמות היסטורית אמיתית. התלבטות כזו מעידה על אי־הבנה עמוקה לגבי המהות של סיפורי עם. וגם אם יתעקש להגיד שאולי דווקא הייתה כזו נערה הלבושה באדום, ואף להביא עדות לקיומה - זה כלל לא רלוונטי לאגדת העם. הנערה ההיא - לא עליה מספרת האגדה.

סביר למדי שדווקא מספרי הסיפורים שסיפרו את סיפורי המקרא הראשונים לא התבלבלו בעניין הזה. הם ידעו מה הם מספרים. אלה אנחנו, המאוחרים, שמטילים את הסתכלותנו הריאלית-היסטורית על צורת הסתכלותם האחרת, ושואלים שאלות מוזרות.

ההיסטוריה של המסורת והמסורת של ההיסטוריה

לצד זה כדאי לציין שסיפורי המסורת בעצמם נתונים לתהליך היסטורי והם משתנים על פי חוקי אבולוציה משלהם. דבר זה חשוב בניסיון להבין את הצורה של סיפורי המסורת היום - מדוע דווקא הם ומדוע דווקא כך. סיפורי המסורת הלכו והשתכללו במהלך השנים הרבות של קיומם, התאימו את עצמם לנוף תקופתם, היו נתונים ללחצים פוליטיים ולכל מיני מסעות תעמולה

47 אמנם יש במקרא גם סיפורים היסטוריים - כספרייה מרובדת של סיפורים רבים הוא מכיל סוגות רבות וסיפורים מסוגים שונים, חלקם סיפורי מורשת, אחרים, סיפורים היסטוריים.

שביקשו לשמר אינטרס של קבוצה אחת או אחרת, פילסו את דרכם בתוך ים פולמוסי וביחס למסורות אחרות וכן הלאה.

אם היום מדגישים בסיפור מסורת עניין כזה או אחר, יתכן שזו שארית של פולמוס עתיק שנשכח מזמן, והיה קשור לתנאי החיים ולסביבתם התרבותית של אלה שהיה חשוב להם לדקדק בפרטים.

לצד זה שהמסורת נתונה לתהליך היסטורי, ההיסטוריה הממשית גם היא נתונה לתהליך מסורתי. אירועים היסטוריים לעיתים מעוצבים ומושפעים מסיפורי המסורת, ובעצמם נקלטים על ידי המסורת המאחדת את העם ועושה אותו "כלי חישה" למשמעות. יצור חי מושפע מאירועים סביבו על פי יכולתו לקלוט אותם. קול רעם עצום יכול לכאוב ולפגוע במי שיש לו אוזניים לשמוע, אך לא ישפיע מאומה על יצור שאינו שומע. צריך שהשבט יהיה אכן שלם אורגני מודבק בכוח סיפורי מורשתו כדי שיוכל לקלוט את האירועים הללו ולהיות מושפע מהם.

האופן שבו הופך אירוע להיסטוריה - הוא חלק בלתי נפרד מן המסורת. היא זו שיש לה את דרכה המיוחדת לתרגם אירוע במציאות לסיפור שנשזר במסורתה, מזין אותה ומחזק את זהותה.

הערה על הסיפור והעתיקות

הסיפור על העבר, בין אם הוא אמיתי ובין אם הוא מומצא, מהווה נדבך בהווה של כל קבוצה המוסיף לה חוסן ומחזק את האחווה. אחים אנו, שייכים למשפחה אחת מקדמת דנן. אמנם המלחמות המרות ביותר קורות לפעמים בין אחים, אבל **בתודעה של האחווה** יש לשותפות הגורל הזו - השורשים המשותפים - תפקיד חשוב ומחזק. כשמישהו חדש נכנס לקבוצה, העבר שקושר את החברים הוותיקים צף ונעשה ברור.

כבר הבאתי את הדוגמה של שני אנשים מאוהבים, שלא הכירו זה את זה לפני כן, ומנסים למצוא את שורשיהם המשותפים עוד בטרם נפגשו. זו דרך לומר שמה שקורה ביניהם אינו מקרי, ועתיד להחזיק מעבר לתמורות הזמן. כך קורה גם לקבוצות תרבותיות המשליכות עוגן לראשית הזמנים, ומספרות סיפורי מורשת ופורשות אילנות יוחסין כדי להוכיח את תוקף קיומן וללכד את שורותיהן.

לסיפורי המורשת האלה יש כוח. בין היתר מכיוון שהעתיקות היא ערך (לא במקרה אנחנו מדברים על "תרופה סינית עתיקה" ומכוונים בזה לאיזה סוד שכביכול שרד מעבר לזמן והוכיח בזה את עצמו), ולהתייחסות לשורשים העתיקים, יש כוח מלכד ומעודד התמסרות עבור הקבוצה. לא דומה ההתמסרות לקבוצה שזה עתה נוסדה, להתמסרות לקבוצה עתיקה, או כזו שיש לה יסודות עתיקים.

אבל האם יש היסטוריה ממשית מעבר לסיפור? האם להיסטוריה הזו יש אכן ממד של שלמות אורגנית המצדיק את השימוש במילה "עם" גם מן הבחינה הזו, ההיסטורית? האם זו בכלל שאלה חשובה?

מורשת זה לא דבר שכותבים

מורשת זה לא דבר שכותבים, זה דבר שחיים אותו ומוסרים אותו הלאה, וכל העניין הוא האופן החי שבו האירועים נמסרים בעל פה עוברים מאדם לאדם מאוזן לאוזן, וממשיכים לחיות דרך ערנותם של המספרים והשומעים המפיחים בסיפורים חיים ועושים אותם מה שהם.

חישבו למשל על סיפורים במשפחה. איך לפני שנה הדוד נרדם והנכד הצעיר במשפחה, שהיה אז בן שנתיים, לא התאפק ומשך לו בשפם. הסיפור הזה ילווה את ה"נכד הצעיר" עוד שנים רבות (וגם את הדוד שלפחות חלק מן הנוכחים זוכרים איך התנער מתרדמתו בשאגה שהבהילה כל כך את הפעוט). כשהם מספרים זה לזה את הסיפור אחרי שנה, הם בו בזמן מזכירים אותו, אבל גם מפיחים בו חיים חדשים. חבר במשפחה שלא היה נוכח באותו מעמד יכול לראות בעיני רוחו את ההתרחשות ולחיות אותה, רק מתוך האופן שבו הדברים מסופרים. ברור לו למשל שזה לא היה מעשה קונדס חס וחלילה, אלא סקרנות עמוקה מול התופעה הזו שבעצם מהלכת קסם על כולם - השפם הארוך של הדוד. ואיך אפשר למסור את כל הדקויות הללו בכתב? והרי הסיפור אינו "סיפור" - זהו אירוע משפחתי, התרחשות חיה של שייכות.

כעת דמיינו שבן משפחה מחליט לכתוב ספר על המשפחה, ובין היתר כותב על האירוע הזה. הספר מתפרסם ובני המשפחה האחרים קוראים אותו. מצד אחד הם שמחים על הפרסום ועל התוקף המיוחד שהאירוע קיבל - זה מה שעושה הכתב, עדיין - אבל אם להיות כנים, הם חשים גם משהו מוזר. הסיפור קצת נתלש מהקשרו, ובמובן מסוים שוב אינו שלהם. לא רק שיש ויכוח קל על הפרטים שכל אחד חווה קצת אחרת, אלא שהכתוב כמו דרס את הזיכרון

החי ואת מה שחוזרים ומפכים בו חיים. בפעם הבאה שהם ייפגשו הם כבר לא יספרו את הסיפור הזה אחד לשני. הם איבדו את הטעם. לעומת זאת הרכילות תרחש מסביב לבן המשפחה שכתב את מה שכתב.

מורשת לא כותבים. **סיפורים כתובים** הם לא ה"חומר" שממנו עשויה מורשת חיה.

וכשאנשים בכל זאת התחילו לכתוב את מורשתם, זה יצר אתגר. למען ההגינות צריך לציין שהצורך של אנשים לספר את סיפורם באמצעים נוספים הולך הרחק אל העבר - והרי גם **ציורי מערות** הם סיפור. אבל ציור בכל זאת אינו כתב, זו שפה אחרת. וכשאנשים החלו **לכתוב** את המורשת של שבטם, הכתוב שיבש מסורות של סיפורים בעל פה, החליש את כוח המספר של כלל האוכלוסייה, ויצר בתוך העם רבדים שדרשו פירוש מחדש. בהמשך, כמובן, הכתב גם הפך להיות כלי בידי המשוררים והסופרים והפילוסופים וכל השאר...

הכתב כעצם בגרון

הסיפור הכתוב תקע גלגלים בתנופת הרוח החיה של העם, אבל הקושי שיצר גם הניע עניין משל עצמו וליכד את העם סביבו. כמו כל עניין בלתי פתור, הניסיון להתמודד עם "קשיחותו" של הכתוב, כינס את האנשים (על משקל עיקרון ההכבדה), ודרש מהם להכניס חיים בדבר הזה.

אבל מדוע מלכתחילה אנשים התחילו לכתוב את מורשתם? מדוע הם הרגישו צורך להנציח בכתב את סיפוריהם? האם לא משום שהם איבדו את המכל השבטי וחדלו לחיות בתוך סיפור חי? האם לא משום שהם עצמם היו עקורים?

כמו העצמות שנדרשו לבעלי החיים בשלב מסוים של התפתחותם האבולוציונית, כך גם הכתב יצר שלד מסוים מסביבו התכנס העם. אבל, כמובן, השלד זקוק גם לשרירים ולכל שאר הרקמות הרכות של הגוף. בלי זה הוא רק ערמת עצמות מתות.

כך **הטקסטים הקדושים**, המופיעים כמעט בכל דת משלב מסוים בהיסטוריה, נעשו לעמוד השדרה של התרבות, אבל גם, במידת מה, כמו עצם התקועה בגרון, לעניין שקשה לעכל וקשה לפלוט, ודורש כל הזמן "לעשות אתו משהו" כדי לא להתאבן אתו. וכך, מצד אחד, הטקסטים חטפו מן העם את כוח הסיפור שלו והצטרפו בזה לשודדים (עוד נדבר על כך), אבל בעצמם נעשו לנושא של מסורת שהעם התלכד סביבו, ואתגר את הכוח המפרש והמספר.

שמרנות יתר באי-ידיעה עצמית

אני מציין את כוחו המיוחד של היחיד לספר - הוא שנותן לעם את חיותו וקיומו - אך במקביל חשוב להדגיש ש"לספר" אינו אקט מכני - **לספר זה תמיד לפרש**.

יש **תפיסות שמרניות** בכל עם - בין אם מדובר בעם הצרפתי, או בעם הרופאים, או בעם הנשים - ובקיצוניותן הן מבקשות לסגן כל השפעה חיצונית כדי לשמור על אחדות עמן וטוהר גזען. כך לדוגמה התנגדו רופאים "קלאסיים" לרפואה ההוליסטית ונלחמו בה מלחמת חורמה. ומדוע המלחמה הזו הייתה כה חשובה? נראה לי שבמרבית המקרים, הצורך לסגור את הגבולות באופן הרמטי לא נובע מהחשש מפני כוחם של השפעות חיצונית, אלא דווקא מסתירות פנימיות, שההשפעות החיצוניות הללו עלולות להציף. במילים אחרות, אלה תמיד תפיסות עולם לא מבוררות מספיק שכמידת הצרימות התת־מודעות שחשים בהן, כך עומד להן הרצון לשמור על עצמן מ"השפעות זרות".

כך לדוגמה המאבק של היהודים החרדים בהשפעות העולם החיצוני, לא קורית רק בשל התכנים המפתים ורעיונות הכפירה המובלעים בעולם הליברלי - אמונה איתנה הייתה יכולה לעמוד בכל אלה - אלא מכיוון שהם חיים בעולם המודרני, וממילא גם מספחים הרבה מערכיו (ולו מעצם השימוש בטכנולוגיה, אבל כמובן גם מן החיכוך המתמיד עם תפיסות כלליות), ומוצאים בתוכם **התנגשויות ערכים**.

אמנם יש בעיה עם **עצם הריבוי** בלי קשר לתכני הכפירה - כשאין שקט, האדם לא מתפנה להפוך למספר, וממילא הריבוי משבית את פעולת המשמעות - אבל אמונה איתנה **ששורשיה מעמיקים** הייתה מוצאת דרך להתמודד עם ההשפעות המרובות הללו באופן חיובי, ובכל אופן היא לא הייתה **חוסמת** מראש את ההשפעות אלא **דוחה** אותן במהלך מברר.

דברים חדשים עתיקים

על פי גישה אחת, הקדמונים היו פרימיטיביים וצריך להחליף את הישן בחדש - לא היה להם את הידע שיש לנו היום ואת רוחב היריעה והפרספקטיבה ההיסטורית. גם אם אנו רק יושבים על כתפיהם של ענקים, בכל זאת אנו גבוהים מהם. על פי גישה מנוגדת, הם היו דווקא חכמים במיוחד, ובאופן שקשה לנו היום לחדש, ועל כן כדאי לאמץ את דרכם - עתיקותם ושרידתם מעבר לתהפוכות השנים היא עדות לערכם.

בפועל היה בהם גם מזה וגם מזה, ובעיקר הם פעלו בתוך תקופתם, בסביבה תרבותית מסוימת, ובהקשר שלא תמיד אנו מסוגלים לשחזר. ותמיד יש צורך **ברעננות ההסתכלות של היחיד** שבורר ומחזיר את הדיון לחיותו. לא עצם העתיקות היא בעלת ערך, אלא האופן שבו אנו מאמצים אותה, נותנים כבוד לגילה, בלי לחדול לתת כבוד למה שחי.

חוץ מזה, הרי גם עתיקות זו שאנו רוצים להתייחס אליה בכבוד, הייתה **חדשה** בשעתו, לפעמים אף פריצת דרך ממש, ובכל מקרה היא ספגה את השפעותיה והגיעה לזיכוך ועומק מתוך תהליך של בירור.

שום דבר לא נולד עתיק.

התורה, כדוגמה, מעולם לא נכתבה בפעם אחת, ולא נשארה בדמותה הראשונית. מי שרוצה לכבד את העתיקות, והיא אכן ראויה לכבוד, צריך לכבד את תנופת האבולוציה שבה העתיקות הזו משובצת.

ערבה של המסורת

נהוג לתפוס את המסורת כנכס קבוע אותו משמרים ומעבירים הלאה, ומכוח השימור הזה הוא מתמיד להתקיים. גישה זו עומדת בניגוד למגמתם של החדשנים למיניהם שלכאורה לא מראים כבוד למסורת ולא טורחים לשמרה. אבל בפועל כל מסורת היא רצף חידושים, וכל נוהג עכשווי "עתיק" הוא בהכרח **פרשנות מחדש**.

שוב אני רוצה להזכיר, לעולם אין האדם מקבל מן המוכן, תמיד הוא **מפרש** את המסורת דרך המסננת האישית שלו, וכוחו כמספר הוא גם זה שמעניק חיות למסורת הממשיכה ומתקיימת בזכות חיות זו. סתם כך להעתיק ולעשות במובן מכני לא יכול לשמור מסורת - אנחנו בני אדם, והמשמעות היא עבורנו העיקר.

האחריות של כל אדם להתייצב מול מסורתו, לפרש ולבחור איננה רק האחריות כלפי עצמו - זו גם האחריות כלפי המסורת עצמה. אם היו רק אנשים שמרנים במובן המכני - העם לא היה מתקיים ביסודו ההיסטורי. וחוץ מזה, כאמור, אין באמת שמרנים במובן המכני. גם מה שנראה כ"העתק-הדבק" בקיצוניותו החרדית, הוא פרשנות.

אופני השתתפות

הנה כי כן, הסיפור החי, שהוא תמיד **פרשנות**, איננו העתקה עיוורת - זוהי **העתקה מפוכחת** (ובמובן הזה היא תמיד **המשך** והשם "העתקה" כבר לא הולם). לא די שהאדם ישתעבד למבניו של העם - יש צורך **בהתמסרותו**, ופירושו של דבר שיש שם **מישהו** המעניק משמעות מסוימת להתמסרותו, והוא עושה זאת עם **טעם** מסוים.

בשונה מהגל הקבוע שעצם ההשתתפות של הפרודות במבנה די בה לקיימו, כאן נדרש האדם בקיומיותו. ממילא **לאופי השתתפותו** יש תפקיד מרכזי בכינונו של העם. מה שהוא מפרש ומספר, מה שהוא בוחר ומתמסר, מה שהוא מקווה ומשתוקק, מה שהוא חולם וחוזה, ומה שהוא כורת ברית עם אנשים אחרים - כל זה משפיע על העם בפועל.

ומכיוון שהאדם הזה, המפרש והמשתתף, בנוי בעצמו חטיבות-חטיבות, זהויות-זהויות - שהן אוסף של עמים פנימיים, הרי שגם מה שמתרחש אצלו ברמה הפנימית משפיע על העם החיצוני. משמע, לא רק העם החיצוני משפיע על העם הפנימי בדרך של השראה והפנמה, אלא גם העם הפנימי של הרבה אנשים - כל אחד עם פרשנותו - תורם לקיומו של העם החיצוני ומעצב את אופיו.

עם הגורל, עם הייעוד ועם הברית

אפשר לזהות שלושה סוגי עמדות ואופני התייחסות ואופני ההשתתפות אנושיים, ועל פי זה להגדיר שלושה סוגים שונים של עמים:

עם הגורל, עם הייעוד, ועם הברית.

אלה פרספקטיבות שונות שמהן האדם יכול להסתכל על העם החיצוני, לספר את סיפורו, לקחת חלק בשגרותיו, ולהשפיע על צורתו. אגב כך הוא גם מעצב את תודעתו השבטית. במילים אחרות, אלה שלוש דרכים שונות לספר את סיפורו של העם. הן מגלמות את **הפרשנות** ואת **אופן ההשתתפות** בעם בעקבות הפרשנות הזו.

מה הוא העם היהודי?

איננו יכולים לנתק את תשובתנו ממנגנון השכפול העצמי שחלק מרכזי בו הוא האופן שבו אנשים כיחידים שונים ובמשותף **מספרים** אותו **ומשתתפים** בו. אבל אחרי שזה נאמר, צריך להדגיש שכל אחד כיחיד רואה אחרת את העם היהודי בהתאם למיקומו, וזה כמובן, בתורו, גם משפיע על אופי פרשנותו ואופי התמסרותו. והאופן שהוא מתמסר משפיע על האופן שהוא מפרש, והאופן שהוא מפרש משפיע על האופן שבו הוא מתמסר.

נתחיל בעם הגורל וננוע לאיטנו במעלה הפרשנות והבחירה.

עם הגורל

עם הגורל הוא **העם הנתון** שהאדם מוצא את עצמו משתתף בו, בין אם זה העם שנולד לתוכו כתינוק, ובין אם זה עם שהצטרף אליו בבגרותו כמו עם הרופאים או עם ההורים.

ניתן לומר שהאדם נמצא כאן בעמדה פסיבית, אם כי לעולם לא פסיבית לגמרי. הוא תלמיד ומקבל עליו את הדין, אבל תמיד גם מפרש בדרכו האישית. ואם לא היה מפרש בדרכו האישית, ולא היו אחרים לידו מפרשים בדרכם האישית, העם היה חדל להתקיים.

על העם הזה אפשר לומר שהוא לא בחר בו. ובכל זאת מידה של בחירה חייבת להיות גם כאן.

הבה ניקח לצורך ההדגמה את "עם המטפלים". כשאדם מגיע לראשונה למרחב הזה, נניח בתור מתלמד צעיר שנפגש עם חברים במסלול לימוד, הוא מקבל על עצמו את עם הגורל. הוא לומד להכיר את שפתו, את הדינמיקה המיוחדת שלו, את נורמות התנהגותו, "אבותיו הקדמוניים" וכן הלאה.

הוא תורם לו בעצם התעניינותו שיש לה מקור עצמי, בהתלהבותו, בתלמידותו, בכך שהוא מאפשר למוריו להמשיך להתקיים - לעשות את מלאכתם שיש בה טעם בגללו. בכל הדרכים הללו הוא גם מספר את סיפורו של העם הזה, ובדרך גם לומד בעצמו לעדכן את סיפורו.

האם טוב לו העם הזה? האם הוא מזדהה עם ערכיו? האם ערכיו של העם הזה תואמים ערכים של עמים אחרים שהוא לוקח בהם חלק? אולי הוא עוד

לא יודע להגיד. הוא לומד כרגע. משהו לבטח מוצא חן בעיניו, אחרת לא היה טורח כל כך.

הוא ראה את עצמו מטפל לעתיד. הוא בודק את הזהות הזו עליו, עד כמה היא נוחה לו, וגם אם הוא פסיבי בקבלתו, תמיד יש רמה מסוימת של פרשנות אישית ומידת קרבה והתמסרות המאפיינת אותו בהשתתפותו.

עם הייעוד

עם השנים, וככל שפרשנותו האישית מעמיקה, הוא לומד להבחין בין אותם היבטים של העם שהוא מזדהה עמם והאחרים שלא. לפעמים החלקים שהוא חש רחוק מהם כל כך חזקים עד שהוא מחליט לפרוש - הוא לא ימשיך לתרום לעם הזה, לפחות לא באופן הישיר, אבל לפעמים הוא נעשה אקטיבי יותר בפרשנותו. אולי הוא אינו מנסה לחולל מהפכות בחוץ, אבל הוא לומד לקרוא את "עם המטפלים" באופן חדש התואם יותר את מה שהוא מזדהה עמו. כמובן, הדבר משפיע על העם הפנימי שלו, אבל העיקר כאן אינו רק במניפולציה הפנימית, אלא באופן שהוא מתייחס לעם החיצוני, משתתף בו ומספר את סיפורו.

באופן הזה נעשה עם הגורל **לעם הייעוד**.

הוא מרגיש קרוב לחלק מחברי הקהילה המטפלת, אבל לאחרים ממש לא. הוא משתתף בעולם הטיפולי אבל זו לא זהותו היחידה. יש דברים אחרים שהוא מתלהב מהם, אנשים אחרים שהוא חש קרוב יותר אליהם. ובכן, מה מעמדו של העם הזה עבורו, ומה תרומתו שלו אליו? באיזה אופן הוא עוזר לקיימו? מה אחריותו כלפיו?

גם אם הוא מתבודד בקליניקה שלו, לא קורא מאמרים חדשים, לא נפגש עם מטפלים אחרים, הוא אינו מנותק מעם המטפלים, ותמורות שהעם הזה עובר משפיעות גם עליו. הנה מגיע אליו מטופל חדש ושואל בחשדנות מה הכשרתו. בזמן האחרון היו כמה כאלה. גורלו כמטפל, כרוך גם בגורל עמו, ואם הוא רואה ערך בעם המטפלים, הוא ירצה לתרום לו, לתרום לקיומו, כדי שזה יוכל לברך אותו, ולתמוך בעבודתו. אבל מה יעשה כשאינו מזדהה עם רבים מחברים למקצוע?

האינטימיות של היחיד

כל אדם נולד לתוך משפחה, לתוך היסטוריה, לתוך מסורת, לתוך חבל ארץ, לתוך תקופה, לתוך נסיבות פוליטיות וחברתיות, ואירועים מכוננים בסביבתו הקרובה והרחוקה. כל אלה שזורים בגורלו. הוא לא יכול להימנע מכך. אבל האדם אינו רק גורל. האופן שבו הוא **משקיף** על הגורל הזה מצד הקיומיות שלו, גם מגדיר את **ייעודו** ומהווה את המרכיב המרכזי המשפיע גם על התעצבותו של עמו.

כאמור, השלם הזה שקראנו לו עם, מקבל את חיותו דרך היחיד ונוכחותו הבוחרת, המפרשת, הרואה והמשתתפת. וזה נכון לגבי כל יחיד ויחיד המרכיב את העם הזה, וזה נכון במיוחד לגבי **מנהיגיו**, שבמובן מסוים מה שמגדירים ככאלה (במקור) הוא **היכולת שלהם להקשיב למנגינת השלם ולגלם אותה באינטימיות של נוכחותם.**

במובן הזה, עמו של אדם אינו מה שמגדירים מבחוץ ומנפנפים בדגליו, אלא דווקא מה שמאפשר לאדם להיות **באינטימיות** של ייחודו.

אם רוצה אדם להבין **מי הוא עמו** (מתוך הבנה שלכל אחד יש עם משלו ואחריות לפרשו, לבחור בו ולכונן ברית בתוכו) - שיחפש את העוגן באותו עם שמאפשר לו **אינטימיות עמוקה** - שם ביתו, שם שבטו, שם עמו.

זו לא רק מחשבה רומנטית, הנותנת יתר ערך לפנימיות האדם והרגשותיו על פני **הממסדיות** של שבטו - הלכה למעשה זה מה שמקיים את העם. משמע מה שיוצר את הרוח הנושאת את בשורתו המיוחדת, ומהווה את כוחו המאחד, האוטופואזיס שלו - הפואטיקה שלו.

הפיכת גורל ליעוד

אדם בדיכאון מסתכל לאחור על חייו ורואה בהם שורה ארוכה של מקרי ביש שהביאו אותו עד הלום. כמו תמונה שמסתכלים עליהן פעם מצד זה ופעם מצד אחר וכל פעם רואים משהו אחר, כך גם הוא, מנקודת דיכאונו העכשווית, רואה בעיקר את כל אותן חוויות הקשורות לדיכאונו ומצדיקות אותו. הוא מחמיץ את כל האירועים האחרים והנסיבות האחרות של חייו, שלו היה מלקט אותן היו מצטברות לספר סיפור אחר.

כך גם האדם המסתכל על עמו. בהתאם לנקודת מבטו הוא רואה לאחור דברים שונים. איזה רצף יש כאן? מה המגמה ולאן היא הולכת? כל זה לא רק נתון, הוא גם **נתון לפרשנות.**

וכמובן, מן האופן שהאדם מסתכל לאחור על **העבר** של עמו, גם נגזר האופן שבו הוא מסתכל על **עתידו**. הרי זה חלק מתנופה אחת, שחלקיה השונים מאירים אלו את אלו. המדוכא מסתכל על עברו כמחזור של כישלונות, כי מלכתחילה הוא מסתכל כך גם על עתידו - **ללא תקווה.**

וכשאדם מבין את חלקו הפרשני, ומבין בהקשר הזה **שהוא ניצב בייחודו כנגד העם כולו**, הוא גם יכול לראות ביתר בהירות את אחריותו להפוך גורל לייעוד. עמו אינו רק עם הגורל, זה שמשתרע בעבר, אלא גם עם הייעוד, זה שמתוך שהוא יכול לדמיין אותו לעתיד, הוא יכול לאור עתיד זה גם לפרש מחדש את עברו.

חשבון הנפש של המטפל

נחזור למטפל מן הדוגמה למעלה. כבר שנים רבות הוא מטפל, ובמהלך השנים למד להכיר את נוף הטיפול, מורדותיו ועליותיו. הוא חש שותף עם מטפלים אחדים לצדו, למרות שלא בחר בהם, אבל עם מטפלים אחרים לא רק שהוא לא חש שותף, הוא גם חש הסתייגות עמוקה. איך הם והוא יכולים להיות שייכים לעם אחד? כשהם באזור הוא משתדל ללכת לצד אחר של החדר... אני מכיר ישראלים שנוהגים כך כלפי ישראלים אחרים בחו״ל.

וזה חשבון הנפש שהוא מתחיל לעשות: אם באמת אין לו כל הזדהות עם שבט המטפלים ומה שזה מייצג, עליו פשוט לפרוש. הוא ימצא דרך אחרת להתפרנס. ואם בכל זאת הוא סבור שיש הצדקה לקיומו של העם הזה, הרי זו הוכחה שמשהו **בערכי הליבה** שלו עדיין מדבר אליו. מסתבר שהוא לא דווקא רוצה שעם המטפלים יעלם מן העולם, אבל הוא רוצה שיהיה **מדויק יותר**. וכך הוא מסכים לקחת עליו את גורלו של העם הזה על כל חלקיו הפחות ראויים, ולהסתכל עליהם דרך הפריזמה של מה שכן ראוי בעיניו. **פרשנותו** עולה קומה, הוא מסכים להתייצב ובהתייצבותו להפוך גורל לייעוד.

אבל לאן זה בדיוק הולך? מה האפשרויות העומדות לרשותו? בצר לו הוא פונה אל ״אבותיו הקדמוניים״ אל מי שהוא רואה בהם את המייסדים של זרם המטפלים, אולי אל ה״מטפל הראשון״ והאינטואיציה המקורית שלו.

האדם הראשון

כמו עץ שענפיו הולכים ומתפצלים לאורך השנים והוא ממשיך לשאת בגופו את האירועים ההיסטוריים הללו בדמות ענפיו המפוצלים כך גם קולקטיבים אנושיים מתפצלים לזרמים וענפים, וממשיכים לשאת את נקודות הפיצול ההיסטוריות, ועד לענף הראשי.

האם היה מטפל ראשון?

אולי **היסטורית** קשה לזהותו, אבל בדיעבד, דרך **מורשתנו** אנחנו יכולים לזהותו, ולסמן את האינטואיציה הבסיסית שלו, אשר ממשיכה להוות את ליבו הערכי של עולם המטפלים עד היום. הוא היה נקודת הפיצול בעץ שממנו צמח הענף החדש הזה.

כך לפחות לפי פרשנותו של אותו מטפל שעושה את הבירור. מטפל אחר אולי היה מגיע לערכי ליבה אחרים. הרי הפרשנות היא תמיד אישית. מכל מקום, המטפל מן הדוגמה למעלה מגיע כך אל ה"מטפל הראשון" ואל מה שהניע אותו ליצור ענף חדש בעולם.

היהודי הראשון

וכך, אם ניקח דוגמה אחרת, אפשר להצביע ולומר - כאן היה הפיצול שאפשר לקרוא לו **היהודי הראשון**. הוא שראה משהו שונה מכל מה שראו לפניו, שזיהה איכות שלה הקדיש את חייו ושבהתמסרותו, יצר את הענף, שהיהודים המודרניים יושבים עליו.

האם היהודי הראשון היה אדם ממש? שוב, הוא כמובן הרבה יותר שייך למורשת מאשר להיסטוריה.

אבל הייתה גם היסטוריה.

ואני רוצה להדגיש שהיהודי הראשון הזה היה **איש רוח**, והוא הכיר את **האהבה**. אחרת הוא לא היה הופך לנקודת פיצול, ולא מוליד עם. וזה כמובן נכון לכל שבט באשר הוא.

כשאני אומר שהוא היה **איש רוח**, אני לא מתכוון בזה להגיד שהוא נראה כמו אדם דתי, המוכר בציבור כאיש רוח, בעל גינונים רוחניים, וכן הלאה, אלא דווקא שהוא היה **יחיד**, ונשא **סוד**.

הוא הקשיב לשלם באופן שחרג מן הענף שבו הוא עצמו גדל. וכל מה שהוא היה צריך כדי להיות מנהיג במובן הזה, הוא להיות נאמן לאיכות הזו, להתמסר לה, לתת לה להשפיע ולהוביל את חייו למרות הכול ועל אף הכול.

ייתכן שזו הייתה איכות שגם אחרים חשו לפניו, אבל הוא הוסיף להעמיק בה, לתקשר אותה, להיות אותה, להיות נאמן לדרכה, ובזה הוא נעשה למנהיג.

האופי הילדי של איש הרוח

אני חושב שהתכונה הזו של התמסרות והתעניינות גמורה באיכות מסוימת, קיימת אצל ילדים, וזה אולי גם מצביע על אופיו של אותו איש רוח, ששמר על קשר עם הילדות, ושימר את כוחו לחלום.

אני לא פוסל לגמרי את האפשרות שהוא נעשה מנהיג גלוי עוד בימיו, אבל אפשר שהמנהיג הגלוי היה "מקבל", שהושפע ממנו, והיה "דור שני" מן הבחינה הזו, והוא עצמו נותר "מנהיג נסתר" (או מנהיגה). בכל אופן, הרוח שלו, כמו נקודת הפיצול בעץ, נעשתה למשען לענף החדש. שהלך והתפצל ברבות השנים לענפים נוספים, כאלה דקים ושוליים, ואחרים עבים ומרכזיים יותר שהמשיכו להתפצל ענפים נוספים.

ואם כן, היה יהודי ראשון, איש רוח, ואליו אפשר שאדם יתחבר דרך שרשרת אבותיו, הכוללים את המנהיגים הרוחניים, אבל גם את המקבלים - את כל הצינורות והמושפעים. ומתוך החיבור הזה, הוא גם עשוי להבין את מהות היהדות, ומסוגל לראות מה בה העיקר, ומה הוא לבוש השנים והתקופות והמקומות שדרכם עברה. ובשם החיבור הזה הוא יכול לתבוע ולומר: ראו, זו "היהדות האמיתית" אשר לה אני נאמן. וכל הצורות השונות, הפרקטיקות והסיפורים, התגבשו כדי לשמור על האיכות הזו, שאליה הוא, היחיד, יכול להתחבר, ודרכה לאלוהיו. גם אם לא פעם הלבוש הזה עצמו הסתיר אותה מעין רואים.

איך הוא יודע? ומאין זכותו לקבוע שזו "היהדות האמיתית"?

ובכן, אלה אבותיו הקדמונים שלו, הוא אמור לדעת. הם מזוגים לתוך גופו, התנהגותו, אורח מחשבתו, רוחו. זו לא הגדרה תאורטית, זה האני־אנו המוחשי שלו; זה שהוא מתעורר אליו, וכעת מחפש את שמו. זה הוא בהתייצבותו, בקיומיותו, אשר מעיד. זהו, אפוא, עם הייעוד שלו - והוא, חלק מתהליך הולדתו.

האבות הקדמוניים – המנהיגים והמקבלים

מי הם **אבותיו הקדמוניים** של האדם, אליהם הוא יכול לפנות בדמיונו בצר לו? כמובן, ישנה השושלת הגנטית שאחריה הוא יכול לעקוב. היו לו אמא ואבא, שגם להם היו אמא ואבא וכן הלאה. אבל האם הם ציבור אחד כמשתמע מן השם "אבות קדמוניים"? והלא היו רבים מהם, וכל אחד היה שונה באופיו והתעניין במשהו אחר, ובשעתו, כשחיו, לא הסכימו על דברים רבים. האם ב"שמיים" שבו הם יושבים, הם פתאום התאחדו להיות קהל אחד? קהל המתעניין בו דווקא?

שוב, במקרה של החבורה הקדמונית ושבטה, אכן היה מדובר בציבור אחד שהיה מחובר לנחלה מסוימת והשתקף במראה ההרים והיערות, שנשאו וגילמו את דמותם. אבל אל מי יכול לפנות האדם המודרני? למי יהיה אינטרס לעזור לו ויראה בו את בנו האובד הראוי לכל הגנה?

אפילו בתור מטפורה, האם הוא יכול עדיין להרגיש חלק מקהילה **נסתרת** שהיא **בעדו**? והרי האדם המודרני מרובה הזהויות מתייחס לשושלות רבות ומגוונות. הנה הוא מתרגל יוגה כבר שנים, ופועל במסגרת תנועה שיש לה אבות קדמונים משלה, האם הם גם אבותיו הקדמוניים שלו? האם רק מי שהוא הורה ביולוגי שייך לקהל אבותיו הקדמוניים?

כשאנו חושבים על ה"אבות הקדמוניים" אנו נוטים לדמיין קהל מאוחד שחוכמתו משקפת מסורת ערכית ורוח מסוימת, זו אולי קהילייה מדומיינת, אבל אין זה מוריד מערכה כמקור להישען עליו ולקבל ממנו השראה כנושאת הרוח. ועם זאת, בחושבו על סבו וסבתו כפי שהוא זוכר אותם, ייתכן שלא ירגיש קרוב אליהם במיוחד. הם היו פשוט אנשים, שייכים לתקופתם, כל אחד עם חסרונותיו - האם אליהם התכוון כשביקש להישען על אבות קדמוניים?

אבל אפשר שכמו שלכל שלם אורגני יש **מרכז**, כך גם **לגוף ההיסטורי** של שבטו, ובשרשרת הדורות ניתן להבדיל בין אנשים שהיו יותר **מנהיגים**, לבין אנשים שהיו יותר כמו **צינורות** (ולמעשה בכל אדם יש גם וגם). והמנהיגים הם שנתנו את האופי המיוחד, שהתפשט והפך להיות לרוח של הקהילה/שבט/ספינה. הם שנשאו את הרוח וגילמו את מה שאפשר לכנות **אבותיו הקדמונים** של האדם.

שרשרת הנביאים

מנהיג אינו דווקא מי שמוכר כלפי חוץ כמנהיג. מנהיג הוא מי **שרגיש לאיכות**, ומי שמנכיח אותה בקרב האנשים סביבו. אם תרצו, מי שהוא **נביא** המתקשר את הרוח (אם כי, שוב, לא הנביא המוצהר).

הרוח של שבט מסוים, היא בעצם הרוח של **שרשרת הנביאים** הזו. הם אלה שנשאו וייצגו אותה לאורך הדורות, בהם היא התגלמה, ודרכם הלכה והתפתחה. האנשים האחרים בשרשרת, היו יותר בגדר "**מקבלים**" ונשאים של אותה רוח - אם מקשיבים למקבלים אולי לא מזהים בהם את האיכויות הללו שעושות את רוח השבט, אבל אם מקשיבים **דרכם**, מגיעים למקורות.

זו הייתה שרשרת של יחידים, של מפרשים, של מספרים.

והוא, שנמצא בקצה השרשרת, התחבר אליה דווקא משום שהוא בעצמו הסכים להתייצב בייחודו, ולו רק בתור משאלה לפגוש את היהודי הראשון (או המטפל הראשון, או היוגי הראשון) ולהבין את בשורתו.

האבות הרוחניים

הנה כי כן, גם אדם שלא מזדהה באופן אישי עם סבתא וסבא שלו מצד אחד או מצד שני - אבותיו הביולוגיים או מוריו בעם כזה או אחר - וגם אם הוא מתקשה לראות בהם את **אבות רוחניים**, הוא יכול לראות שהם בכל זאת נשאו בגופם ובנפשם את המטען הזה, והיוו חלק מגופה של הרוח. באופן נסתר יותר, הם גילמו את הרוח שעימה הוא יכול להזדהות היום.

כן, היו לו אבות קדמוניים רבים, ותכונות אינסוף היו להם, אבל כשהוא עוקב אחר **איכות מסוימת** שממנה הוא רוצה לינוק, יכול להיות שהוא יכול ללכת כל הדרך עד לאותו אדם שהיה הראשון להבחין באיכות הזו ובאהבתו הניחה במרכז חייו.

באותו אופן אנו יכולים להתייחס גם לאיכות מוחשית לחלוטין כמו הראייה למשל. אנו יכולים לדמיין את אותו יצור ראשון שהחל להתעניין באור, ולהבין שהאופן המיוחד שהוא התעניין באור, משפיע עלינו עד היום. מה היה הדבר שעניין אותו במיוחד? הדבר הזה נמצא בליבה של איכות הראייה גם היום. **כי הוא היה הראשון.**

הרבה מן הסיפור הזה מדומיין, כמובן, הרי לא היה רק יצור אחד שהתחיל להתעניין באור, רבים עשו זאת ובאופנים מגוונים, ומה שאנו רואים היום הוא מזיגה של הרבה איכויות שבאו ממקורות שונים, ובכל מקרה מדובר באירועים שהתרחשו בעבר כל כך רחוק - איזו השפעה כבר יכולה להיות להם?

ובכל זאת, יש גם איזו ממשות לסיפור המדומיין הזה, איזו אמת הנישאת **במשמעות**, במרכז, באיכות - אנו יכולים לראות את עצמנו כחלק מאותו גוף היסטורי שהתלכד סביב האיכות המסוימת הזו. ולראות את תולדותיו המפוזרות ורחבות היריעה, כמתכנסות סביב תולדות ההתפתחות של האיכות הזו - תהא זו ראייה או כל איכות אחרת, שאנו מזהים היום כחשובה ומרכזית לנו.

בזיהוי הזה, ובהתמסרות אליו, אנו גם הופכים גורל לייעוד, ונעשים לא רק לנושא הפסיבי של האיכות (בתור מקבלים) - אלא גם חלק מחוט קיומה כמנהיגים בעצמנו.

בניסוח אחר, חוט השדרה של **הגוף ההיסטורי**, הוא איכותו הרוחנית.

כשאדם פונה בצר לו אל אבותיו הקדמוניים ורוצה לקבל מהם השראה וברכה, זה אל החוט הזה שהוא מתחבר. אף על פי שהיה ריבוי גדול, הוא מדמיין אותו **אחד**, ועושה אותו **אחד** בדמיונו, ונותן לו ממשות שכמידת שורשיה לאחור כך גם תנופתה קדימה.

העידוד של האבות הקדמונים

במובן הזה כשהוא אומר "יהודי", הוא אינו מתכוון לכל ההמולה החיצונית הזו, שהיא הרבה **לרוחב**, והרבה תעמולה, אלא, הוא חוזר הביתה אל המסורת שלו, אל מה שנמזג בתאי גופו ורוחו - אל הגוף החברתי הזה, הממשי - ומעמיד את כל השרשרת הזו על דיוקה, ומנהיג אותה בדרכו.

אבותיו הרוחניים, כולם עוזרים לו במסע הזה. הוא הרי בנם. בשם היהודי הראשון וכל ממשיכיו, הם מעודדים אותו ואומרים לו: תמשיך. תמשיך מאיפה שעצרנו. כי זה מה שזה אומר בעצם, להיות חלק **מאנו**. לא רק להיות נתון בו באופן פסיבי, ולקבל את ערכיו הנתונים בו מראש. אם מדובר בערך חי - חייבים לחדשו ולהתייצב אותו באופן אישי לגמרי, אי אפשר לקבל פה מרות.

במילים אחרות, גם אם שאלת הערכים מתכנסת לשאלת ה"אנו", יש צורה מסוימת להתכנסות הזו, והיא קשורה **לדינמיות האקטיבית של היחיד**. בזה האדם נעשה מחדש היהודי הראשון (או המטפל הראשון או כל איכות אחרת).

הוא מגלה את האיכות הזו מחדש, מתחבר אליה, מנבא אותה, ובכך הוא גם חובר אליהם, אל אבותיו **שראו** גם הם.

נקודת הפיצול בעץ, נשארת מחוברת לכל שרשרת נקודות הפיצול שקדמו לה. וזה המובן שבו אמרתי שכאשר אנו מדברים על "האבות הקדמוניים" אנו מדברים בעצם על שרשרת המנהיגים **הרוחניים**. שוב, לא המנהיגים החיצוניים, אלא החולמים, הילדים. הם ההתגלמות של הערכים.

ואיך אדם יכול לצפות לפעול בעולם ללא העזרה הזו של **אבותיו הילדותיים**? ואיזו תודעה כוזבת שכנעה אותו לוותר עליהם לטובת ההמון והגדרותיו?

האם יש להתעקש על השם "יהודי"?

היהדות, כידוע התפצלה לזרמים רבים, מקצתם שמרו על השם יהודי, וזרמים אחרים מצאו שמות חדשים. כל אחד חושף איכות ומטפח איכות מן האיכויות הראשונות של היהודי הראשון. וכמובן אפשר ללכת רחוק יותר, לדבר על **האדם הראשון**, היצור החי הראשון.

ועוד מעבר לזה.

כולנו ילדיו.

ואיך יסתדר אדם בעולם ללא עזרת אבותיו, וללא המשען של מסורתם ותרבותם וסיפוריהם? איזו תנופה יכולה להיות לעשייתו, איזה עוגן, אם יתעקש ללכת לבד? את מי הוא מייצג כך? בשם מי הוא מדבר, איזו רוח הוא נושא, מה **האנו** שבו הוא לבוש? מה ערכיו?

ההבנה הזו מזמינה כל אדם לברור את העיקר מן הטפל, ולראות איך העיקר הזה תומך **בעמידתו הייחודית**, ואחר כך, אחרי שנזכר בעיקר, הוא ימצא את עצמו מברך גם על הצינורות, גם על הלבוש, גם על המסגרת ועל מה שמחזיק את הספינה ביחד - כלה חלקים הללו הם חלק מן הספינה ולא רק הרוח הנושבת במפרשים ונוהגת אותה ליעודה.

עם הברית

ואם כן, האדם ההופך גורל לייעוד, מתחבר בזה אל הגוף ההיסטורי ולרוחה של המסורת. בכך הוא מגיע כל הדרך עד ל"**מטפל הראשון**" או "**היהודי הראשון**", ומתחבר לאותה איכות מקורית, אשר אפילו הראשון לא היה נאמן לה לגמרי, שהרי גם הוא היה בן לתקופתו, מושפע מצורות תרבותו. המחדש המאוחר, מתוך פרספקטיבה היסטורית, הוא שיכול להבין בדיעבד את מה שהראשון עדיין לא לגמרי הבין (אף על פי שרוח קדושה מקורית שרתה עליו, ובתמימותו ראה אולי טוב ממנו).

אבל אז אנו ניצבים בפני קושייה: הרי ייתכן ששני יהודים בני הדור החדש יישאו עיניים אל היהודי הראשון, וכל אחד מהם יראה משהו שונה בתכלית. איך אפשר לקיים קהילה משותפת כשלכל אחד פרשנות אחרת?

ובכן, מן הראוי שיתווכחו על כך, ובמעשה זה גם יחשלו וידייקו זה את זה. התוצאה של הוויכוח הזה לא תהיה ויתור של אחד על יהדותו לטובת הגדרת זולתו, או חלילה רצון להשמידו. להפך, הם זקוקים זה לזה. ובכל זאת השאלה נותרת: כיצד ניתן לקיים קהילה כשכל אחד רואה את מסורתו באופן כה שונה?

המהלך הזה שבו אנשים חוברים יחדיו, מכירים בהבדלים ובשונות, ובכל זאת מחליטים לשתף פעולה - הוא נדבך נוסף, שאפשר לקרוא לו **עם הברית**.

כשיהודים וערבים מחליטים להקים יישוב מעורב, הם מקימים בזה עם־ברית.

החתימה

ניתן להתייחס אל **הפוטנציאל לעם** כמסמך שטרם נחתם. מסמך זה מכיל עמודים רבים ופרטים מגוונים, אך אין לכל אלה ערך ותוקף עד שהאדם לא מוסיף את הכיתוב הקצר של חתימתו. החתימה מגלמת את מרכיב **הברית** בכינונו של עם - היא שהופכת את העם הפוטנציאלי לעם של ממש.

הברית מגלמת שני מרכיבים: מצד אחד היבט הבחירה והפרשנות של כל יחיד מול עם הגורל שלו, ומצד שני סוג של אקט מכונן, שיש לו היבט טקסי, ובזה הוא מודיע על תוקפה של הברית. הדוגמה הטיפוסית היא החתונה המודיעה קבל עם ועדה על ברית הזוגיות.

לאור דוגמה זו אפשר להקשות: הרי אנו לא מכירים שום דבר הדומה לחתונה, המתייחס לשבט או לעם. על איזו ברית, אפוא, מדובר?

לא כל ברית מתכנסת בהכרח במסמך כתוב וחתום. הרבה בריתות נוצרות בעל פה, וללא כל הצהרה. גם זוגיות יכולה להתקיים כברית בין שני אנשים ללא חתונה פורמלית, וללא שבני הזוג הכריזו זה בפני זה על כך שהם עומדים לחיות כל חייהם יחדיו. ובכל זאת משהו בהתייצבות ההדדית שלהם על רקע תפיסה תרבותית מסוימת עושה אותם "מוכרים בציבור" ומבליעה הסכם המקביל לאותה חתימה המודיעה על "אנו" חדש, שאינו רק אנו מתוקף ההרגל והגורל, אלא גם מתוקף הבחירה והתייצבות **המשותפת**. לא רק מה שכל אחד בחר והכריע לעצמו, אלא ההכרה הדדית הנעשית יחדיו - אנחנו זוג עכשיו.

ידיעה הדדית כבסיס לברית

כאשר קבוצת אנשים מתכנסת, וכל אחד מהם רואה עצמו כבן לאותו שבט, יש משהו ביחסם ההדדי ובאופן שהם חושבים על עצמם כבני השבט הזה, המשפיע בפועל על מארג יחסיהם - הם כאלה כי הם בוחרים להיות כאלה ביחד.

כך לדוגמה אצל משפחה מורחבת הנוהגת להתכנס בחגים. גם אם הם נפגשים לעתים נדירות, הם חשים חלק ממשפחה אחת, ואנשים מבחוץ שמצטרפים לחג מזוהים כ"חיצוניים". מדוע? כאן בא תפקידה של ה"אמנה" הלא כתובה - אנחנו בני משפחה אחת כי כך אנו מזהים את עצמנו תרבותית, וכי מקובלות עלינו **ההתחייבויות** הנובעות מכך - כל אחד יודע שהאחר יודע שהוא יודע. ובידיעה ההדדית הזו אנחנו מפעילים איזו פונקציה נפשית משותפת התורמת לליכודנו.

רוב השנה זוהי **קהילייה מדומיינת**, אבל כולנו מסכימים לדמיין אותה ביחד.

ואכן, בחברתנו אדם רשאי לצפות שהוריו יעזרו לו במקרה צרה גם בגיל חמישים. זו מקובלה שכולם מכירים בה (הבן האובד, הוריו, הקהל מסביב), וכולם גם מכירים בכך שהאחרים מכירים. וכך זה נעשה לחלק מהגדרת הזהות, הכוללת בין השאר גם את הדוד העשיר שבקושי מכירים, אבל שגם ממנו מצופה לעזור בעת צרה. אף שאיש מהם לא חתם על מסמך, זו מעין ברית שכולם מכירים בה.

האחד רשאי לצפות לעזרה מן השני כי השני רשאי לצפות לעזרה מן הראשון. זו מהות הברית, אך גם כי יש לה **גבול** - לא כל העולם רשאי לעזרה הזו.

האחריות ההדדית מתפשטת על פני חלקה מותחמת ולא מתדלדלת על פני שטחים נרחבים. במילים אחרות, **ההתחייבות מתגברת** מעצם הידיעה שלא סביר שאחרים יעזרו, ולפיכך הדרישה מתגלגלת לפתחו של הדוד העשיר (או כל בן משפחה אחר).

זו בועה טבעית, קווי שבר **מוכרים בציבור**, המפרידים בין משפחות, ולפעמים בעניינים מסוימים ובתקופות מוגבלות גם מתפשטים למרחבים גדולים יותר. בזמנים כאלה אדם במצוקתו נושא עיניו לבן ארצו, למשל, ובמבטו מבקש עזרה, **מצפה** לה, ולפעמים כמעט דורש.

מטעם מה הוא דורש? מטעם אותה ברית לא כתובה, המניחה שבמצב הפוך גם הוא היה מצפה לעזרה דומה ממנו. שניהם מבינים שאחרים, זרים, אולי לא יגישו את העזרה הזו, וכך זה ניצב לפתחו - הוא הכתובת. האם יש משהו אמיתי אחר שקושר ביניהם דווקא? אולי, אבל אפשר גם שבזה זה מסתכם – ברית לא כתובה, מוסכמה, מקובלה, שמגדירה את גבולות האכפתיות.

ובמצבי קיצון אפשר **שכל** אדם ייעתר להושיט יד ולא דווקא לבן משפחתו או בן שבטו או בן עמו. זו ברית לא כתובה המחברת בין כל בני האדם. כשהוא טובע בנהר, הוא מצפה מכל עובר אורח, לא משנה מאיזה לאום הוא, שיתפנה להצילו.

קרבת משפחה מדומה?

אנו, היהודים, חשים קרבת משפחה ליהודים שאיננו מכירים רק מטעם זה שאנו מעטים כל כך בעולם, ויש היסטוריה ארוכת שנים של רדיפות המאגדת אותנו כבני ברית. אנו חולקים גורל משותף. ומקובל עלינו שאנו אמורים לעזור זה לזה. הוא יודע שאני יודע שהוא יודע. ככה זה. **וקשה להזים ציפיות.**

אבל מי קבע שאנו יהודים? ועל פי אילו קריטריונים?

אולי זה פחות חשוב מעצם ההזדהות העצמית, ומההזדהות ההדדית - ממנה נגזרת הציפייה. אדם המזדהה כיהודי מבטא את הקשר המיוחד עם העם הזה. הוא תורם לו (בעל כורחו) ונתרם על ידו וסובל בשמו - מעצם הזדהותו כיהודי. וכך, בעצם, ברית ייעוד היא גם ברית גורל.

החטופים

במקום ציבורי מוקרנות תמונותיהם של החטופים בזה אחר זה. אני מתבונן היטב בפרצופיהם לבדוק שמא אני מכיר מי מהם, ולו באופן עקיף, אולי חלפתי במקרה על פניהם ברחוב... איני מכיר איש מהם.

ובכל זאת, אני חש צער על גורלם כפי שלא הייתי חש לו היו אלה אנשים בני ארץ אחרת. אבל למה? באיזה אופן הם קרובים אליי? האם זו רק הכותרת, ואיזו התניה חברתית שאני כפוף לה? לו היה מדובר בבני או בתי, זה היה **כואב בבשר**, לא הייתי יכול להתחמק מכך, אבל אלה פשוט תמונות של אנשים שאיני מכיר. באותה מידה הם היו יכולים להיות יצירה של בינה מלאכותית...

אני לא מכיר אותם, אבל אני לא יכול להכחיש שהם קרובים אליי באיזשהו אופן. אני מתכוון, זו לא רק ידיעה תאורטית - אני מסתכל עליהם ומזהה בפניהם שהם "משלנו", שייכים אליי. אבל באיזה אופן? מה באמת מחבר בינינו? עד כמה אנו חלק מקהילייה מדומיינת, ועד כמה לקהילייה המדומיינת הזו יש שורשים במציאות?

הבה נראה:

קודם כל יש אכן איזה **דמיון ממשי** בינינו. איכשהו, הם מהסוג שלי. תחביביהם שונים, עיסוקיהם שונים, דרך הסתכלותם על המציאות שונה, אבל אנו חולקים **שפה משותפת**. זה לא מעט. דרכה אנו גם חולקים **אקלים תרבותי** משותף. קרוב לוודאי שאנו מכירים דברים דומים (שירים, סיפורים, בדיחות, אירועים, אנשים מפורסמים ועוד), ואלה לא רק דברים בודדים העומדים כל אחד לעצמו, אלא **אגד** של דברים הקשורים זה בזה ומזכירים זה את זה. אנו גם רשאים להניח שאנו חולקים **זיכרון תרבותי** משותף. סיכוי סביר שנכחנו באירועים דומים, אולי אפילו הגבנו באופן דומה לאותם אירועים.

ואם כן, אלה לא סתם אנשים - הם **דומים לי**. ומתוך ההזדהות אתם, אני בהחלט יכול לדמיין שהייתי יכול להיות במקומם. במובן הזה אנו חולקים **גורל** משותף. היום זה הם, מחר זה אני או ילדיי.

אנו חולקים גם איזו **ברית**, מעצם המחשבה, הידיעה, אולי ההחלטה השרירותית - שאני לטובתם והם לטובתי. הברית הזו איננה רק ברית זוגית ביני לבין כל אחד מהם בנפרד, אלא יש **דבר שלישי** שנמצא בחדר, איזה שלם

שלו אנו נאמנים והברית אתו היא גם זו שמבטיחה ומחשלת את הברית שלנו אחד כלפי השני. אנחנו לא סתם נאמנים זה לזה, אנחנו נאמנים לידיעה שאנו נאמנים לדבר השלישי, ושמתוקף זה מצופה מאתנו להיות נאמנים אחד לשני. אפשר לסמוך על זה. הם ישראלים, אני ישראלי, וזו הברית כלפי הישראליות. האם אני אכן כה נאמן לישראליות? לא בהכרח, אבל אני חושב שהם נאמנים, והם חושבים שאני נאמן, ודי בזה ליצור נאמנות משותפת.

ויש עוד משהו שהוא מעבר לסיפורים: יש סיכוי שאנשים שאני מכיר מכירים אותם. וכך, גם אם איני יודע זאת עכשיו, הם חלק **מרשת השייכות האזורית** שלי. הוא חבר של חבר, בן של אח של חבר, או מכר או שכנה וכן הלאה. כאבם עובר אליי דרכם.

ומכיוון שאולי הם מכרים של מכרים, ומכיוון שארצנו קטנה, יש סיכוי שאפגוש אותם יום אחד בביתו של החבר, או המכר או האח של השכנה. והידיעה הזו של **העתיד**, משמע, הסיכוי של משהו שעתיד להיות, גם הוא קושר אותנו יחדיו. אולי איננו מכירים מן העבר, אבל ייתכן שאנו מכירים מן העתיד. מה שיותר קשה להגיד על מישהו מארץ אחרת.

התחלתי עם **השפה המשותפת** שאנו חולקים, אמרתי שזה לא דבר פעוט, וכדאי להזכיר ששפה זה לא רק מילים או תחביר ואופני השיחה. שפה זה גם עולם מסוים של תכנים, ותפיסת עולם שברקע, והנחות המובלעות ברקע הזה. את ההנחות האלה אנו חולקים בדברנו באותה שפה, וכך יכולים במידה רבה של סבירות להניח שיש לנו קרקע משותפת המבחינה בין **עיקר לטפל**. את הידיעה המשותפת הזו אנו מניחים שגם הזולת יודע, גם אם לא באופן מוצהר ומודע. משמע, הוא יודע שאנו יודעים. והוא יודע שאנו יודעים שהוא יודע. ולעומת זאת, יש ידיעה אחרת, שהיא פחות בקונצנזוס, ועליה דווקא אנו מניחים שהוא לא יודע, או אם הוא יודע, אז אינו יודע שאנו יודעים. **הפער הזה בין עיקר לטפל**, הוא חלק ממה שמכונן תרבות. גם בזה אנו שותפים אפוא.

ואם כן, אנחנו לא מכירים, אבל מטעם העבר והסיפור על העבר, מטעם העתיד והסיפור על העתיד, מטעם הדמיון שבינינו, ומטעם הברית שבינינו, מטעם רשת ההיכרות האפשרית, ומטעם הידיעה ההדדית - מכל הטעמים הללו אנו קרובים. קרובים יותר מאשר אנו קרובים לאחרים בני ארץ אחרת, שאנו

חולקים עמם פחות. ועצם **הפער** גם הוא מכנס אותנו פנימה, ומדגיש את הקרבה לעומת הריחוק מבני ארץ אחרת.

ומכיוון שיש לנו עניין **בשייכות** - צורך עמוק וכמיהה גדולה - ומכיוון שיש לנו צורך בשייכות **כלשהי**, שהרי תשוקת השייכות מפעמת בכולנו - נוצרת ביני לבינם זיקה שאני יכול להרגיש בה. אלה לא סתם תמונות. אני מביט בהן אחת אחר השנייה - אינני מכירם, ובכל זאת בני ארצי הם.

אפשר שהייתי מרגיש דומה כלפי חבורת חטופים מארץ אחרת שהייתי רואה עליה סרט דוקומנטרי. זה משהו שסרט טוב יודע לעשות. והרי גם בסרט עלילתי שכולו דמיון אני יכול להזדהות עם גיבורי הסרט, לרצות בכל מאודי בטובתם, ולחוש צער עמוק על גורלם, רק מטעם האינטימיות המדומיינת שיוצר הסרט. גם אותם איני מכיר, אבל הסרט קרב אותם אליי, וכעת אני חש שייך גם אליהם. אינני מתכחש להיבט הזה. כמו שכבר ראינו, האחווה היא דבר שניתן לתפעל. ובכל זאת הרי לא מדובר בסרט. הרגש הולך אחרי דברים ממשיים שניסיתי להאירם כאן. זו אולי קהילייה מדומיינת, אבל יש סיבה טובה לדמיין אותה.

או אולי לא?

מה הוא עם?

על דרך הסיכום: האדם משתתף בקיומו של עם ותומך בהמשך קיומו על ידי זה שהוא לוקח חלק בשגרותיו **כאדם**, ומספר את סיפורו **כיחיד**.

בסיפורו הוא תמיד **מפרש**, **ובוחר** והופך גורל לייעוד.

הוא אינו לבד בזה, יש יחידים רבים נוספים שעושים בדיוק את זה, ואגב כך הם גם עשויים לכונן **ברית** יחדיו. ביחד הם מקיימים את העם כישות שהיא מעבר לאוסף האנשים המסוים, ואשר יכולה לקלוט לתוכה כל הזמן אנשים חדשים, ולהמשיך להתפתח ולהמשיך להתקיים.

אנשים חדשים הרי כל הזמן באים; ילדים נולדים, אנשים מתחנכים, והעם ממשיך להתקיים ולהתפתח עמם.

מתי העם הזה יחדל להתקיים?

כשאנשים ימשיכו בשגורתיו אבל יפסיקו לספר את סיפורו, או להפך, כשהם ימשיכו לספר את סיפורו, אבל בפועל, יפסיקו להשתתף בשגרותיו (ובמיוחד בשגרות החניכה).

הוא יחדל גם כאשר הם ימשיכו לספר את סיפורו שלא מן המקום האישי והחי. במקרה הזה הסיפור יהפוך לעוד שגרה ויאבד את עיקר ערכו כמשלים לשגרות.

ומה לגבי עניין **הברית**?

כנראה שגם בלעדיה הוא לא יחזיק מעמד.

פרק תשיעי: הרוח במרכז

עיקרון מארגן ועם מרכזי

הטיעון המרכזי של הפרק הנוכחי הוא שלא די בכך שלאדם תהיינה זהויות רבות, כשכל אחת מגיחה ועולה על הבמה על פי ההקשר - צריך גם שיהיה איזה **עיקרון מארגן** לכל הזהויות הללו, אולי סוג של **זהות מקיפה**, שמניחה את כל הזהויות האחרות במקומן, מדריכה אותן, וקובעת סדר עדיפויות להופעתן.

אבל מה יכולה להיות זהות מקיפה כזו?

עד עתה השתדלתי להציג את כל הזהויות כשוות במהותן, ולכולן ייחסתי "עמים" חיצוניים המשלימים את התודעה השבטית. אבל האם אכן כל "העמים" שווים בחשיבותם? האם בכלל ראוי לקרוא לכולם "עמים" או שזה רק שימוש מושאל מן העם היחיד הראוי להיקרא אכן עם, יהא זה אשר יהא?

או בניסוח אחר: האין איזה **עם מרכזי** שעליו אפשר לומר **שהוא הוא** העם של האדם, וכל העמים האחרים נלווים אליו ומשניים ביחס אליו (אם בכלל השימוש בכותרת "עם" ראויה)? והאם הזהות המיוצגת על ידי עמו (**המרכזי** או **היחיד** הראוי לשם) איננה בעצם אותו **עיקרון מארגן** המאחד את כל הזהויות השונות של האדם תחת קורת גג אחת?

בחזרה לתודעה השבטית

אנו חוזרים אפוא ליחיד **ולתודעתו השבטית**. הוא אשר פעם משתתף בקבוצה אחת ופעם בקבוצה שנייה ופעם בקבוצה שלישית, ובכל קבוצה שבה הוא משתתף הוא עושה את חלקו ותורם ל"נשמתה" של הקבוצה המתקיימת בזכות השתתפותו (אבל לא חייבת אותו דווקא).

כל קבוצה כזו מתקיימת לא רק כאן ועכשיו, אלא ברמה זו או אחרת גם כשאנשיה מתפזרים. במובן הזה, כל אדם ממשיך לתרום לה את חלקו גם כשאינו נמצא בה בפועל (או אף נמצא בקבוצה אחרת באותו רגע).

אבל, אחרי שכל זה נאמר, האם כל **הקבוצות** זהות בחשיבותן? ומה קורה כשיש סתירות בין העמים והאדם נדרש לבחור צד? הוא גם יהודי וגם צרפתי, היכן עליו להתייצב כששני העמים הללו נלחמים זה בזה?

גם העוזבים הם חלק מהעם

אולי מבחינת **העם** כתופעה המתקיימת בממד אחר מזו של היחיד, הסתירה בין העם הצרפתי לעם היהודי איננה ממש בעיה.

הרי יש אנשים רבים המאכלסים את העם, ולא דווקא החומריות של קיומם חשובה לקיומו, אלא **התפקידים** השונים שהשלם מטיל עליהם למלא והם ממלאים בעצם תנועתם החופשית. בכל עם יש מקום לאנשים מסוגים שונים, וכל סוג תורם לשלם. בין היתר יש גם מקום **למתנגדים** ואפילו **לעוזבים**. בדרכם, גם הם חלק מן התופעה הכללית של העם ועוזרים לקיימה. כלומר, כשהם עושים את חלקם ובשונותם מחזקים את מגמת הליכוד. כל זה מדגיש עד כמה אין זה האדם הספציפי בחומריותו, הנדרש לעם, אלא משענתו הזמנית כמרכיב בתוך השלם, משענת שהוא מיטיב למלא דווקא בתנועתו החופשית.

מה שמחזירנו אל **הבעיה של היחיד** שצריך לבחור בשביל עצמו האם הוא יותר צרפתי או יותר יהודי. וייתכן שאם יבחר נכון, הוא לא ישרת בכך רק את העם האחד שלו הוא נתן את הבכורה, אלא גם את העם השני, הזקוק ל"עוזבים" כחלק בלתי נפרד מן הגל הקבוע שהוא.

האם השבט חשוב מן היחיד?

רגע לפני שאני צולל לעולמו הפנימי של האדם, אני רוצה להזכיר את האפשרות שאולי העם, בדומה לגוף **רב־תאי**, הוא ישות החשובה לאין ערוך מכל תא יחיד, ולפיכך המרכז לא יכול להיות היחיד ועולמו, אלא העם ורוחו. על פי תפיסה זו, **האינדיבידואליזם** המודרני, שהעביר את כל המשקל **ליחיד** (למעשה, לפרט), הוא פשוט **בלבול של המודרנה**, ביטוי ל"התדרדרות הדור".

אבל גם אם ננקוט בגישה הזו, ובהנחה שהאדם הוא בעל זהויות רבות ושייך לעמים רבים, נשארנו עם שאלה:

האם **כל העמים** הללו **חשובים** מן האדם באותה המידה?

כיצד ידע לאיזה עם מן הראוי שיקריב את חייו כשהדבר נדרש, והרי יש לו רק "חיים אחד" להקריב...?

למי נותנים את הבכורה?

ובכן, האם הוא יותר צרפתי או יהודי?

האמת היא שזה משתנה. בעניינים מסוימים הוא יותר צרפתי ובעניינים אחרים הוא יותר יהודי. זה חלק מגמישותו ומחילופי הזהות המתבקשים מזהותו המורכבת. אבל האם אפשר לומר שמעבר לגמישות הנסיבות - באיזה אופן **מוחלט** - יש סדר היררכי קבוע הקובע מי משתי הזהויות חשובה יותר?

האם הוא יותר רופא או יותר הורה? איזו זהות היא מרכזית יותר?

הוא רופא במרפאה והורה בבית, ואולי אפשר לסכם שהאדם הוא יצור מרובה זהויות, שכל אחת מהן חשובה לעצמה, ובאה לידי ביטוי בהתאם לנסיבות. משמע, אלה הנסיבות שבוחרות בזהות, לא האדם, ואנו יכולים לפיכך לפטור את עצמנו מן התשובה לשאלה הזאת... ובכל זאת, הרי הנסיבות אינן רק **נתון**, הן גם משהו שהאדם **יוצר ובוחר**. אולי המרפאה מגדירה את זהותו כרופא, אבל כמה זמן הוא מבלה במרפאה, ואיזו חשיבות הוא נותן לרפואה בחייו - את זה הוא יכול בכל זאת לבחור ולווסת, במידה מסוימת.

מי **הוא** שבוחר?

אלף רעיונות

אלף רעיונות יש לאדם בראשו, כולם עשויים להיות נכונים בדרכם, טובים למקומם. אבל בהיעדר רעיון מארגן המדריך כל רעיון היכן עליו להיות ומתי לפעול, הם מאבדים הרבה מברכתם. כל אחד הוא כלי נפלא, משוכלל וטוב למטרתו, ולכאורה מה טוב מזה שלאדם יש כל כך הרבה רעיונות טובים באמתחתו, אבל לאור הבלבול, כבר היה עדיף אולי שיהיה לו כלי אחד או שניים טובים שהוא יודע להשתמש בהם.

כמו נגר אומן שיש לו כלי עבודה רבים - לא פחות משחשוב ריבוי הכלים, חשוב הסדר שיאפשר לו למצוא את הכלי הנכון בעת הצורך - מה תעזור המפסלת אם היא חבויה בתחתית המגרה ואף פעם לא מוצאים אותה? לכן חשוב שיהיה סוג של **סדר**.

והוא הדין במקרה של הזהויות.

אין זה אותו סדר עבור כל בני האדם - לכל אחד יש דרך אחרת לארגן את זהויותיו ולספר את הסיפור הייחודי שהוא מספר - אבל חשוב שיהיה איזשהו רעיון מארגן. זה חייב להיות "רעיון" מוצהר שאפשר לנסחו ולהניחו על השולחן - הוא יכול להיות מובלע ברוח השלם, מכוונו מלמעלה בלי אף פעם להיראות בעצמו.

הפרעות קשב וריכוז

בשכונת מגורים חדשה כל אחד בונה את ביתו בסגנון אחר. יש מי שבונים בסגנון יפני, אחרים בסגנון יווני עתיק, או אוונגרדי מודרני. כל אחד על פי חלומו ומה שהרשים אותו בשלב זה או אחר בחייו. בתרבויות ילידיות, לעומת זאת, יש מסורת ארוכת שנים של בנייה בסגנון מסוים המזוהה עם רוח השבט. הבתים כאן תומכים באורח חיים מסוים, וממשיכים את קווי הזרימה של האופי השבטי. אם מישהו מהם יחליט לבנות בית בסגנון שונה, זה עלול ליצור הפרעה בקווי הזרימה של הכפר ולשבש משהו באורח החיים המשותף. אולי לא שיבוש גדול, אבל הקהילה תצטרך להתאים את עצמה למשתמע מהבית החדש, וזה יגרור אחריו שורה של אדוות שיטלטלו את אורח החיים המשותף.

זה לא בהכרח רע - תרבויות מושפעות זו מזו ו"הפרעות" בקווי הזרימה הן לא פעם גם מקור לפוריות חדשה - אבל לפחות לזמן מה המארג של השלם יהיה פחות מאוחד ויתמוך פחות באנשי השבט ואורח חייהם. לזמן מה, יחידים יתקשו יותר להתמקד ולהגיע לתנופה, ואולי גם לטווח ארוך השלם יאבד מחוסנו וזהותו.

וכאשר לא מדובר רק בהפרעה אחת אלא בהפרעות תכופות, וכאשר קווי הזרימה של השבט מתחילים לחצות זה את זה ולשבש זה את תנופתו של זה שוב ושוב, גם מתחיל העומק להיאבד. אם זה רק סגנון יפני שמתמזג עם סגנון מודרני, אפשר שהמתח כאן ייצור עומק וירענן את הזהות, אבל אם מדובר

בהרבה סגנונות שמתקשים לדבר זה עם זה, כל זה ישתטח את הקהילה אל תוך המכנה המשותף הנמוך ביותר.

כשזוכרים עד כמה התנופה והמיקוד תומכים בחיוניות, אפשר גם להבין את מחירן של "הפרעות קשב וריכוז".אמנם, עצם הריבוי נוטה לאתגר את כוח האיחוד, אבל אם ההפרעות באות בתכיפות ואין מספיק זמן לכוח האיחוד להתאושש ולזהות את מרכזו, בסופו של דבר השלם יתדלדל.

וזה הדין גם לגבי זהויותיו הרבות של האדם. ריבוי הזהויות, כשהוא במידתו ובארגון נכון, מעצים את הזהות הרב־ממדית ויוצר עומק. אבל, בהיעדר מודעות אפשר שגם יקרה להפך: ריבוי הזהויות ייצור תחושת רדידות ופיזור, שתקשה על האדם להתייצב ולתרום את חלקו היכן שהוא נמצא. במרפאתו הוא יהיה רופא פחות טוב, ובקרב משפחתו הוא יהיה הורה פחות טוב, ובמועדון הרוכבים הוא יהיה חבר פחות טוב.

מדוע חשוב שתהינה זהויות שונות

אבל לפני שאני מתקדם הלאה עם הרעיון המארגן של זהויותיו השונות של האדם, אני רוצה לחזור אל השאלה הבסיסית: מדוע בכלל נחוצות לו זהויות שונות? אם ממילא אנו מושפעים מכל כך הרבה עניינים ותכונות, מדוע להתעקש לדבר על זהויות נפרדות?

הנה פסיכיאטר. במשפך ההשפעה שלו אפשר למצוא את הרעיונות שלמד בבית ספר לרפואה, את ניסיון חייו במפגש עם מטופליו, מאמרים שקרא, אופי שכונתו, אקלים ארצו, אירועי מפתח, יחסיו עם אשתו וילדיו, הקבצן שפגש בצד הדרך, חלומות הלילה... הכול ערב רב של השפעות שכלל לא ברור אם ניתן לארגנן לחטיבות. כשהוא פוגש מטופל, כל זה בא לידי ביטוי, גם מצד הכוליות שלו ואווירתו הכללית, וגם מצד השפעות ספציפיות.

האדם הוא אחד והכול פועל בו. מדוע להציג זאת כאילו הוא שייך לעם הרופאים, ולעם המטפלים, ולעם ההורים וכן הלאה? בהינתן כל ההשפעות השונות הללו, מדוע לא לומר פשוט שהוא מסתכל על העולם כשמעון. מדוע להתעקש לומר שהוא מסתכל על העולם כיהודי, כרופא, כפסיכולוג וכן הלאה?

אני רוצה להוסיף ולהקשות: אני כותב "עם הרופאים" אבל מי אמר שזה בכלל שבט עם גבולות מוגדרים? והרי יש כל כך הרבה סוגים של רפואה ובכל

כך הרבה חתכים: יש רפואה קונבנציונלית והומאופטית והוליסטית וסינית, ואורתופדית, ושל הגפיים בפרט, ומסורת של בית חולים אחד, או בית ספר אחד לרפואה או אסכולה אחת, או ארץ אחת וכן הלאה. מהי אפוא אותה זהות שלו כרופא דווקא ומה גבולותיה? דומה שאם אנו רוצים להיות מדויקים, אין שום גבול ברור האוגד את זהותו כרופא, ומדוע להתעקש על זהויות נפרדות?

משתי סיבות משלימות:

קודם כל, ברמה האישית חלוקה זו עוזרת לו לארגן את המידע באופן שיהיה נגיש ומועיל. כך גם כל מידע חדש לא נכנס פשוט למאגר הכללי, אלא נקלט במקום ספציפי, ומשם הוא יכול להיות יותר יעיל בתרומתו לכלל. גם המוח בעצמו, אף שהוא איבר אחד, מחולק חטיבות חטיבות. והרי אפילו ברמה הנפשית עוזר לאדם להבחין בין קולות שונים בתוכו - הקול של האמיץ, הקול של הפחדן, הקול של הילד האבוד, וכן הלאה. זה מאפשר לו לעשות סדר ולקיים דיאלוג פנימי בין דמויותיו השונות, בלי שדמות אחת תדרוס את האחרת[48]. למעשה, ההפרדה מאפשרת בכלל להשמיע ולשמוע קולות, שייחודיותם המגובשת מורה על הישותיות האורגנית שלהם ועל המיקוד והתנופה שהם מאפשרים.

הסיבה השנייה היא שחלוקה פנימית זו של משפך ההשפעה לזהויות זהויות (ובחתכים שונים), מאפשרת לו להשתתף בקולקטיביים שונים שפועלים תחת זהות כזו או אחרת. הוא יכול להשתתף בקהל רופאים, להשתלב בשיחתם, לתרום את חלקו לעשייתם, ולעזור כך לשכלל את מפעלם - מכיוון שיש לו בתוכו זהות נפרדת של רופא. ברור, הוא גם תורם להם בתור שמעון - האיש הייחודי שהרבה תכונות מהרבה זהויות נמזגות בו - אבל כמו במשל של כדור המתכת במכונת הכתיבה החשמלית, גם כאן כל תכונותיו נאספות ומתמקדות דרך הפרספקטיבה של זהות אחת ממוקדת שאותה הוא מקיש על סרט הדיו.

ולבסוף יש גם סיבה שלישית הנובעת משתיהן - ההפרדה מאפשרת את השקט לשהות בתוך זהות אחת ולהתנחל בתוכה, והיא גם המפתח לתנועתו הלאה ממנה. משמע, הזהויות המגובשות והשונות זו מזו, מאפשרות לו גם את החופש לצאת ולבוא, ובמובן הזה גם להיות השמעון שהוא מעבר לכל זהות.

48 יש גישה טיפולית בשם וויס דיאלוג שזה עניינה (וגישה דומה אחרת שנקראת קונסטלציה משפחתית פנימית): ניהול דיאלוג פנימי.

קולות

כשנותנים ל"ילד הפנימי" לדבר, פתאום שומעים את קולו הייחודי, ומגלים שיש לו דברים להגיד שהיו נסתרים מן האדם עד שלא התפנה להקשיב לו. זה אולי רק תרגיל שנעשה במסגרת מפגש טיפולי, אבל קשה להתווכח עם האותנטיות של הקול, כמו גם עם התחושה הקיומית המלווה אותו. אמנם, לפעמים, הקול של הילד נמרח בקולם של דמויות פנימיות אחרות, אבל לעיתים הקול צלול וברור והוא מעיד על כך שגם אם הגבולות בין הזהויות השונות עמומים לפעמים, הנה המרכז שלהן בכל זאת נוכח. זה הילד הפנימי שדיבר עכשיו - מישהו, לא משהו. בפעם אחרת זה יהיה ה"הורה" או ה"מטפל" או ה"קורבן".

השימוש במילה "קול" מורה שמדובר בסוג של שלם קיומי, כזה שמסוגל להתכנס למרכז ומשם לבטא את אישיותו המיוחדת, כלומר מישהו, לא רק רעיון או מבנה מלאכותי. קיומיות וסיפוריות כרוכים יחדיו, ולא במקרה אנו מדברים על קול שמדבר ומספר. וכשאדם נותן ל"קול" כזה לדבר בתוכו הוא מופתע לגלות עד כמה הקול הזה "יודע" דברים שהוא עצמו כלל אינו יודע. האם הידיעה הזו כל הזמן התחבאה בתוכו? אולי הוא פשוט למד לתקשר את האיכות הזו, מאחר שהצליח לארגן וללכד את כל מרכיביה של הזהות המקומית לכדי כלי שיכול לקלוט ולשדר את האיכות הזו. השלם עלה מעל לרמה של המרכיבים ונעשה לקול.

ומסתבר שכאשר לא מתפנים להקשיב לו, הוא יכול להשתלט על האדם ולנהל אותו רק מטעם זה שלא עשו לו מקום. ולעומת זאת, כשנתנו לו לבטא את עצמו, כשעשו לו מקום בתור חטיבה נפרדת, הוא מצטרף למשפחת הקולות, ושקט נעשה בנפשו של האדם. כעת הוא חופשי לנוע מקול לקול, לתת להם אפילו לדבר יחדיו במקהלה, ולזהות את השלם שמעבר לקולות השונים.

לראות במתמטיקאי

האם יש דרך מתמטית ייחודית לראות את העולם?

המתמטיקה כקהילת פרקסיס כוללת בתוכה לא רק את האופן שבו משתמשים בסימנים מתמטיים ומוכיחים הוכחות פורמליות, אלא גם הרבה נורמות וניואנסים הקשורים לקהילה המתמטית ולמסורת שלה, לאופן שמדברים ומתייחסים בשעות אחר הצהריים, מרכלים, שומרים על היררכיה מסוימת,

מספרים סיפורי מורשת, ועל כל החוקים הלא כתובים המסדירים יחסים בין אנשים, מה מותר להגיד ומה לא, מה ראוי ומה הוא הטוב והיפה. וכן הלאה.

כל אלה, גם אם אינם קשורים באופן ישיר לדרך החשיבה המתמטית, הם בכל זאת חלק מן ההוויה של המתמטיקאי, וכלולים בזהותו של האדם המתבונן על העולם כמתמטיקאי - כשזה אכן מה שהוא עושה; כי לצד זה, הרי יש לו זהויות אחרות, ואפשר שבנסיבות אחרות הוא יסתכל על העולם כישראלי, או כהורה, או כרוכב אופניים. כך, למשל, אחרי כמה שעות רכיבה, וכשהוא כבר הולך לעניין אחר, הוא שם לב שהוא ממשיך למדוד מכשולים כפי שרוכב אופניים מודד אותם...

ואכן, אפשר שהזהות המתמטית תהיה מאוד מותחמת, ותבוא לידי ביטוי בעניינים מסוימים - מן הסתם יש יתרון לצורת החשיבה המתמטית כשמישהו מנסה לפתור **בעיה מתמטית** - אבל אפשר גם שהיא תשפיע על תחומים אחרים ועל כללות האדם. זו תהיה השפעה מברכת כאשר היא תדע את מקומה, ולא תהפוך להיות **הדרך האחת לעשות דברים**. היא תשתלב בתוך **מכלול ערכי** רחב יותר שישבץ את האדם בעולם באופן טוב **בהיררכיה הכוללת**. הוא יעשה מקום לשכינה ויאפשר השגחה פרטית.

יתרונות המורכבות - חופש ושרידה

מה בעצם היתרונות של החלוקה ההיררכית לחטיבות חטיבות?

מדוע לא יכול **שלם אורגני** להיות מורכב מיחידות פשוטות וזהו זה? מדוע גוף האדם, למשל, לא בנוי כשק של תאים זהים? מה מוסיפה הדיפרנציאציה הפנימית שמתקיימת על פני רמות שונות של היררכיה - חטיבות שמחולקות לחטיבות קטנות יותר וכן הלאה? מה היתרון של השלם המורכב על פני הולוגרמה פשוטה? מדוע שואפת האבולוציה לכיוון המורכבות? מדוע היא לא מסתפקת **בפשוט והטוב**? והרי חד־תא יכול להיות עמיד מאוד. למה לטרוח **במורכבות**?

על **המורכבות** אפשר לומר שהיא נובעת מתכונת **האכפתיות** והעניין של החיים. משמע, זו לא רק שאלה של שרידות, אלא גם טיפוח של **איכות** מעמיקה - מה שרואה החד־תא אינו דומה בעומקו ואיכותו למה שרואה הנשר. לאבולוציה, כך אני מאמין, יש עניין **באיכות**.

אבל אחרי שזה נאמר, אפשר גם לראות שכאשר האיכות עמוקה יותר (והמיקוד והתנופה) אז גם יכולת ההישרדות טובה יותר. זה כך מכיוון שהאיכות מלכדת והעומק ממקד ומעניק תנופה. זה נכון בכל הרמות, ואפשר לראות את זה באופן שבו **פעילות יצירתית** מרפאת, וביכולת של אנשים לשרוד בסביבה עוינת כשהם נאמנים למשמעות גבוהה יותר.

ואם כן, **המורכבות ההיררכית** מאפשרת **בו־זמנית** את כוח השרידה והחופש. בגופים פשוטים בדרך כלל האחד בא על חשבון השני. **המורכבות ההיררכית מאפשרת להעמיק את שניהם.**

החיים מתפתחים לעומק.

אני מזכיר בהקשר הזה שהחירות היא מהותה של הקיומיות. ואי אפשר להשיג עומק של איכות, שהיא מידה של קיומיות, ללא חירות זו. המורכבות ההיררכית מאפשרת את העומק הזה.

המורכבות הדיאלוגית

החיים מתפתחים לעומק - אולי כדאי להתעכב על הנקודה הזו.

האופן שבו המשמעות מעמיקה ביצורים אורגניים אינה **הדרך הדיאלקטית** - זו שבה התזה פוגשת את האנטיתזה, ונוצרת הסינתזה, אלא **הדרך הדיאלוגית** שבה נוצר ממד חדש של משמעות, בדיוק מכיוון ששני המרכיבים הקודמים **נשארים בנפרדותם** ולא מתמזגים ונמחקים לתוך הסינתזה[49].

כבר נתתי את דוגמת שתי העיניים: כל אחת רואה תמונה מעט שונה, אבל כשהן מצטלבות נוצר ממד חדש של **עומק**, שגם מעשיר את הראייה של כל עין בנפרד. הממד החדש הזה, אינו מוחק את התמונה של כל עין. אם כך היה קורה הממד החדש היה קורס אל תוך השטוח. לא, כל העניין הוא **ביכולת להחזיק סתירות**. העומק רוכב על החלקים הנפרדים המתקיימים ברמתם הם. וזה נכון באופן כללי לכל רמה בהיררכיה האורגנית. אנו מטפסים כך ממשמעות למשמעות. מעומק לעומק. לא נכון לומר שתמונה של עין אחת או אחרת אינה נכונה, ונדרש לדרוס אותה על ידי הסינתזה. אדרבא, כל תמונה **נכונה לרמתה**, ורמתה חייבת להתקיים ולהמשיך להתקיים, כדי שתהיה רמה גבוהה יותר.

---

49 על ההבחנה בין דיאלקטיקה לדיאלוגיה אפשר למצוא בהקדמה של הוגו ברגמן בספר על הפילוסופיה הדיאלוגית (ברגמן, 1974).

וכך, חטיבות חטיבות, נוצר העומק.

הדיאלקטיקה מצמיחה את מה שלוינס קרא לו **הכוליות** - זו אותה סינתזה שמתיכה את כל החלקים באמת הגדולה, והיא מאפיינת את "שיטות המחשבה הגדולות" (ראה בהקשר הזה את הגל והאידאליזם הגרמני בכלל), ואילו הדיאלוגיה מצמיחה את הקיומיות, את מה שלוינס קרא לו "**האינסוף**" והוא בא לידי ביטוי באותו חלל דיאלוגי, שאותו אני מציב במרכז ההתפתחות.

מכאן גם הנחיצות לארגן את משפך ההשפעה של האדם לחטיבות חטיבות - עמים פנימיים, זהויות, קולות - זה חלק מהעומק.

לכאורה הקול של הבוגר והקול של הילד לא יכולים לדור בכפיפה אחת. רצונותיהם סותרים, צורת התייחסותם לעולם שונה. סינתזה של שניהם, כמו שני גלים בפאזות שונות הרוכבים זה על זה, תבטל את שניהם. אבל כשהאדם לומד להקשיב לקולו של הבוגר, ובמקביל עושה מקום לקולו של הילד הפנימי, מתקבל עומק - חלל פנימי, קיומי, שעליו כתבתי שבלעדיו אין טעם לשבט.

אני מזכיר כאן את המשל של הגופים התלת ממדיים מן הפרק הראשון - צלליותיהם על פני המישור דורסות זו את זו, אבל בנפחיותם הם עומדים נפרדים וברורים.

וכשאדם מרובה הזהויות יודע להכיל את זהויותיו הפנימיות השונות, יותר קל לו גם לקבל אנשים שונים ואחרים, וכשהוא מקבל את ריבוי הקולות החיצוני, את העמים השונים, למשל, גם קל לו יותר להכיר את מורכבותו הפנימית, ולשמור על זהותו הרב־ממדית.

כל הסיפור בקליפת אגוז

זו אפוא השאלה הניצבת במרכזו של פרק זה. לאדם יש זהויות רבות, קולות רבים - אנו מבינים את הנחיצות של המורכבות הזו ואת יתרונותיה, אבל אנו גם רואים את הקושי **בריבוי הזהויות**.

הזהויות מתנגשות זו בזו, סותרות זו את זו, מחלישות את אחדות האדם - והן עצמן, למרות כל מה שנאמר כאן, לא ממש מגובשות כזהויות נפרדות עם גבולות ברורים. אמנם תיארתי את כדור הזהויות (מטפורת מכונת הכתיבה החשמלית) ככדור של **אותיות מובחנות** - כאשר אות אחת מקישה על סרט הדיו

של המציאות, כל השאר מתייצבות מאחוריה ותומכות בה - אבל במציאות האנושית אדם עשוי להתייצב כמחנך מול תלמידו, וזהויותיו האחרות דווקא יחלישו ויבלבלו את יציבתו.

כיצד נכון, ואם בכלל אפשרי, לארגן את זהויותיו השונות של האדם?

כך אני רואה זאת:

מבין כל הדרכים שניתן לסדר את הזהויות השונות (כמו לסדר את האותיות בכדור המתכת במכונת הכתיבה החשמלית) ולהרכיבן לגוף רב־ממדי, יש דרך שהיא **מבורכת יותר מאחרות**.

באיזה מובן היא מבורכת יותר?

יש כאן שתי פרספקטיבות שיכולות להאיר מה פירוש ה"מבורכת":

אחת קשורה **ליחיד** ומנסה "לברור" מבין כל אפשרויות הסידור את זו שתהיה המבורכת ביותר **עבורו**. השנייה מתמקדת **בעם** ומנסה לברר באיזה אופן היחיד יכול לעשות את חלקו כך שיביא ברכה לעם.

אלה שתי פרספקטיבות שבסופו של דבר מתלכדות לברכה אחת.

ובשלב ראשון אני רוצה להתמקד בפרספקטיבה של היחיד ולקבוע שברכתה קשורה לכך שהיא תורמת **לשקט של היחיד**.

לא צריך לסדר הכול – די במרכז

תכף אגיע למה הכוונה ב"**שקט של היחיד**", אבל קודם לכן אני רוצה להצביע על כך שאין צורך לכתת רגליים בניסיון להכניס סדר בין **כל** הזהויות - די להציב את האחת במרכז, את זו שנושאת יותר מכולן את **הרוח**, וכל שאר הזהויות כבר תתארגנה מאליהן.

במובן הזה, הזהות המרכזית היא גם הזהות המקיפה.

אלה שני מושגים משלימים: הזהות המרכזית מורה לא רק על מה שנמצא בלב ליבו של מערך הזהויות, אלא גם על האופן שבו כל המערך הזה מתארגן בהיקפו סביב למרכז.

יש גוף מורכב ורב־ממדי של זהויות לאדם היחיד. בממדים הפשוטים הן נראות כמו עניינים תלושים זה מזה, אבל יש ממד שבו הן מתרכבות לכדי ישות

אחת. האדם, ככלות הכול, נושא בתוכו **מרכז תודעה אחד** והיסטוריה אחת המצטברת סביב **גופו האחד**.

לכל אדם יש **גוף רב־ממדי** אחר. וכל אדם אחראי לגוף הרב־ממדי שלו, המקיים אינטראקציות עם עמים שונים שבהם האדם משתתף, תורם להם ונתרם על ידיהם. הוא, בגופו הרב־ממדי, משרת עמים רבים. ובמקביל, יש לו אחריות כלפי הגוף הזה המבליע יקום מסודר, יותר או פחות.

סידורו שלו גם יקיש על סידורו של העולם.

השקט של היחיד

זה אפוא מבחנו של העיקרון המארגן: **השקט של היחיד**.

השקט של היחיד, אם רוצים, הוא שמו של **החלל הפנימי**.

כמו אדם הנמצא בליבו של חדר גדול וריק וחש את נוכחותו כסוג של הד החוזר אליו מן הקירות, כך החלל הפנימי מעיד על עצמו דרך השקט. השקט הוא מה שנמצא בלב משחקו העמוק של ילד, והוא מפכה בשירה טובה, ועשוי "להכות" אותנו ברגעי חסד מול יופי או חוויה עוצרת נשימה. זה המקום שבו נדמים הסכסוכים ונפתח העומק של התלת־ממד. הוא עשוי להופיע כהתגלות פתאומית, כקול דממה דקה, או תחושת אינסוף מחברת.

השקט הזה מגלם בו־זמנית קדושה, עדינות ופשטות. הוא מאפשר ליחיד להיזכר באינטימיות של עצמו, אבל גם לראות את עצמו כחלק מן האנושות, ולמעשה מכלל הבריאה. ולא באופן תאורטי; יש כאן איזו השתלשלות שבה כל מופעי קיומו מתכנסים כעדשה המחברת בין המוקד של היחיד לשמש הגדולה.

ה"שקט" מחזיר את ההבנה מן המופשטות המושגית שיש במילים כמו "אחדות" ו"רוח" ונותן לה ממד חושני וגשמי. זוהי תנועה **מהמופשטות** אל **הפשטות**, המצביעה על מה שנמצא **בלב המורכבות**. בניסוח אחר, זו היכולת לחוות יופי ולהכיר תודה. בלעדי השקט, החיים מאבדים את טעמם, תרתי משמע. היופי לא רק במובן אסתטי, אלא כביטוי לנוכחות אותנטית בעולם.

חשוב לציין שאני מדבר על השקט של **היחיד** - לא הפרט, האינדיבידואל, הסובייקט, וכיוצא באלה כינויים שיש בהם מן ההסתכלות המוכללת. היחיד מייצג את מהות הקיומיות, והשקט שלו הוא ביטוי לסדר הטבעי של השלם.

יחסי הגומלין בין היחיד לעם

כאמור, יש לראות את היחיד והקולקטיב האנושי כשתי תופעות עצמאיות "חיצוניות" זו לזו המקיימות ביניהן יחסי גומלין - כל אחד תורם לשני ונתרם ממנו. אמנם אלה אינם **יחסים כלכליים** שיש להבינם על פי שיקול תועלת בלבד - יש בקשר ביניהם משהו מורכב ועמוק יותר - אך בכל אופן לא מדובר ביחסי הכלה פשוטים. היחיד אינו בורג בתוך מכונה והנשמה של העם אינה אוסף של נשמות היחידים שהצטברו למקום אחד. יש דיאלוג מיוחד ועדין המחבר בין היחיד לעם, ועל מנת שיברך את שניהם, נדרש שכל אחד מהם ישמור על עצמיותו ויבין את חלקו ותרומתו - העם מצד אחד והיחיד מצד שני. כל אחד עם המרכז שלו.

היחיד צריך לכבד את השלם החברתי, וללמוד מהי הדרך הנכונה להתמסר אליו ודרכו לתרום לו, אך לא פחות חשוב שהקולקטיב ילמד לכבד את היחיד, ויבין את אחריותו ותפקידו ביחס אליו.

אנחנו לא חיילים של השלם, אנחנו **יחידים** והשלם הוא יצירתנו המשותפת, שיכולה לשגשג כשכל אחד מאתנו משגשג. כשאנו משגשגים אנו גם יודעים לעשות את חלקנו בשלם. השלם זקוק להתמסרות הזו, הוא מתקיים בזכותה, אך בסופו של דבר גם מבחינתו, חשוב שזו תהיה **התמסרות** ולא **השתעבדות**.

היחס הנכון הזה בין היחיד לקולקטיב, משני הכיוונים שלו, הוא המפתח לבריאותה של האנושות.

האם הוא יותר צרפתי או יותר יהודי? ברור, הוא שניהם, ובהרבה מובנים, גם מבחינת **הגורל** גם מבחינת הבחירה והייעוד, גם מבחינת הברית, אבל לפעמים נוצרות נסיבות שבהן יש סתירה והוא נדרש להכריע. איני מנסה בהכרח לתת פתרון סופי לשאלה זו. אני מניח שזו תמיד תהיה בעיה הדורשת התלבטות והכרעה אישית, אבל אני מנסה לברר אילו כלים יכולים לשמש בניסיון לתת תשובה.

דבר אחד, מכל מקום, ברור לי ונחוץ להדגישו:

היחיד, ובמידה מסוימת גם חבורתו (משפחתו), הוא **נייד** ומחויב לשבטו במידה מוגבלת בלבד. אם הוא בוחר להקריב לו את נפשו, זו יכולה להיות רק הכרעת חירותו, ולא הכתבה של אחרים אליו.

הערכים במרכז

בפרק השני הבאתי את משל התא החי כדימוי האוגד את השייכות והזהות. השייכות היא הנוזל של תוכן התא, והזהות היא הקרום העוטף את התא ושומר על הנוזל הזה פנימה. בפועל, הקרום הזה הרבה יותר מתוחכם מדפנות של מכל, ובמובן מסוים הוא נושא את עיקר החיות של התא - את היכולת לזהות **מה שייך לו ומה לא שייך לו**, והדינמיקה המורכבת של חילופי החומרים. הקרום הנושם הוא המשכו של **גרעין התא** הנושא את הקידוד של הזהות הזו.

בדומה לכך, זהות שבטית איננה רק הגדרה של גבולות חברתיים. היא בעיקר ביטוי לערכי הליבה שסביבם מתרכזים חיי השבט – המקבילה האנושית לגרעין התא.

לרוב, אנו תופסים ערכים כמערך כללים של מותר ואסור. אולם, הבנה עמוקה יותר רואה בהם את **רוח השלם** המוטמעת באינטואיציה המוסרית ובדפוסי ההתנהגות של חברי השבט. הם שמי השראה שתחתם פוסעים ולא מטרות שאליהם הולכים. המטה שתקעו במרכז הכפר וייצג את מה שחיי הכפר חגו סביבו **הצביע למעלה**. רק כשהתרחקנו מתחושת השייכות השבטית, נאלצנו לתרגם רוח זו לחוקים כתובים.

ידיעת האדם את עצמו מתחילה בהכרת ערכיו. אמנם היא כוללת גם היבטים נוספים, כמו הבנת מגבלותיו, אך ליבת ההיכרות העצמית היא זיהוי ערכי הליבה האישיים.

לפיכך, העיקרון המארגן את זהויותיו המגוונות של האדם הוא מערכת ערכי הליבה שלו. באופן אידיאלי, ערכים אלה היו מתיישבים עם ערכי משפחתו ושבטו. אולם, במציאות המודרנית המורכבת, נדרש בירור מודע ואישי של ערכים אלה.

ושוב, אין צורך שהאדם יטרח לסדר את כל זהויותיו השונות, כל זהות למקומה - **די שיציב את הרוח במרכז**, וכל שאר הזהויות ימצאו מעצמן את מקומן בתוך השלם. הרוח, בו־זמנית היא מה שנמצא במוקד, אבל מתוקף זה, היא גם ההקפה הרחבה ביותר שבתוכה יכולים לשכון כל הזהויות השונות בשלום, ולמלא את חלקן בתוך השלם.

העדשה של השבט

יש התאמה בין רוחב ההקפה של התמונה הגדולה המכילה את כל הזהויות, לבין עומק המיקוד של היחיד והשקט שלו - מקור חיוניותו.

במובן הזה, ניתן לדמות את השבט לעדשה מתווכת. במגוון צבעיו הוא ממקד את האור הלבן ההיקפי אל תוך האור הלבן של היחיד. למטה מן השבט - אור לבן (היחיד והשקט שלו), למעלה ממנו אור לבן (רוח האנושות, אלוהים), ובתווך ריבוא הצבעים ושלל הזהויות.

כאשר השבט אינו משתבץ בתוך מערך הזהויות המתרגם אור לבן לאור לבן, הוא מאבד מהרלוונטיות שלו או הופך משני לשבט אחר המצליח להשתבץ בתוך התמונה השלמה וכן מאפשר את החיבור הזה בין ההקפה הגדולה למוקד שביחיד.

כך גם תא שריר בגוף האדם. הוא משרת את הגוף יותר מאשר את השריר, אבל כאשר השריר משובץ במקומו הנכון, ממילא הדרך לשרת את הגוף הוא על ידי זה שהוא משרת את השריר. לא תמיד זה כך. כשזה כך הוא לא צריך לחשוב על זה, זה נובע ממנו באופן ספונטני, הוא עושה את תפקידו, ובעת הצורך גם מקריב את חייו למען השלם הגדול ממנו, אבל כשזה לא כך, זה הזמן להתחיל לחשוב, ולהכריע.

המשמעות של הרוח במרכז

ומהי אותה רוח שאני מציב במרכז?

אין היא עיקרון נוקשה המפנה יחידי את פניו אל העולם - שהרי עדיין האדם הוא בעל זהויות רבות, ועל פי הנדרש וההקשר, כל פעם פונה זהות אחרת - אלא היא אותו עיקרון מארגן המאפשר את השקט המזמין כל זהות לבוא ולנכוח במקומה ולעשות את חלקה.

וכשהיא עושה את חלקה כעת, היא לא עושה אותו בבידוד, פעולתה נובעת מתודעת השלם, משמע, מתוך קשר לכל שאר זהויות האדם וכלל העמים. במיוחד היא פועלת מתוך זיקה לזהות המאחדת במרכז - הלא היא גם העם המרכזי של האדם.

במובן הזה העיקרון המארגן הוא כמו החדר המרכזי, שממנו האדם יוצא מחדש אל זהויותיו השונות. בשעה שכל החדרים סובבים מכוח הנסיבות ודרמות העולם, החדר המרכזי הזה, ליבו של העולם, נשאר שקט. כאן מתמזגים ערכי הליבה של העולם עם אלו של היחיד. זוהי נקודת החירות המאוזנת, המגלמת את השקט של היחיד.

בעבר, הזהות המלכדת במרכז הייתה **השבט האתני**. כיום, ברוב המקרים, האדם נדרש לחדש את שבטו, להפוך גורל ליעוד ואולי אף ליצור ברית חדשה.

אגד תכונות

הנה שבט האדומים המוכרים כמי שצובעים את פניהם באדום. מעבר לכך, הם מתאפיינים בלבוש ייחודי, תספורת אופיינית, ברכות מיוחדות, שפה משלהם, מאכלים מסורתיים, נורמות התנהגות, וכן הלאה. במבט שטחי כל אלה מהווים אוסף מקרי של מנהגים ומוסכמות שהתכנסו לשבט אחד - וכי מה הקשר בין תספורת ללבוש? - למדנו לחבר בין התכונות ולראותן כמאפייני אותו שבט מתוך הרגל, לא כי יש משהו מהותי הקושר ביניהן.

אולם ייתכן שיש כאן יותר מאשר הרגל גרידא. הביטו, למשל, בשפה. אף שאין סיבה מהותית לכך שהצליל "חתול" מציין חתול, כשבוחנים שפה כמכלול, ניתן לזהות בה אחדות פנימית. צליל מסוים אינו רק שרירותי, אלא משקף את רוח השפה, מתמקם ביחס לצלילים אחרים ומציית לחוקי דקדוק מסוימים. גם מי שאינו דובר את השפה עשוי לזהותה על פי מנגינתה הייחודית.

אמנם, מנהגי השבט יכלו להיות שונים, אך משנקבעו, הם התאימו עצמם זה לזה, עיצבו זה את זה, והתגבשו לאגד תכונות המרמזות זו על זו. מעבר להתייחסות ההדדית הגלויה, הם התארגנו סביב ערכי ליבה מסוימים. ערכים אלה, גם אם סמויים, מגדירים את קווי הכוח של שדה המשמעות השבטי. בתוך שדה זה, הסובב סביב העניינים החשובים לשבט, קיבלו המנהגים את אופיים הייחודי על פי מיקומם היחסי.

לכאורה, צביעת הפנים באדום היא מנהג שרירותי, אך למעשה היא מגלמת תפיסת עולם, חלק מ"דקדוק" המתכתב עם שאר מנהגי השבט. שינוי במנהג אחד עשוי להשפיע על התארגנות שאר המנהגים, ואף לשקף או להוביל לשינויים בערכי הליבה של השבט.

אכילת מצה ומנהגים אחרים

האם חשוב שיהודי יאכל מצות בפסח (ולא יאכל חמץ)?

אכילת מצות אינה חשובה כשלעצמה - זהו מנהג, והוא חשוב באותו אופן שמצוות אחרות חשובות. אם היה כתוב בתורה שדווקא בפסח יש לאכול חזיר, כך היו נוהגים היהודים.

אי אפשר להתייחס לאכילת מצה בפסח כערך **ליבה** של היהדות, לכל היותר כעוד הזדמנות להתאמן בטיפוח המידות הטובות הקשורות בקיום מצוות בכלל, ובהתמסרות לעבודת אלוהים. אכילת מצה אולי איננה ערך ליבה, אך בתוך המערך הכללי ובהקשר הנכון היא יכולה להצביע על ערכי הליבה ולשרתם.

מצד שני, אם אדם היה מחליט מטעם עצמו שלא ייתכן שזו מצוות אלוהים, ועל כן הוא מוותר על המצווה הזו (ועל עוד הרבה אחרות בדרך), אפשר שהוא היה מאבד את הטעם מכל וכל. צורת מחשבתו הגיונית, אך הוא לא הבין שאכילת מצות בפסח איננה חשובה באופן **הזה**, המבודד - היא חשובה בתוך המערך הכללי שבו חשוב שיהיה חשוב. חשיבותה היא לחלוטין נגזרת מתוך זה שהחיים חשובים, והקהילה חשובה, והתייצבות חשובה.

האם יהודי יכול לשמור על אמונתו בידיעה שהמצוות הן המצאה אנושית? התשובה מורכבת. היא תלויה באופן שבו **החשוב** הוא חשוב עבורו, ובמידת חיבורו לרוח השבט. מי שתולה את החשיבות בסמכות חיצונית בלבד, עלול לאבד את הטעם. מתברר לו שערכי הליבה שלו הם אחרים, קשורים אולי יותר לתרבות הליברלית וערכיה אשר חלחלו גם לדתיותו. אבל, אדם המחובר לרוח שבטו ומבין את האופן שבו **מנהגים יוצרים התמסרות והתמסרות יוצרת חשיבות וחשיבות תומכת ברוח השבט** - כלומר, אדם המבין את החשיבות באופן **הזה** - יכול להמשיך לאכול מצה בפסח בלב שקט.

ערכי הליבה של העולם

ידיעה עצמית איננה עניין תיאורטי גרידא; לא לחינם נאמר כי אדם המכיר את עצמו מיטיב לאהוב. השקט הוא מקור כל הצלילים. כשאנו מקשיבים לו, אנו יכולים להתחיל לשיר.

אני סבור כי ערכי הליבה של החבורה, במצב בריא, משקפים את ערכי הליבה של השבט, המחוז, ובסופו של דבר גם את ערכי הליבה של האנושות.

הערכים האוניברסליים הם גם המקומיים ביותר.

כל תרבות מתאפיינת במנהגים ייחודיים שעשויים להיראות מוזרים או שרירותיים מנקודת מבט חיצונית. אין הרבה שבטים המעטרים את צוואר נשיהם בטבעות, וקשה להתייחס למנהג כזה כביטוי לאיזה ערך אוניברסלי. אבל על אף הצורות השונות והמנהגים השונים, **האופן** שבו הדברים הללו נעשים, מגלמים ערכים משותפים רחבים יותר, ואם לא האופן הספציפי הזה ממש, אז **האופן של האופן**.

התפיסה הפלורליסיטית-מערבית מניחה - והיה בזה גילוי של התפקחות בוגרת - שלכל תרבות **ערכיה השונים**, ואין תרבות אחת רשאית לשפוט תרבות אחרת. אידאל היופי הנשי של האדם המערבי, למשל, אינו אידאל היופי של בן שבט המסאי. ואף על פי כן גם כאן וגם כאן יש **ערך ליופי**.

כאשר תרבות ממוקמת נכון בתוך שרשרת העולמות, הרי שערכי הליבה היותר עמוקים שלה, מתלכדים עם ערכי הליבה היותר עמוקים של תרבויות אחרות. כלומר, כשמדובר בתרבות בריאה, ולא תמיד זה כך.

וכשזה לא כך, אני חושב שזו עדות להתבודדותה של אותה תרבות מפני שאר התרבויות ושאר העולם. היא עושה את מעגליה שלה בלי להקשיב לשלם הגדול ממנה. זה אופייני לתרבויות **מנותקות שורשים**.

תרבות פתוחה, המבינה שהיא **בת העולם** ועושה את חלקה, תהיה ממילא קשובה לאותם קווי כוח אנושיים אוניברסליים, והסדר הגבוה יותר הזה אט אט יחזיר אותה למקומה, וערכיה השונים גם הם יסתדרו תחת ההשראה הזו, ויימצא ערך הליבה המרכזי, החופף לליבו של העולם.

וכל תרבות, במובן הזה, היא מרכז העולם.

כפי שכל התרבויות כולן התפתחו במובן מסוים מן ה"אדם הראשון", כך הן מגלמות בערכיהן את ערכיו הגולמיים, ומצביעות עליו. הוא הגזע שממנו מסתעפים כל הענפים.

אנחנו שונים זה מזה ואין להקל ראש באופן שבו אנו שונים. גם ברמה האישית וגם ברמה התרבותית. לפעמים קשה לנו להכיר במידת השוני, מאותה סיבה שקשה לנו לפגוש את האחר מאתנו, ואנו מתאמצים מאמץ יתר לעשות את הכול **לדומה לנו**. אבל אחרי שזה נאמר, ולמדנו להכיר **ברודנות של הדומה**, אנו יכולים בכל זאת לגלות שאנשים בכל רחבי העולם חולקים ערכי ליבה דומים. שיש אופן להיות ולפעול שהוא טוב יותר גם בקצה הרחוק ביותר של העולם.

אני יודע את זה בין היתר כיוון שלילדים בכל העולם יש **שפה משותפת**, המרמזת על שורשינו המשותפים. ובדרך כלל יש להם גם הבנה מוסרית דומה. מחקרים מראים שאפילו לתינוקות יש חוש מוסרי בסיסי. גם אם אין זו תפיסה מורכבת של המוסר, היא מעידה על קיומם של ערכים בסיסיים. ילדים צעירים יכולים לציית לצו האוסר לדרוך עם נעליים על השטיח בגן, והם גם יכולים לשנות ממנהגם אם הגננת תקבע חוק חדש, אבל הם לא יתחילו להכות זה בזה, רק מכיוון שהגננת הודיעה שמעכשיו זה מותר.

מה שעומד כאן על הפרק אינו רוח **הכוליות** (המכריזה על ערכים שווים לכולם), אלא רוח **האינסוף** (שהיחיד מסוגל להתחבר אליה כשהוא במרכז).

וגם אם איננו מכירים את **הטוב** הזה, אלא רק מרגישים שהוא קיים, גם זאת לברכה. אין זה אומר שאין שיבושים וסטיות - אבל זה מה שזה, שיבוש וסטיה, ולא דווקא עדות לקיומם של ערכי ליבה שונים.

מה המבחן לכך?

שהאנשים משגשגים.

זה ניכר בחיוניותם, זה ניכר בעדינותם ובעוצמת נוכחותם, זה ניכר בידידותם ובאהבתם, וזה ניכר בגמישותם הפסיכולוגית המאפשרת להם לפגוש את המציאות באופן מתואם ובמידת הטונוס הטובה. הם נאבקים כשצריך להיאבק, אבל חוזרים מהר לרווחתם ומשחקיהם, כשהסכנה חולפת.

פרק עשירי: העם המרכזי

מעמדה המיוחד של הזהות האתנית

לאורך כל הספר הקפדתי להדגיש את הדמיון בין העם האתני לסוגים אחרים של עמים - לעם של המוזיקאים, של האנשים הרגישים, של הגברים, וכן הלאה. ובכל זאת, רבים מאתנו עשויים להרגיש שהמקרה הזה שונה וההכללה מחטיאה. לא במקרה אנשים נלחמים ומקריבים את חייהם למען עמם האתני, ובספק אם אי פעם מישהו הקריב את חייו למען עמו המוזיקלי. האם זה רק הבדל במידה? אולי עניין של היפנוט ושטיפת מוח?

הערת הבהרה נחוצה להמשך: אני משתמש במונח "עם אתני" **כשם קוד** של השבט המקיף, המזכיר את השבטים הקדמוניים, אף שהיום ה"עם האתני" אינו מאוחד בהכרח תחת שורשים גנטיים משותפים (המשתמע מן ההיבט ה"אתני"). מדובר **במרחב המקומי** שבו המשפחה גרה וחולקת תרבות ואורח חיים דומים. ואם איני מסתפק במונח "**שבט מקומי**" הרי זה משום שהיום, כמו גם בעבר הרחוק, היו שבטים שונים שחלקו את אותו חבל ארץ.

מה מייחד אפוא את העם האתני?

דמיונו של העם האתני לעמים אחרים

לפני שאני מצביע על מה שמייחד את העם האתני, אני רוצה לחזור ולסכם את אופני הדמיון בין סוגי ה"עמים" השונים, ומתוך כך להאיר מדוע היה לי חשוב להדגיש את הדמיון הזה.

כדאי לציין שגם העם המוזיקלי, בתור דוגמה אחת, מייצר תרבות משלו, שפה משלו, ואופני התייחסות משלו. יש לו גיבורים, מנהיגים רוחניים, כנסים והתקהלויות, השפעות פנימיות והשפעות חיצוניות, אבות קדמוניים, טקסים, מסורות מובחנות, ובאופן כללי, הוא יכול לתקף את הכרזתו של אדם

שהוא מוזיקאי **בתחושת זהות** שמזכירה את זהותו האתנית. והעובדה שיש לפעמים מוזיקאי ג'ז שנלחמים כנגד מוזיקאים קלאסיים על בכורת "המוזיקה האמיתית" מתאימה גם למאבקי זהויות שיש בתוך עמים אתניים, שגם הם מתפצלים לפלגים הנלחמים על הבכורה - על זהותה של נשמת עמם האמיתית.

והיה לי חשוב להדגיש את הדמיון כדי לתקף את **המורכבות של הזהות** - את העובדה שהאדם נודד בין זהויותיו השונות, ובהקשרים שונים זהויות שונות חשובות לו. הוא לא שייך רק לעמו האתני. בדרך הזו ביקשתי לחלץ את שאלת הזהות מתוך כלא מלחמת העמים.

האדם המודרני ער לזהויותיו השונות, ולא תמיד הוא יודע למקם את זהותו האתנית בתוך המרחב הרב־זהותי הזה. יותר מזה, לעתים נראה שזהותו כאיש מקצוע או הורה או בן למגדר מסוים חשובה הרבה יותר מזהותו האתנית. ולפעמים יש לו אף **התנגדות** לזהות האתנית, ובאופן מוצהר הוא מסרב לראות בה משהו המגדירו. יש לו ערכים אחרים שהוא מאמין בהם. הוא לא רואה את עצמו כישראלי או צרפתי אלא כדמוקרט או מאמין בחינוך הפתוח, שייך לקהילה בינלאומית, וכדומה בזה.

ועל אף כל זה, נראה שבכל זאת **לזהות האתנית** יש מעמד מיוחד ולא במקרה כשאנו משתמשים במילה "עם" או "שבט", המחשבה הראשונה שעולה בראשנו מתייחסת **לזהות האתנית**. מה אפוא מייחד אותה?

העם האתני בדעה קדומה

אתחיל בהצעה שזהות אתנית היא **גם** דעה קדומה.

התרגלנו להתייחס לעמים דרך התודעה הכוזבת של המדינה והלאום והדת - עניינים של **מלחמות** של **מנהיגים** אשר לא באמת שייכים לעם (ארחיב על כך בפרקים הבאים) - ומתוקף זה אנחנו אומרים על עצמנו שאנחנו ישראלים.

בין היתר כי אנו מרגישים צורך להיות **משהו**, וזה המשהו הזמין ביותר - תבנית שיש לה אולי גם איזה שורש היסטורי מבחינת הצורה, אבל לא בהכרח מכילה מהות.

כי גם את זה צריך להגיד: יש מהות.

יש דרך להסתכל על הדברים כמוזיקאי, פרי שנים רבות של תרבות מוזיקלית, כמו שיש דרך להסתכל על הדברים כיהודי, כרופא, או כל דרך מאוגדת אחרת, ואין ב"הסתכלות על העולם כיהודי" איזה עניין מיוחד (ומה זה בכלל להסתכל על העולם כיהודי?).

אבל אחרי מה שנאמר על הדעה הקדומה והתודעה הכוזבת העונה לכל מיני צרכים פסיכולוגיים שלא קיבלו מענה אחר, אני יכול לומר שיש בכל זאת כמה דברים שמייחדים את העם האתני. בעמודים הבאים, אציגם בפירוט, ואחר כך נוכל לראות מה אפשר לעשות עם זה.

גידול ילדים

מתוך הדברים שמייחדים את העם האתני, המרכזי שבהם הוא **גידול הילדים** וזהות המשפחה.

הילד הוא הרי אבי האדם, ויש מסורת של גידול ילדים וטיפוח משפחה שעוברת במסורת. זה משהו שאין לעם המוזיקאי. הם לא מגדלים ילדים. כלומר, לא כמוזיקאים. יש להם פרקטיקות אחרות. וזה עושה את העם האתני **לייחודי** במובן הזה, ולא פעם גם **למרכזי** בגלל זה. שהרי הילדות היא מרכזית לאדם. זה גרעין זהותו שעליו גם נבנים כל שאר נדבכי קיומו, כשהם מפרנסים את השורש הזה אפילו כשהם כביכול מתנגדים לו (משמע, לשורש הזה הם מתנגדים).

אבל אחרי שזה נאמר, עליי לתקן: כל מסורת **מגדלת את הבאים בשעריה**, והאופן שבו היא עושה זאת הוא מהותי לזהותה. אמנם אלה לא תינוקות המצטרפים לתרבות המוזיקלית אלא ילדים או מבוגרים, אבל הם עוברים תהליך של **חניכה**, בין פורמלי יותר ובין פורמלי פחות, והאופן שבו זה קורה, מעצב את החניכים, אבל לא פחות את המורים והחונכים, שבניסיונם לתרבת את הלא־מוזיקאים, עוברים תהליך שהוא משמעותי לתרבות המוזיקלית, ונשאר נדבך מרכזי בהוויתה.

ככלות הכול, כשאנו מדברים על שלם אורגני, אנו מדברים על **תהליך הסיפור העצמי** ומנגנוני השכפול העושים אותו - ובכן, האופן שבו נעשים מוזיקאים, אינו רק עניין לוואי, הקדמה לתרבות - הוא ליבה של התרבות המוזיקלית שלא מפסיק לפעום בה בשום שלב.

ואחרי התיקון, אפשר לחזור בכל זאת ולראות - במה שנוגע לחינוך מוזיקלי מדובר בילדים אולי, אבל לא בתינוקות. מדובר בחונכים וחניכיהם, אבל לא בקשר אם-ילד, שהוא הקשר העמוק והמעצב ביותר של האדם. מדובר בהוראה פורמלית קצובה בזמן, ולא באורח חיים בלתי פורמלי. ובכל אלה גידול ילדים בתחום השבט האתני בכל זאת שונה מדרך התחנכותו בכל "עם" אחר.

ואם כן, אופן גידול הילדים, כמו גם שלל הפרקטיקות הקשורות אליו באופן ישיר או עקיף (כמו למשל האוכל שאוכלים והאופן שבו אוכלים אותו יחדיו), מייחדים את העם האתני. או בניסוח אחר: העם האתני הוא הזהות של המקום בו גדלים ילדים.

אורח חיים משותף

גם למוזיקאים יש חבורות שנפגשות באופן נוכח, כמו גם בעלי מקצוע אחרים החוזרים ונפגשים במסגרת עבודתם, ומקיימים כך קהילה של אורח חיים, אבל אין דומה אורח חיים מקצועי לאורח חיים של משפחה מבחינת היקף סוגי הפעילויות השונים המתקיימים בה.

וכך מתוך כל ההתכנסויות האנושיות - כל קבוצות השייכות שאדם יכול למצוא את עצמו בהן - יש למשפחה בכל זאת מקום מיוחד. הן משום שכאן מקיימים את אורח החיים הכללי והמקיף ביותר מבחינת תכניו, והאינטנסיבי ביותר מבחינת היקף הזמן, והן משום שכאן מגדלים ילדים ויוצרים קשרי משפחה, ובמובן הזה הוא הדומה ביותר לאותה חבורה קדמונית, שהיא תא הגזע של האנושות. גם אם המשפחה היא תא חסר - במהלך הדורות היא הלכה והתרוקנה מהרבה תכנים עד כי כל מה שנשאר הוא חלל שבו "נחים" מדברים אחרים - היא בכל זאת יושבת על אותה משבצת של החבורה הקדמונית.

הזהות של החבורה

האדם משתתף בקבוצות שונות, ותורם לכל אחת בדרכו. וכל חבורה כזו נוטה להיות מוגדרת דרך זהותה בקהילה רחבה יותר - בשבט או עם. אם אדם חוזר ונפגש עם חבריו במקהלה, היא הופכת להיות כמעין משפחתו, ודרך השתתפותו בה הוא הופך להיות ל"אזרח" בעם המוזיקאים.

אפשר לומר אפוא שזהותו כמוזיקאי, היא בעצם **זהות החבורה** שאליה הוא משתייך. וזה הדין גם לגבי המשפחה. מרכזיותו של העם האתני, קשורה לעובדה הפשוטה שהעם האתני הוא **זהותה של המשפחה**. או בניסוח אחר: מה שהוא זהותה של המשפחה - האופן שבו היא רואה את עצמה כחלק ממשהו גדול יותר, הוא העם האתני שלה. הוא צרפתי כי הוא גדל **במשפחה צרפתית**.

יכולה להיות משפחה שמתייחסת כך לשבט המוזיקלי - כל בני המשפחה מנגנים, ויש מסורת של נגינה במשפחתם שהולכת דורות לאחור - אבל לבטח יש בה גם סוגי פעילויות נוספים (הקשורים גם ובעיקר לגידול ילדים), ועל כן לא יהיה מדויק לומר שהעם של המשפחה הוא העם המוזיקלי, אם כי אפשר שהם שייכים לעם אתני שהמוזיקה היא מרכזית לחייהם (הצוענים למשל).

מקומיות ומקומו של הבית

כל חבורה נפגשת בהכרח במקום פיזי מסוים. ובזה לא שונה המשפחה מכל חבורה אחרת. אבל בשונה מכל חבורה אחרת אף אחת מן החבורות השונות בהן האדם משתתף לא מתקיימת במקום הזה שנקרא "**בית**".

נכון, ייתכן שהוא מבלה הרבה שעות במשרדו (או כל מקום עבודה אחר), אולי במועדונים מסוימים, ומרגיש בהם בבית, לפעמים יותר מאשר בביתו שלו, ובכל זאת הוא לא ישן שם, לא שומר שם את חפציו האישיים, לא מקיים שם את חיי המין שלו, לא מגדל שם ילדים, לא מבשל שם את ארוחותיו, לא נמצא שם כשאין לו שום דבר אחר מוגדר לעשות. את כל אלה הוא עושה **בביתו**.

וכך בסופו של דבר אנחנו חוזרים אל **המקומיות**, אל נוף הארץ הממשי שבו הוא גדל ומקיים את חייו. נוף הארץ שכולל מתווי נוף, אקלים וצמחייה, וסביבה אנושית מסוימת. הוא גר בכפר, שנמצא במחוז וחבל ארץ. וכל זה הוא ביתו המורחב.

ניתן לחשוב על העם האתני במונחים גנטיים, אך אפשר גם לחשוב עליו במונחים של מקומיות ממשית שבתוכה צמחה ה"גנטיקה" הזו. המשפחה שהאדם הוא חלק ממנה לא גדלה באוויר, היא גדלה בתוך סביבה מקומית, וכך זהותה של הסביבה המקומית הזו - היא הגדרתו האתנית. הוא צרפתי כי

הוא גדל וחי בחבל ארץ מסוים. יכול להיות שלצורך עבודתו הוא נוסע כל פעם לחבל ארץ אחר, אבל שם זה לא ביתו[50].

ולבסוף יש לדבר גם על המקומיות. על הארץ ועל האופן שבו אנו ילדי הארץ הפיזית, וגם ילדי האקלים. יש תרבות שלמה שמתפתחת ברוח הארץ והאקלים, שאנו ילדיה. אין כאן דטרמיניזם, כי על אותה חלקת ארץ יכולים להיות כמה שבטים שונים, שכל אחד שונה בתרבותו. אבל כל שבט קשור בדרך אחרת לארץ, וקשור בין היתר גם לנוף השבטים האחרים בחלקת הארץ הזו. ואם המסורת הזו נודדת למקומות חדשים כשעם עוזב את ארצו, הוא נושא את המאפיינים הללו גלומים ונסתרים בתוכו, מבלי שיהיה מודע לכך.

זה נכון גם לגבי מסורות מוזיקליות - גם הן לא פעם קשורות לארץ מוצא. אך כאשר אנו נותנים כותרת של עם אתני, אנו לרוב קושרים אותו לחלקת ארץ מסוימת.

וכמובן, הבית הראשון שבו האדם גדל תופס מקום מיוחד בחייו. הוא יצוק בתוך נפשו ויחזור להופיע בחלומותיו. האופן שבו החדרים היו מסודרים, מיקומו בהתייחס לבתים אחרים ולנוף סביבו, מהווים את הגרעין של תפיסתו המרחבית. ביחס לבית ילדותו, האדם גם מבין מקומות נוספים בהמשך חייו - כולם ואריאציות על הבית הראשון הזה, וסטיות מתבניתו.

השפה

גם השפה מאפיינת לא פעם את העם האתני. העם הצרפתי הוא העם של דוברי הצרפתית. השפה מכנסת את הדוברים באותה שפה, ואת הסיפורים שהם מספרים, ומבחינה אותם משפות אחרות ומן הסיפורים האחרים הנישאים בשפות האחרות.

אמנם מה שקוראים לו היום "צרפתית" הוא פרי הגדרה של הלאום המודרני - פעם היו הרבה מאוד דיאלקטים, ניבים ועגות שלא ענו בהכרח לגבולות המדיניים שאנו מכירים היום. באירופה של ימי הביניים התקיים רצף של ניבים שבו שפות קרובות זרמו זו לתוך זו. אנשים משני קצוות הרצף התקשו להבין

50 אחרי שזה נאמר, כדאי להזכיר את הנודדים - אלה שכל התיאור הזה לא רלוונטי עבורם. לפעמים זה אורח חיים של אדם בתקופה מסוימת בחייו, ולפעמים סגנון חיים משפחתי. הם מעטים אבל צובעים את נוף הבית בגעגועיהם לבית, כשם שהם מעירים לפעמים געגועים לנדודים אצל בעלי בית.

זה את שפתו של זה, אך כל שני ניבים סמוכים היו מובנים הדדית. למשל, ניבים גרמניים, הולנדיים ופלמיים. הספרדית, האיטלקית, הצרפתית התפתחו כולן מן הלטינית, והצרפתית עצמה הייתה מכלול של דיאלקטים שאוחדו עם ההגדרה הלאומית של צרפת, ובתמיכה של מהפכת הדפוס והתעשייה שחיפשה אחר שפה אחידה ולו רק מטעמים כלכליים. ובכל זאת, בתחומים יותר מצומצמים - בגודל שבטי - השפה מאפיינת את השבט האתני ומבדילה אותו משבטים אחרים המדברים בשפה שונה.

אבל אחרי שייחדנו את העם האתני בשפתו, כדאי להזכיר שגם לכל שבט אחר יש שפה משלו. יש שפה מיוחדת למוזיקאים, ויש שפה מיוחדת לרופאים, ויש אפילו שפה מיוחדת להורים (ומי שאינו הורה עשוי שלא להבינה הן בשל מילים זרות שיש בה, הן בשל שימוש מיוחד במילים מצויות, וסוג של דקדוק פנימי הקשור לפרקסיס המיוחד שלהם).

ובכל זאת, השפה של סוגי השבטים האחרים אינה שפה שלמה באופן שבו שפה של עם אתני יכולה להיות שפה שלמה. זה רק דיאלקט בתוך שפה. לרופא יש את מילותיו המקצועיות, וגם אופן מיוחד לנסח משפטים בתוך הקליניקה שלו, אבל רוב המילים שהוא משתמש בהן לקוחות משפת עמו האתני.

העם האתני במאגר האנושי הכללי

השבט הקדמוני התאפיין במידת הכלתו הרחבה - כלל החיים קרו בתחומו - ומכיוון שאני מושך את הבנתי על **מהות הזהות** מתוך אותו שבט קדמוני, כדאי להתייחס לאופן שבו הכלה זו הקיפה את כל צורות ההתארגנות האחרות.

היום אנו עשויים לדבר על "עם הגברים", וכאנשים מודרניים ברור לנו שמדובר בגברים מכל העולם ומכל העמים. אבל פעם, כשהגברים התכנסו לקבוצה נוכחת לצורך עניין כזה או אחר - הם תמיד התכנסו **בתחומי שבטם**. אמנם היו גם מפגשים עם בני שבטים אחרים, אבל המפגשים הללו לא כוננו **קבוצת אנחנו** - מרחב שייכות מלוכד. והרי **החבורה הנוכחת** היא גם זו שמתקפת את הזהות השבטית. ומה שנכון לעם הגברים נכון גם לכל חתכי הזהות האחרים שהתגבשו לקבוצות נוכחות ופעלו זמן מה רק כדי להתפזר ולחזור ולהיפגש בקבוצות זהות אחרות - בני גיל מסוים, בני מקצוע מסוים, בני קלאן, וכן הלאה; כולן היו קבוצות שפעלו בתוך מרחב אנושי מוגדר שהיה השבט האתני.

עד עכשיו התעקשתי לומר שעם **איננו** אוסף של אנשים - הוא **אגד של מרכיבים**, אבל הנה בקשר לעם האתני, הוא **גם** אוסף של אנשים, שאמנם משחקים תפקידים שונים, בזמנים שונים, ומתקבצים באופנים שונים, אבל בסוף מדובר **במאגר אחד**, מופרד ממאגרים אחרים.

עם הגברים שהתקבץ והתגלם בקבוצת גברים שנפגשה בפועל, התקיים בתוך השבט, והיה חלק ממנו ולא להפך. בשונה מקבוצת גברים היום שאפשר שיימצאו בה בני שבטים אתניים שונים, ועל כן ניתן לומר שהשבטים האתניים הם גם חלוקות בתוך עם הגברים.

מכאן שכל העמים השונים, היו בעבר נגזרות של העם האתני ומוכלות בתוכו. כשקבוצת גיל מסוימת נפגשה, הם זוהו דרך גילם, והתייחדו בזהותם הגילית, אבל אגב כך הם גם תמיד סיפרו את סיפור שבטם שבו הקבוצה הגילאית קיננה, וחיזקו את רוחו.

היום הגבולות הללו נפרצו. עם הרופאים חורג מן העם האתני. ואדם עשוי למצוא את עצמו בקבוצת רופאים מכל העולם, פועל לצידם במסגרת מיזמים רב־לאומיים או פשוט כי נדד לארץ אחרת.

ובכל זאת, משהו מזה נשאר עד היום, ובין היתר הוא גם קשור, כאמור, **למשפחת הגידול הבסיסית**, שהיא כמו הגרעין הנוכח של השבט במובנו הכללי והמקיף ביותר.

ההצלבה בין כל התכונות העושות את העם האתני

הסיבה שעם המוזיקאים אינו דומה לעם האתני, ולא בעל אותו משקל בשבילנו, קשורה לתכונות שמניתי ואחרות שאולי לא מניתי. מתוכן, יש מרכזיות יותר להגדרת העם האתני וכאלה פחות.

פעם לא היה צריך להתלבט הרבה, שהרי כל המאפיינים הללו התנקזו למקום אחד - לאותה חבורה קדמונית. כיום, למרות הפיצול, עדיין קיימת זיקה ביניהם, והם מורים על העם האתני בתור הזהות הבסיסית של **המשפחה**, המקיימת אורח חיים בחבל ארץ מסוים, מדברת בשפה מסוימת, וחולקת ערכים כלליים מסוימים. כמובן, יש הרבה יוצאים מן הכלל, ובהתאם גם מידת ההזדהות עם העם האתני.

ככל שיש יותר תכונות מהתכונות שמניתי למעלה, כך יש זהות אתנית ברורה יותר, אבל גם מקבץ יותר קטן של תכונות אלו עשוי להספיק להגדרה של הזהות האתנית.

לאדם המודרני יש זהויות רבות. שייך הוא לשבטים רבים, בא ויוצא מהם על פי הנסיבות וההקשר והבחירה והפרשנות. ייתכן שהוא לא ירצה לראות בזהותו האתנית, תהא אשר תהא, את זהותו העיקרית. הוא יעדיף לראות את עצמו בתור מוזיקאי, או משורר, או אתאיסט, או פשוט ליברל חילוני, בן העולם הגדול. זה בסדר, זהות אינה רק גורל אלא גם עניין של בחירה והכרעה.

ובכל זאת, הוא לא יכול להתכחש לכך שהוא גדל במשפחה מסוימת, בסביבה תרבותית מסוימת שהייתה לה זהות, ומתוך כך זו הייתה גם זהותו שלו. לפחות לזמן מה, בתקופה קריטית בעברו, זה היה **עם גורלו**.

השבט האתני, העם הדתי, הלאום החילוני

בו בזמן שאני מבטל את **הבלעדיות** של הזהות האתנית כדי להדגיש שלאדם יש זהויות רבות, אני גם רואה את מרכזיותה ואת הפוטנציאל שלה להיות **הזהות המארגנת** של שאר הזהויות. כמו השבט הקדמוני שחג סביב ערכי ליבה מסוימים וארגן את כל שאר הזהויות של בני השבט, כך גם יכולה הזהות האתנית - או תחליפיה - לעשות את אותה עבודת ארגון וסדר.

זהויות רבות יש לאדם אבל מבין כל זהויותיו יש אחת שיש לה את התפקיד המקיף ביותר הקשור לקיומו של השבט הקדמוני ולזהותו. זו זהות שעיקרה בפן המכליל שלה, וברוב ימות השבוע היא רדומה ונשכחת, פועלת ברקע שקופה ובלתי מודעת. אבל בשבתות ובאירועי חג ומועד היא מתעוררת, מחזירה את הסדר על קנו, מיישרת את כל הזהויות האחרות בתוך קווי הזרימה של הקדושה.

לאורך ההיסטוריה הוחלפה הזהות השבטית האתנית, כעקרון מארגן, בשתי זהויות חדשות - הזהות **הדתית** ואחר כך הזהות **הלאומית** - שלושתן יושבות על אותה משבצת של זהות מקיפה העונה לצורך בסדר רחב ובמרכז של קדושה, אבל שתי האחרונות בכל זאת שונות ובעלות השלכות הקשורות בנסיבות שבשלהן הן הופיעו מלכתחילה.

כשהשבט האתני נתלש ממקומו ואיבד את זיקתו לטבע הסובב אותו, הוא גם איבד הרבה מפולחניו ואמונותיו הקשורות למקום. הוא נעשה **אוניברסלי**. גם אם שמר על מיוחדותו, במובנים אחרים תשתיתו כבר לא הייתה מקומית וקיבלה אופי מוכלל. את הצורך בסדר מקיף שלפני כן מילא השבט האתני, החליפה כעת הדת.

הדת שונה מן הפולחן המקומי, בראש ובראשונה, היא מיוסדת על **עיקרי אמונה** מנוסחים, ועל **צווים מוגדרים** וכתובים. זהו סדר שבא מבחוץ, עונה במידה מסוימת לצורך בקדושה אך אגב כך גם משתית את הסדר מקבילי, ורותם את כישרון ההתמסרות של האדם, והופכו לכישרון לציית.

הדתות האוניברסליות שצמחו עם האימפריות הגדולות דעכו במידה רבה בעת המודרנית, בשל תהליכי חילון שונים ומורכבים. הנאורות, המהפכה המדעית, המהפכה התעשייתית, התפתחות מעמד הביניים הבורגני, הדפוס, כל אלה ועוד, לצד זה שעודדו תהליכי חילון גם הותירו בור במרכז ההוויה האנושית, וזה התמלא בסופו של דבר בלאומיות.

השבט האתני, העם הדתי והלאום - כולם גלגולים אחד של השני מבחינת הצורך האנושי שמילאו - הצורך **בזהות מקיפה** שתעשה סדר בעולם הזהויות ותיתן לכל אחת מהן את מקומה המכובד - אבל הם לא בהכרח גלגולים אחד של השני מבחינה היסטורית קולקטיבית.

אין זה אותו שבט אתני שהתגלגל להיות עם דתי, שהתגלגל מאוחר יותר להיות לאום. אף על פי שזה לא פעם הסיפור שאנו מספרים, כשאנו מחפשים את שורשיו האתניים של הלאום. ברוב המקרים הסיפור הזה הוא עבר מומצא. את כל אחת מן הצורות הללו - האתני, הדתי, הלאומי - עיצבו כוחות אחרים, כשהם טורפים את הקלפים הקודמים ומסדרים אותם מחדש. רק בדיעבד ומתוך אותו רצון ללכד את שורות העם, גם סופר הסיפור לאחור, כאילו מדובר באותה הספינה.

שני עצים

שוב אני מזכיר: האדם יכול לקחת חלק בקולקטיבים רבים. הוא לא מובלע בתוכם והם לא זקוקים דווקא לו. הוא נכנס ויוצא, וכשהוא בפנים הוא תורם (אנחנו) וכשהוא בחוץ הוא תורם (אנו), אבל הוא עצמו אינו רק תרומתו לשבט

- הוא עצמו הוא חירותו לנוע, והחירות הזו מגלמת את עצמיותו, את מה שהוא מבחינת קיומיותו.

וכך יש שני עצי־עמים, שתי היררכיות של זהויות.

וכל עץ שונה מן השני ובכל זאת משקף ומשתקף בשני.

בפרט מה שנמצא במרכז יכול ורצוי שישקף את ערכיו של השני.

יש עץ פנימי לאדם המושפע מהשתתפותו בקולקטיביים ממשיים (פעם הוא במרפאה, פעם במועדון חברים, וכן הלאה) ומושפע מגורמים אישיים, וייחודיים - זה העץ שלו והעם שלו. ולכל אדם, במובן הזה, יש עם משלו המרכיב את כל זהויותיו השונות במשפך ההשפעה שלו.

כאשר האדם פועל בתחום קולקטיב מסוים, הוא לא פועל רק בתחום הקולקטיב הזה, אלא גם בתחום העץ המסועף שהקולקטיב הזה הוא ענף שלו. הוא רופא במרפאתו, ולמרפאה הזו שהיא אולי מרפאה נוצרית, יש מאפיינים המשפיעים עליו גם אם אינו נוצרי. כל זה משפיע על העץ הפנימי של היחיד - על אופיה של תודעתו השבטית.

כשאנו באים עכשיו לדבר על הארגון של שני העצים האלה, ועל העיקרון המארגן שלהם, אנו יכולים לתת לעם **האתני** (או תחליף מסוים שלו), את תפקיד הבכורה כעיקרון מארגן - הן עבור העץ הפנימי, הן עבו העץ החיצוני.

אמנם אדם לא יכול לסדר את שבטי העולם. לא תפקידו הוא. אבל כשהוא עצמו מסדר את עמו הפנימי ושם במרכז את מה שהמרכז זקוק לו, עצם השתתפותו והאופן שבו הוא משתתף בקולקטיב, עוזר לקולקטיב למצוא את מקומו, ומניע אותו בעדינות לעמדה שבה הוא יכול להתברך בהשתלשלות הברכה ולברך את האנשים המתמסרים לו.

מערכת הפעלה אחת

במחשב יש תוכנות רבות, אבל מערכת הפעלה אחת המאפשרת לכל התוכנות הללו לעבוד במשולב. כך גם לאדם. תיארתי את משפך ההשפעה הרחב של האדם והצדקתי את חלוקתו לחטיבות חטיבות מבחינת היעילות וכושר ההתפתחות כמו גם יכולתו להשתתף בעמים רבים. והנה, כדי שהחטיבות השונות הללו, הזהויות המובחנות של האדם שיכולות להיות גם מפורטות

מאוד, יפעלו בתיאום ובמשותף, יש צורך במערכת הפעלה מרכזית. מהי מערכת ההפעלה הזו?

מצד אחד זו מערכת מאוד אישית מכיוון שלכל אדם יש **עם משלו**.

מצד שני זה עיקרון הארגון האישי ביותר והאוניברסלי ביותר.

אדם ממורכז כשהוא פועל בתחום שבט מסוים ועושה את חלקו, גם עוזר לשבט להתמקם באופן קונצנטרי בתוך מעגלי העולם והשתלשלויות הברכה. הוא מזיז אותו על פי קווי הכוח הללו (והוא כמובן לא לבד בזה, כל אדם ממורכז שחובר לשבט ועושה את חלקו בתוכו עוזר גם הוא להזיז את השבט למקומו הראוי). הוא עצמאי ביחס לעם, והא התפנה לתרום את חלקו לקיומו של השבט הזה, אבל מכיוון שהוא ממורכז, אז הוא תורם מעצמו לתנועה העדינה הזו של השבט הזה למקומו. מן הצד השני, כאשר שבט ממורכז הוא נותן השראה לכל יחיד, ועוזר לו להתמקד ולמצוא את מרכזו, ותומך בזה שיעשה את חלקו לא רק כאן, אלא בכל מקום שבו הוא משתלב.

וככל שאדם יותר ממורכז כך יש לו יותר חופש לצאת ולבוא.

בהמשלה, זה גם חופש התנועה הגופני שיש **לאדם הזקוף**. הוא יכול להיות בעמדה אחת או בעמדה שנייה, בעם כזה או בעם אחר, ובכל מקום - לעשות את חלקו, ולהתברך בשלם הגדול ממנו.

מה אחריותי כלפי העם היהודי?

על דרך הסיכום אקח בתור מקרה מבחן ממחיש את שאלת העם היהודי ואחריותי כלפיו.

אתחיל בזה שהעם היהודי אינו זקוק לי דווקא - הוא מתקיים בממד אחר, נשמתו, אם אכן יש לו נשמה בתור קולקטיב אורגני, עצמאית ביחס אליי, ואין לו בלעדיות עליי. **ואם הוא ממוקם במקומו הנכון** במשפחת העמים, הוא ממילא שייך לאנושות, ובהשתייכותי אליו, אני שייך גם לאנושות. זה חשוב מכיוון שיש תמיד משהו חסר בהתמסרות של אדם לעם כשהוא חושב עליו במונחים של קערה מוגבלת לתחומה. זה סוג של מבוי סתום שנראה שהדרך היחידה לשחררו היא על ידי האמונה שכולם צריכים להפוך לעם הזה - על

כל בני האדם (וגם החייזרים, כשיגיעו) להתמסר לסדרו (כולם צריכים להיות נוצרים, כולם צריכים להיות מוסלמים, וכן הלאה).

ובכן, העם היהודי לא זקוק לי דווקא, ואני חופשי אפוא לבוא ולצאת ממנו. אני יכול לחבור **ולהתמסר** אליו אבל אני **לא משועבד** אליו ולא מוברג בתוכו. אנו שתי תופעות עצמאיות הנמצאות ביחסי גומלין, וכל עניין תרומתי אליו היא חלק מחירותי. זה הדדי. אני אמנם מתמקד כאן בתרומתי אליו ואחריותי כלפיו, אבל זה הצד השני של תרומתו ואחריותו כלפיי.

יש גם עמים אחרים שאני חלק מהם. זה מדגיש את החירות. אני בוחר להתמסר אליו. ולזה הוא גם הכי זקוק ממני - **להתמסרותי**, לא להשתעבדותי. ואני יכול להתמסר רק מתוך הבנה מלאה ועמוקה של חירותי ועצמאותי. **התמסרות** נובעת מאהבה ואכפתיות, **השתעבדות** היא פחד והישרדות ותודעה כוזבת.

אבל מדוע בכלל שאתרום לו?

ועל איזה מין תרומה מדובר?

ומה אם ערכיו של העם היהודי כלל אינם הערכים שאני מאמין בהם?

אחריותי לעם היהודי - חלק ב'

עליי לשאול את עצמי את השאלה הבאה:

האם אני **רואה ערך בקיומו** של העם היהודי?

אם אני מגיע למסקנה שלא, אפשר לעבור לשאלה הבאה (נראה בהמשך מה היא), אבל אם תשובתי חיובית, משמע, אם אני רואה ערך בקיומו ורוצה בקיומו, עליי לבדוק מה חלקי בו.

הרי ייתכן שיש לי גם רצון גדול שהעם היפני יתקיים, אבל מלכתחילה אין לי חלק בו, ובמצב מתוקן, הדרך שבה אני יכול לתרום לקיומו של העם היפני היא על ידי זה שאתרום את חלקי לעם היהודי. כי הרי כבר אמרנו שבתוך שלם אורגני (ובמצב מתוקן העם היפני והעם היהודי הם חטיבות בתוך השלם האורגני של האנושות) בעשותי את הנדרש בצד אחד של הגלובוס, אני משפיע ברכה גם על צידו האחר.

ואם אחרי הבירור הזה אני מזהה שאליי קריאתו של העם היהודי - משמע שבזיקתי אליו, אני נדרש לתרום לו מבפנים, לא מבחוץ, כי אז אני יכול להתחיל לברר מה תהיה תרומה זו. אמנם הוא לא צריך אותי דווקא, אבל מצד שני אם אני וכל שאר האנשים שעברו דרכו באופן משמעותי (כמו פרודות בגל קבוע) מתנערים ממנו, הוא לא יתקיים.

ובכן, אני נרתם לעשות את חלקי בעם היהודי.

ושוב, לעשות את חלקי אין פירושו לדאוג למשפחתי/שבטי/עמי **בתחושת בידוד** מן העולם (זו חלקת הארץ שהוקצבה לי, ולה אני דואג, מפנה גב לשאר העולם), כל העניין הוא לדאוג לעשות את חלקי **מתוך תודעה ערה לכך שמדובר בחלק** מן השלם הגדול יותר, ובעשותי את חלקי אני גם בהכרח עושה לשלם. כלפי חוץ זה אולי נראה אותו הדבר, אבל **קיומית** אלה שתי פעולות שונות.

תודעה שקטה זו חיונית להבנה נכונה של תרומתי - לאופן שבו היא נעשית באופן בריא. לכל אחד יש תפקידו, ליפני העם שלו, ליהודי העם שלו. אני גם יכול להמיר את דתי ולהפוך לחלק מן העם היפני, או לצורך העניין בכלל להתעלם מזהות אתנית ולהתמקד בזהות מקצועית או דתית או אחרת שאולי עדיין אין לה שם - כל זה אפשרי - אבל אם אני רואה ערך בקיומו של העם היהודי, ואם אני מבין שבתור מי שהתגדל בתוכו, הוא חלק חשוב מזהותי, אני נעשה בזה כתובת לקריאתו, ותשובתי, שהיא גם לב התרומה שלי אליו - היא עצם **העובדה שאני רואה את עצמי שייך אליו.**

ואני רואה את עצמי שייך אליו באופן הזה, הבוחר, המתמסר, הלא משתעבד. לזה, כאמור, הוא הכי זקוק ממני לצורך קיומו. ובזה קודם כל אני עושה את תרומתי.

בזה שאני מסכים לראות את עצמי חלק.

תרומתי לעם היהודי - חלק ג'

כשאני אומר שאני רואה ערך בקיומו של העם היהודי, ורואה שהוא פונה אליי, אין פירושו שאני מסכים עם כל דרכיו, או חושב שאין לשנותן, או מרגיש קרוב לכל האנשים הכלולים בו. למעשה, אפשר אפילו שלא אסכים עם **רוב דרכיו**, ואראה גם שהוא אינו משתבץ נכון במשפחת העמים (משמע, שהוא עצמו

אינו עושה את תפקידו), ובכל זאת, מכיוון שאני רואה ערך בקיומו, אני נרתם לתרום לו את חלקי.

ועצם זה שאני עושה את עבודתי שלי מן המקום הנכון, ובתודעה ערה, ומתוך הבנה של מה שחשוב, גם יזיז אותו בעדינות למקום נכון יותר. שוב, אני מדבר על העם, על מה שאפשר לכנות החברה האזרחית. אני לא מדבר על הממסד.

ההתמסרות היא הצעד הראשון אבל לא האחרון. יש גם פרקטיקות שונות שכדאי שאשתתף בהן, אם אכן אני רוצה לתרום לקיומו. הפרקטיקות הללו שומרות על רוחו של העם וזה גם עיקר משמעותן. אלה "מצוות מברכות" - לא דרכי לעשות את מצוות האל, אלא דרכי להשתתף בהולדתו של האל במרחב האנושי הזה, בקרב העדה הקדושה הזו. כשאני צם ביום כיפור, למשל, ובאופן שבו אני צם, במשמעות שאני נותן לצום זה ובלימוד סביבו, ומה שאני עושה עם אנשים אחרים בני משפחתי - בזה אני מקיים את העם היהודי ומזין את רוחו. אני צם כיהודי ומשתתף בזה עם יהודים אחרים, שייתכן שרובם בכלל צמים מן הסיבות הלא נכונות, ומחוסר הבנה וחוסר תודעה. אבל אני עושה זאת בדרכי. עושה את חלקי. משתתף.

אני כמובן משתתף גם בעצם זה שאני מדבר בשפה העברית, ומדבר מתוך טקסטים יהודיים, ונוקט במושגים יהודיים, ומתוך זה שאני ממשיך לספר את הסיפור של העם היהודי, אם כי אני מספר אותו בדרכי שלי (ואין דרך אחרת לספר אותו אלא בדרכי).

כמה אני צריך לתרום? שני אחוז? עשרה אחוז? עשרים אחוז (ואיך בכלל מודדים)? אין לכך תשובה מוחלטת. אנשים שונים תורמים במידות שונות, בדרך כלל במידה שהם חשים בעצמם נתרמים. וזה גם משתנה מתקופה לתקופה, מנסיבות לנסיבות. העם לא זקוק לתרומה זהה מכולם. כאמור, אפילו העוזבים הם חלק מתנופת קיומו. יש אנשים שמבלים את מרבית יומם בזה, ואחרים מעט מאוד. כולם חלק. אם זה חשוב לי, ייתכן שאמצא את עצמי מנהיג ומוביל חידושים, ואף יוצר זרם חדש ביהדות, זה קרה כבר פעמים רבות בעבר. ואם זה לא עניין מרכזי עבורי, עדיין אני יכול לעשות את חלקי. ואפילו מן השוליים הכי רחוקים, לתרום להבראתו. זה חלקי.

תרומתי לעם היהודי – חלק ד'

ומה הוא אותו עם יהודי, אפוא, שאני מבקש לתרום לו?

אני מפרש אותו בדרכי, ופרשנותי החיה היא גם חלק מתרומתי לקיומו וחיותו. כתבתי קודם שעל האדם לשאול את עצמו האם הוא רואה ערך בקיומו של העם היהודי. אבל האם הוא לא צריך לדעת קודם למה הכוונה ב"עם היהודי"?

ובכן, מדובר בעם היהודי **כפי שאני מבינו ומפרשו.**

האם אני רואה ערך בעם היהודי הזה?

זה העם, שבציר הזה של קיומי, אני מוצא את עצמי ניזון ממנו ביותר.

ואם התשובה חיובית, אני רואה ערך בקיומו, כי אז את תרומתי אני צריך לתת **לעם הזה שבפרשנותי**, ולחבור בזה לאנשים נוספים שזו פרשנותם. שוב, לא בגלל שהעם הזה צריך להתקיים בכל מחיר, אלא כי אני **רוצה** בקיומו, ופועל את חלקי לשם כך. פה הופך עם הגורל לעם הייעוד, ועם הייעוד לעם הברית.

עם הברית מגלם את השותפות שעושים אנשים שרואים בפרשנותם המשותפת עילה מספיק חזקה לקיים סביבה שותפות. ואולי אפילו יחברו למעגל השותפות הזה אנשים נוספים שפרשנותם בכל זאת שונה אבל טעמיהם עמם. הפרשנות המשותפת והסיפור המשותף חשובים, אבל בעניין הברית זו ה"חתימה" שמחדשת, והחתימה לפעמים היא בכתוב, לפעמים היא בלחיצת יד, ובעיקר היא במבט העיניים ההדדי, בהכרה של האחד בהכרתו של השני - אנחנו ביחד בזה עכשיו.

באופנים השונים הללו, אני יכול לעשות את חלקי בתרומתי לעם היהודי, שאני רואה חשיבות להמשך קיומו.

תרומתי לעם היהודי – חלק ה'

וכל מה שנאמר על העם היהודי, נכון, בעיקרון, גם לעם המחנכים שאני חלק ממנו, ולעם ההורים שאני חלק ממנו, וכן הלאה - בכל מקום ומקום יש לי אחריות לעשות את חלקי, לתרום כנגד התרומה שקיבלתי.

אם מצאתי את עצמי מבורך על ידי העם הזה, אם הגיע אליי דרכו משהו מקורי ונובע שמהדהד בנפשי, ואם אני רואה ערך בהמשך קיומו, אז זו התשובה שאני משיב למה שקיבלתי. בדיוק כמו שאדם מטפל בהוריו בערוב ימיהם.

ההבדל היחיד בין העם האתני, לבין העם של המחנכים, לצורך הזה, הוא במידת מרכזיותו בחיי (ובחיי אנשים נוספים), ובמידת הקפתו - אם אכן כזהו העם האתני עבורי (מרכזי).

מרובה זהויות אני, ובעל זהות מורכבת ורב־ממדית. יהדותי היא אחת מזהויותיי, יכול להיות שהיא המרכזית שבהן, וזו שמארגנת את כולן, ובהתאם לכך אולי גם ארצה לעשות את חלקי, ואפשר שיש זהות אחרת, מתאימה יותר לעת הזאת, אינני יודע. אבל בכל מקרה, גם אם היא המרכזית, היא איננה בלעדית. וחשוב שכך יהיה. חשוב שאכיר בזהויות האחרות שאליהן אני יוצא ומהן בא. בזה אני מחדד את חירותי, שגם מאפשרת התמסרות מלאה וראויה לעם היהודי. מנגד, גם אם היהדות אינה זהותי המרכזית, בתוך הסדר, היא יכולה להיות זהות ראויה, שאני ממשיך לטפח, בשעה שהיא עושה את חלקה עבורי.

והנה, כשהעם היהודי נמצא במקום הנכון בנפשי, ואני במקום הנכון בתרומתי אליו, אני יכול להרשות לעצמי גם לתרום את חלקי לכל קולקטיב אחר שאני מוצא את עצמי חלק ממנו, בלי לחשוש שבכך אני נעשה פחות יהודי. בסוף זה אני ואלוהים המקיף כל, אשר מכיוון שהוא נגלה אליי מן החרך היהודי, הנמצא במקומו בנפשי, הוא מלווני לכל אשר אלך. במובן הזה, כשאני אומר "אני יהודי" באופן עמוק אני אומר "אני אדם". אני מאשרר בזה את ערכי הליבה שלי בתור אדם. שייך אני למורשתו של היהודי הראשון, השייך בעצמו למורשתו של **האדם הראשון**.

השאלה הבאה

כתבתי למעלה, שאם איני מוצא ערך בקיומו של העם היהודי, אני יכול לעבור לשאלה הבאה.

מהי השאלה הבאה?

הנה:

אם זה לא העם היהודי, מהי אותה **זהות מרכזית** שאני כן קרוא לתרום לה?

אפשר שבתשובתי אתייחס לעם שעדיין לא קיים ואני רוצה שיתקיים, אבל בסוף הרי אצטרך **לחבור לאנשים ממש** ולפעול יחד אתם תחת השראת אותה זהות. תרומתי לא יכולה להישאר עניין תאורטי - ואלוהים מחכה לתרומתי בערוצים אלה ממש.

מהי אפוא זהותי המרכזית, שיכולה גם להיות העיקרון המארגן של כל זהויותיי הרבות?

השבט האתני בעיקרון מארגן

מה שאני קורא לו "**השבט האתני**", בעיקר מצד רוחו הערכית, יכול אפוא לייצג את העיקרון המארגן של זהויותיו הרבות של האדם.

פעם הוא היה כזה.

וגם היום הוא כנראה **הכתובת** שאנו מחפשים לעיקרון המארגן, אף שהיום קשה מאוד לשים עליו את המשקל הזה - הוא הפך להיות חלק מזהות אוניברסלית שנחטפת פעם אחר פעם על ידי מנגנונים חיצוניים, ושוב אינו מביא את הסדר שהביא במקורו המחובר לטבע. ובכלל לא ברור איך ניתן לחדש אותו מצד האותנטיות המקורית שלו. האם האמירה "אני ישראלי" עושה לאדם **שקט** בעולמו הערכי, מעניקה לו את הצניעות הגאה המאפשרת לזהויותיו השונות להופיע, כל אחת במקומה? האם זו יכולה להיות זהות מרכזית ומקיפה שעוזרת לו לעשות את חלקו בעולם וכך להשכין סדר ושלום?

הדת הייתה תחליף מסוים לעם האתני בתקופות ששבטים פולחניים נכבשו על ידי מעצמות, אבל מה יכולה להיות דתו של האדם המודרני החילוני? איזה מן "עם אתני" בריא ומחולל סדר יכול להיות למי שזהויותיו רבות ואין לו כל זיקה לזהותו האתנית דווקא?

ובכל זאת, זו אפשרות ועלינו להצליח לדמיין אותה - שאדם יאמר על עצמו שהוא ישראלי וזה יעשה לו סדר - משמע, שזה יבטא את **עם הייעוד** שלו, ואת **הברית** שהוא מכונן עם אנשים קרובים כחלק מהחזון הזה. אבל אז גם ייתכן שמה שקראתי לו "העם האתני" בכלל אינו עם אתני, אלא בעת הזו **ציר חדש של זהות**, שעדיין אין לה שם, ובכל זאת היא מרכזית יותר.

ואם אני בוחר לקרוא לה "ישראלי" אין הכוונה לישראלי במובן הישן, שברובו גם נחטף על ידי המנגנונים המדיניים, אלא למשהו אחר, שעל טיבו אנו עוד צריכים להתעכב[51]. ואולי בכלל יש צורך בשם אחר, בזהות מרכזית אחרת, שתעשה סדר ותשים גם את הזהות הישראלית במקומה המסוים (הלא מרכזי), כזה שממנו היא יכולה גם לברך את העולם.

גידול ילדים, שוב

בכל אופן, מכיוון שהזהות של מה שאני מכנה "העם האתני" יותר משהיא הזהות הישירה של האדם, היא הזהות של המשפחה - השאלה איך מגדלים ילדים (באיזה סוג של משפחות וקהילה הם גדלים), היא שאלת מפתח היכולה לכוון אותנו בחידושה של שבטיות בריאה.

ללא קהילות לא ברור לשם מה להביא ילדים לעולם - הזהות של ההורות, שכה מדברת אל אנשים מסוימים (להיות אמא, להיות אבא), בעצם נגזרת מן הזהות של הקהילה והשבט. הזהות הזו יכולה אולי להחזיק מעמד עוד כמה דורות מתוך המוטיבציה המקורית, אבל בסוף מעיינה ייבש - והוא אכן יבש עבור צעירים רבים שלא רואים טעם בגידול ילדים. הם צודקים, זו אכן טרחה רבה.

הטעם המקורי היה קשור בקהילה שהיא חלק משלם גדל יותר, המקנן בתוך הקשר שלם, וכך עד לאנושות הגדולה, באופן כזה שבברכנו את ילדנו אנו מברכים את העולם, ובהרגישנו חלק מן העולם, אנו גם מוצאים את התשוקה לברך את ילדינו. כאן אפשר למצוא טעם. ואמנם לא נגזר מכאן שכל אדם במציאות כזו בהכרח ירצה להביא ילדים ולהיות הורה בעצמו - יש להשתתפות בשלם חלקים שונים ותפקידים שונים - אבל בכל אופן כל אדם שומע את קריאתו של השלם ומתייצב בדרכו לעשות את חלקו בהתייחס לקריאה הזו. הוא לבד אבל גם חלק. יש לו חירות לצאת ולבוא, אבל גם חירות להתמסר. בלי היכולת הזו לדמיין אנושות בריאה שאפשר לקחת בה חלק, ובלי ההתלהבות להשתתף בהולדתה, אפשר להבין את תחושת אובדן התקווה, ועמה גם את חוסר הטעם בגידול דור חדש של ילדים.

---

51 ואכן, בתחילת הישראליות החדשה, היו זרמים שביקשו לדמיין בדיוק את זה - לא עוד עם בקרב הלאומים האחרים, אלא משהו אחר, שזהותו מעידה על סוג אחר של קולקטיב.

פרק אחד עשר: השיבוש הגדול

המדינה והעם

מדינה איננה עם, לכל היותר היא דרך ההתארגנות שמצא לו העם כדי לנהל את ענייניו. אבל בתור שכזו היא גם מקבלת לא פעם אופי של בגד המבקש להעיד על הזהות, ובדרך מבלבל אנשים ומבלבל ציבורים, והמדינה נעשית לזהות מזויפת המסתירה מן העם את זהותו האמיתית.

חוברים למהלך הזה המנהיגים והתקשורת, עד שבקלות הקולקטיב מקבל על עצמו את בגד המדינה כזהותו היחידה. בפועל, זה גולם שקם על יוצרו, בגד שהחל להתעסק בעצמו וללבוש את האדם ככסותו[52].

שבט, עם, מחוז, אומה

לאורך כל הספר התייחסתי לכל סוגי הקולקטיבים האנושיים - שבטים, עמים ואחרים - כאל ישויות הנמצאות באמצע הדרך בין החבורה הקטנה לאנושות כולה, ולא הקפדתי להבחין ביניהם. השתמשתי לחילופין במונחים "שבט" ו"עם". היה לי חשוב לאפיין את הזהות השונה מן השייכות, ולצורך זה המגדירים השונים של הזהות היו פחות חשובים.

בעולם המודרני ההבדלים בין סוגי הקבוצות אכן מיטשטשים, אבל אפשר שהיו לממדי הקינון האלה בעבר משמעות שהיום קשה לנו יותר להבינה. אמנם אנו מבדילים בין סדרי הגודל השונים ויודעים להגיד שלא דומה קהילה של מאתיים אנשים לציבור של אלפים או שני מיליון אנשים, אבל לא תמיד אנו מבינים את מהות ההבדל האיכותי.

---

52 אחרי שזה נאמר כדאי להעיר שלאומיות יכולה גם להיות תוצר של המדינה, מגובה בכמה אלמנטים אתניים ודתיים. כלומר, לא המדינה היא הגולם אלא הדימוי של העם, ואם להקצין, המדינה קדמה לעם ויצרה אותו על פי האינטרסים שלה, וחוקי הכוח שלה.

מכל מקום, ייתכן שיש לנו עדיין "רצפטורים" מנטליים לסוגי הקולקטיבים **השונים** שהיינו חלק מהם בעבר הפרהיסטורי. אז הם הנחו אותנו **לעשות את חלקנו** בכל אחד מן הקולקטיבים הללו. וגם היום הם פועלים בנו, מחפשים כתובת שתשביעם, ולא תמיד מה שהם מוצאים בעולם המודרני מותאם ל"בקשת העומק" שלהם.

לא משתמע מכאן שהאנושות לא יכולה לפתח סדרים חברתיים חדשים - אנחנו יצורים גמישים ויכולים להתאים את עצמנו לכל מיני סוגי סדרים - אך חשוב להבין את הצרכים הבסיסיים שרצפטורים אלה מייצגים. גם אם איננו יכולים להתאים את סדרינו החברתיים לבקשתם, לפחות עלינו להכיר בהם ולפצות על הפערים.

הנה אפשרות אחת לסדרים החברתיים ולרצפטורים המתאימים להם:

הרצפטור הבסיסי ביותר הוא זה של **השייכות**. צורתו המודרנית הנפוצה היא המשפחה והבית. אבל הוא יכול להתבטא גם בקבוצות שייכות אחרות כמו מעגל חברים.

הרצפטור הבא בתור הוא זה של **הזהות השבטית**. זה עדיין הבית, אבל הבית המורחב. בעבר זה היה המרחב הבין־חבורתי שבו יכלו יחידים לנדוד באופן חופשי, ועדיין להרגיש בביתם. צורתו המודרנית היא המשפחה המורחבת, או הקהילה או הכפר. האופן שבו אדם מרגיש בתוך המרחב הזה שונה מן האופן שהוא מרגיש בחיק משפחתו האינטימית, אבל גם כאן זה ביתו.

הרצפטור הבא הוא זה של **הזהות המקומית** - חבל הארץ, המחוז, שבו חיו בעבר מספר שבטים שונים שהתייחסו זה לזה, ואולי סחרו זה עם זה. הם חלקו את אותו אקלים, אותו נוף, אותה צמחייה וכן הלאה, והיו להם גם אלים משותפים הקשורים לחבל הארץ, אם כי היו גם אלים מייחדים לכל שבט.

והרצפטור האחרון מתייחס **לעולם האנושי בכללותו**. מן הסתם גם בעבר הרחוק אנשים ידעו על קיומם של אנשים נוספים בעולם, והתייחסו אליהם באופן שונה מאשר לכל בעל חיים אחר.

בתוך הרשימה הזו לא כללתי את סדרי הגודל שאפשר לקרוא להם "עמים" וגם לא "אימפריות" - אני בספק אם יש לנו רצפטורים מותאמים לתופעות הללו שהגיחו רק באלפי השנים האחרונות. והרצפטור שבכל זאת "קולט" אותם

ומתייחס אליהם הוא הרצפטור המחוזי ואולי אף הרצפטור של האנושות, או מיזוג שלהם.

זה סידור אפשרי אחד. ייתכן ש"הרצפטורים" הללו, מתייחסים בכלל לסדרי גודל אחרים או לעניינים אחרים. ייתכן למשל, שהיה רצפטור מיוחד המופנה כלפי שכבת הגיל הזהה, ואחר כלפי שכבת גיל מבוגרת או צעירה. וכמובן, אין החלוקות השונות סותרות זו את זו. אנחנו יצורים מורכבים. בתור מנחה קבוצות אני יכול להעיד: לא דומה מפגש של שבעה אנשים למפגש של ארבע עשר או שלושים אנשים. אלה קולקטיבים עם **איכות** שונה, ודינמיקת יחסים אחרת, המחלצת מכל משתתף סוג התנהגות טיפוסי לגודל.

סדר קונצנטרי

אדם יכול לשבת בשקט ולהקשיב למעגלי הקינון השונים הללו שהוא חלק מהם, ולנסות לזהות את סוגי היחס השונים הקיימים בו כלפי הקולקטיבים השונים. איך זה מרגיש "לעשות את חלקי" בתוך משפחה, ואיך זה מרגיש אחרת "לעשות את חלקי" בתוך המחוז?

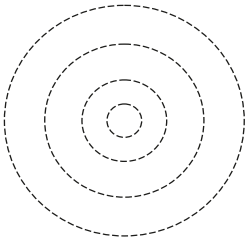

במבט מלמעלה, אנו יכולים לראות כיצד כל מעגל קינון כזה יכול לתמוך במעגלי הקינון האחרים, כשהוא חלק **מסדר קונצנטרי**. במצב כזה כל סדר הוא **מבוא** לסדר הבא אחריו ונתיב המחבר את האדם לעולם. השייכות המקומית היא השער לשייכות השבטית, והשייכות השבטית היא השער לשייכות המחוזית, והשייכות המחוזית לשייכות האנושית. וכשכל קולקטיב מבין את חלקו, ונמצא במקום הנכון ביחס לקולקטיב האחר - זה שמצדדיו וזה שמעליו ומתחתיו - יכולה **הברכה שבאנושות המאוחדת** לחלחל ולהשרות את סדרה, ולהדריך כל עם בנוגע לחלקו, ודרכו גם כל מחוז, וכל שבט וכל חבורה וכל יחיד.

המבנה הקונצנטרי הזה נכון בהתייחס **לעמים אתניים**, והוא נכון גם לגבי זהויות אחרות של האדם כמו המוזיקאי או ההורה - גם הם בנויים מעגלים מעגלים. וכשאחד מן המעגלים נפגע או לא מוצב במקום הנכון בתוך מדרג הקינונים, ולא עושה את חלקו, גם משתבשים קווי הזרימה - הסדר האנושי כבר לא יכול לברך את היחיד, וגם היחיד יתקשה לעשות את חלקו ולתרום לסדר האנושי.

המדינה בהסדר

כל קולקטיב, בכל אחת מרמות הקינון השונות, יכול לקבל **לבוש ארגוני** משלו בהתאם לגודלו ואופיו, וצורות הטכנולוגיה הזמינה לו. וכמו כל לבוש, יכולות להיות צורות רבות ומגוונות התומכות בהתארגנותו של הקולקטיב, ולכל בגד כזה מן הסתם תהיה גם השפעה מסוימת על המהות.

כאמור, לא כללתי את העם והאימפריות כסוג של קולקטיב שיכול להיות לו רצפטור משלו, אבל בדיעבד אפשר לראות **במדינה** סוג של **הסדר ארגוני** בין כמה **מחוזות** (ולמחוזות דווקא היה רצפטור מתאים בפרהיסטוריה). זו אולי לא ישות אורגנית, והיא לא הייתה קיימת בעבר, אבל היא יכולה להתאים בצורתה זו לרצפטור של המחוז, ולענות לצורך דומה, ואף להוות בסיס לרצפטור חדש שעתיד להתפתח אם נמשיך לחיות בתודעתנו גם בסדרי גודל כאלה של מיליוני אנשים. כרגע זה בעיקר **לבוש ארגוני** ומעין הרחבה של התפיסה המחוזית, שבה אפשר שתהיה גם מושרשת האתניות.

גם אם זו אינה יחידה אורגנית, שיכולה להתקיים כשלם אורגני, לא מצד עצמה ולא מצד הרצפטורים המתאימים ביחיד, היא אולי **נחוצה** לנו ברמה הארגונית ויכולה להשלים ברמתה הטכנית את השלמים שאנו יכולים לקחת בהם חלק באופן יותר אורגני. לצדה יכולים להיות גם רמות נוספות, שמשרתות גם הן עניינים ארגוניים, ועד ארגוני גג עולמיים, שאולי גם הם נחוצים בעניינים שונים.

החברה האזרחית – מלמטה למעלה

השלם האורגני הוא **סדר מגיח**, לא סדר מהונדס. לא היה מישהו שתכנן את גוף האדם ואחר כך חיבר את כל מיליארדי התאים הללו יחדיו כדי שיחוללו את השלם האנושי. כך מתכננים מכונה, לא יצור חי.

וזה הדין במידה רבה לגבי קולקטיבים בכלל וקולקטיבים אנושיים בפרט: יש להם סדר מגיח הצומח מלמטה ועונה לחוקי השייכות והזהות הבסיסיים. השלם המשפחתי מגיח מתוך האינטראקציה הבין־אישית, הוא לא כפוי על חברי המשפחה, וגם כשהוא כפוי, כמו כיתת בית ספר למשל, מה שהופך את הכיתה לגוף מאוחד בעל רוח משלו, קשור באותם תהליכי שייכות **טבעיים**, הפועלים למרות הכפייה הכיתתית.

"החברה האזרחית" היא השם הכללי שנוהגים לתת לסוג התהליכים הללו הצומח מלמטה למעלה ופועל בכל הרמות, החל ברמת המשפחה וחבורות אחרות, ברמת השבט, המחוז, האנושות. הסדר הזה שב ומגיח בהתאם לנסיבות, מעצב את הקולקטיב על פי תהליכיו, מצמיח מנהיגים, יזמות מקומית, פרקטיקות של שיתוף פעולה, נורמות, ערכים, דרכי תקשורת וכיוצא באלה תהליכים יוצרי סדר, המגבשים את זהותו של הקולקטיב ומעניקים לו רוח ותנופה. כאשר בזמן משבר או אסון מתארגנים האנשים לעזור זה לזה - זו דוגמה לפעולתה של החברה האזרחית. הם יכולים לפעול כתחליף לפעולתם של ממסדים או במקביל להם.

בהיעדר **זהות יציבה** ומודעות ערה, תהליכים אלה של החברה האזרחית "נחטפים" שוב ושוב על ידי **המוסדות**, שמנצלים אותם לקיומם שלהם. יוזמות שמתחילות באופן אורגני, מתפתות להלביש את עצמן במנגנון ארגוני ממסדי, ועד מהרה (ובין היתר בשל חולשתה של הזהות) המנגנון הזה חובר לממסדים אחרים, ומכתיב את סדר היום של הקבוצה באופן הזר לרוחה המקורית.

הסיפור שאני מספר

מה מאפשר **למוסדות** שהם ככלות הכול יצירה של אנשים, "לחטוף" את החברה האזרחית ולרתום אותה לשירותם? איך זה קורה בפועל היום, ומה המקורות ההיסטוריים לכך?

כך אני מבין זאת:

את מגמת הצמיחה הטבעית של החברה, המבשילה בקצבה, מאוזנת עם סביבתה, קשובה למארג האקולוגי, החליפה **אבחת חרב** שביתקה את הקשר בין הקהילה לבין סביבתה הטבעית, וכפתה עליה סדר חיצוני.

התרבות של **ערי המדינה** שרובנו צאצאיה **לא** צמחה והבשילה באופן אורגני כתוצאה מגדילה טבעית של האוכלוסייה המקומית והתרבדות חברתית שנבעה מגודלה, אלא נכבשה בתקופה קצרה יחסית על ידי כוחות חיצוניים שהיו מנותקי־ארץ, מעין **שודדים מאורגנים**, והם אלה שגם כפו עליה את הגדילה

המסיבית, ומצאו את הדרך לפרנסה ביעילות (בעזרת הגרעינים והזרעים למיניהם שעורה, אורז, חיטה ועוד)[53].

נהוג לומר שהגדילה המסיבית היא **הסיבה** להתארגנות העירונית, ועם זאת כדאי לזכור שקולקטיבים אנושיים התקיימו במשך מאות אלפי שנים בלי לשנות סדרי גודל, ואפשר שהכיוון הסיבתי הוא דווקא הפוך: **ההתארגנות העירונית** שהייתה זקוקה לאינספור ידיים עובדות, היא שכפתה את ההתרבות האנושית בלי קשר לסביבה הטבעית ודרישותיה האקולוגיות.

לא שלא היו ניצנים לחברה מעמדית גם לפני כן, אבל כאן מדובר **במעמדות שקדמו לחברה** (תאוריית שני העמים) וכפו עליה סדר היררכי שאחר כך חלחל לכל מדוריה, והפך להיות לסימן ההיכר של תרבותנו העירונית. החלוקה המעמדית הקיצונית משכיחה מן החברה האזרחית את סדרה האורגני, וממשבשת את פעולתם של **מנגנוני האיחוי** וההיזכרות הטבעיים הפועלים בכל חברה אורגנית.

אני רוצה בפרק זה להאיר את התהליכים השונים שהיו מעורבים ועדיין מעורבים בתהליך הזה ברמת הפרט וברמת הציבור. טענתי המרכזית היא שהמנגנונים הללו, המכרסמים בחברה האזרחית, לא היו יכולים לשגשג אם לקולקטיב הייתה **זהות ברורה**.

ההיסטוריה האנושית

התרגלנו לספר את תולדות האדם כתולדות מלחמותיו - בזה בדרך כלל מלאים ספרי ההיסטוריה. ואף על פי שאין ספק שלמלחמות יש השפעה דרמטית על חיי בני האדם ותרבותם, בכל זאת רוב האנשים רוב הזמן אינם עוסקים במלחמות - הם מגדלים ילדים ומטפחים את ביתם, יוצרים ומספרים סיפורים, ומשתתפים בשלל פעילויות חברתיות.

גם אם רבות המלחמות בעולם - מבחינת **נפח הזמן** הרוב הוא בכל זאת ימי שלום. גם מבחינת **המהות** מה שממלא את האנושות תוכן ועומק הוא מה שעושים אנשי היומיום. זו **התשתית של קיומנו** האנושי. אמנם המלחמות מכרסמות בתשתית הזו פעם אחר פעם, אבל הרי צריך ליצור, לבנות ולטפח

53 על התאוריה של ה"שודדים המאורגנים" ראה למשל אצל (Moav, ואחרים, 2022) וכן אצל (Scott, 2017) ואני כותב על כך בהרחבה גם בספרי "מה זה כסף?".

כדי שיהיה במה לכרסם. טיל משמיד בית ברגע אחד, אבל נדרשים ימים רבים הן כדי לבנות את הבית, הן כדי לבנות את הטיל, שלא לדבר על שנות ההכשרה והלימוד הרבות הנדרשות כדי להגיע למיומנות בבנייתם.

גם מבחינה היסטורית נראה שהמלחמות הופיעו על בימת ההיסטוריה רק **בעשרת אלפי השנים האחרונות**. על פי הממצאים הארכיאולוגיים לפני כן אנשים ייצרו כלי ציד שונים אבל **לא כלי מלחמה**. אמנם עשרת אלפים שנה זה זמן רב במונחים של חיי יחידים, אבל במונחים אבולוציוניים זה בכל זאת רק פסיק. גם במובן הזה המלחמות הן לא עיקר ההיסטוריה.

הזרם המטפח

האנושות משגשגת בזכות זרם מתמיד של אנשים המטפחים את המציאות האנושית באכפתיות שלהם, בסקרנותם, במיומנותם, בתפיסותיהם הערכיות, בקשריהם ובשפתם. זה עיקר העם ועיקר האדם. הבסיס של האנושות הוא **הרצון הטוב** והכישרון **לשתף פעולה**.

אבל במקביל אפשר לזהות באנושות גם זרם אחר, מלחמתי, ציני, נצלני. ההיסטוריה האנושית באלפי השנים האחרונות מלאה אינספור מלחמות, בגידות, מוות והרס. ואם למרות הגורמים המפרקים הללו, האנושות ממשיכה להתקיים, זה לא בזכות ניצחונו של עם כזה או אחר במלחמות, אלא בזכות **הזרם המאחה**, המתקן, המטפח, שממשיך לפעול מתחת לפני השטח כל הזמן ולהבריא את הקלקול גם בקרב המנצחים וגם בקרב המפסידים.

אפשר לזהות את שני הזרמים הללו בתוך כל התארגנות אנושית. הביטו למשל על האקדמיה ועל הכוחות היוצרים שבה - ההתלהבות והתשוקה, העומק וההתמסרות, היושר והחקירה - וראו גם את הפוליטיקה והמבנים הציניים והנצלניים. בעין אחת, רואים כאן מפעל אנושי מיטיב ומעצים, בעין שנייה, שדה של אינטרסים ופלגים ומאבקי כוח ויוקרה, ושיקולים זרים לאינסוף.

הזרם המתקן

למען הדיוק היה ראוי אולי לדבר על שלושה זרמים, **הזרם המקורי**, התמים, **הזרם המשבש** הרוכב על הזרם התמים, (אפשר לקרוא לו גם הזרם הטפילי), **והזרם המתקן** שבא לאחות ולהבריא את תוצאות המעשים של הזרם הטפילי.

אבל אפשר גם להגיד שהזרם המתקן הוא בעצם אותו זרם מקורי, תמים, בתוספת **מודעות והכרעה מוסרית** - זו **התמימות השנייה** - וכך להסתפק בציון שני זרמים. המשבש והמתקן.

מן הסתם, איש לא ימהר להצהיר על עצמו שהוא שייך לזרם משבש, אבל אני סבור שזה לא רק עניין של דעה אישית - אלה דברים ממשיים שניתנים לבחינה.

ככל הנראה, כולנו נושאים את ה"גנים" של שני הזרמים הללו, ובכל אחד מאתנו יש גם מן המשבש וגם מן המתקן. על פי זה החלוקה צריכה להיות לא בין אנשים שונים, אלא בין **חלקים שונים** בתוך כל אדם. אבל בסוף אנשים בוחרים **במעשיהם** איזה זרם יהיה דומיננטי יותר בחייהם ובקהילתם, ודבר זה מצדיק להבחין בין **המשבשים למתקנים**.

העם הפשוט

אני מרגיש צורך לחזור על הרעיון הזה:

האנושות מתקיימת בזכות העם - זרם מתמיד של אנשים המטפחים בחיי היומיום שלהם, באכפתיות שלהם, במיומנותם והתמסרותם, את הקיום האנושי. בין אם זו האם המניקה, תופר הבגדים, מספר הסיפורים, המדען הסקרן, הממציא או כל שאר הפועלים בתום לב - הם התשתית. הם שמחוברים למקור היוצר, שרגישים **לשלם**, שמשתפים **פעולה** זה עם זה, שנשענים זה על זה בכבוד, ולא עסוקים באופן אינטנסיבי בשאיבת אנרגיה מאחרים. אלה, במובן מסוים, האנשים שפועלים מאחורי הקלעים של ההיסטוריה ואשר בזכותם ההיסטוריה קיימת.

והטפילים, מחרחרי הריב, שלא פעם גם מגיעים לעמדות של מנהיגות, רוכבים על הזרם הזה, ומתקיימים בזכותו (אם כי יש גם סוג אחר לגמרי של מנהיגות, הקשורה ושייכת לעם). **השיבוש** שלהם מרשים **ובולט** על פני השטח, ודומה שהוא הוא המשאיר **חותמו** באנושות, אולם אילו היו צריכים להתקיים לבד, הם לא היו מחזיקים מעמד.

הערה על תפקידו של השיבוש

לפני שאני נכנס לפרטים, אני רוצה לציין שני דברים:

בפרספקטיבה רחבה, אין זה רק סיפור של התדרדרות. אפשר לראות כאן מהלך אבולוציוני רחב יותר, הקשור למודעות **ולתנועת התיקון** שיכלה להיוולד רק **כתשובה** לשיבוש. או בשפה אחרת: השיבוש קיים כדי להעיר את האדם לתיקון.

אף על פי שהשיבוש שאני מתאר כאן קרה בנקודת זמן מסוימת בהיסטוריה, והיו מעורבים בו אירועים ספציפיים, אפשר למצוא את שורשיו **במאפיינים** שהתפתחו באנושות כבר מאות אלפי שנים. מרכיבים אלו בדרך כלל אוזנו על ידי פרקטיקות קהילתיות, אבל צירוף נסיבות היסטוריות הוציא אותם מאיזון, והם הצטברו **לשיבוש גדול**.

לא הכול לטובה

מן הפרספקטיבה **האישית** כל המתרחש הוא לטובה. עמדה זו היא יותר מ"חשיבה חיובית" הממירה עז למתוק - היא התגלות של אמת קיומיות. גם בחשכת המרתפים ובתנאים הקשים ביותר, עדיין **אני כאן**, וברכה שורה על עצם קיומי - במרכז סבלי אני יכול לגלות את האור.

אבל בפרספקטיבה רחבה יותר אפשר להצביע על **רע מוחלט** ולהתייצב מולו ללא היסוס. לא האכזריות שננקטת כלפי האדם והסבל הגדול הנגרם לו, אלא העובדה **שיש אנשים שמסוגלים לחולל כזאת**. אם אדם נקלע לסופת שלגים ומת, זה כואב, אבל זה חלק מן החיים, ואם החיים טובים גם למוות יש חלק בכך. אבל הכיעור והניכור שנוהגים אנשים זה בזה מתוך חשכת ליבם, צורות האכזריות שהמציאו כדי לייסר זה את זה, לנצל ולהשליך, האדישות היהירה שלהם - על כל זה חובה עלינו להתקומם, ולהבין שמסעה של האנושות יכול גם להסתיים **בכי רע**.

לא הכול לטובה. יש לנו יכולת בחירה ועמה גם האפשרות להזיק ולפגוע, ומכאן גם נגזרת אחריותנו לגנות את הרע ולטפח את הטוב. יש עוולות שמולם אי אפשר לומר שזו דרכו של העולם. זו לא דרכו של העולם. אלה **עיוותים אנושיים** ויש להכירם בתור שכאלה ולנסות להבין את מקורם.

אמנם בפרספקטיבה רחבה אף יותר, אפשר לראות שאפילו תכחד האנושות, הכול בבסיסו הוא טוב מאוד, וצריך לברך על המופע האנושי, כמו שמברכים על כל פרח שזמנו המדוד הוא חלק מיופיו.

הנה כי כן, ברמה האישית ביותר כמו גם ברמה הכללית ביותר כדאי להחזיק באמונה שהכול לטובה, אבל **ברמת הביניים** שבה מתקיימים מוסדותינו החברתיים, עלינו להכיר ברע שנעשה ולשאוף לתקנו.

אובדן הקינון

את עיקר הפגיעה אני תולה באופן שבו נעקרו קהילות מסביבתן הטבעית. תלושות ממקומן הן איבדו את ההדרכה של השלם, את הכישרון לעשות את חלקן באופן מברך, וגם רבות מן **הפרקטיקות המאחות** שבזמנים אחרים היו אמורים לרפא את פצעי הקהילה, ולהזכיר לה את חלקה.

לא אכנס לתיאור מפורט של הגורמים ההיסטוריים שגרמו לתלישה הזאת, רק אציין שהתוצאה הייתה **חרדה גדולה**, שהולידה מגוון אסטרטגיות התגוננות שרק העצימו את החרדה, והוסיפו ניכור על ניכור.

זהו סיפור תולדות הולדתה של הזרות בכל מדורי האנושות. החיץ שנוצר בין האדם לטבע המקומי, היה גם החיץ שנוצר בתוך קהילותיו, בין **מעמד למעמד**, בין אדם לאדם, ובתוך האדם. בסופו של דבר הזרויות הללו משקפות זו את זו. בתוכן ממשיכים להיוולד ולגדול ילדים המורישים את **פצעי שייכותם** לדורות הבאים אחריהם.

הערה על הרומנטיזציה של התרבות הקדמונית

לאורך כל החיבור הזה אני מתייחס לתרבות הקדמונית בתור תא הגזע של האנושות, והמודל הבריא שממנו עלינו לגזור גם כיצד ניתן לתקן את דרכינו היום. לא מתוך רומנטיזציה של אותה תרבות קדמונית אני נוהג כך, וגם לא מתוך מחשבה שעלינו לחזור ולחיות כמו שחיינו לפני עשרת אלפים שנה. אני לא חושב שהדבר אפשרי או רצוי. התרבות המפותחת הביאה עמה הרבה רווחה חומרית ועומק רוחני. איני רוצה לוותר עליהם. ובכל זאת **משהו השתבש**, ואנו יכולים להבין את טבעו של השיבוש על רקע אותן תרבויות.

על חייהם של אותם אנשים שחיו ביער (או במדבר או בסוואנה או בכל סביבה טבעית אחרת) אנו יכולים ללמוד היום באופן עקיף דרך תרבויות של ציידים לקטים ששימרו אורח חיים של החזר מידי. בהרבה מובנים אלה לא חיים קלים. תינוקות מתים, החיים קצרים, סכנות יומיומיות, וטרחה מתמידה בהשגת מזון.

אמנם האנשים כאן לא צריכים לעבוד שמונה שעות ביום, גם שלוש שעות מספיקות בדרך כלל (ואולי השם "עבודה" כלל לא מתאים לליקוט וציד), ובכל זאת הם צמודי קרקע, ולא יכולים להרשות לעצמם לצאת לחופשה[54].

ועם כל זאת - ולמרות שמדובר בתרבויות שחיות בסביבות שונות מאוד בכל רחבי העולם - כמעט את כולן מאפיינת **תחושת ביטחון** עמוקה. אנשיהם מרגישים **בני בית בעולם**. ועל אף הסכנות, חדוות חייהם גדולה.

יש לכך סיבות רבות, אבל המרכזית שבהן קשורה לכך שהן **ארוגות בתוך מרקם חיי הטבע** וחשות נישאות ומוגנות על ידיו. אנתרופולוגים מערביים החוקרים תרבויות אלה מתפלאים כל פעם מחדש מעומק הידיעות שיש לאנשיהן על הטבע הסובב אותם. הם מכירים אלפי צמחים בשמותיהם, מה מחזור החיים שלהם, היכן למצוא אותם, ואיזה שימשו אפשר לעשות בהם. הם מכירים את שבילי היער, את אורחות בעלי החיים השונים, ומסוגלים רק על פי העקבות לדעת מה מצב רוחם ועד כמה רחוקים הם. אכן, היער **מדבר** אליהם. הם מתמצאים בו וחשים מחוברים אליו באופן שקשה לנו לדמיין כמותו.

כמובן, בזה הם דומים לכל **חיית בר** אחרת, ובכל זאת, יש להם גם את יתרון הידיעה והסקרנות, הלמידה והשפה, והידידות האנושית.

הם אינם עסוקים באגירת מזון לא מכיוון שחסרה להם היכולת, אלא כי הם לא מצאו לה טעם, ואולי אף להפך: הם מביעים אמון ביער שימשיך להאכילם מדי יום ביומו. כמו ילדים להוריהם הם לא חושדים שהוא רוצה ברעתם. מיתוס גן עדן, המוכר בתרבויות שונות, רומז כנראה לתקופה הזו שממנה כולנו באנו, ורובנו גם גורשנו.

ויש מאפיין נוסף לתרבויות של החזר מידי בכל רחבי העולם ונגזר מחיבורן לטבע: אנשים בני תרבויות אלו לא אומרים לאנשים אחרים מה לעשות. יש בהן הבנה מוסרית עמוקה שאין להפוך אדם אחד לאובייקט בשירותו של אדם אחר, והכבוד הזה שלהם לריבונות של הזולת, גם הולך בד בבד עם היעדרה של **היררכיות חברתיות** מן הסוג שהוא כה שכיח בתרבות ערי המדינה.

---

54 אנתרופולוגים נוהגים להבחין בין תרבויות של החזר מידי לתרבויות של החזר מושהה, האחרונות נוהגות לאגור מזון ומתאפיינות בשורה של תכונות נוספות. (Bird-David, 1992) (Linda J. Ellanna, 1994).

הטראומה של העבדות

הזכרתי למעלה את סיפורם של **השודדים המאורגנים**, אלה שהתנתקו ממקומיותם והחלו לנצל שבטים אחרים לצרכיהם, ומתייחסים אליהם כאל **חפצים**. זה לא קרה ביום אחד, אבל הדבר קרה בתקופה קצרה יחסית ובמקומות שונים בעולם, וזה שינה מקצה לקצה את המבנה של החברות האנושיות[55].

אותם שודדים מאורגנים נהגו לצאת למסעות ציד בחיפוש אחר אנשים שאפשר יהיה לרתום לעבודה שנדרשה כדי לבנות ולתחזק את מוסדותיהם. ליחס המכשירני הזה לבני האדם לא היה אח ורע בתרבויות שבטיות מסורתיות. ואדרבא, היו מנגנונים מורכבים ופרקטיקות שונות שנועדו למנוע מהדבר הזה לקרות, ולהחזיר את האינטימיות לחיק השבט כל פעם שחלחלה אליו הזרות והאדישות ההדדית. וזה מובן - כוחם של החבורה והשבט היה תלוי באחדותם.

כשכבר מתחיל סוג היחס המכשירני הזה לתפוס לו אחיזה בתרבות הוא הולך ומתעצם וקשה מאוד לעצור אותו. הוא מייצר מרחב חברתי הישרדותי שהדרך היחידה לשרוד בו היא על ידי אחיזה בסולם המעמדי ותיקופו החוזר של היחס הזה. בין היתר משום שהמחיר של ההימצאות בתחתית הסולם הוא כל כך כבד עד שכל אדם יעשה כל שביכולתו כדי להימלט מהגורל הזה וליתר ביטחון גם יצייד את עצמו בעודף ויקיף את עצמו בכל סממן שעשוי להפרידו מהתדרדרות אפשרית למעמד הנחות.

אם לא היה רע כה למטה לא היה צריך להתאמץ כל כך לעלות למעלה, אבל כשכבר עולים למעלה, זו המשמעות של עלייה זו - דוחקים אחרים למטה ומאמללים את חייהם עוד יותר. זה הרעיון העיקרי של החברה המעמדית. ה"עשירים" עושים ככל יכולתם להתרחק מן ה"עניים" (בדיוק משום שבסתר ליבם הם יודעים שהם לא כה שונים מהם), והעניים עושים כל מה שביכולתם כדי להגיע למעמדם של העשירים, מה שרק מגביר את מאמצם של העשירים לטפס למעלה. וכך, את ההשתרעות האופקית שאפיינה את התרבות המשולבת בטבע, החליף **הציר האנכי** ונעשה למרכזה הצר של התרבות שסביבו כולם הצטופפו במטרה להשיג אלה את אלה במרדף למעלה. במצב הזה הפערים רק הלכו וגדלו, והפכו להיות **לנושא העיקרי של התרבות**.

55 (Scott, 2017).

מלכתחילה נוצלו העבדים לצורך **עבודה** שנועדה להיטיב את החיים של השליטים - לבנות תעלות, לגדל אוכל, לתחזק את העיר - אבל עם השנים עיקר הכוח שקיבלו האליטות נוצל כדי לבסס ולהיטיב את מעמדם החברתי. הם השתמשו בכוח שהשיגו במעלה הסולם בעיקר כדי להדק את שלשלותיהם של הפועלים למטה כדי לוודא שלא יהיה להם הכוח למשוך אותם עצמם למטה. והם יצרו מנגנונים יותר ויותר מורכבים לשם כך, מנגנונים שעם השנים החליפו את האלימות הישירה בפרקטיקות ניצול "רכות" יותר, שעודדו ציות ובלבלו את האנשים לחשוב כאילו לטובתם הם פועלים.

חיי נצח

האדם לא צריך הרבה כדי לחיות טוב, ולא לשם כך טופח "נהר העבודה" העצום הזה המאפיין את ערי המדינה מאז ועד היום, אלא בעיקר לצורך **מותרות סמליים**, שבו בזמן שביקשו לפאר את האצולה ולהגן עליה, גם ביקשו להקנות לאנשיה צורות שונות של **חיי נצח**.

חיי הנצח נעשו חשובים ככל שאנשים התנתקו יותר מן האדמה.

הניתוק מן האדמה הפך את המוות למאיים ונטול משמעות. מוכר סיפורו של סידהארתא הבודהה שהוריו ביקשו להגן עליו ממוראות החיים אבל בסוף הוא בכל זאת גילה את פניו השונים של **הסבל**: העוני, הזקנה, המחלה והמוות. ובכן, אלה הדברים שמהם התרבות המנותקת מנסה להימלט, אבל בו בזמן היא גם העושה אותם כל כך בלתי נסבלים. הם היו הרבה יותר נסבלים בתוך המרחב הקהילתי המחובר לאדמה.

השיבוש הגדול

במשך מאות אלפי שנים, אולי מיליונים, זה היה המבנה הטיפוסי של האנושות - אנשים גדלו בחיק חבורתם, עטופים בשייכות נוכחת, מוגנים על ידי זהות שבטם הרחב יותר, וארוגים בתוך **הטבע** המקומי.

עד שהגיע **השיבוש הגדול**.

אני מנסה לתאר בקצרה מעט מנסיבותיו ההיסטוריות, ומדגיש את מהותו: אובדן **ריבונותם** של בני האדם בתוך חברה שהחלה להתייחס לאנשים כמכשירים להשגת תוצאות.

נוהגים לומר שהיחס המכשירני לטבע גרר אחריו גם את היחס המכשירני לבני אדם, ואם כי ללא ספק יש משהו **בחשיבה ההנדסית** שעשוי לתרום לסוג ניכור כזה, אני חושב שלא פחות נכון הוא שהיחס המכשירני לאנשים, תחת לחץ פערי המעמדות, העצים את היחס המכשירני לטבע ואת החירשות למרקמו.

לפני שאנו חיים ביער אנו חיים בקרב אנשים אחרים, והפרספקטיבה של היחס לסביבתנו האנושית נעשית גם לפרספקטיבה של יחסנו אל כלל העולם. ככל שאנשים התאמצו יותר לטפס במעלה סולם המעמדות כדי להימלט מגורל המעמד התחתון, כך הם גם התרחקו מן האדמה ומן הטבע ומן האיכויות המרפאות והמאזנות של השלם האורגני, וכך גם נעשה עולמם התלוש למרבץ גידול לכל מיני עיוותים נפשיים וחברתיים.

היחס הזה לזולת הוא גם שהפך את **החשיבה ההנדסית** מכלי מבוקר בשירות האדם, למה שהשתלט על סדר יומו - רוח רציונלית קרה ובלתי אישית, שמפניה אנשים הרגישו צורך להתגונן, באותם אמצעים שרק המשיכו לתדלקה.

על פי מדרש יהודי לסיפור מגדל בבל, כאשר הייתה לבנה נופלת ונשברת במהלך הבנייה, היו מצטערים על כך הרבה, אבל אם אדם היה נופל ומת מייד היו מחליפים אותו באדם אחר. גם היום אנו חיים במעין מערכת ערכים כפולה, והצהרותינו בדבר קדושת חיי האדם, לא עולה בקנה אחד עם האופן שבו החשיבה ההנדסית מנהלת את ענייניו בפועל. כותרות "תמימות" כמו "חברת כוח אדם", "ניהול משאבי אנוש", "עובדים זרים", וכדומה באלה, מבטאות את האמת ההנדסית הזו בפשטות. יש עבודה שצריך לעשות ואלה האמצעים לעשותה.

הולדת הזרות

ואם כן, הזרות שנוצרה בין אדם לאדם הייתה השורש לזרות שנוצרה גם בתוך האדם. בשלה הוא איבד את תחושת **האחריות** לחייו, כמו גם את הקשר העמוק והמזין עם סביבתו.

את תחושת האוטונומיה של מי שמתהלך בעולם כמלך בביתו, החליפה **בקשת הרשות** הכרונית.

כולנו תלויים זה בזה, ולא בזה מתבטאת **הריבונות** של היחיד - ביכולתו לדאוג לעצמו **לבד** - אלא במהות שיתוף הפעולה המשמרת בתוכה את הריבונות של היחיד, ולא מגדירה אותו על פי מיקומו בתוך **היררכיה של צייתנות**.

והרי החירות, כפי שחזרתי ואמרתי לאורך כל החיבור הזה איננה "זכות" שנותנים או לוקחים (ובמובן הזה **המאבק לזכויות האזרח** היא דבר והיפוכו) - היא **מהות הקיומיות**, והכבוד לחירות של הזולת היא עמוד השדרה של כל קהילה בריאה, ושל כל חברה אזרחית.

עם השיבוש הגדול גם אבדה לקהילה **מערכת החיסון** של זהותה הרוחנית. כל עוד הרוח הזו הייתה קיימת היה בכוחה להגן על היחיד מפני הרודנות החיצונית והרודנות הפנימית, ולחסנו מפני ההיפנוט של הזהות המזויפת, כעת לא נותרה אלא **רוח ההישרדות**.

זרות כפול זרות

על גבי הזרות הזו, שהיא בניסוח אחר, **חוסר ידיעת אדם את עצמו**, יכלה עכשיו **הממסדיות** להתלבש ולהציע לאדם את תחליפיה. לו האדם היה יודע מי הוא - לא ברמה ההצהרתית אלא במובן החווייתי העמוק של ידיעת מקומו בעולם - הוא גם היה עמיד יותר לפגעי **ההיפנוזה ההמונית**, שעל טבעה ארחיב בהמשך.

השיבוש הגדול נובע ומגלם את ההצטלבות בין שתי זרויות. מצד אחד התהליכים הפסיכולוגיים והבין־אישים ברמה של השייכות - פצעי השייכות **והאסטרטגיות** הכושלות להתמודד אתם - ומצד שני **מבנים חברתיים** בעייתיים והשפעתם המפרקת על חבורות וציבורים.

בשני המקרים מדובר **בחירשות לשלם** ובאי יכולת להתקשר עם **הברכה המקיפה** ולהזרים אותה פנימה. כל זרות מזינה את הזרות האחרת: **המבנים החברתיים** מעוקרי השורשים משיתים את הפורמליות על פני הקיימות, מקדימים את המכניות על פני האורגניות, וכך חוזרים ומייצרים את פצעי השייכות בכל דור חדש ובכל אדם מחדש. מנגד, אלה אותם **פצעי שייכות** עצמם שגורמים לאנשים להשתעבד למבנים החברתיים הפוגעים בהם, ולהזין אותם בעזרת אסטרטגיות הישרדות הממשיכות לפגוע בהם ובקהילתם.

הזרות הנובעת מן החלוקה המעמדית והאדישות וההתאכזרות לזולת הנובעת ממנה, והזרות הקשורה לניסיון של האדם להציל את עצמו בתוך הסביבה הלא ידידותית הזו, נעשו שני פנים של אותה הזרות.

והרי כבר נאמר שצריך **כפר שלם** כדי לגדל ילד אחד. נעקר הכפר, נותר הילד **פצוע השייכות**, שבדרכו הסימביוטית לרפא את כאבו הולך ומחריב את העולם.

טבעו של השיבוש הסימביוטי

זו אפוא נקודת המוצא שלי: מקורו של השיבוש הגדול הוא ההצלבה בין **השיבוש הסימביוטי** הפועל ברמת הפרט (וברמת הפרט של המנהיגים בכלל זה), לבין **מבנים חברתיים** בעייתיים (פערי המעמדות, וחטיפתה של האליטה). לכל שיבוש יש קיום **ברמתו הוא**, אבל כל אחד גם מזין את השני.

המבנים החברתיים הללו לא היו יכולים להמשיך להתקיים אלמלא היו אנשים מזינים אותם בפצעיהם ומוצאים בהם אלחוש לכאבם. **השיבוש הסימביוטי** היה מוצא את רפואתו בתוך קהילה בריאה, אלמלא היו אותם **מבנים חברתיים** תוקעים רגל במנגנוני הריפוי והאיחוי הטבעיים של הקהילה, וכך הופכים את הסביבה האנושית לאותה סביבה הישרדותית שבה הם ממשיכים להתרבות.

נדרש לתקן את **שני** ההיבטים הללו - רק אחד מהם לא יספיק. ונראה שלזהות **הבריאה**, האישית והקולקטיבית, יכול להיות תפקיד מפתח בתיקון המשולב הזה.

השיבוש הסימביוטי הוא פרי השייכות הפצועה, היעדר קהילתיות, היעדר **תהליכי פרידה** והפנמה, קושי לפגוש כאב והאסטרטגיות שבאו לחפות על כך. כל זה יצר את אותן **שאריות מודחקות** שאחר כך מנהלות את העולם - זרות חיצונית שמקורה בזרות פנימית, בפיצול ואי היכרות של אדם עם עצמו.

המבנים החברתיים קשורים לדינמיקה המאיצה את הפרדת המעמדות והתנכרותם ההדדית. זו דינמיקה שנהנית אמנם מפריחתן של האסטרטגיות הפסיכולוגיות האישיות, אבל היא פועלת ברמתה שלה כמגמה עצמאית הסוחפת את ההמונים בפחד והתבצרות.

"יחד" חדש יכול לעזור גם ברמה של שיקום **השייכות**, ומתן מענה לקושי לפגוש כאב, וגם ברמה של **הזהות** שיכולה להתייצב באופן ברור וערני מול המגמות החברתיות המנכרות.

פצעי שייכות – כאב ואסטרטגיות

פעמים רבות אנו יכולים להבין באופן עקיף שיש משהו שכואב לנו על פי זה שאנו מזהים את העובדה שאנו משתמשים **באסטרטגיה**.

אמנם זה בפני עצמו אינו קל - האסטרטגיה מסתתרת לא פעם בדמות של רציונל בריא או צדק מוסרי - אבל כשלומדים לשים לב לתדר ולדחק הפסיכולוגי המלווים את הרציונל והצדק, אפשר גם לזהות שמדובר באסטרטגיה, ולא בהכרח באיזו אמת עמוקה.

אסטרטגיה היא השם של **הכלי הפסיכולוגי** שמפתח הילד בגילאים צעירים על מנת להגן על עצמו מפני התרחשויות כואבות כמו בדידות, נטישה וניצול - השתקפויות של קשיים במציאות הבין־אישית, שבדרך כלל קשורים להיעדרה של שייכות קהילתית בריאה[56].

בניסוח אחר, **אסטרטגיות** הן תגובות הגנה שהאדם ממשיך לשאת בחייו הבוגרים, אף שייתכן שהן כבר לא נדרשות (הוא כבר לא התינוק חסר האונים שהיה) ואף שהן ממשיכות לשאת בתוכן את הסבל המקורי, בשחזרן את תנאי ילדותו, ובניתוק גמור מן המציאות העכשווית. מה שמאפיין אותן לפיכך כ"אסטרטגיות" הוא שהן **כולאות את האדם בבועה של מציאות מדומה**, מוגנת לכאורה.

למעשה, עיקר הסבל שהאסטרטגיה מביאה על האדם קשור **בניתוק** הזה מן המציאות, ובאובדן החיוניות העצמית והעוצמה הנובעים מהניתוק.

מה שהיה אולי יעיל לשעתו בתור **מנגנון זמני** להציל את התינוק והילד הפך להתמכרות סימביוטית, מעין סירוב להתבגר, מכיוון שהבגרות בשלב זה החלה לסמל את כל הניכור והבדידות שהאדם ביקש לנוס מהם. אלוהים מרחם על ילדי הגן, אבל על הגדולים לא ירחם עוד...

יש הגיון בהתרחקות **מגורם** חיצוני המכאיב לאדם (זה אולי עיקר תפקידו של הכאב), אבל לברוח מהגורם לכאב ולברוח מה**כאב עצמו**, אלה שני דברים שונים. כאשר אדם שכלל לאורך ההיסטוריה את כוחו לדמיין הוא גם למד לייצר מציאות מדומה שאל תוכה הוא יכול להימלט, כשהוא יוצר פיצול פנימי המרחיקו מן הכאב. כפתרון זמני המנגנון הזה עשוי להועיל, אבל כפתרון לטווח ארוך, נזקו רב מברכתו.

מרחב של שייכות בריאה מכיל את אמצעי הפיוס המאפשרים לאסטרטגיית קצרת הטווח להתפוגג ולפנות מקומה להתייצבות בוגרת, אבל בהיעדרה נותר

56 (Hayes, 2019), (Porges, 2006).

האדם תקוע בתוך האסטרטגיות, וזו הופכת להיות גם הציבוריות הטיפוסית אשר בחסותה ממשיכים אנשים להיפצע.

הרוח המאיינת

אין רע **בחשיבה ההנדסית** כשלעצמה, היא כלי רב־עוצמה שעוזר לנו לבנות מטוסים, לסלול כבישים, וליצור תקשורת אינטרנטית המחברת את כל קצוות העולם (בין יתר הדברים), אבל כשהאדם החל להשתמש בה כדי לרדות באחרים ובעצמו - מתוך אותה **אשליית שליטה** שהתעצמה עם העמקת פצעו - וכאשר בדרך הוא גם רתם אותה להגן על עצמו מפני אותו אקלים חברתי לא ידידותי שמצא את עצמו בתוכו - היא הפכה מכלי הנתון בידי האדם לכלי המשתמש באדם.

החשיבה הרציונלית נותקה מההרגשה, הרוח נותקה מהגוף, הראש נותק מן המעשה. לכאורה, כל הנתקים הללו הם צו היעילות וביטוי לכוחו החושב של האדם, בפועל זו **תגובת יתר לטראומה**.

כך הפכה החשיבה ההנדסית מכלי ביטוי ואמצעי עזר, **לאסטרטגיה** פסיכולוגית אשר כעוצמת כוחה, כך גם מידת הבידוד שהיא כפתה על האדם, כשהיא מגביהה את המחיצה בינו לבין העולם. אף שבמקורה זו חוכמה מעשית, בלבושה האסטרטגי היא הקטינה את כוחו של האדם ללמוד מן הניסיון, ולהתברך מן הממשות. היא השאירה את האנשים "תקועים בראשם" כמו שאומרים, ומשם הם כבר התקשים לחוש אמפתיה לאנשים סביבם, ואולי אף להפך - הם מצאו הנאה מוזרה בסבלם של אחרים, שכמו הזכיר להם שהם בכל זאת חיים.

לאורך הדורות, בכל רחבי העולם, ניסו אנשים להתנגד ל"רוח המאיינת" הזו של החשיבה ההנדסית הטוטאלית. הם שאפו לחדש את זהותם האישית ולהחזיר את ממד האינסוף הפואטי למרחב הציבורי. אולם, בהיעדר מודעות מספקת, הם המשיכו להשתמש באותם כלי חשיבה שכבר נשאו בתוכם את זרעי הניכור, וכך המשיכו להפיץ את אותה זרות שניסו להתגבר עליה.

פצעי זהות – חוסר משמעות ואידיאולוגיה

מה שה**אסטרטגיה** היא לשייכות הפצועה ברמה האישית - ה**אידיאולוגיה** היא לזהות הפצועה ברמה הציבורית. בשני המקרים אנו מדברים על מנגנון הגנה שבדרכו להגן על האדם, גם ניתק אותו מן הממשות (הפואטית) ועשה אותו ערל־לב.

כאשר ציבור מאבד את רוחו ומתקשה לשאת כאב, הוא מוצא לפניו את האידאולוגיה כמוצא המאלחש את סבלו, ומקהה את חושיו למה שהיה שם מלכתחילה - פצעי שייכות.

ה**אידאולוגיה** היא שימוש יתר בחשיבה ההנדסית. היא מתעתעת בנו בשל חזותה הרציונלית. לא פעם אני כותב אותה בכתיב "אי־דיאלוגיה" כדי להדגיש את מהות נכותה - אי־היכולת לתקשר ולהקשיב לממשות. היא באה לכפר על משבר הזהות שנוצר עם אובדן הקינון השבטי, אבל בפועל היא העמיקה את השבר.

מפגש עם כאב – התשובה לאסטרטגיות

אחרי ששכללנו את היכולת לזהות את התדר המיוחד של השימוש באסטרטגיות, והסכמנו להיות ישרים באשר לטבען - אפשר גם שנלמד לזהותן בזמן אמת, ובמקום להמשיך לפעול בשירותן, לעצור ולשאול:

למה הגבתי כך? מה כאב לי?

אם שוהים מספיק זמן עם השאלה בלי לנסות לענות עליה ולפתור את ה"בעיה", כלומר, אם משהים את האינסטינקט ההישרדותי לאלחש את הכאב ולהתנתק, סביר למדי שנפגוש את ה**כאב** שהניע את האסטרטגיה מלכתחילה. **המפגש עם הכאב** הוא צעד משמעותי. הוא מאפשר לחלקים המוכחשים והמפוצלים של נפשנו לשוב הביתה, ומחזיר לנו את חוויית השלם. ממילא אנו שבים לנכוח בתוך המציאות, ונחשפים לעומקה ומורכבותה. אגב כך אנו גם יכולים להבין באופן ישיר את המחיר ששילמנו על ההימנעות מהתמודדות עם הכאב ועל שימוש היתר באסטרטגיות שנועדו לאלחשו - **ירידה בחיוניות**, באותנטיות ובחירות. בתהליך הזה אנו מאבדים חלק ניכר מ**גמישותנו הפסיכולוגית** ומתקשים יותר ויותר להתחבר למציאות וליצור משמעות. בין היתר, אנו גם מתקשים לחבור לאנשים נוספים ולשתף עמם פעולה באופן מברך.

אל הממשות

כאשר אנו מסכימים לפגוש כאב ולא ממהרים למסך אותו באידאולוגיה כזו או אחרת, אנו גם נחלצים מן הבועה שהיינו לכודים בה, ומשתחררים אל תוך חללה הגדול והרב־ממדי של הממשות.

הדור המודרני מתהדר **בתרבות הפתוחה** הנאבקת בדוגמטיות של העבר. הוא מדגיש את הערך בהסתכלות אובייקטיבית הפונה **לניסיון** ומתבססת על ראיות - בעבר, כדי לדעת מה האמת היו "חופרים" בכתבי הקודש, ואילו היום עושים **ניסויים**. ואף כי יש בכך גם מן האמת (בעיקר במה שקשור בטכנולוגיה), נראה שהמגמה הכללית היא דווקא הפוכה. הפער בין החיבור העמוק לטבע שחוו אבותינו לבין הניתוק של האדם המודרני הוא עצום. למרות הידע הרחב שלנו, רבים מאיתנו מנותקים מהעולם הממשי, והרבה מתחושת המציאות שלנו מתעמעמת בחסות אותן אסטרטגיות אישיות ואידאולוגיות תרבותיות, שנוטות לגדרנו בתוך **מכלאות ידע**, ולנתק אותנו מן הממשות על כל רבדיה.

לא סתם אנשים מבקשים להתנתק מן הניסיון - הניסיון הוא אותו היבט רעוע ולא ודאי שיכול לסכן את ההגמוניה של האסטרטגיה בהגנה על האדם מפני כאביו. באופן הזה, **האסטרטגיה בשילוב האידאולוגיה**, נעשות לחומר **איטום** רב־עוצמה מפני המציאות.

ולפעמים זו אינה רק תופעת לוואי למהלך התגוננות כושל ברמה האישית, אלא גם מהלך ציבורי שמנגנונים חברתיים מטפחים בדיוק מהסיבה שאנשים שכן מחוברים לממשות ומחוברים לזהותם, לא ימהרו לקבל על עצמם זהות מזויפת.

מכונת הפנטזיה מאכילה אנשים בגרעינים של מידע מנותק (אלה אותם גרעינים שאפשרו את פריחתן של ערי המדינה[57]), ומוודאת שהם יישארו מנותקים מן הממשות שהייתה יכולה להתגלות להם בהרגשתם הפנימית ובחיבורם לטבע.

כיצד, מול עוצמת המנגנונים הפנימיים והחיצוניים הללו, נוכל לחדש את **החוש למציאות?**

---

57 (Scott, 2017)..

היעדר הזולת והיעדרה של שיחת אמת

לזולת יש את היכולת לאזן אותנו ולהחזיר אותנו לממשות[58].

לשם כך עלינו לדעת לפגוש אותו באחרותו ולהתמסר לשיחה עמו, אך באקלים אידיאולוגי-פוליטי זה אחד הדברים הראשונים שנפגע. **אין שיחת אמת.** ומה שכן יש שם כלל לא חותר אל הניסיון ואל הממשות של החיים והעולם, אלא משכפל את מנגנוני האסטרטגיה הפנימיים, והופך אותם למקובלה ציבורית.

האם אנשים לא שמים לב שהשיח הציבורי המצוי אינו שיחת אמת?

ברמה מסוימת, ברור שכן. אבל יש להם אינטרס משותף להתעלם זה מהאסטרטגיות ההגנתיות של זה, ולשמר את האשליה של דיון ענייני והגיוני. וכך, בסוג של שיתוף פעולה חצי מודע, המציאות הציבורית מאשררת את האסטרטגיות הפנימיות, ומרגיעה את החשדות העצמיים.

הסירוב להתבגר

בגרות היא **סחף** שקורה מאיליו - איננו יכולים באמת לעצור את תהליכי הגדילה וההבשלה שבאים עם השנים והניסיון - אבל היא גם דורשת את **ההתייצבות** האישית, שלא תמיד היא פשוטה, ועל כן זקוקה לתמיכה ועידוד מהסביבה.

בתוך קהילה בריאה ובתוך קשר סימביוטי בריא יכול הילד ללמוד להיפרד מאימו, ולהמיר את השייכות הסימביוטית של ילדותו, **בשייכות דיאלוגית** שהיא צורת השייכות המתאימה לאדם הבוגר. ההתמרה הזו מאפשרת לפגוש את הזולת ולהיכנס יחד עמו לעולם הניסיון.

ושוב, **אנו זקוקים לזולת כדי להיכנס לעולם הניסיון** - לא הזולת שעמו נאבקים על מעמד, אלא זה שאפשר לכונן עמו דיאלוג. המפגש עמו הוא שער הכניסה אל עולם הבוגרים, והוא גם הליווי הנדרש כדי להשתתף בקהילה השוקדת להפוך את העולם לבית.

אבל מן הפרספקטיבה הפצועה, נדמה לאדם שיש רק שתי אפשרויות: או השייכות הסימביוטית של ינקותו, או ניכור ובדידות. הוא אינו מכיר את האפשרות השלישית, זו של השייכות הדיאלוגית, בין היתר כי לא הייתה סביבה בריאה שתנחה אותו לשם, ותעודד את התייצבותו כבוגר.

---

58 (Porges, 2006).

ומכיוון שאינו מכיר את השייכות הדיאלוגית, ומכיוון שהוא משתוקק לשייכות, הוא מפנה גב לעולם הניסיון ומנסה לחתור בכל כוחו בכיוון ההפוך לסחף הבגרות. הוא רוצה לחזור "הביתה".

אלא שהשייכות הסימביוטית שוב אינה מתאימה לו, ובחתירתו ההפוכה היא עוברת מטמורפוזה והופכת להיות משהו אחר, הרבה פחות מזין. מה שבאופן פרדוקסלי רק מגביר את התמכרותו אליה, וכך במעגל היזון חוזר מגביר את ניתוקו מן העולם. הוא יודע הרבה על העולם, אבל הידע הזה שוב אינו משרת אותו כדי להעמיק את הניסיון אלא כדי להישאר ילדותי. הוא נעשה ממש טוב בזה - לחיות בלי לחיות, לחיות בלי להתבגר, ומתוך האשליה הלא מודעת שאפשר לא למות לעולם.

הוא לא ער לכך שהניכור והזרות שהוא חוזר ופוגש בעולם, לא היו שם מלכתחילה, והם לא מהווים את הגורל הטבעי של כל מי שעוזב את עולם הילדות. עולם המבוגרים המסוים הזה הוא **תוצר** של הסירוב לגדול ושל הפנית הגב לממשות. הוא ההצטברות של כל הבדידות שאנשים השליכו לאחור בחתירתם לפנטזיה ובמנוסתם מהתייצבות.

פרידה ובגרות

האשליה שאפשר לחיות בלי להתייצב ובלי לטפח מידות טובות, באופן מכני, היא נחלתן של תרבויות שאיבדו את זיקתן לשלם, ושכחו את **אומנות גידול הילדים** הבריאה.

כאמור, התבגרות היא תהליך טבעי אך גם דורשת עידוד ותמיכה וקרקע טובה. כשילד זוכה לשייכות סימביוטית טובה, כזו המתגלמת בקשר שלו עם הוריו, אבל גם בתמיכה של **קהילה בריאה**, יש לו את חומר הגלם הנדרש לשלב הבא של חייו.

ההתמרה הזו שעובר "חומר" השייכות הסימביוטית ל"חומר" השייכות הדיאלוגית, היא תהליך של **פרידה** שעושים **בשיתוף פעולה** ההורים מצד אחד והילד מן הצד השני. בניגוד למחשבה המקובלת כאילו פרידה פירושה ניתוק ובדידות - פרידה, כמו גם המוות, היא חלק מתהליך של חיבור ושייכות בוגרת. ההורה אינו מוציא את הילד לגלות, הוא עוזר לו להרחיב את ביתו. הוא מספק לו את הקרקע הנדרשת להתייצבותו הערכית והרוחנית בעולם.

האופן שבו תרבות מגדלת את ילדיה

האופן שבו תרבות מגדלת את ילדיה הוא תשתית קיומה. רוצה אתה להבין תרבות לא מוכרת - עקוב אחר יחסה לילדיה. ומכיוון שהפרידה, במובן שתיארתי למעלה, היא עמוד השדרה של תהליך גידול הילדים, הרי שיש לעקוב במיוחד אחר האופן שבו הגדולים מכבדים את **ריבונותם** של הקטנים ומטפחים אותה.

אין זה פשוט להתבגר ולהפוך לבן־העולם, אף כי יש בתהליך הזה גם חדווה ועוצמה. חברה שהתנתקה משורשיה נוטה לשכוח את אומנות גידול הילדים הבריאה. המסורת הזו אינה עוברת ברצף שרשרת המסירה ואינה מטופחת בחיי הקהילה.

במיוחד בחברה מעמדית נראה שעיקר המאמץ שעושים המבוגרים בחינוך ילדיהם הוא **להקנות להם יתרון** על פני ילדי שכניהם. כל מערכת החינוך המודרנית מושתתת על הרעיון הזה. ואין כמותה לטפח את "שדה המיוחדות" על חשבון שדה השייכות והייחודיות. על כך כתב פעם קורצ'אק המחנך:

"כשיתחיל בית הספר להקנות לילדים דעת ולא יתרונות, ניתן לילדים במקום בחינות את האביב".

האביב - זה עולם הניסיון.

ממנו אנו נסים.

פרק שנים עשר: המדינה והלאומיות

מבנים חברתיים

התחלתי לתאר את שיתוף הפעולה בין אסטרטגיות אישיות פגועות למבנים חברתיים קלוקלים, ואת האופן שבו הם הולידו את ה"שיבוש הגדול". כיניתי זאת: "זרות כפול זרות". כל אחת מן הזרויות מתקיימת ברמתה היא, אבל הן תומכות זו בזו וביחד מרחיקות את האנושות מן הפוטנציאל האדיר הטמון בה לחיים של שגשוג ושלום.

בפרק הקודם התעכבתי על המנגנונים האישיים, ובפרק הנוכחי אני רוצה לבחון את המבנים החברתיים. אעקוב אחר השפעתן של האסטרטגיות האישיות על עיצוב אופיים של מבנים אלו, כמו גם על האופן שבו הצורך בשייכות ואינטימיות נרתם לשרת מנגנונים ציבוריים החוזרים ומייצרים ניכור. זו תהיה גם הזדמנות לעסוק בלאומיות, מה היא פותרת ומה היא לא פותרת, ולאן אפשר לקוות לנוע מכאן.

שדה המיוחדות

בהיעדר שדה השייכות היכול לעזור לבני אדם להתמצא במרחב החברתי, נוצר שדה חדש - שדה המיוחדות - שצירי הקיום שלו שונים מאלה של שדה השייכות. בתוכו אנשים מתמקמים חברתית, אך לא תמיד באופן מיטיב לעצמם ולאחרים.

כאמור, ייחודיות היא מושג חמקמק מבחינה פילוסופית, ומוקד לבלבול גדול. לא פעם האדם מחליף אותה ב"מיוחדות" ומדמה שאותה הוא בעצם רוצה. ואכן, על פני הדברים נראות הייחודיות והמיוחדות דומות מאוד, אלא שמצד מהותן - הן ממש שני קטבים. ובאשר למיוחדות, הרי שמצד אחד, האדם מבין

את קיומו במונחים מכלילים (הכוליות של לוינס) ומצד שני, מכיוון שהניסיון להיות כמו כולם לא נותן מענה לאינסוף שהינו, הוא מתחכם לאותה כוליות על ידי הניסיון להשיג יתרון - בשדה שבו הכול דומה, הדרך היחידה לשמור על ייחודו, היא לבלוט.

בכך הוא לכאורה משיג שתי ציפורים במכה אחת - הן את ההקפה של השייכות (כמו כולם) הן את האינסוף (יותר). בפועל, הוא מאבד את שניהם.

שווים יותר ושווים פחות

אנחנו חיים בחברה שמצהירה על שוויון כל בני האדם, אבל בפועל מאמינה שיש אנשים חשובים יותר וחשובים פחות, וחשיבות מיוחדת היא מעניקה למנהיגים. אפשר להצהיר שחייו של החייל הפשוט הם שווי ערך לחייו של המפקד הבכיר, אבל בפועל עמים יכולים לפתוח במלחמה בשל הרג מפקד בכיר, והצטדקות לקונית תספיק לפייס מותו של חייל פשוט. הוא חייל, ככלות הכול.

ניתן אולי להצדיק את צורת התייחסות השונה בכך שהעצב על מותו של מפקד בכיר אינו העצב עליו בתור אדם פרטי, אלא על הייצוג שהוא מגלם את השבט מתוקף מיקומו ותפקידו - משמע, זה השבט שנפגע ולא הוא כאדם. להצדקה זו יש מעמד רעוע כשמדובר בשלם אורגני-הולוגרמי, שהרי כאן כל בן שבט נושא את רוח השבט ובזה אין עדיפות לבכיר על פני כל בן שבט אחר.

מעבר לכך, כל אדם, לפני שהוא ממלא תפקידו בשבט, הוא יחיד. ולאורך כל חיבור זה הדגשתי את המעמד השווה של היחיד מול השבט, כתנאי לקיום של שיתוף פעולה בריא ביניהם. בעיקר במובן הזה אין חייו של הבכיר שונה מחייו של הפחות בכיר. ובטח ברגע מותו, שהוא היבט כה מהותי של קיומיותו, אין לשכוח זאת.

כך שבעצם, ההצדקה הזו - אנו עצובים יותר על הבכיר כי הוא לא אדם פרטי אלא מייצג את השבט - היא בעיקר סיפור כיסוי לפטישיזם הנוטה הערצה ל"אובייקטים" מסוימים בלי קשר לרוח השבט - שדווקא היא חסרה במקרה הזה.

מה שנראה לנו כל כך טבעי - אינסטינקט ציבורי - אולי אינו יותר מביטוי לאובדן השייכות הבריאה במרחבינו הציבוריים.

המנהיגים המגיחים

אני סבור שמנהיגים הם מופע טבעי של **החברה האזרחית**. הם מותאמים לדרכו של השלם האורגני, מופיעים כאחת מצורותיו הגמישות, ומבטאים את מבנה העומק של הקהילה.

ובדרך כלל לא מדובר במנהיג אלא **במעגל מנהיגים** הפועלים בתחומים רבים, ובאופן מתחלף. כמו החוסן של היחיד המתבטא בגמישותו הפסיכולוגית, כך גם חוסנה של הקהילה מתבטא בגמישות המנהיגותית הזו, התומכת במופעים שונים של מנהיגות על פי צרכי השעה. לא רק שהגחתה של המנהיגות מסוג זה לא סותרת את **הריבונות** של היחידים, היא אחד מביטוייה הצלולים ביותר. התייצבותו האמיצה של היחיד - של כל יחיד - היא גם מנהיגותו.

מה שמייחד את אותם מנהיגים טבעיים אינו זה שהם מחלקים הוראות לאחרים, אלא הקשבתם העמוקה לשלם ופעולתם בשירותו. כך הם נרתמים לעזור לתהליכי הליכוד והאיחוי הקבוצתיים ומשכינים שלום בקרב אנשיהם. אולי יותר מכל אחד אחר הם עוזרים להביא את **השכינה** למעגלי הקבוצה. לפעמים הם גם נדרשים להוביל, לתת כיוון, לפעול ראשונים - תפקידים אקטיביים יותר - אך רוב הזמן הם פשוט **נוכחים**, עוזרים להשרות סדר בעצם הסכמתם לקחת חלק. במובן הזה הם מייצגים את **העיקרון המארגן** שנדון בפרקים הקודמים - אותו מטה שהוצב בעבר במרכז הכפר ואשר חיי הכפר ההומים חגו סביבו.

המנהיגים הרודנים

אבל לא כל המנהיגים הם כאלה, ולא פעם גם המנהיגים שהתחילו בתור שכאלה - מנהיגים **מגיחים** שהם בשר מבשרו של העם - "נחטפים" על ידי מנגנונים חיצוניים ומודלים בירוקרטיים של מנהיגות, המתקיימים כעניין מודבק שחוקי קיומו נפרדים מזה של העם.

הזכרתי את מקורו של השבר - עם כובש שנטש את מקומו והחל לנצל עמים אחרים לתועלתו תוך שהוא תולש אותם מתוך סביבתם הטבעית. ומכיוון שסוג התרבות הזה נעשה כה דומיננטי בעולמנו, המנהיגות מן הסוג הזה גם נעשתה לייצוג של המנהיגות באשר היא: **תלושה כנגד הקהילתיות התלושה**.

ברבות השנים, וגם אחרי שלכאורה שוב אין מדובר בשודדים מאורגנים, הדפוסים הללו נשארו כמבנה עומק של החברה, ומנהיגים מגיחים, שרק בנדיר חוו בעצמם מנהיגות בריאה, מגיעים למסקנה שכך צריכה להיראות המנהיגות ומתפתים לנוע על פי תבניות אלה. בדרך הם גם מאלחשים כל מיני צרימות שהם חשים בנפשם, ועוזרת להם בזה האידאולוגיה שחוזרת ומכריזה את תפקידם החשוב בצורתו זו דווקא.

גם אם מלכתחילה הם היו מנהיגים אורגניים הקשובים לשלם, בהיעדר תודעה אנו ברורה, ומכיוון שעל פי רוב הם עצמם פצועים, הם נסחפים לתבניות המקובלות, ותבניות אלה משרתות הן את מבני הכוח הקיימים והן את זרותם הפנימית שלהם והאינטרסים הלא מבוררים של פצעיהם. זו מן **ברית של חולים** בין החלקים הפצועים בתוך האדם, לחלקים הפצועים בתוך התרבות.

מן הסתם בכל אדם יש גם מזה וגם מזה - הן יכולת הקשבה לשלם ונאמנות אליו, הן אסטרטגיות בידוד המעדיפות את האינטרסים שלו על פני כולם. המבנים החברתיים המצויים מעודדים את הסוג האחרון ונותנים לו את הבכורה בתוך האדם ומחוצה לו.

ומדוע בכלל צריך מנהיגים? הסיבה נשכחה בתוך אותם מבנים פורמליים, וכך, במקום שהמנהיגות תהיה **תופעה מינורית**, היבט מהיבטיו של השלם האורגני שיש לה את מקומה המכובד אבל גם המצומצם, היא הופכת להיות לתופעה מנותקת המתרחבת והופכת לעיקר העולם. כמו הערכים המוצהרים שהיה נדרש לכותבם כיוון שאנשים איבדו את רגישותם לשלם השבטי, כך **המנהיגים המוצהרים** נעשו ישויות עצמאיות, שאיבדו קשר עם מורשתם המקורית.

מלחמות עמים

רוב "מלחמות העמים" אינן באמת מלחמות עמים. אלה **מלחמות מנהיגים**. זה היה מאוד בולט בעבר בשעה שהעם הרגיש עצמו נפרד מן האצולה שכתבה את ההיסטוריה, אבל זה כך במידה רבה גם היום.

מלחמת מנהיגים - כלומר, **מלחמת האידאולוגיות** שמנהיגים אלה מייצגים בחירשותם לזהות העמוקה יותר של עמם. זה הם והאסטרטגיות הפגועות שלהם, אשר מוצאים לעצמם פרטנרים למלחמה מן הצד השני של הגבול.

ומדוע מסכימים לזה האנשים ומצטרפים בגופם ובנפשם?

מתוך תודעתם הכוזבת ואובדן הזהות האורגנית של הקולקטיב שהם לוקחים בו חלק. וגם - מתוך אובדן המנהיגות הפנימית. כך הם משתכנעים שזו מלחמתם שלהם. בפועל אלה מלחמות של עקורים בעקורים. עקורים במובן הזה שהם זרים לאדמה המקומית. הם אינם מרגישים בני בית בעולם ובקהילותיהם, ולא יודעים לעשות את חלקם.

ברקע הדברים כדאי להזכיר שמנהיגות לא ראויה אין פירושו רק מנהיגים לא ראויים, אלא בראש ובראשונה דרך לא ראויה של אנשים ללכת בעקבות המנהיגים ולהעביר להם את כוחם.

שליטה למען שליטה כוח למען כוח

זו אמת ידועה, שדווקא בשל היותה כה מוכרת, חדלים להתייחס אליה ולהבין את משמעותה: העובדה שעבור מנהיגים רבים עמדת הכוח איננה אמצעי אלא מטרה. הם משתמשים בכוח שהם משיגים כדי לדאוג לכך שהכוח הזה יישאר בידיהם.

את מה הם בעצם משרתים בזה? וכיצד תאוות השלטון נעשתה לכוח כה דומיננטי בחייהם? הרי כבר אמרתי שלאדם מצד עצמו אין עניין באמת להיות "מיוחד", זה בלבול של כמיהת הייחוד, איך אפוא יכול הבלבול הזה לכבוש כל כך את האדם עד שישכח כליל את מקורו?

הייתי אומר שזו תופעה מגיחה הקשורה בדרך זו או אחרת **לממסדיות**.

בהתבוננות חומלת אפשר לברך על כך שקיימים אנשים כאלה המונעים על ידי תאוות הכוח, אחרת קשה לדמיין מי ירצה לפעול במסגרת אותם ממסדים הנחוצים לקיומנו. בהסתכלות פחות חומלת לא לממסדים הללו אנו זקוקים, והם משתמשים בנו כשם שהם משתמשים באותם מנהיגים תאבי שלטון כדי לבסס את אחיזתם בעולם. יש לממסדים הללו חוקי קיום משלהם. הם זקוקים אמנם לאנשים שיאמינו שתכליתם טובה, והם יעשו רבות כדי לשכנעם בכך, אבל עניינם האמיתי הוא בקיומם שלהם. זהו מנגנון של פחד שהצד השני שלו הוא הכוח. הפחד מזין את תאוות הכוח ותאוות הכוח מזינה את הפחד.

כזהו סיפורה של השררה, ומנגנון פעולתה.

הסיפור בקליפת אגוז

אף שבירוקרטיות (וממסדים) הן יצירה אנושית שבני אדם עמלו לשכלל כדי לעזור לעצמם להתנהל בעולם, הנה, משלב מסוים בקיומן הן כבר התנתקו מבני האדם ומניעיהם, והפכו לסיבות עצמן - פועלות ברמתן, מתחזקות את עצמן, ומשמרות את האינטרסים של עצמן.

הנה אפוא מה שאני טוען בתמצית:

המדינה היא בראש ובראשונה ארגון בירוקרטי אשר המציא את הלאום המודרני כחלק מתעמולת קיומו. בד בבד הלאומיות גם עונה על הצורך של יחידים וציבורים בזהות מרכזית, אשר קיבלה את צורתה והמוטיבציה הגדולה שלה על רקע אותה מגמה אוניברסלית מכנית מאיינת, שהבירוקרטיה הייתה אחת ממקורותיה העיקריים.

בסוף, זו התוצאה:

הממסדים כובשים את העולם, ולאדם הממשי נשאר פחות מקום.

אמנם, אם מניחים שהממסדים פועלים בשירות האדם, אפשר להקיש שעלייתם של הממסדים היא גם עלייתו של האדם, אבל אם רואים בממסד עניין שהתחיל להתקיים למען עצמו ושכח למען מה נוצר - השתלטותו על העולם, היא מניה וביה גם גירושו של האדם.

עם ככל העמים – המאבק במגמה המאיינת

קבוצות אתניות החותרות לעצמאות מדינית מבקשות, מצד פנימיות קיומן, להתייצב כנגד המגמה המאיינת של האוניברסליות המכנית והמנוכרת. אנשיהן, שאיבדו את האלים שלהם ואת תחושת השייכות העמוקה, רוצים להחזיר את המקומיות ולתת לה פנים אישיות. ומכיוון שהדת, שבעבר החליפה את האמונה הפולחנית, כבר אינה מצליחה להחזיר את הממד הפואטי לחייהם, הם פונים כעת אל הלאומיות כמקור חדש לזהות ומשמעות.

אולם, כפי שהרצון לייחודיות עלול להתבלבל עם השאיפה למיוחדות, כך גם כאן הכמיהה של קבוצות אלו להיות "עם ככל העמים" מתגלמת בצורת לאומיות שהיא למעשה אחידה בכל מקום, רק עם שינוים קוסמטיים. אותו הדבר כמו כולם (רק אחרת).

מפתיע לגלות כיצד כל לאום מודרני, בעודו מצהיר על רצונו לשמור על ריבונותו וייחודו, למעשה מחקה את הלאומים האחרים, ופועל על פי אותה תבנית בין־לאומית, העושה את כל הלאומים דומים זה לזה:

לכל הלאומים יש דגלים הנראים פחות או יותר אותו הדבר, והמנונים המבוססים על אותו רעיון. הם עורכים מפקדי אוכלוסין, מנפיקים תעודות זהות ודרכונים, שומרים על גבולותיהם, פותחים שגרירויות, טובעים את מטבעותיהן, מקיימים מערכות חינוך, הופכים את מפת ארצם ללוגו אותו הם מחדירים בתודעת בני ארצם בצד סמלים לאומיים אחרים, מקימים מוזיאונים, משמרים את המורשת, ממציאים לעצמם היסטוריה, מטפחים מערך שלם של משרדים ממשלתיים, ועוד ועוד. כולם דומים בזה.

עבורנו היום, שגדלנו בתוך המציאות הזו, כל זה נראה מובן מאליו - כך אמורים להיראות עם או מדינה (שוב איננו מבחינים ביניהם). אולם, למבקר מבחוץ זה היה נראה בוודאי מוזר שכל עם מתהדר בזהותו האתנית, אך בסופו של דבר לובש את אותן מחלצות של לאומיות שהיא למעשה תופעה רב־לאומית לחלוטין, וביטוי למודרנה של המאות האחרונות ותהליכי החילון שלה.

כל זה רק מוסיף לדורסנותה של תפיסת העולם האוניברסלית, הרואה עצמה כאמת היחידה האפשרית. ואכן, היום מפת העולם מחולקת בצפיפות בצבעי האומות ולא יעלה על הדעת שיישאר איזה שטח אדמה לא ממופה ולא צבוע בצבע של לאום כלשהו. אם תשאלו אדם לאיזה לאום הוא שייך, והוא יגיד שהוא אינו שייך לאף לאום, זה יראה מוזר כאילו הוא נולד ב"שום מקום". ואיך זה שאין לו תעודת זהות או דרכון? האם הוא בכלל קיים?

סימפתיה, אמפתיה והלאום

אנשים שצופים בסרטי וידאו של כף יד שננעץ בה שיפוד יגיבו בקפיצת בהלה כאילו זו היד שלהם, גם אם זה רק סרט ומדובר ביד של מישהו זר שהם אינם מכירים. יש לנו יכולת עמוקה להזדהות, ולפרש את הדומה לנו, כאילו הוא אנו עצמו - בשר מבשרנו. אבל, אם יסמנו את כפות הידיים השונות בתוויות כגון "יהודי" "מוסלמי", "נוצרי" וכן הלאה, פתאום תיווצר הבחנה והיד בת הלאום הזר תכאיב פחות מכף היד של הלאום שלנו. הופעל כאן מנגנון מבחין שעיקרו הוא השונה שבדומה - כולן כפות ידיים אנושיות, אבל תחת ההשוואה מסתבר שיש יד שהיא שלי ולפתע גם יד שהיא **לא שלי** - יחי ההבדל!

מה שמעלה את הצורך להבחין בין **סימפטיה לאמפתיה**.

יש לנו יכולת הזדהות רבה והדבר ניכר גם בתגובה של תאי המוח שלנו, אבל בשלב הסימביוטי בחיינו, אנו מתקשים בו־זמנית לאחוז בשני מוקדים, וכך כשאנו מזדהים עם זולת אחד, אנו מאבדים את היכולת להזדהות עם זולת אחר. ולפעמים אף מעבר לכך - הסימפטיה לאחד נעשית לנאמנות שמתרגמת לחוסר סימפטיה לאחר.

לא כן **האמפתיה** המבטאת את היכולת **הבוגרת** לשאת הפכים - להזדהות עם הזולת בלי לאבד את נקודת המבט האישית. כך נוצר אותו עומק דיאלוגי (לא דיאלקטי) שכבר דיברתי עליו, המעלה אותנו קומה. ה"גם וגם" במקרה הזה אינו פשרה מרדדת, מין סימפטיה פושרת לכולם, זו אמפתיה שיכולה לגשר בין הקרוב לרחוק, ולהחזיק בשניים יחדיו.

הלאום, בתור "השונה שבתוך הדומה", הוא תשתית נהדרת לחוש **סימפטיה** והזדהות עמוקה עם בני שבטנו, אבל בה במידה הוא גם יכול לגלם את הקושי לייצר אמפתיה למה שאינו שייך לשבט שלנו. כדי לטפח אמפתיה יש צורך להחזיק בו־זמנית את זהותנו המקומית ואת זהותנו העולמית.

לשם כך זהותנו המקומית לא יכולה להיות הזהות של ה"מיוחד" המתאמצת לשרוד בשדה של המיוחדות; ובמקביל, הזהות העולמית לא יכולה להיות זו של ה"כוליות". אלה ואלה צריכים להיות מבעים של האינסוף.

הדגל

אחד הביטויים החזקים של ההזדהות הלאומית הוא הדגל הלאומי והיחס הרגשי של אנשים אליו.

הדגל, במובן מסוים, הוא כמו הפנים של האומה. אנשים מרגישים קרובים אליו כמו שילד עשוי להרגיש קרוב לאימו ותמונתה. אפילו מחקרי מוח מאשרים את התגובה המיוחדת של אנשים לדגל ארצם, ויש בזה כדי להסביר את העוצמה הרגשית הנלווית למראה הדגל, והמשמעות המיוחדת שמקנים לו. מדינות יכולות להעניש אנשים המרימים דגל של מדינת אויב, ומנגד, אנשים עשויים לשרוף את דגלו של האויב כאקט של השפלת גאוותו הלאומית.

אבל מה הוא הדגל הזה?

במבט מקרוב, נראים הדגלים של כל אומות העולם דומים - החל בעצם קיומם, עבור בפרופורציות שלהם, וכלה בצורות הפשוטות והסימטריות. לא מפתיע שילדים, הנמצאים בשלב אסתטי מסוים, נמשכים לדגלים. איננו נותנים את דעתנו לכך שהצורות המופשטות הללו הן ביטוי נוסף לרוח האוניברסליזם ולמכניות שזו לבשה. הם באו לסמן את ייחודו של העם לצד סמלים אחרים[59], וחושפים בפועל את האופן שבו הייחודיות הוחלפה במיוחדות.

אותם בדים מעופפים שבמקור היו דרכן של אוניות לאותת זו לזו מרחוק, הפכו רק במאות האחרונות להיות גם סמלם של הלאומים. לא סתם סמל, אלא כמאמרו של הרצל במכתב לברון הירש: "עשוי אתה לשאול בלגלוג: 'דגל? מה זה? מוט עץ ועליו פיסת־בד?' לא, אדוני, דגל הוא הרבה יותר מזה. בדגל מוליכים בני־אדם... למען דגל, בני אדם חיים ומתים. על־פי האמת, הרי זה הדבר היחיד לשמו מוכנים הם למות בהמונים, אם מחנכים אותם לזאת".

השליטים והבירוקרטיה

מה מקומם של המנהיגים בכל זה?

לכאורה הבירוקרטיה היא מנגנון טכני העוסק בנהלים, חלוקת תפקידים, פריון עבודה, יעילות ותיאום, ושאר הליכים שנועדו לתמך בשיתוף הפעולה האנושי. אבל, במבט אחר, הרי זו **היררכיה של נותני פקודות** ולא פחות מהתפקודיות העניינית, חשובים יחסי המרות, ופערי המעמדות המתפרשים מכך; הממסד הוא המקום שבו אנשים יכולים להפעיל אלימות זה כלפי זה באופן מוצדק ומסודר - בין אם מדובר במפעל תעשייתי, במשרד ממשלתי, או בצבא.

יותר מכל מקום אחר, **הממסד** הרגיל אותנו לחשוב על **מנהיגות** במונחים של **מפקדים**. ברור ומובן לכולנו שאם מנהל העבודה מחלק פקודות, הרי זה כדי לייעל את העבודה ולאפשר את התפקוד של החברה. אבל אחרי שממתחילים לתהות עד כמה הממסד אכן משרת את בני האדם (אולי הוא **סיבת עצמו**), אפשר גם להתחיל לחשוד שמא חלוקת הפקודות היא **סיבת עצמה**, ויש פה עניין מיוחד בטיפוחן של משמעת ופורמליות החורגות מכל ענייניות. ואם זה אכן כך, אז בצד ההיגיון הכלכלי והתפקודי, מסתתרת כאן ברית בין הצורך של הממסד להתקיים והצורך של אנשים מסוימים לשלוט. אלה מזינים את אלה.

59 מייקל ביליג מתאר בספרו "לאומיות בנאלית" כיצד הסמלים הללו, והדגל בפרט, מוטמעים אל תוך הרקע היומיומי שלנו, נשכחים, ועם זאת נוכחים תמיד. (Billing , 1995).

מעמד הפקידים

בפרק הקודם תיארתי את תפקידם של "השודדים המאורגנים" בגיבוש המבנה החברתי שהתפתח לאורך אלפי שנים ובסופו של דבר גם הפך להיות למבנה של הלאומיות המודרנית. אולם, השודדים לא פעלו לבדם. מראשית דרכם, הם נעזרו במעמד של פקידים ואנשי בירוקרטיה, שסייעו בתרגום עוצמתם הצבאית לשליטה יומיומית.

במסע מלחמה אפשר "לצוד" שבויים, אבל כדי לרתום אותם לעבודה לא די בכוח החרב. צריך להאכיל אותם, לארגן את עבודתם, לתאם את פעולותיהם וכן הלאה. כלל לא בטוח שאותם מנהיגים כריזמטיים שידעו לאחוז בחרב, גם ניחנו בכישרון הניהולי הנדרש. כאן נכנסו לתמונה הפקידים בעלי הכישרון לפרטים ומוטיבציה היומיומית לחלק פקודות לאחרים. השותפות בין הלוחמים לפקידים הפכה **לברית סימביוטית** המשרתת ומשמרת את עצמה.

הבירוקרטיה, שהיא בעצם סוג של **היררכית פקודות** ומשתמשת בחוקים חיצוניים כדי להניע אנשים, מילאה תפקיד מכריע בעליית ערי המדינה הראשונות, בקיום אימפריות לאורך זמן, ולבסוף בהתפתחות הלאומיות המודרנית. במובן מסוים ניתן לראות במדינה המודרנית תוצר של אותם מנגנוני בירוקרטיה שהלכו והשתכללו עם **המהפכה התעשייתית** והפכו למבנה כוח "חיצוני", המקיים את עצמו על פי חוקיו שלו, וללא קשר הכרחי לצרכי האדם. הממסדיות משמרת את הממסדיות. ובין היתר, לצורך קיומה, גם מייצרת את התעמולה, המשכנעת את העם שהיא לטובתו.

הבירוקרטיה איננה זהה לחלוקה המעמדית (אם כי יש יחסי גומלין בין שני סוגי המבנים החברתיים הללו) - הפקידים הם לא בהכרח העשירים באוכלוסייה, אך הפקידות, גם אם מאוישת באנשים פשוטים, קשורה למנגנון הכוח הזה, אשר בסופו של דבר משתמש גם ב"שליטים" כחומר גלם.

תיארתי את "השיבוש הגדול" כהצטלבות של שתי זרויות - הזרות הפנימית של היחיד, והזרות של מבני כוח החוטפים את יוזמותיה של החברה האזרחית. ויש אפוא עניין מיוחד להבין מנגנון ה"חטיפה" הזה שכולנו נופלים לו קורבן שוב ושוב. אין בכוונתי לשלול את הצורך במנגנונים ארגוניים שיסיעו לאנשים בשיתוף הפעולה ביניהם, אלא רק לבקר את סדר הדברים, והשכחה המלווה אותו.

עליית הבירוקרטיה

תיארתי את היחס הבריא המהותי של היחיד לשבט כיחס שבו שניהם מכבדים זה את זה ועצמאים זה ביחס לזה, והנה היפוכו של זה בא לידי ביטוי בממסד שכלל אינו מכיר בקיומו ועצמאותו של היחיד. בשבילו יש רק פרטים, פונקציות ותפקידים (אזרחים, תלמידים, עובדים, לקוחות, וכן הלאה).

את ההתמסרות של יחידים הדרושה לקולקטיבים בריאים, מחליפה כעת המשמעת, ואינספור שגרות פורמליות. רק לכאורה המשמעת עונה ליצר הזהות, ולבטח היא אינה משביעה את הצורך של הזהות האורגנית.

במילים אחרות, ניתן לומר שהמדינה, שהיא גלגול של מבנים ממסדיים שקדמו לה, היא המצאה של הבירוקרטיה, שמשתמשת בלאומיות כדי לקשור אליה את האנשים.

לא צריך להתבלבל מלאומים חדשים המקימים מנגנונים בירוקרטיים משלהם יש מאין. המנגנונים הבירוקרטיים אולי חדשים לארצם, אבל שאבו את השראתם ממנגנונים בירוקרטיים של ארצות אחרות, ובמובן הזה, הם זרעים שמנגנונים בירוקרטיים עתיקים פיזרו בעולם, וכעת, עם התעוררות הלאומיות, הם מצאו קרקע נוספת להתפתחותם.

הלאום כאידאה מודרנית

על פי התפיסה המקובלת בקרב רבים מחוקרי הלאומיות, הלאום הוא רעיון מודרני שהתגבש במאות האחרונות[60]. הוא נוצר מהתלכדות של גורמים שונים - ביניהם מהפכת הדפוס, תהליכי חילון, עידן הנאורות, האצת העיור, צמיחת מעמד הביניים, והתפתחות המנהל הציבורי.

בעבר, תפיסת הזהות של אנשים הייתה שונה מאוד. הם לא ראו עצמם כחלק מקהילה לאומית רחבה, אלא הזדהו בעיקר עם כפרם או מחוזם. עיסוקם היה בענייניהם המקומיים, ויחסיהם עם השלטון התבטאו בעיקר בקשרי נתינות ואריסות עם האצולה. האצולה עצמה הייתה מקושרת ברשת סבוכה של קשרי משפחה ונישואין, כשלכל אציל היו אחוזות משלו. גבולות האחוזות והממלכות היו מטושטשים ונזילים, ונקבעו לפי יחסי כוח ורצון להשפעה ומלחמה.

---

60 (Billing , 1995), (אנדרסון, 2022).

זו לפחות הייתה המציאות בימי הביניים באירופה. אולם, חשוב לזכור שבעולם העתיק התקיימו אימפריות גדולות, שבהן נולדה לראשונה תודעה רב־לאומית, ועמה גם הדתות הגדולות על עקרונותיהן האוניברסליים.

הלאומיות, כתחליף המודרני לדת, מכילה בו־זמנית את השאיפה לאוניברסליות לצד הרצון להתגונן מפניה ולשמר זהות ייחודית. אני מזכיר שמה שקדם לדתות הגדולות, היו אמונות ופולחנים הקשורים לאלים מקומיים, המשולבים עמוק באורח החיים השבטי - לא מערכות אמונה מוצהרות, אלא מסורות חיים אתניות.

המנהלה שיוצרת עם - דוגמה מדרום אמריקה

אני חוזר על הרעיון הזה:

לכאורה הטכנולוגיה הארגונית היא רק אמצעי טכני להשיג מטרה - לשרת ארגון או קולקטיב מסוים לנהל את עניינו באופן מתואם ויעיל, אבל כמו שאנו יודעים - **המדיום הוא המסר** - ולטכנולוגיה יש בדרך כלל השפעה מרחיקת לכת על עיצב אורחותיו של האדם.

אמריקה הדרומית, רק בתור דוגמה אחת, התפצלה אחר תום הכיבוש הספרדי והפורטוגזי למדינות רבות שמלכתחילה לא היה שום דבר שילכדם למדינות הללו דווקא. השאיפות הלאומיות הנבדלות של הלאומים הללו היו נגזרות מן היחידות המנהליות שקדמו להן, שגבולותיהן הוגדרו על ידי מגבלות טכנולוגיות-ניהוליות.

כך, לדוגמה, **ונצואלה** וקולומ**ביה** היו שתיהן חלק מהרפובליקה של קולומביה הגדולה, אך התפצלו ב־1831 בשל סכסוכים פוליטיים ומנהליים. **פרו** ו**בוליביה**, **היו שתיהן** חלק מהאימפריה האינקה, אך הגבול ביניהן נקבע בעיקר על פי חלוקות מנהליות ספרדיות. **ארגנטינה** ו**אורוגוואי**, למרות הדמיון התרבותי הרב, נפרדו בשל מאבקי כוח בין בואנוס איירס ומונטווידאו. **אקוודור** נוצרה כמדינה נפרדת מתוך הרפובליקה של קולומביה הגדולה, בעיקר בשל קשיי ניהול מרחוק.

גם אם הגבולות הללו לא היו שרירותיים לחלוטין ועקבו בחלקם אחר מתווי נוף וגבולות טבעיים אחרים (כמו רכס האנדים בין צ׳ילה לארגנטינה), הם בכל זאת לא שיקפו איזו אמת אתנית עמוקה שהצדיקה חלוקה לעמים נפרדים. **האוכלוסייה הילידית** בפרו, בוליביה ואקוודור חולקת מורשת תרבותית ולשונית

דומה (שפת הקצ'ואה), אך מחולקת בין מדינות שונות. **האוכלוסייה הקריאולית** (צאצאי המתיישבים האירופאים) בארגנטינה, אורוגוואי וחלקים מברזיל דומה מאוד מבחינה תרבותית, אך מפוצלת בין מדינות שונות, וכן הלאה.

כל זה ממחיש כיצד גבולות מנהליים, שנקבעו מסיבות פרקטיות או פוליטיות, הפכו עם הזמן לבסיס לזהויות לאומיות נפרדות. הצורך ביעילות, הקביעה של נהלים, ההפרדה של תחומי שיפוט, ההאחדה של השפה הניהולית, התנועה הפנימית של הפקידים בתוך היחידות המנהליות, והצורך המתמיד של אנשים מחוץ למנגנון הניהולי להתייחס ליחידות הניהוליות הללו, הן שבסופו של דבר עשו אותן למספיק דומיננטיות כדי ללכד את שגרות החיים סביבן.

בהיעדר מרכזים רוחניים חזקים יותר (ולמעשה בשל **ריבויים** של אמונות מקומיות מצד אחד, ובשל **הדת הנוצרית האוניברסלית** מצד שני) שיתבעו את זהותן, היחידות הניהוליות הללו בסופו של דבר גם הגדירו את גבולות הלאומים המתהווים, והפכו להגדרתם העצמית. פתאום נוצרו לאומים שנאבקו זה בזה וטענו לשורשים אתניים מקוריים.

התסריט הזה רלוונטי גם למקומות אחרים בעולם, שהתחילו כיחידות ניהוליות בתוך מעצמה קולוניאלית גדולה, שגבולותיהם נקבעו משיקולי נוחות ובשל עניינים טכניים ופוליטיים מורכבים, אבל בסופו של דבר היתרגמו לזהויות לאומיות. הזהויות הללו לא היו קיימות לפני כן. לא בצורה הזו בכל אופן. החלוקה השרירותית מלמעלה עודדה את הדמיון המשותף, אבל קודם לכן היא קשרה את האנשים זה לזה מתוקף הפרוטוקולים המנהליים. אם אנשים צריכים לשלם מיסים למרכז מנהלי אחד, ולתת דין וחשבון ולהישפט מול אותה יחידה, בסופו של דבר הם מזדהים תחת הגורל הזה, אף שייתכן שהוא נכפה עליהם מלמעלה ולא היה לו שום קשר למי שהם מצד עצמם.

באופן הזה אפשר לראות את מדינות הלאום המודרניות לא דווקא כהמשך לקבוצות אתניות עם זהות מוגדרת חזקה, אלא דווקא ביטוי **לאוניברסליזם**, שמחק את ההבחנות הללו וכך אפשר **חלוקה מחדש** שבה כולם היו דומים.

כולם נעשו אזרחים דומים זה לזה, ושונים רק בהשתייכותם ללאומים שונים, עניין שיש בו הרבה מן השרירותיות. רק אחרי שהייתה **תפיסה אוניברסלית**, יכלה להיוולד גם תפיסה שמחלקת באופן כה הרמטי את **כל העולם** בין הלאומים ולא משאירה חלקת עולם פנויה לאדם.

מכאן שהלאומיות המודרנית והאוניברסליזם הם שני פנים של אותה המטבע ולא כפי שמקובל לחשוב - זרמים מתנגדים. שניהם מדגישים את המיוחדות מתוך שכחת העיקר.

אפשר לדמיין את אי־ההבנה שמתחוללת במפגש בין שבט לא נודע, ששמר על זהותו האתנית, לבין הממסד הלאומי שמבקש לספח אותו אליו כי הוא "בתחום שיפוטו". הממסד ירצה אולי לקרוא לו ברזילאי כי הוא מתגורר בברזיל, אבל לבני השבט הללו, שחיים דורות רבים ביערות האמוזנס, ההגדרה הזו היא שפה זרה.

המדינה ביצירת הבירוקרטיה

בהתבוננות יותר מקרוב על עלייתה והתבססותה של הבירוקרטיה במבנה המדינה המודרני, אפשר לראות כיצד היא נדרשה לסטנדרטיזציה, אשר בתורה יצרה האחדה של שפה ומערכות מדידה וכתב וקשרה אנשים יחדיו תחת ההאחדה הזו. בסוף כולם צריכים לשלם את המיסים באותן מטבעות, ועל פי קנה מידה אחיד, ולהשתתף באותם פרוטוקולים מכניים - ראש הממשלה לא פטור מזה יותר מכל אזרח אחר. גם הוא צריך לתעודת זהות, דרכון, ואישורי מעבר מגבול לגבול.

בדרך כלל חושבים שהבירוקרטיה היא פשוט המנגנון הטכני של המדינה לניהול ענייניה, אבל אפשר לראות במדינה את סכום המנגנונים הללו, ועל פי זה יש לראותה כתופעת לוואי של המבנים הבירוקרטיים.

הבירוקרטיה היא שמפתחת מערכות תקשורת ממלכתיות, סוללת את הדרכים ומסילות הרכבת המחזקת את הקשרים בין האזורים השונים במדינה, מקדמת שפה רשמית אחת, ותורמת בכל אלה לגיבוש זהות לאומית משותפת. דרך מסמכים רשמיים כמו תעודות זהות ודרכונים, הבירוקרטיה הפכה את הזהות הלאומית למשהו מוחשי ורשמי. ניהול גבולות וזהות לאומית באמצעות דרכונים ומסמכים רשמיים חיזק את תפיסת ה"אנו" מול ה"הם", והשפיע על תפיסת היחיד את זהותו כ"מאושרת" על ידי המדינה. מבנים בירוקרטיים גם מספקים לגיטימציה לשלטון המדינה דרך מערכות חוק משפט ומנהל. הם יוצרים את התלות של האזרחים במדינה לשירותים בסיסיים.

ובעיקר, הבירוקרטיה מאפשרת את **ההפשטה של הכוח השלטוני**, ויוצרת את כל המערך המורכב הקשור בחלוקתו של הכוח הזה וניהולו בתוך היררכית הכוח.

לצד זה הבירוקרטיה גם מטפחת את **תאוות השלטון** לשמה, ודווקא משום שחלוקת פקודות אינה דבר נוח בהכרח. אלמלא האפשרות הזו להתקדם במעלה סולם הכוח אולי אנשים לא היו נעתרים למלאכת הפקידות, ואלמלא תאוות הכוח האישית, אולי גם לא מסכימים לאכלס את העמדות הבכירות ביותר בתוך המערך הזה. בסוף, סוג זה של התייחסות מכנית, נשאר הציר הרשמי של היחסים בין בני האדם, ודמות פניה של הציבוריות באשר היא. מנקודת הבמבט הזו, הבחירות הדמוקרטיות, הנתפסות בדרך כלל כביטוי העמוק ביורת ל"רצון העם", הן בעצם אירוע בירוקרטי ממדרגה ראשונה.

בהמשך הבירוקרטיה המשיכה לשכלל את הזהות הלאומית תוך שהיא משתמשת במנגנונים נוספים: גיוס חובה והקמת צבאות לאומיים שיצרו מסגרת משותפת ותחושת הזדהות לאומית, מיפוי שסייע להגדיר את הטריטוריה הלאומית באופן חזותי, מערכות חינוך ממלכתיות שהמשיכו לשכפל את הרעיונות הלאומיים (גם אם באופן בנאלי), בצד מוסדות תרבות ממלכתיים כמו מוזיאונים לאומיים אשר תרמו לטיפוח נרטיב היסטורי משותף, וכן הלאה.

כוח הדמיון שהצטמק

ואם כן, הלאום המודרני הוא תוצאה של **האחדה והפרדה**. בסיסו, במידה רבה, שרירותי, ורק בדיעבד נמצאו כל מיני תירוצים אתניים ואחרים שיצדיקו ויעבו ויטשטשו את ההיבט השרירותי שבחלוקה זו.

כיום, במאבקם של לאומים להגדרה עצמית ולעצמאות, האנשים ממשיכים לדבר באותה **שפה אוניברסלית** מאחדת שלמעשה זרה למקורם. אלא שכבר אין להם שפה אחרת - האוניברסליזם חלחל לנפשם ולא הותיר אלא את "השונה בתוך הדומה". הם שואפים להיות "מיוחדים" כיוון שאיבדו את "ייחודם" ושוב אינם מבחינים בין השניים.

מכאן שהלאום יכול להיות "קהילייה מדומיינת" גם במובן השלילי - לא כיצירה אמיצה של שותפים לדמיון המחוללים מציאות, אלא **הזיה** המרדימה את חושיהם, מטשטשת את תפיסת המציאות שלהם, ומוסרת אותם בידי מלחמות אידאולוגיות שבאמת לא שייכות להם.

והרי כוח המדמיין שלנו בעולם המודרני בקושי מספיק לנו כדי לדמיין שבט קטן - איך יהיה בכוחו לדמיין עם גדול?

אנו, שמתקשים לחיות ביחד גם בקנה מידה מקומי, ושאיבדנו את הכישרון להקשיב לשלם, איבדנו הרבה מכשרוננו להיות חלק מקולקטיב חי ואורגני. אנו יודעים בעיקר לציית. וציות, אף שדורש דמיון מסוים, אינו דומה לדמיון המפואר המסוגל לחולל שלם - אותו דמיון שאפיין את שבטי העבר והיה ערש האנושות, ומי שנתן לה את תנופתה, מי יודע, אולי אלפי שנים קדימה.

על רקע זה, מה שמאחד היום אנשים תחת זהותם הלאומית, הוא הסכמה שבשתיקה המתוחזקת על ידי תאוותם של מנהיגים לשלוט. אלה "דבקים" ממסדיים, מנהליים, המחזיקים את עצמם, ואגב כך מאפשרים ללכד תחת קורת גג אחת אנשים רבים ושונים. אין זה כבר הסיפור וכוח המדמיין שלו, זו האידאולוגיה וכוח התעמולה שלה.

עם זאת, כדאי לחזור ולהזכיר את כשרונם של האנשים לשתף פעולה בכל מקום שבו הם נמצאים. גם אם הסיבות שכינסו אותם ביחד הן זרות או מלאכותיות, ברגע שהם מתכנסים הם מתחילים לרקום יחדיו זהות משותפת אמיתית, ולבסס מצע של שייכות שעליה היא יכולה להישען.

וויכוחים פוליטיים

המאבקים בין השמאל לימין ואחרים שממלאים את התקשורת וסוחפים את האנשים, נדמים כמציגים את זהותם האבודה, ובעצם הם אידאולוגיות של מנהיגים, אשר אנשי העם, בחוסר הבנה לניתוקם של מנהיגים אלה, ובתמימותם הרבה, נרתמים אליהם כאילו מדובר בזהותם שלהם. של עמם ממש.

בעבר, כשמעמד האצולה היה ברור יותר, גם היה ברור לרוב העם שמדובר במאבקים של שליטים והם לא נוגעים להם. הם לא הרגישו הזדהות, אף על פי שהיה לזה מחיר כמובן, כיוון שהמלחמות הללו עשויות היו להבעיר את אדמותיהם. על כל פנים הם לא מיהרו לשלוח של בניהם למלחמה.

כיום, מכיוון שאיבדנו את זהותנו הקולקטיבית, אפילו בקנה מידה קטן, נעשינו חירשים, ושוב איננו מבחינים בצרימה של סגנון הדיבור הזה, הפוליטי, שנעשה עבורנו זהה לדיבור הציבורי. התרגלנו שכך אמורים אנשים לדבר בציבור. אנו מתרשמים מן היכולת הזו, ושוכחים שוב ושוב את הקשר לאמת...

כיצד נותקה המנהיגות מן העם והפכה לפוליטיקה

כיצד נוצרה, אפוא, השפה הפוליטית ונוצרו אותן תבניות מנהיגות, שכל מי שמרים את ראשו כמנהיג בתחום החברה האזרחית, מוצא את עצמו נשאב בכוח לספֵרה שלהן, ומאבד קשר אל שאר האדם?

זה סיפור ארוך פרי אבולוציה של שנים רבות. את עיקרו כבר תיארתי בקצרה: מאבק המעמדות שקיבל משנה חשיבות בשל האכזריות שהקצינה. מכוח המגמות הללו, המעמד התחתון לא התהווה פשוט כמעמד ש"יש לו פחות", אלא כמרחב אנושי מדוכא שכל מי שכוחו במותניו יפעל בכל כוחו להיחלץ ממנו, בדרך כלל תוך כדי דריכה על אחרים. בתנאי מאבק אלה, הצורך להתנתק ולהשאיר מאחור את המעמדות הנמוכים קיבל משנה חשיבות, וכך נוצרה מגמה של קיטוב והתנתקות, שתמכה בקיומו של מעמד שליט נפרד, החי כמו טפיל על גבי העם.

כיום, אמנם, המעמדות מעורבבים יותר, אבל אותם דפוסי אצילות נותרו כדפוסי המנהיגות בכל ארגון וארגון ובכל רמה. דפוסים שבחברות הקדמוניות שהיו בריאות ורגישות לשלם, היו נורמות מורכבות שעניינן היה לאזן אותם.

דוגמאות לפרקטיקות מאזנות

בתרבויות ילידיות מתקיימות פרקטיקות רבות שמטרתן לרסן את יצר השלטון שעלול לקטוף מחוץ לעם את האדם הנמצא בעמדה המנהיגותית.

כך, למשל, **בשבטי ההדזה בטנזניה** הצייד המצליח אינו אוכל מבשר הציד שלו. במקום זאת, הוא מחלק אותו לאחרים בקבוצה. ואילו **בשבטי הבושמנים בקלהרי** כאשר צייד מצליח במיוחד, השבט עשוי לבקר אותו או להקניט אותו כדי למנוע התנשאות. **האבוריג'ינים באוסטרליה**, מקיימים טקסי חלוקת מזון מורכבים המונעים הצטברות של עושר ומעמד אצל יחידים, ואילו **בשבטי האגטה בפיליפינים** הצייד המצליח נדרש לשיר שיר צנוע המייחס את הצלחתו למזל או לעזרת הרוחות, ולא לכישוריו האישיים. ובמקום אחר הצייד שולף באופן אקאי חץ מאשפתו, והציד שייף לזה שהביא לו את החץ הזה.

אלה מעט דוגמאות מכלל הטקסים והשגרות שפיתחו תרבויות מסורתיות בכל רחבי העולם, כמנגנונים חברתיים שנועדו לשמור על שוויון, למנוע צבירת כוח עודף, ולתמוך בשיתוף הפעולה בשירות השלם הקבוצתי.

נסיבות של יחידים מיוחדים

ומה הוא אותו יצר שלטון האוחז באדם וגורם לו מלכתחילה לחפש את מקומו על ידי רודנותו דווקא?

פעמים רבות אלה אסטרטגיות כושלות של **יחידים**, הקשורות לטראומות עבר שנוצרו כתוצאה מנסיבות גורליות כמו מות אם, התעללות חברים, וגורמים אחרים שניתקו אותם מן השייכות, ושיבשו את התבגרותם. בשל אותן נסיבות הם איבדו את היכולת להקשיב לשלם האורגני ולחוש אליו אמפתיה, ובחיפושם אחר מקומם בתוך המרחב החברתי, הם מצאו לפניהם את הדרך הזו של השררה והכוח.

ואף על פי שמדובר ב"מנהיגים" שכביכול נמצאים מעל העם, במובן אחר, הם עשויים להיות "הנקודה החלשה" שסביבה השבט מתארגן, ועל משקל **עיקרון ההכבדה**, להתמיד לשמור על אחדותו.

כמו כל עניין לא פטור אחר, המנהיגים פצועים מעסיקים את האנשים המתגבשים סביב הרצון לפתור את הבעיה שהם מציבים. כמו הירח שכל הזמן רוצה ליפול לכדור הארץ וכך סובב סביבו יום אחר יום שנה אחר שנה, כך האנשים ממשיכים לפרנס את המנהיגות הבעייתית בניסיון לא מודע לרפא את כאבה. אף שהעם הוא יצור חי, מערכת אורגנית שכל מהותה קשור בהתחדשותה, לפעמים העם החי הזה מתרקם מסביב משהו לא חי, כמו מבנים אלה המשכפלים שוב ושוב את ניכורם.

מנהיגים השלובים בעמם

יש גם מנהיגים מסוג אחר - כאלה המשובצים בתוך עמם ונשארים נאמנים לו, ולא נסחפים אל תוך הספרה הפוליטית. מנהיגים המזכירים לעם את הרוח, ומאפשרים על רקע זה לאנשי העם להכיר בזהותם שלהם וממילא גם לא להיסחף אל תוך הרטוריקה הפוליטית. הם נדירים, לא בגלל שאין אנשים טובים ורגישים לסביבתם וקהילתם, אלא מכיוון שכאמור, הם נחטפים על ידי המבנים התרבותיים הקיימים, ובדרך כלל הם לא מספיק מודעים לכוח השואב של מבנים אלו, ולזהותם המזויפת.

וכך, יש בעצם שני סוגים של עמים. יש את העם ממש, ויש את העם של הפוליטיקאים כפי שהוא מצטייר בדמיונם ומועבר באמצעי התקשורת

לאנשים. לצערי אנחנו מערבבים בין שני סוגי העמים ללא תקנה, ובניסיוננו להבין מי אנו, אנו עוטים את הזהות של עם הפוליטיקאים, על מלחמות העמים המשתמעות מסוג העם הזה, ובדרך אנו גם מאבדים את **האנו** הממשי על האחריות המיוחדת הנגזרת ממנו.

ביצד נחטפים מנהיגי החברה האזרחית

העולם מתוחזק על ידי **המטפחים** - ואין מניעה שבקרבם של אלה גם יקומו מנהיגים שיעזרו בתהליך גיבושה של החברה האזרחית ויעגנו את התודעה השבטית בזהות בריאה.

אלא, שכאמור, גם המנהיגים הללו (שממשיכים לקום כל הזמן על פי צורכי השעה), נוטים "להיחטף" על ידי תבניות המנהיגות המוכרות, והופכים כמעט בעל כורחם להיות גם הם למנהיגים מנותקים, הפועלים על פי חוקים משלהם המתייחסים בעיקר למנהיגים אחרים, מתוך שכחה מהותית של העם שבקרבו גדלו.

זה קורה שוב ושוב.

קשה מאוד לעמוד בכוח השואב הזה. אדם צעיר שמתחיל במסע אחריותו, מוצא לפניו כבר מבנים טיפוסיים של מנהיגות, וגם אם כוונתו המקורית הייתה מעוגנת בחוויית השלם של קהילתו, הוא ימצא את עצמו פועל על פי מתכונתם של אותם מבנים, ועד מהרה יתחיל לשרת את הגיונם ואת שפתם הכפולה, המפרידה אותו מאנשים אחרים. ניתן לראות זאת בדרכם של מנהיגים צעירים בתנועות סטודנטים או ארגונים חברתיים, שעם התקדמותם בסולם הפוליטי, מאמצים את השפה והפרקטיקות של הממסד שנגדו יצאו בתחילה.

בשלב זה או אחר של מנהיגותם, שאר בני האדם יהפכו להמון, **חומר גלם** במאבק הכוחות הפוליטי, ומי שיישארו בגדר **סובייקטים** עמם הם מנהלים את שיחם יהיו בעלי הכוח האחרים - אויבים או ידידים זה לא משנה - הם, המתקיימים באותה ספֵרת מנהיגות.

הניתוק הזה של ההנהגה אחראי למלחמת האידיאולוגיות שאנו מכירים בכל מקום. האנשים הפשוטים שאינם ערים מספיק לניתוק הזה שנכפה על המנהיגים, נסחפים גם הם ברוחות הקרב, ונעשים משרתים למגמות שאין להם כל קשר עימם, ובכל זאת הם לומדים לזהותן כ"עולם האמיתי" - וכך גם הם נעשים **לאנשים פוליטיים**.

יש בדיחה המספרת על שיחה בין שני חברים. האחד מעיד על משפחתו שהוא זה שמקבל בה את ההחלטות החשובות ואילו אשתו מטפלת בעניינים הפחות חשובים. ומה הם אותם עניינים פחות חשובים? תוהה חברו. הא, עונה החבר, אתה יודע, איפה נגור, באיזה בית ספר הילדים ילמדו, איזה בית נקנה, איך נרהט אותו... דברים כאלה. החבר מתפלא, אם אלה הדברים הפחות חשובים, מה הם הדברים החשובים שאתה מתעסק איתם? אתה יודע, מי יהיה ראש הממשלה, האם כדאי לצאת למלחמה, דברים כאלה...

כמו בבדיחה, אותם "אנשים פוליטיים" עוסקים בדברים שברומו של עולם, בלי להיות ערים לרובד היומיומי של חייהם ולאופן שהדברים המשמעותיים להם ולמשפחתם נזנחים בשעה שהם שקועים במלחמות העמים.

דימוי מזויף של עם

כך נוצר **דימוי מזויף** של עם שמתיישב על רגשות מקוריים (משמע אותם רגשות שמגלמים את היכולת לחוש את השלם ולהתמסר אליו) ומחליפם **באידאולוגיה** הסוחפת את ההמונים והופכת **לזהותו המזויפת**.

לכן גם כל כך חשוב בעיניי לחדש את הזהות השבטית ממקורה הבריא - כתחושת אחריות לקולקטיב ממשי ולא לאידיאולוגיה.

איך אחרת אפשר לעמוד בפני התעמולה ברמה האישית והקולקטיבית?

קשה לאדם היחיד להתמודד בכוחותיו הוא עם המדינה ועוולותיה, ומול מגמות מנכרות הסוחפות את העולם. **הליברליזם הגלובלי**, הדוחף אותו לתודעה אינדיבידואלית (הוא הרי אזרח העולם הגדול), גם דוחק אותו באותה נשימה למעמדו חסר האונים. כל עוד יטעה לחשוב על עצמו במונחים של **אינדיבידואל**, ויתבלבל לחשוב על המדינה כאילו איננה רק דרכו הטכנית של העם להתארגן אלא היא ממש המענה לתשוקת ליבו לקולקטיב, הוא ימשיך להעביר לה מכוחו ולהמתין שתפתור עבורו את בעיותיו, בלי להבין את אחריותו לחבור לקולקטיב **חברתי חי**, ולתרום לו את חלקו.

מה שיכול לקלף את המדינה מיומרתה להיות זהות שבטית הוא **זהות שבטית אמיתית**. מה שיכול למתן ולאזן את העיסוק של **המנהיגים בעצמם**, הוא התחדשותה של זהות שבטית ממקורה הטבעי-אורגני, ובצורתה הבריאה כזהות מורכבת, ובכלל זה כל אותם מנגנוני איזון.

ההיפנוט של הזהות המזויפת

כמו אדם שאיבד את החזון של גופו הבריא ועלול לפיכך שלא להבחין בצרימה שיש בכל מיני התנהגויות ומופעי גוף שלו, כך גם תרבות שאיבדה את **תמונת הקהילה הבריאה והשבט הבריא**, לא מזהה עד כמה צורותיה השונות של הממסדיות סטו מן ה"עם הטבעי" והיא מאמצת פרוטוקולים שנועדו כביכול לרפא ובפועל הולכים ומתרחקים מחזון של גוף קהילתי בריא, תוך טשטוש ראיית העיוות שבהם.

דומה הדבר לאדם, אשר בשל בעיות גב, אימץ לעצמו יציבה הדורשת הרבה מאוד מאמץ, וממילא הוא הולך ומאבד את הרגישות העדינה לכל אותן התנהגויות מזיקות הממשיכות להכביד על גבו. לו היה לו חזון של גב בריא מופנם בידיעת עצמו (סכֵמה), הוא היה יכול לזהות ביתר קלות את הסטיות מן החזון הזה, להבין את ההתנהגויות המכבידות, ולא להתרגל אליהן כאילו זו הדרך הטבעית לעמוד.

מוסדות פסיכיאטריים הם לא פעם דוגמה טיפוסית לסוג הזה של העיוות. לא במקרה אני מזכיר אותם ולא רק משום שהם דוגמה לממסד חירש, אלא משום שהרבה מהמצוקות של האנשים אשר בשלהן הם נכנסים למוסדות אלה מלכתחילה, הן בעצם שיקופים של הגוף החברתי החולה - צעקות של יחידים אשר חשים בבשרם את הטראומה הקבוצתית. ולפעמים אין מפגש יותר כואב של אי־הבנה כמו המפגש שקורה בין אנשים סובלים אלה לבין הממסד הפסיכיאטרי.

התיקון שממשיך לשאת את הקלקול

על כל פנים, כאשר בכל זאת מגיעה **התעוררות של תיקון** מול קלקול שגדול מכדי לשאתו, הוא בא מאותו **זרם מאחה** שממשיך להתקיים בתור תשתית האנושות למרות כל המניעות, השיבושים, האסטרטגיות והאידאולוגיות, ברמה האישית והציבורית.

אלא שלא פעם הזרם המאחה בדרכו לתקן את המצוקה גם מספח אליו לא מעט מן הקלקולים הישנים, מה שהופך את התיקון לבסיס לקלקול חדש. נראה שזה החוק. כך תמיד היה וכך כנראה תמיד יהיה, ואין לזה רפואה אלא **במודעות**

המעמיקה את שורשי הבנתה של שני הזרמים השונים הללו, **הזרם המשבש והזרם המתקן**. תמיד יהיה צורך לברור ולנפות ולהכריע.

הביטו למשל על הדתות הגדולות - במקורן כל אחת ביקשה להיות תנועת תיקון. אבל הרבה מן הערנות הזו נשכחה בדרך, והוחלפה ונוצלה על ידי הזרם המשבש, והיום קשה להבחין מה הוא מה. וכך זה נעשה האחריות של כל יחיד לנפות ולברור ולפרש מחדש לטובה, להתחבר, במובן הזה, למקורות היוצרים שפעלו ב"אדם הראשון".

התקנה לזהות שבטית מזויפת

הנה כי כן, התקנה לזהות שבטית מזויפת איננה ביטולה של הזהות השבטית, אלא ביסוסה של זהות שבטית בריאה - לה יהיה אולי הכוח לעמוד בפני הזהות המזויפת ולהאירה בזיופה. זהות שבטית המושרשת בקהילה ממשית, יכולה להזכיר לבני אדם מה הפירוש של להיות בני אדם שהם חלק משלם, המכוננים ביחד את כל אותם שגרות של איחוי ותיקון השלם.

על דרך הסיכום אני מזכיר שוב את תכונותיה של **זהות שבטית בריאה**:

שהיא מורכבת, ותמיד תחת פירוש אישי ומשותף, ותומכת בשקט של היחיד, ומאפשרת לאנשים לבוא ולצאת, והיא ממוקמת בתוך העולם, ורואה עצמה כחלק מן העולם, תמיד עם מבט אל השלם הגדול ממנה ומתוך תחושת אחריות כלפיו, שיש בה מנגנונים שמרגיעים את יצר השלטון למען השלטון והכוח למען הכוח, שהיא מעודדת את תהליכי ההגחה של החברה האזרחית ומעניקה להם כלים, שיש בה מקום לאחר לסוגיו, ושהיא עושה סדר בעולם הערכים, ותומכת בלימוד מתמשך, ונותנת מקום מרכזי לאומנות גידול הילדים.

היחיד מצד אחד, והשבט מצד שני. שתי תופעות עצמאיות המכבדות זו את זו ולומדות לשתף פעולה באופן המבריא את שתיהן.

הערה על עצם העיסוק בזהות

החיבור הזה נכתב בזמן מלחמה. איני היחיד שהמלחמה הזו העירה אצלו את שאלת הזהות. נראה שרבים שואלים ורבות השאלות: על מה אנחנו נלחמים? מי אנחנו שנלחמים? כמה זה חשוב? מה הם ערכינו? במה אנו מאמינים? מה אחריותנו כלפי הצד השני? מה זה בעצם "הצד השני"?

העיסוק המסיבי הזה בשאלת הזהות, עם כל חשיבותו, הוא בעצמו אולי עדות לזהות פצועה. תרבויות ילידיות ומסורתיות כשהן חיות בשלום ורווחה, לא מתעסקות בשאלה הזו והיא איננה מטרידה אותם.

לכאורה, הרי הם כאותם תמימים שאינם יודעים מי הם ולא אכפת להם, הם חיים את חיי היומיום שלהם, מתמודדים עם קשיי החיים, כל אחד במקומו, בלי דרמות יותר מדי גדולות, ובלי לנפנף בדגלים. אבל אפשר שהם דווקא יודעים, גם אם לא באופן מוצהר, וזה נותן להם את המקום לנוח. הם יודעים באופן הלא יודע הזה, שבו הארץ יודעת אותם.

האם אפשר לדמיין אחרת?

התייחסתי למדינה כמבנה ארגוני - **טכנולוגיה של ניהול** - אבל גם אם זו "רק" טכנולוגיה, כפי שראינו, יש לה תפקיד מרכזי בהולדתה של הלאומיות החדשה.

האם יש **לאום** שקודם למדינה, ושהמדינה היא לבושו?

האם יש שם **משהו**?

והרי זה מה שכל כך מבלבל - **משהו יש שם**, ואם לא מדקדקים בפרטים נראה שמה שיש שם (כל מיני דברים למעשה) גם מגבה באופנים שונים את **תחושת הלאום** ומצדיק לראות במדינה לבוש ראוי לאותה ישות קודמת.

אבל אנחנו הרי כאן כדי לדקדק בפרטים.

וייתכן שאם נעקוב אחר הפרטים תתפרק מול עינינו תחושת הלאום למרכיביה ושוב לא נהיה להוטים כל כך ללכדה. נלמד להתייחס למדינה באותה חשדנות שאנו מתייחסים לכל מנגנון בירוקרטי, שבמקורו בא לשרת את האדם, אבל ברבות הימים נעשה לעילת עצמו.

אל נשכח שה**לאום** הוא אולי קהילייה מדומיינת אבל הדמיון הזה יושב על הרבה דברים אחרים מחוץ לדמיון, חלקם קיימים לפניו, וחלקם הוא עצמו מחולל - מה שלא פוסל את ממשותם מחוץ לדמיון. על כל פנים זה מצדיק לשאול:

האם ראוי שנדמיין אחרת?

האם אנו יכולים?

האם יישאר משהו אחרי שנקלף את התודעה הכוזבת?

חזון

אם אנחנו לא רוצים שהטכנוקרטיה תשלוט בעולם ותנתב את העולם על פי חזונה המצומצם, אנו חייבים להתעורר. למזלנו, באופן פרדוקסלי אולי, עומדים לרשותנו **כלים טכנולוגיים** רבי עוצמה שעשויים לעזור לנו בזה.

לא נוכל להיאבק במוסדות וגם אין טעם - הם לא רעים לכשעצמם, ובמצבה של האנושות היום אם הם יפסיקו לתפקד כולנו נשקע לתוך כאוס. אבל, אנחנו יכולים לחזור ולטפח את **החברה האזרחית** במקביל להם, ולהשאיר אותה עצמאית עד כמה שניתן, תוך הישענות על קהילתיות בריאה וזהותה המתחדשת.

ההיזכרות בעיקר היא ההיזכרות ברוח האנושית, זו הפועמת באדם ומקיפה אותו מבחוץ. וכל אדם, במובן הזה, הוא גם ילדו של "האדם הראשון", וחובר אליו בתנופתו להוליד אנושות טובה יותר.

בשביל זה אנחנו כאן.

כתבתי שלא הכול לטובה - ויש מקומות אפלים מזה שהאנושות עוד עלולה להתדרדר אליהם. אחרי הטראומה של מלחמות העולם הגדולות במאה העשרים, האנושות עשתה מאמץ מיוחד להתעורר, וזכינו במערב לכמה עשרות שנים של פריחה. לא עוד. שבנו להירדם והפקרנו את גורלנו בידי כוחות זרים שמעולם לא נרדמו, כי מלכתחילה הם גם לא היו מן הסוג שיכול להתעורר. האחריות היא שלנו, אפוא.

אין לי ספק באפשרות קיומו של עולם אנושי מתוקן יותר. אין מניעה עקרונית לא מצד ה"משאבים" ולא מצד הפסיכולוגיה האנושית, ולא מצד הכוחות הטובים שיכולים לחבור ולשתף פעולה. אנו חיים בעולם מלא מסתורין, ומה שאנו מכירים ממנו היום אינו יותר מטיפה בים. יש עוד כל כך הרבה לפנינו הן ברמה האישית והן ברמה הקולקטיבית.

אנחנו רק מתחילים לחקור את אופקינו האנושיים ואין קץ לתהליך השכלול. אנו יכולים לנוע לכיוון של **חיים רדיקליים** אשר בהם עומק היצירה ואיכות הדיאלוג האנושי מחליפים את מאבק ההישרדות. **רוח הידידות** אינה "נחמדות פרווה" - זו התייצבות אמיצה אשר בהתמסרותה למציאות ואהבתה לחיים, גם מקרינה ברכה וסדר.

מה שמפריד בינינו לבין האפשרות הזו הוא בעיקר **איכות שיתוף הפעולה האנושי** - אופיו של ה"ביחד" שלנו וכוחנו לחלום ולדמיין.

המפתח המעשי לזה טמון למיטב הבנתי בטיפוחה של **החברה האזרחית** ובשיקומם של **מרחבי שייכות בריאים**[61].

בעיקר אלה שבהם גדלים ילדים.

בזה לא חידשתי הרבה. רבים עוסקים בקהילות בריאות ויש התנסויות מרתקות כאלה בכל רחבי העולם, ולא באתי בחיבור זה להוסיף אלא זאת - שקהילה של שייכות זקוקה גם לזהות.

וזהות פירושה בו־זמנית מערכת ערכים מארגנת ושבט מקיף.

ללא זה, השייכות מרפאת אבל לא מספיק תומכת בהתבגרות.

זהות בריאה

הזהות הבריאה מאפשרת לאנשים להישאר חופשיים, לצאת מהקהילה ולחזור אליה בלי שהיא עצמה תקרוס ובלי שהזהות המזויפת תתפוס חזקה על נפשם ונפש קהילתם. לא הם מחזיקים את הקהילה, אלא רוחה הבהירה, אשר האנשים תורמים לה בהתמסרותם לעשות את חלקם. ואיך הם ידעו את חלקם ללא אותה רוח שהם יכולים ופנויים להקשיב לה?

לחדש את **החברה האזרחית** פירושו גם למצוא את המנגנונים הארגוניים המתאימים לרוחה, ואינם מהווים "בגד הלובש את האדם". ללא הבנה מודעת של תהליכי ה"חטיפה" הארגוניים, אנשים ימצאו את עצמם משתמשים באותה טכנולוגיה שמשתמשת בהם.

באופן מעשי, ישנם מספר דברים שיכולים לתרום למציאות הזו, אבל נראה לי שכולם עוברים דרך היחס הבריא שהאדם מכונן לקהילות השונות שהוא לוקח בהן חלק. קודם כל באופן שבו הוא מזהה את עצמו ועושה סדר בביתו - בעולם זהויותיו - ואחר כך באופן שבו הוא לוקח חלק בקולקטיבים שונים, ועוזר להם לעשות סדר.

---

61 בהקשר הזה ראוי להזכיר את מושג ה־commons שתרגומו לעברית - "נחלת הכלל" - לא מכיל את כל המשמעויות שהוא מכיל באנגלית. זו דרך אחרת לדבר על החברה האזרחית ועל מה ששיך לתחומה. כך למשל אצל בולייר (Bollier 2019).

אני יודע שאפשר להקים סוג אחר של מרחבים ציבוריים וקהילתיים - כאלה שלא נושאים על עצמם את רוח הבירוקרטיה הממסדית. **הממסדיות הפורמלית** איננה הצורה היחידה שבה אנו יכולים להתארגן ולנהל את עניינינו המשותפים, ולא הצורה היחידה שבה שיתוף הפעולה האנושי יכול לבוא לידי ביטוי. אפשר, לדוגמה, שמסגרת חינוך תהיה מוסד פורמלי המקיים שגרות של ניכור, ואפשר שהיא תהיה **בית שני** לילדים ולמבוגרים כאחד - מקום לגדול.

הפוליטיקה של התמימות

אם זקוקים אנו לפתח **תודעה פוליטית** אין זה כדי להצטרף למאבקים הפוליטיים לצד זה או אחר - מאבקים שתמיד יהיו צרים ונגועים בשיקולים זרים - אלא כדי להצליח לעמוד בפניהם ולהחזיר לעצמנו את "תמימותנו השנייה".

אותה תמימות מקורית בצירוף **ערנות**.

לא כדי לשחק את המשחק הפוליטי טוב יותר, אלא כדי לדעת כיצד לצאת מהמשחק, ואם זה לא אפשרי, לפחות לנווט במבוכיו במידה מסוימת של חופש.

יש הטוענים ש"הכול פוליטי". אמנם במבוך העירוני הכול אכן נראה פוליטי, אבל המבוך הזה הוא בכל זאת רק פיסה קטנה של העולם. לזכור את העובדה הזו, ולפעול מתוך ההיזכרות, עשוי להביא גאולה לעולם.

אז מה עושים?

איך מתקדמים מכאן? מה הדבר הנכון לעשות בשעה הזו ובכלל? איך אפשר לשקם את הזהות הבריאה על רקע העולם הגלובלי וסגנון החיים המודרני ומאבקי המנהיגים והאידאולוגיות?

על דרך הסיכום, הנה הצעתי בתמצית:

עושים סדר: אינני יודע עד כמה ניתן לרענן את הזהות האתנית, ועד כמה היא יכולה לחזור ולהיות בחברתנו המודרנית עיקרון מחולל סדר המכוון את החברה האזרחית. הרבה מכוח הליכוד השבטי נשחק לאורך השנים, וספק אם הוא יכול לעבוד מעבר לקנה מידה מאוד מקומי, ובקנה מידה כזה כבר אין זו בדיוק זהות אתנית... מכל מקום, **משהו** מן הסוג הזה אנו צריכים. סוג של **זהות מקיפה** הצומחת מלמטה ומשקפת את תהליכי הליכוד של שלם אורגני. אולי מעין תנועה חברתית/פילוסופית המהווה **ציר זהות חדש** מותאם לעת הזו. ציר

מספיק ברור, מקיף ועמוק, כדי להתייצב במרכז ולספק משען לשאר הזהויות להתארגן סביבו. ובין היתר הוא גם יכול לגבות את הזהות האתנית ולמצוא את מקומה בלי שזו תחולל מהומות בעולם. הרי זה עיקר מעמדו המיוחד כציר מארגן: הוא לא מוחק את הזהויות השונות, אלא במנהיגותו הברורה הוא עושה להן שקט להיות הן עצמן. מתוך זה שהן מוצאות את מקומן בשלם, הן גם נעשות יותר ברורות לעצמן.

שומרים על מורכבות: ובכל מקרה נחוץ לשמור על תודעה של מורכבות. עם זה התחלתי ולזה אני חוזר: זהות בריאה היא זהות רב־ממדית ששומרת על נפחיותה מול כל הניסיונות לגרור אותה למישור הדו־ממדי. כל אדם הוא גם וגם, קולות רבים, תזמורת. **המורכבות** מאזנת ומתאמת בין הזהויות, מאזנת בין **האני** לאנחנו, בין היחיד לציבור, בין איכויות שונות של עומק, והיא מאפשרת לאדם לשמור על צלילותו ובגרותו.

מטפחים קהילות שייכות: משפחה זה לא מספיק. אנחנו צריכים לגדול ולחיות במרחבי שייכות רחבים יותר, ובמקביל לטפח את כל אותן מיומנויות יסוד שמאפשרות לנו לחיות בקולקטיבים כאלה בחוכמה ורווחה. אני לא בהכרח מציע להחליף את המשפחה המודרנית - אדרבא, גם אותה צריך לטפח - אבל גם להקיפה בקהילה מקומית. ובמקביל ליצור אלטרנטיבות בדמות של כל מיני **קהילות שייכות** אשר האדם יכול לקחת בהן חלק - קבוצות נוכחות מסוגים שונים, שעושות בתוכן עבודת נוכחות ותקשורת. כדאי שאנשים יכירו בכך שההיבט הזה הוא מספיק חשוב כדי לטרוח עבורו, גם אם במונחים של השוק אין בו תועלת נראית לעין. כדאי שאנשים יבלו יותר ביחד, ובאופן לא פורמלי, ובצורה המטפחת את החיבור.

עושים את חלקנו: אני לא בטוח שמה שאני מציע הוא שכל אדם ינסה להקים **קהילה שלמה**. מעטים מוכשרים ליזמות כזו, ולא פעם המאמץ המלאכותי נגרר אחר הפנטזיה ומתנפץ על צוקי המציאות בתסכול רב. גם אם אין מספיק קהילות שלמות קיימות כדי לאפשר ליותר מקומץ אנשים להתנסות בהן, יש בכל זאת הרבה מעגלי מפגשים וקבוצות עבודה, והתכנסויות אנושיות, ובכל מעגל כזה שהאדם מוצא את עצמו בתוכו, הוא יכול להתמסר **לעשות את חלקו** במובן שפרשתי למעלה - משמע מתוך תודעת השלם שאנו פועלים בשירותו. זה יעשה סדר בקבוצה, יאמן אותו עצמו ויכשירו לקחת חלק, ובאופן כללי יעזור לקולקטיבים אנושיים למצוא מקום מברך יותר בשלם האנושי.

חוקרים ולומדים: ואיך בפועל אנחנו יכולים ללמוד לשתף פעולה באופן מברך יותר, ואילו מנגנונים ארגוניים יכולים לעזור ליוזמות של החברה האזרחית, ואיך לאפשר מנהיגות שאינה מתגלגלת להיות רודנות - כל זה דורש לימוד ומחקר והתנסות מעשית. וגם כאן מתוך זה שאנשים מכירים בחשיבות, הם גם מפנם לזה זמן.

מכוונים לבגרות, ממשיכים להאמין (ולחלום): ולבסוף יש צורך באורך רוח כדי לשמור על חזון אישי וקולקטיבי - לחשוב לדורות. רוחב המבט הזה והתנופה קדימה יכולים לעזור לנו להתגבר על מכשולי השעה. ילדים מחזיקים פרספקטיבת זמן קצרת מועד. המצוקה של היום מציפה אותם עד כי נדמה שתמיד הייתה ותמיד תהיה והם טובעים בתחושת חוסר האונים שלה. נדרש **הבוגר** שחי כבר שנים כדי למסגר את המצוקה ולזהות שיש מציאות גם מעבר לה.

זו הצעתי המעשית לכל אדם במקומו.

לא מוננו להיות מנהלי העולם וגם אם היו נותנים לנו תפקידים בכירים ב"ממשלת העולם", בספק אם הדבר היה עוזר. **החברה האזרחית** - אותה חברה המבקשת החזיר את האנשים לעולם ואת העולם לאנשים - איננה מעשה מתוכנן הנכפה מלמעלה. היא צומחת מלמטה, בקצבה, באופן אורגני.

וזו הדרך שאני מאמין שאפשר **לתמוך בתנועתה** - לעשות סדר בערכינו, לשמור על המורכבות, לטפח קהילות של שייכות, לעשות את חלקנו היכן שאנו נמצאים, להמשיך לחקור את אופקינו האנושיים, לפתח דרכים חדשות לשיתוף פעולה, ולשמור על אורך הרוח של **בוגרים** שלא נותנים למצוקות השעה להשתלט על מבטם.

הערה לסיום

השאלה "מי אני?" - ובהרחבתה "מי אנו?" - היא שאלה **אישית**. היא אינה יכולה לקבל את תשובתה באמצעות ניסוחים פילוסופיים כלליים.

עם זאת, **כלים פילוסופיים** מן הסוג שניסיתי לפתח לאורך ספר זה, עשויים לסייע בחיפוש הזה. בין היתר, הם עוזרים בתיחום רעיונות בעייתיים למקומם, ומונעים מהם להשתלט על התשובה.

כעת, משנערכו הכלים, מתחילה העבודה. או מוטב (מכיוון שכנראה אין איש שלא נמצא במסע הבירור הזה ממילא), כעת אפשר **להמשיך** את עבודת הבירור האישית ביתר תנופה ומיקוד. והרי הזמן הזה אינו גרוע יותר מכל זמן אחר לעצור ולשאול:

מי אנו?

מקורות

בעברית:

אנדרסון בנדיקט, קהילות מדומיינות. תרגום: דאור דן. למדא - האוניברסיטה הפתוחה, 2022.

בוהם דויד, על הדיאלוג. מתרגם: בן יוסף דפנה. פראג, 2018.

בחטין מיכאיל, סוגיות בפואטיקה של דוסטויבסקי. תרגום: בוסגנג מרים. ספריית הפועלים, 1978.

ברגמן הוגו, הפילוסופיה הדיאלוגית מקירקגור ועד בובר. ביאליק, 1974.

ברגסון אנרי, ההתפתחות היוצרת. תרגום: אור יוסף. מאגנס, 1974.

ברגסון אנרי, מאמר על הנתנונים המידיים של התודעה. תרגום: בן שמש רואי. רסלינג, 2017.

ברחמן רוטחר, המין האנושי - היסטוריה של תקווה. תרגום: פן אילן. ידיעות ספרים, 2019.

גורדון אהרון דוד, האדם והטבע. מאגנס, 2020.

דיין אתי, אחת משלהם. ידיעות ספרים, 2016.

ויטגנשטיין לודוויג, חקירות פילוסופיות. תרגום: אולמן מרגלית עדנה. מאגנס, 1994.

זהבי אמוץ ואמוץ אבישג, טווסים, אלטרואיזם ועקרון ההכבדה. הוצאת החברה להגנת הטבע, 1996.

חזוני יורם, המקור היהודי למסורת האי-ציות המערבית. בתוך אי-ציות ודמוקרטיה / מחבר הספר ויינשטיין יהושוע. מרכז שלם, 1998.

טלבוט מייקל, היקום ההולגרפי. תרגום: אילני רן. מרקם, 2001.

לוינס עמנואל, כוליות ואינסוף - מסה על החיצוניות. תרגום: איילון רמה. מאגנס, 2010.

לסרי דן, הורות לחירות. פרדס, 2017.

לסרי דן, מה זה כסף? תלמוד נפש, 2024.

לסרי דן, שערי ידידות. תלמוד נפש, 2020.

מקינטאייר אלסדייר, מעבר למידה הטובה. תרגום: לוי יונתן. המרכז האקדמי שלם, 1981, 2006.

מקמילן מרגרט, מלחמה - כיצד עיצבו אותנו הסכסוכים. תרגום: ברוייר איה. עם עובד, 2020,2022.

פיקטי תומא, קיצור תולדות השיוויון. תרגום: סיטבון עופר. הקיבוץ המאוחד, 2021, 2023.

פרום אריך, מנוס מחופש. תרגום: עמית תמר. דביר, 1992.

פרנקל ויקטור, האדם מחפש משמעות. תרגום אייזק חיים. כנרת זמורה דביר, 2022.

רילקה ריינה, מכתבים למשורר צעיר. תרגום: ברוסדקי עדה. כרמל, 2004.

באנגלית:

Billing Michael Banal Nationalism, SAGE Publications Ltd, 1995.

Bird-David Nurit Beyond "The Original Affluent Society": A culturalist reformulation, Current Anthropology 33(1.25-47) 1992

Bohm David Wholeness and the Implicate Order, Routledg, 1980.

Bollier D. & Silke H. *Free Fair and Alive - the insurgent power of the commons :* New Society Publishers, 2019.

Edited By Linda J. Ellanna Ernest S. Burch Key Issues in Hunter-Gatherer Research, Routledge, 1994.

Gallagher Shaun How the Body Shapes the Mind, Oxford University Press, 2005.

Graber David & Wengrow David The Dawn of Everything: A New History of Humanity, Allen Lane, 2021.

Gray Peter Play as a Foundation for Hunter-Gatherer Social Existence University of Illinois.2009 - .

Hayes steven A Liberated Mind: How to Pivot Toward What Matters, Avery, 2019.

Koestler Arthur The Ghost in the Machine, Hutchinson, 1967.

Lovelock Jim The Ages of Gaia, xford University Press, 1995.

Moav Omer, Pascali Luigi & Mayshar joram The Origin of the State: Land Productivity or Appropriability, Journal of Political Economy, 2022.

Morin Edgar On Complexity, Hampton Press, 2008.

Piaget Jean The origins of intelligence in children, W W Norton & Co, 1952.

Piotr Fedurek Julia Lehmann, Laurent Lacroix, Athena Aktipis, Lee Cronk, E. Jerryson Makambi, Ibrahim Mabulla & J. Colette Berbesque Status does not predict stress among Hadza hunter-gatherer men. Sci Rep 13, 1327 (2023). https://doi.org/10.1038/s41598-023-28119-9.2023

Porges Stephen The Polyvagal Perspective. Biological Psychology. 74 (2): 116–143.143–116 :(2) 2006.

Scott James C . Againts The Grain, Yale University Press, 2017.

Tajfel Henri Social identity and intergroup behaviour, social Science Information, 1974..93–65 13

Verala Francisko ו Maturana Humberto Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living, Reidel Publishing Company, 1980.

von Uexküll Jakob A Foray into the Worlds of Animals and Humans, Univ Of Minnesota Press, 2010.

Werner Heinz & Kaplan Bernard Symbol Formation, Psychology Press, 1984.

White Frank The Overview Effect: Space Exploration and Human Evolution, Amer Inst of Aeronautics, 2014.

תוכן עניינים מפורט

פתיחה 6 ; פרק ראשון: זהות מורכבת 8

הבנה בוגרת של הזהות השבטית— 8 ; היחיד והאינטימיות— 9 ; שאלת הזהות האוניברסלית— 9 ; הצורך בתודעה פלנטרית— 10 ; הצורך בתודעה אקולוגית— 11 ; הקטן כשער לגדול— 11 ; מדוע לא די במשפחה ובשייכות?— 12 ; שייכות וזהות— 13 ; הזהות השבטית וההזדקקות— 14 ; הזהות הרב-ממדית— 15 ; תרגיל בקבוצה— 15 ; הערה על ההתנגדות לזהות— 16 ; משל הגוף התלת ממדי— 16 ; מכלילה ומייחדת— 17 ; שני קטבי הזהות— 18 ; הזדהות והתבדלות— 18 ; האני כסוד החורג מסביבתו החברתית— 19 ; יסוד ה"אנו מול הם" — 19 ; הזהות כשבטיות— 19 ; ראיון— 20 ; בגד הזהות— 21 ; שייכות מבפנים זהות מבחוץ— 22 ; הזהות השבטית במגמה של אוניברסליות— 22 ; החבורה ללא בגד הזהות— 23 ; התודעה השבטית והשבטיות ממש— 24 ; עם סודי שאיש לא שמע עליו — 24 ; על הצורך בשבט ממשי— 25 ; שאלת התודעה השבטית — 25 ; המוטיבציה והחיבור— 26 ; הערה על מוטיבציה של מהגר— 27 ; הפילוסופיה של המורכבות— 28 ; הדרך היא חלק מהתשובה— 28

פרק שני: ידיעה עצמית 30

הברכה שבידיעה עצמית— 30 ; כשאדם עושה מדיטציה— 30 ; ה"אנו" שעוטף את האני— 31 ; נוזל השייכות— 31 ; המטפורה של התא הביולוגי - שייכות וזהות— 32 ; הגוף המורכב והזהות— 33 ; שני כינויי גוף - אנו ואנחנו— 33 ; האני כמוקד האנו— 34 ; אני־אנו - רצף ללא זרות— 35 ; ההבחנה בין אני לעצמי— 35 ; ההבחנה בין דימוי הגוף לסכמת הגוף— 36 ; הברכה שבסכמת גוף משוכללת— 37 ; העוצמה שבידיעה עצמית— 37 ; משל הפרספקטיבה— 38 ; הערה על ידיעה עצמית כלימוד — 39 ; זה-הוּת— 39 ; הזהות כקיומיות— 40 ; התנגשות מבטים— 41 ; גאולת המבט ושיקומה של התמימות— 41 ; הזהות כמוגדרת בתוך מרחב חברתי— 42 ; משל כדור מכונת הכתיבה החשמלית — 43 ; עוד תובנות ממשל הכדור - הזהות החברתית— 43 ; לא דווקא פעלולים פילוסופיים — 45 ; זהויות רדומות, קרות וחמות— 45 ; השרבוט אשר הופך לזהות— 46 ; הסתייגויות: צרפתי או נהג סובארו?— 47 ;

השאלה הקונקרטית — 47; השהיה של האדם בחיק עצמו— 48; המצוק - ה"אנו" שמסתיים מהר מדי— 48; שני יצרים - השייכות והזהות— 49

פרק שלישי: השלם האורגני 51

השלם השבטי— 51; העיקרון האונטוגנטי— 51; שייכות כתקשורת, זהות כהפרדה — 52; יצירת השלם, אינטגרציה והיררכיה— 53; כולון - החלק שהוא שלם— 53; השלם ההולגרמי— 54; השלם הדינמי מול השלם הסטטי— 54; השלם כזהות— 55; החוויה האינטואיטיבית של השלם— 55; מה שאנו מבינים ומה שאנו מתקשים להבין— 56; השראת הסדר— 56; הבועה וההפרדה בין פנים לחוץ— 57; היכולת להפריד היא גם היכולת לחבר— 58; גומחות אקולוגיות, מרחבי משמעות, והאומוולט— 58; האפרוח— 60; הכאוס מזין את הסדר— 61; המשמעות כהפרעה— 61; אכפתיות— 62; התעניינות— 63; השלם מתקיים בממד משלו— 63; תנופה— 64; הצלבה בין ממדי משמעות והזהות הרב־ממדית— 65; הזמן הממשי— 66; התפתחות והיסטוריה— 67; הזמן הממשי וההתפתחות— 68; הערה על מה שקשה לראות וקשה להבין— 68; גם השכפול בזמן קורה בחטיבות— 69; הקישוריות של החלקים בשלם— 69; הטבע הפרקטלי— 70; בתוך השלם יש מקום לכל חלק— 70; עץ החיים והשערת גאיה— 71; הערה על מבנים חברתיים כמערכות אורגניות— 72; היחיד, הפרט, המיוחד— 72; השלם והרוח— 74; הספר כדוגמה — 75; צינורות המשמעות— 76; השקט של החלק — 77; הנמשל השבטי— 78; האם בכלל קיים שלם מכני?— 78; האם קולקטיב יכול להיות שלם אורגני? — 79; קולקטיב שונה מיחיד— 79; דמיון משפחתי— 80

פרק רביעי: קיומיות וסיפוריות 81

משפך ההשפעה— 81; הסיפוריות והדרכתה— 81; לעשות חיים— 82; התנופה והמיקוד— 82; הזהות כטונוס סיפורי— 83; המיקוד וההקפה— 83; העשייה האנושית וטבעה הקיומי — 84; במרפאה נהג כרופא— 85; פרשנות— 86; הסיפור כהיגוי— 87; הזהות כאופן היות— 87; סיפוריות וקיומיות— 88; ריבוי הזהויות ריבוי הסיפורים— 89; סיפוריות ושיתוף פעולה— 90; השבט המקומי— 90; השבט הוא הסיפור— 91; מעגל הסיפורים— 92; מטרות וערכים— 92; ערכים הם עניין שבטי— 92; אל תגנוב— 93; הערכים הכתובים— 94; הקשבה לשלם השבטי— 94; חשוב שיהיה חשוב— 95;

מגדלור — 96 ; ימי כינוס ומועד— 97 ; שיתוף פעולה וציות— 98 ; ערכי ליבה וערכי שוליים — 99 ; אלוהות— 100 ; הפנייה האישית לאל — 101 ; המרכז הריק— 102 ; השגחה פרטית — 103 ; הרוח והאדם - מי מוליד את מי?— 104 ; התכנסות— 105 ; הזהות המודרנית— 105 ; הסיפוריות והאידאולוגיה— 107 ; עלייתה של האידאולוגיה— 108 ; רוח הסיפוריות והפואטיות— 108 ; קיומיות וחירות — 109 ; ליברליזם אינו חירות— 110 ; השאלה— 110

פרק חמישי: הגוף הרשתי 111

נשמה של עם— 111 ; אנשים זזים— 111 ; ה"אנחנו" הקבוצתי— 112 ; גבולות השייכות המשפחתית— 113 ; הצינור שעובר מאדם לאדם— 113 ; מארג הצינורות — 114 ; הערה על טלפתיה— 115 ; רשת השייכות כתופעה של שדה — 116 ; האנושות כולה, אולי החיים בכלל— 116 ; רשתות אזוריות - המפה האישית— 117 ; רשתות אזוריות - המפה המשותפת— 117 ; הבועה — 118 ; הגבולות המגיחים בתוך שדה השייכות— 119 ; גלי דיכאון— 119 ; תיבת תהודה— 120 ; צלחת לווין— 120 ; הערה על רשת ה"אנו" והזהות השבטית— 121 ; רשת ה"אנו" ושאלת הזהות— 121 ; זהות לא מודעת — 122 ; חוק הקרבה— 122 ; אכפתיות אינה זהה לאגואיזם— 123 ; אהבת מה ששלי היא חלק מאהבת העולם— 124 ; הערה על האגו— 124 ; חוקי האכפתיות— 125 ; דוגמאות לחוקי אכפתיות נוספים — 126

פרק שישי: הקבוצה והאחווה 128

האם "תחושת העם" היא אשליה?— 128 ; היחידה האנושית הבסיסית— 128 ; יחסי אם-ילד— 129 ; הזרע של החבורה והמעיין של השייכות— 129 ; ה"אנחנו" הקבוצתי— 130 ; קצת סדר— 130 ; קבוצתיות בריאה ושייכות פצועה— 132 ; לקבוצה יש מבנה— 132 ; הצורך בזהות שבטית— 133 ; משבר המשמעות הוא משבר השייכות— 134 ; קבוצת שייכות - הרצף בין ה"אנחנו" ל"אנו"— 134 ; חוויית האנחנו ותחושת האנו — 135 ; שלושה ממדים של חוסן— 136 ; מה מחזק את השלום של הקבוצה?— 137 ; ה"אנחנו והם" כהטיה פסיכולוגית— 138 ; אנשים נוכחים ואנשים מחוברים— 139 ; תנופת ההתמרה מ"אנחנו" ל"אנו"— 139 ; תחושת האחווה לא מעידה בהכרח על "אנו"— 140 ; כשאדם עושה למען קהילתו— 140 ; התמסרות והקרבה עצמית— 141 ; קורבנות אדם— 142 ; ההתמסרות והאחווה— 142 ;

המניפולציה של תחושת האחווה— 143 ; האם יש נשמה לעם של אוהדי קבוצת כדורגל?— 144 ; השתלשלות הברכה— 144 ; שכינה ושייכות — 145 ; האחווה והסימנים— 146 ; האחווה והאויב — 146 ; אחוות לוחמים— 147 ; ההערה על הזהות מתוקף איום משותף— 147 ; תחושת האחווה כתגובת יתר לניכור— 148 ; שאלת האחווה הבריאה— 149 ; תחושת העם— 149 ; בית לשכינה— 150 ; תא סרטני— 151 ; אל לאדם לחשוש לעשות את חלקו— 151 ; בעת שלום כל פרח פורח במקומו— 152 ; אהבת כל החלקים— 153 ; בגנות ההתמסרות הלא ראויה— 153 ; האחיזה הסימביוטית בקבוצה— 154 ; הפשוט והשטוח— 154 ; לאדם שיש "אנו" ברור קל יותר לאהוב— 155 ; על ה"חזרה הביתה" שיש בידיעה עצמית— 156 ; תחושת המקום בעולם והנמענות— 157 ; גם לאדם שיש "אנחנו" קל יותר לאהוב— 158 ; פטריוטיות - על דרך הסיכום— 158

פרק שביעי: הגוף ההיסטורי 160

קילוף המיותר— 160 ; תחושת העבר— 160 ; מחוות יד— 161 ; המשפך שאין לו גבולות— 162 ; משל הספינה— 163 ; גלים קבועים, שוב— 164 ; הרוח והמרכז שמזהים את הגוף החברתי— 165 ; גם המרכז משתנה— 165 ; הספינה כחור במארג אנושי אורגני— 166 ; גורלות קשורים— 167 ; סיפורים— 168 ; תפקידים בתוך משפחה שבטים ועמים— 168 ; עץ האנושות— 169 ; התכנסות מסביב לעניינים לא פתורים — 170 ; השבט שנושא משמעות מעבר לזמן— 171

פרק שמיני: הבחירה והברית 173

עם אינו אוסף של אנשים— 173 ; העם כסיפור— 174 ; העם זקוק לאנשים המספרים— 174 ; שיחות העיר והדמיון של היחיד— 175 ; שלוש תופעות והאחד שבמרכז— 176 ; היחיד במרכז— 177 ; כוחו של היחיד המושאל לעם— 177 ; דוגמה להבהרה— 178 ; קצת סדר— 180 ; קהילה מדומיינת— 181 ; ההיסטוריה והמסורת— 181 ; סיפורי עם — 182 ; ההיסטוריה של המסורת והמסורת של ההיסטוריה— 182 ; הערה על הסיפור והעתיקות — 183 ; מורשת זה לא דבר שכותבים— 184 ; הכתב כעצם בגרון— 185 ; שמרנות יתר כאי־ידיעה עצמית — 186 ; דברים חדשים עתיקים— 186 ; ערכה של המסורת — 187 ; אופני השתתפות — 188 ; עם הגורל, עם הייעוד ועם

הברית— 188 ; עם הגורל— 189 ; עם הייעוד— 190 ; האינטימיות של היחיד — 191 ; הפיכת גורל ליעוד — 191 ; חשבון הנפש של המטפל— 192 ; האדם הראשון— 193 ; היהודי הראשון — 193 ; האופי הילדי של איש הרוח— 194 ; האבות הקדמוניים - המנהיגים והמקבלים— 195 ; שרשרת הנביאים— 196 ; האבות הרוחניים— 196 ; העידוד של האבות הקדמונים — 197 ; עם הברית — 199 ; החתימה— 199 ; ידיעה הדדית כבסיס לברית— 200 ; קרבת משפחה מדומה?— 201 ; החטופים— 202 ; מה הוא עם? — 204

פרק תשיעי: הרוח במרכז 206

עיקרון מארגן ועם מרכזי— 206 ; בחזרה לתודעה השבטית— 206 ; גם העוזבים הם חלק מהעם— 207 ; האם השבט חשוב מן היחיד?— 207 ; למי נותנים את הבכורה?— 208 ; אלף רעיונות— 208 ; הפרעות קשב וריכוז— 209 ; מדוע חשוב שתהינה זהויות שונות— 210 ; קולות— 212 ; לראות כמתמטיקאי — 212 ; יתרונות המורכבות - חופש ושרידה— 213 ; המורכבות הדיאלוגית— 214 ; כל הסיפור בקליפת אגוז— 215 ; לא צריך לסדר הכול - די במרכז— 216 ; השקט של היחיד— 217 ; יחסי הגומלין בין היחיד לעם— 218 ; הערכים במרכז— 219 ; העדשה של השבט— 220 ; המשמעות של הרוח במרכז— 220 ; אגד תכונות— 221 ; אכילת מצה ומנהגים אחרים— 222 ; ערכי הליבה של העולם— 222

פרק עשירי: העם המרכזי 225

מעמדה המיוחד של הזהות האתנית— 225 ; דמיונו של העם האתני לעמים אחרים— 225 ; העם האתני כדעה קדומה— 226 ; גידול ילדים— 227 ; אורח חיים משותף— 228 ; הזהות של החבורה— 228 ; מקומיות ומקומו של הבית — 229 ; השפה— 230 ; העם האתני כמאגר האנושי הכללי— 231 ; ההצלבה בין כל התכונות העושות את העם האתני— 232 ; השבט האתני, העם הדתי, הלאום החילוני— 233 ; שני עצים— 234 ; מערכת הפעלה אחת— 235 ; מה אחריותי כלפי העם היהודי?— 236 ; אחריותי לעם היהודי - חלק ב׳ — 237 ; תרומתי לעם היהודי - חלק ג׳— 238 ; תרומתי לעם היהודי - חלק ד׳— 240 ; תרומתי לעם היהודי - חלק ה׳— 240 ; השאלה הבאה— 241 ; השבט האתני כעיקרון מארגן— 242 ; גידול ילדים, שוב— 243

פרק אחד עשר: השיבוש הגדול 244

המדינה והעם— 244 ; שבט, עם, מחוז, אומה— 244 ; סדר קונצנטרי— 246 ; המדינה כהסדר— 247 ; החברה האזרחית - מלמטה למעלה— 247 ; הסיפור שאני מספר— 248 ; ההיסטוריה האנושית— 249 ; הזרם המטפח— 250 ; הזרם המתקן— 250 ; העם הפשוט — 251 ; הערה על תפקידו של השיבוש— 251 ; לא הכול לטובה— 252 ; אובדן הקינון— 253 ; הערה על הרומנטיזציה של התרבות הקדמונית— 253 ; הטראומה של העבדות— 255 ; חיי נצח— 256 ; השיבוש הגדול— 256 ; הולדת הזרות — 257 ; זרות כפול זרות— 258 ; טבעו של השיבוש הסימביוטי— 259 ; פצעי שייכות - כאב ואסטרטגיות — 259 ; הרוח המאיינת— 261 ; פצעי זהות - חוסר משמעות ואידיאולוגיה— 262 ; מפגש עם כאב - התשובה לאסטרטגיות— 262 ; אל הממשות— 263 ; היעדר הזולת והיעדרה של שיחת אמת— 264 ; הסירוב להתבגר— 264 ; פרידה ובגרות— 265 ; האופן שבו תרבות מגדלת את ילדיה — 266

פרק שנים עשר: המדינה והלאומיות 267

מבנים חברתיים— 267 ; שדה המיוחדות— 267 ; שווים יותר ושווים פחות— 268 ; המנהיגים המגיחים— 269 ; המנהיגים הרודנים— 269 ; מלחמות עמים— 270 ; שליטה למען שליטה כוח למען כוח— 271 ; הסיפור בקליפת אגוז— 272 ; עם ככל העמים - המאבק במגמה המאיינת— 272 ; סימפתיה, אמפתיה והלאום— 273 ; הדגל— 274 ; השליטים והבירוקרטיה— 275 ; מעמד הפקידים— 276 ; עליית הבירוקרטיה— 277 ; הלאום כאידאה מודרנית— 277 ; המנהלה שיוצרת עם - דוגמה מדרום אמריקה— 278 ; המדינה כיצירת הבירוקרטיה— 280 ; כוח הדמיון שהצטמק— 281 ; וויכוחים פוליטיים— 282 ; כיצד נותקה המנהיגות מן העם והפכה לפוליטיקה — 283 ; דוגמאות לפרקטיקות מאזנות— 283 ; נסיבות של יחידים מיוחדים— 284 ; מנהיגים השלובים בעמם— 284 ; כיצד נחטפים מנהיגי החברה האזרחית — 285 ; דימוי מזויף של עם— 286 ; ההיפנוט של הזהות המזויפת— 287 ; התיקון שממשיך לשאת את הקלקול— 287 ; התקנה לזהות שבטית מזויפת— 288 ; הערה על עצם העיסוק בזהות— 288 ; האם אפשר לדמיין אחרת?— 289 ; חזון— 290 ; זהות בריאה— 291 ; הפוליטיקה של התמימות— 292 ; אז מה עושים?— 292 ; הערה לסיום— 295 ; מקורות — 296 ;